

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

FAPTE PERIODICE PLĂTITE ȘTIINȚE DE FORĂRIE

GEORGE ZAMARA

SEMNICIANTIA ISTORICĂ A TRATATULUI DE LA TIRANON (1920)

VASILE NETEA

DEZVOITALIA ȘI MODERNIZAREA ARMATEI IN ANII FORMĂRII
STATULUI NATIONAL ROMÂN

NICOLA ADĂMIDACHE

ASPECTE ALE ORGANIZĂRII POLITICE IN DOMINIA MEDIEVALĂ
(SECOLELE XIII--XV)

ANGA CIHĂȚĂ

ATTITUDINIA INTERNAȚIONALĂ A ROMÂNIEI FAȚĂ DE PROBLEMA
NATIONAL-COLONIALĂ

VIBICIA POPA

RENFASCISMUL IN ITALIA

ILIE FONIA

DOCUMENTAR CARTEA ROMÂNESCĂ SI STRUNA DIN ISTORIE

CRONICA VIȘII ȘTIENȚIFICE

10

TOMUL 34

1981

OCTOMBRIE

EDITURA www.dacoromanica.ro

REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHIȚA ADĂNILOAIIE;
LUDOVIC DEMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL
LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU;
POMPILIU TEODOR (*membre*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii
poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin
PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI,
Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM
Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex
11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb precum și orice corespondență
se vor trimite pe adresa Comitetului de
redacție al revistei „REVISTA DE
ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

B-dul Aviatorilor, nr. 1

București, tel. 50.72.41

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 34, NR. 10

OCTOMBRIE 1981

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

- GHEORGHE ZAHARIA, Fapte reprobabile plătite scump de popoare 1797
VASILE NETEA, Semnificația istorică a tratatului de la Trianon (1920) 1813
NICHITA ADĂNILOAIE, Dezvoltarea și modernizarea armatei în anii formării statului național român 1839
ANCA GHIAȚĂ, Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală (secolele XIII—XV) 1863

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

- MIRCEA N. POPA, Atitudinea Internaționalei I-a și a II-a față de problema național-colonială 1899

ISTORIE ȘI IDEOLOGIE

- ILIE FONTA, Neofascismul în Italia 1919

DOCUMENTAR

- RĂZVAN THEODORESCU, Anglo-saxonii pontici din secolul al XI-lea 1941

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

- Premiile Academiei R. S. România pe anii 1979 și 1980 (*Constantin Damian*); Al III-lea Colocviu româno-englez de istorie (*Paul Cernovodeanu*); Comemorarea centenarului Atatürk în România (*Mihai Maxim*); Cronica 1955

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

- S. CUTIȘTEANU, GH. I. IONIȚĂ, *Electoratul din România în anii interbelici*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 314 p. (*Ioan Saizu*) 1965
DUMITRU TURCUȘ, TRAIAN CARACIUȚ, CONSTANTIN FLOREA, *Solidaritate militantă cu toate forțele revoluționare și progresiste (tradiții și contemporaneitate)*, Edit. politică, București, 1981, 298 p. (*Gelcu Maksutovici*) 1968

- ION MICLEA, *România. Pămînturi eterne. Valea Jiului, Țara Hațegului, Orăștia, Țara Zarandului, Hunedoara, Valea Mureșului, Deva*, text de Radu Florescu. Transilvania, Sibiu, 1980, cca. 50 p. + 355 foto (Victor Eskenasy) 1971
- GUY LACHENAUD, *Mythologie, religion et philosophie de l'histoire chez Hérodote*, Université de Paris, IV, Henri Champion, 1978, XIV + 761 p. (Dan A. Lăzărescu) 1975
- S. D. SKAZKIN, *Iz istorii soțialno-politiceskoi i duhovnoi jizni zapadnoi Evropt v srednie veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1981, 296 p. (L. Demény) 1982
- GARRY WILLS, *Inventing America. A Jefferson Declaration of Independence*, Vintage Books. A Division of Random House, New York. 1979, 410 p. (M. Stroia) . 1984

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, N° 10
OCTOBRE 1981

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

- GHEORGHE ZAHARIA, Faits blâmables chèrement payés par les peuples 1797
VASILE NETEA, La signification historique du traité de Trianon (1920) 1813
NICHITA ADĂNILOAIE, Le développement et la modernisation de l'armée pendant la
période de constitution de l'Etat national roumain 1839
ANCA GHIAȚĂ, Aspects de l'organisation politique de Dobroudja au moyen-âge
(XIII-e—XV-e siècles) 1863

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

- MIRCEA N. POPA, L'attitude des I-ère et II-e Internationales face au problème na-
tional-colonial 1899

HISTOIRE ET IDEOLOGIE

- ILIE FONTA, Le néofascisme en Italie 1919

DOCUMENTAIRE

- RĂZVAN THEODORESCU, Les Anglo-Saxons du Pont pendant le XI-e siècle 1941

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

- Les prix de l'Académie de la R. S. de Roumanie pour les années 1979 et 1980 (*Con-
stantin Damian*); Le III-e Colloque roumano-anglais d'histoire (*Paul Cerno-
vodeanu*); Commémoration du centenaire d'Atatürk en Roumanie (*Mihai Ma-
xim*); Chronique 1955

LE LIVRE ROUMAIN ET ETRANGER D'HISTOIRE

- S. CUTIȘTEANU, GH. I. IONIȚĂ, *Electoratul din România în anii interbelici* (L'élec-
torat de Roumanie pendant la période de l'entre-deux-guerres), Editions Dacia,
Cluj-Napoca, 1981, 314 p. (*Ioan Saizu*) 1965

- DUMITRU TURCUȘ, TRAIAN CARACIUC, CONSTANTIN FLOREA, *Solidaritatea militantă cu toate forțele revoluționare și progresiste (tradiții și contemporaneitate)* (La solidarité militante avec toutes les forces révolutionnaires et progressistes (traditions et contemporanéité), Editions politiques, Bucarest, 1981, 298 p. (Gelcu Maksutovici) 1968
- ION MICLEA, *România. Pământuri eterne. Valea Jiului, Țara Hașegului, Orăștia, Țara Zarandului, Hunedoara, Valea Mureșului, Deva* (La Roumanie. Terres éternelles — la vallée du Jiu, le Pays de Hașeg, Orăștia, le Pays du Zarand, Hunedoara, la Vallée du Mureș, Deva), texte de Radu Florescu, Transylvanie, Sibiu, 1980, env. 50 p. + 355 foto (Victor Eskenasy) 1971
- GUY LACHENAUD, *Mythologie, religion et philosophie de l'histoire chez Hérodote*, Université de Paris IV, Henri Champion, 1978, XIV + 761 p. (Dan A. Lăzărescu) . 1975
- S. D. SKAZKIN, *Iz istorii sotsialno-politiceskoi i duhovnoi jizni zapadnoi Evropt v srednie veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1981, 296 p. (L. Demény) 1982
- GARRY WILLS, *Inventing America. A Jefferson Declaration of Independence*, Vintage Books. A Division of Random House, New York, 1979, 410 p. (M. Stroia) . 1984

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

FAPTE REPROBABILE PLĂTITE SCUMP DE POPOARE

DE

GHEORGHE ZAHARIA

În urmă cu patru decenii, în zorii zilei de 22 iunie 1941, Germania hitleristă a atacat prin surprindere U.R.S.S., încălcând astfel tratatele politice încheiate în 1939 de guvernul sovietic cu guvernul de la Berlin — *Tratatul de neagresiune*, din 23 august, și *Tratatul de prietenie și frontieră*, din 28 septembrie — care reglementaseră pînă atunci relațiile sovieto-germane.

Prin această nouă agresiune, căpeteniile naziste puneau în aplicare ideea inițială și esențială a politicii lor agresive expusă în *Mein Kampf*: sud-estul Europei, Ucraina, Rusia pînă la Ural. Cucerirea acestei zone bogate, stăpînirea unor centre europene vitale, de mare importanță strategică, dădeau conducerii Germaniei naziste perspectiva dominării absolute a Europei, mutării războiului pe alte continente.

În urma discuțiilor sovieto-germane din noiembrie 1940 de la Berlin, a unor precizări și propuneri noi făcute ulterior de guvernul sovietic privind relațiile în viitor dintre cele două state¹, conducătorii Germaniei au ajuns la concluzia că „U.R.S.S. reprezenta principala piedică în calea realizării planurilor fasciste, de cucerire a dominației mondiale”². În consecință, ei au accelerat definitivarea planului Barbarossa de atacare a Uniunii Sovietice, a cărui execuție avea să înceapă în dimineața zilei de 22 iunie 1941, pe baza „directivei nr. 21”, semnată de Hitler la 18 decembrie 1940, care prevedea, în esență, nimicirea forțelor sovietice din „Rusia occidentală” și înaintarea rapidă pînă la aliniamentul Volga-Arhanghelsk. Baza industrială din apropierea munților Urali trebuia să fie distrusă de aviație. Obiectivele strategice importante care urmau să fie cucerite erau Leningradul, Moscova și bazinul Donetului. Forțele principale erau îndreptate spre capitala U.R.S.S. Planul prevedea de asemenea, ca ofensiva să se execute pe trei direcții principale: din Prusia Orientală, pe direcția generală Leningrad; de la est de Varșovia, pe direcția generală Moscova; din zona Lublin, pe direcția generală Kiev³.

¹ Vezi mai pe larg, *File din istoria militară a poporului român — studii* volumele 5 și 6, Edit. militară, București, 1979, articolul semnat general-locotenent (r.) Gheorghe Zaharia, p. 37—39.

² *Istoriia vtoroi mirovoi voini 1939—1945*, (în continuare: *I.V.,M.V.*) tom. III, Voennoe izd., Moskva, 1974, p. 346—347.

³ Hitler, A., *Directives de guerre*, Edit. Arthaud, Paris, 1965, p. 76—77.

Alături de Germania nazistă s-au aflat Italia, Ungaria, Slovacia, România și Finlanda.

Totalul forțelor desfășurate de comandamentul german la începutul războiului hitlerist antisovietic se ridica la 190 de divizii (dintre care 153 germane), cu aproximativ 5 000 000 de oameni, 3140 de tancuri, peste 50 000 de tunuri și aruncătoare de mine, peste 4 900 de avioane. Uniunea Sovietică dispunea atunci de forțe armate totalizând 4 207 000 de oameni, dispersate la frontiere pe fronturi largi și în interior⁴.

Prin lovituri puternice, date prin surprindere, aviația și blindatele germane au provocat trupelor sovietice din zona de frontieră pierderi mari. Forțele agresoare, superioare numericeste, au silit marile unități și unitățile înaintate ale regiunilor militare de frontieră sovietice să se retragă; presind pe întregul front dintre Marea Baltică și Marea Neagră, trupele hitleriste au pătruns adânc pe teritoriul sovietic: 750 km pe direcția Leningrad, 700—800 km pe direcția Moscova, între 600—850 km în Sud.

Supraapreciind rezultatele obținute, comandamentul hitlerist considera că trupele sovietice din regiunile vestice ale țării fuseseră zdrobite și că drumul spre principalele obiective strategice era deschis.

Curînd însă iluziile aveau să fie spulberate de rezistența tenace a popoarelor sovietice.

Din primele zile ale războiului, P.C.U.S. s-a manifestat ca forța conducătoare a luptei împotriva cotropitorilor fasciști. Potrivit hotărîrii Comitetului Central al P.C.U.S. și a guvernului sovietic, a fost înființat Comitetul de Stat al Apărării, în miinile căruia a fost concentrată conducerea politică, economică și militară a țării. Ca președinte al acestui comitet a fost numit I. V. Stalin.

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a unit eforturile întregului popor și le-a dirijat spre un scop unic: oprirea și apoi zdrobirea dușmanului cotropitor. Partidul comunist a mobilizat clasa muncitoare, țărănimea colhoznică și intelectualitatea sovietică să înfrunte cu abnegație greutățile războiului, a organizat un puternic avînt în muncă, a subordonat economia națională satisfacerii nevoilor frontului, oamenii sovietici învingînd, prin eforturi eroice, greutăți imense⁵. S-au luat măsuri pentru o nouă repartitie a resurselor țării în funcție de nevoile frontului și ale industriei de război, adaptarea instalațiilor industriale pentru producția de armament, muniții și alte materiale tehnice necesare armatei. S-a făcut o redistribuire a rezervelor umane și o nouă repartitie a mijloacelor financiare.

Trecerea economiei pe picior de război a fost îngreuiată de faptul că o mare parte a industriei din regiunile amenințate a trebuit să fie evacuată în părțile răsăritene ale U.R.S.S. În primele trei luni de război au fost evacuate în Ural, Asia Centrală și Siberia 1360 de întreprinderi mari, care, pînă a fi puse în funcțiune în noile regiuni, și-au încetat producția.

⁴ *Velikaia Otecstvennaia Voina Sovetskogo soiuza. Kratkaiia istoriia, Voennizdat, 1967, p. 33 și 52.*

⁵ *Vezi pe larg în Marea conflagrație a secolului XX — al doilea război mondial (în continuare: Marea Conflagrație) ediția a II-a revăzută și adăugită, Edit. politică, București, 1974, p. 163—164, 226—231.*

Măsurile adoptate și eforturile depuse au dat roadele scontate. Încă din decembrie 1941 producția industrială a început să crească; în martie 1942 întreprinderile de materiale de război din părțile răsăritene ale U.R.S.S. au atins nivelul producției antebelice în întregul ei.

Pe teritoriul vremelnice cotoplit a început să se dezvolte mișcarea de partizani. Organizațiile de partid, lucrând în clandestinitate, ridicau poporul la luptă împotriva ocupanților.

Pentru oprirea ofensivei inamicului, Comandamentul suprem sovietic a îndreptat spre front noi forțe sosite din regiunile centrale ale țării; cele mai multe au fost destinate Frontului de Vest pentru a întări apărarea pe direcția capitalei. Totodată s-au luat măsuri pentru întărirea apărării pe direcția Leningrad și în estul Ucrainei.

Trupele armatelor naziste au suferit pierderi foarte mari, care la diviziile blindate se ridicau la 50% în efective și tehnică de luptă. Rezistența tenace a forțelor sovietice a spulberat aprecierea optimistă a lui Hitler. Se contura perspectiva unei campanii de iarnă, pentru care armata germană nu era pregătită.

Teoria „Blitzkrieg”-ului dăduse faliment la porțile Leningradului, ale Moscovei, în pădurile Bielorusiei și pe cîmpiile Ucrainei, în fața rezistenței eroice a popoarelor Uniunii Sovietice, ale căror eforturi erau urmărite cu admirație și speranțe noi de popoarele cotoprite și dominate ale Europei.

Agresiunea nazistă împotriva U.R.S.S. a făcut posibilă realizarea alianței sovieto-anglo-americane, lărgirea coaliției antihitleriste. În pofida a numeroase divergențe manifestate pe parcurs, rezultate din deosebirile de orînduirii sociale, guvernele Marii Britanii și S.U.A., ale căror interese erau amenințate de cel de al treilea Reich, au înțeles totuși că prezența Uniunii Sovietice în sinul coaliției antihitleriste va grăbi zdrobirea armatelor germane, va scurta considerabil durata războiului; că menținerea majorității forțelor coaliției naziste pe frontul răsăritean, va fi o adevărată salvare pentru Marea Britanie, care se aflase pînă atunci singură în război cu Germania hitleristă. În discursul rostit în ziua atacării U.R.S.S., Winston Churchill, premierul britanic, declara că „fiecare ostaș rus care se luptă pentru căminul patriei lui se luptă și pentru libertatea tuturor oamenilor și popoarelor din toate țările lumii. Să tragem învățătură din experiența atît de crudă pe care am făcut-o. Să avem viața și puterea să o facem”⁶. El se angaja să acorde Uniunii Sovietice tot ajutorul posibil pe plan economic și tehnic, precum și să intensifice bombardamentele asupra Germaniei. La 24 iunie 1941, președintele S.U.A., Franklin D. Roosevelt a făcut, de asemenea, o declarație de simpatie pentru lupta poporului sovietic, care ducea un război greu, cu cea mai puternică mașină de război cunoscută pînă atunci⁷.

Dîndu-și seama că „războiul fulger” contra U.R.S.S. dăduse greș și că se profila perspectiva unui război de durată, comandamentul nazist și-a limitat în vara 1942 operațiile ofensive la două mari acțiuni: cucerirea zonei petrolifere din Caucaz, concomitent cu intreruperea circulației sovietice pe Volga și cucerirea Leningradului. Operația ofensivă germană pe direcția sud-vest și sud a reușit să ajungă, pînă la jumătatea lunii septem-

⁶ Winston Churchill, *Discursuri de război*, Londra, 1944, p. 137, 139.

⁷ Vezi în detaliu *Marea Conflagrație*, p. 180, 187, 224–226, 207–216.

brie 1942, pînă la Stalingrad — unde, la 13 septembrie, au început luptele în interiorul oraşului — la Novorosiisk şi Mozdok, unde a fost oprită după cucerirea celor două localităţi. Scopul urmărit, de a pune stăpînire pe zona petroliferă Groznii-Baku nu a putut fi atins, datorită diuzeniei apărătorilor sovietici care au provocat pierderi foarte mari forţelor naziste.

Pe direcţia Leningrad, încercările au fost zadarnice. Eroicii apărători ai marelui oraş de pe Neva, leagăn al Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, au continuat să reziste, în pofida unor lipsuri şi suferinţe de neînchipuit.

Pe teritoriul ocupat, agresorii hitlerişti au instaurat un regim de teroare, de cruntă exploatare economică şi de exterminare sistematică a populaţiei, ceea ce a sporit şi mai mult ura acesteia exprimată prin numeroase acţiuni de luptă împotriva ocupanţilor, în largă şi puternică mişcare de partizani însufleţită de profundul sentiment al patriotismului sovietic, organizată şi condusă cu abnegaţie şi înalt spirit de sacrificiu de organizaţiile P.C.U.S. şi de Comsomol ce acţionau în clandestinitate.

★

Împingerea României la 22 iunie 1941 în războiul hitlerist antisovietic şi punerea ei în stare de război cu Marea Britanie (6 decembrie 1941) şi S.U.A. (6 iunie 1942), au fost posibile în condiţiile răsturnării raportului de forţe pe plan internaţional în preajma declanşării celui de-al doilea război mondial, ale izolării României pe plan extern, ale înfrîngerii Franţei şi trupelor britanice, ale dominaţiei nestingherite a celui de al treilea Reich asupra majorităţii Europei, ale situaţiei tragice a ţării din vara 1940 cînd, ca urmare a unor presiuni concentrice din afară, a dictatului nazist, teritoriul ei a fost sfîşiat. Poporului român i se impusese o situaţie pe care el nu o dorise; Hitler o precizase, la 25 august 1939, în scrisoarea adresată lui Mussolini: „România nu se mai află în postura de a putea lua parte la vreun conflict împotriva Axei”⁸.

În acest context, care favorizase aducerea la suprafaţa vieţii politice româneşti a celor mai reacţionare cercuri ale burgheziei progermane, pronaziste şi fasciste, profund anticomuniste şi antisovietice, a fost instaurat regimul dictaturii militare fasciste avînd în frunte pe generalul Ion Antonescu. Ţara a fost subordonată Germaniei naziste, ale cărei trupe se aflau pe teritoriul ei din octombrie 1940 şi ai cărei consilieri împănaseră diverse departamente şi sectoare economice. Aceste cercuri încercau să inducă opinia publică în eroare, afirmînd că, în noua conjunctură internaţională, numai Germania mai putea asigura existenţa statului român şi refacerea frontierelor lui interbelice.

Toate cele de mai sus explică faptul că România — bine cunoscută în lume ca o ţară puternic dominată de sentimente potrivnice imperialismului şi militarismului german — s-a putut afla timp de patru ani alături de Germania hitleristă, deşi aceste sentimente continuau să persiste cu intensitate.

Directiva nr. 21, privind „Operaţia Barbarossa”, includea România între „aliaţii probabili ai Reichului”, precizînd că „Pe flancurile opera-

⁸ *Documents on German Foreign Policy 1918—1945* (în continuare: *D.G.F.P.*), Seria D, vol. VII, Her Majesty's Stationery Office, Londra, doc. nr. 266.

ției noastre este de așteptat participarea activă a României și Finlandei în războiul împotriva Rusiei Sovietice. Înaltul Comandament va trebui să aranjeze și să determine la timpul potrivit sub ce forme vor fi plasate forțele armate ale celor două țări sub comandamentul german, în timpul intervenției lor”.

Directiva preciza că sarcina României va fi de „a sprijini cu forțele selecționate atacul flancului sudic german, cel puțin la începuturile lui; să ținuiască inamicul acolo unde forțele germane nu sînt angajate; să execute de asemenea serviciul auxiliar în zona din spatele frontului”⁹.

Hotărîrea privind declanșarea „Operațiunii Barbarossa” a fost adusă oficial la cunoștința lui Antonescu personal de către Hitler în ziua de 12 iunie 1941, cînd dictatorul român a fost invitat la München.

Luînd cunoștință de hotărîrea lui Hitler, Antonescu s-a declarat de acord să se alătore Reichului. Totodată, el a acceptat și propunerea dictatorului german de a prelua comanda trupelor germane și române ce urmau să atace de pe teritoriul României, fiind secondat de Cartierul general al Armatei 11 germane „ca un fel de stat major activ” al Cartierului general al lui Antonescu. Acesta avea să transforme „dorințele” lui Hitler referitoare la forțele armate românești „în ordine militare și de îndată ce vor necesita hotărîri esențiale vi le va supune spre semnare”¹⁰.

O exprimare mai limpede a concepției hitleriste asupra relațiilor de comandament româno-germane nici că se putea. Ea reflecta de fapt starea de dominare a țării de către Germania nazistă, faptul că guvernul generalului Antonescu era considerat de căpeteniile naziste drept un executor al dispozițiilor lor. Prin aceasta Berlinul și-a realizat politica prădalnică asupra resurselor economice ale țării, ceea ce a contribuit la situația catastrofală în care s-a aflat România la sfîrșitul războiului, cînd producția industrială și venitul ei național reprezentau doar aproximativ 50% față de cele dinainte de război, țara aflîndu-se, în anul 1944, în pragul unei catastrofe naționale.

Împotriva dominației celui de al treilea Reich, a războiului acestuia și a dictaturii lui Antonescu s-a dezvoltat o largă rezistență care a îmbrăcat forme diverse. În centrele industriale, acțiunile muncitorilor împotriva războiului s-au împletit cu revendicările economice¹¹. Paralel cu organizarea unor acțiuni greviste, s-au produs acte de sabotaj ce loveau direct mașina de război nazistă prin avarierea utilajelor, întreruperea comunicațiilor, fabricarea defectuoasă a unor piese ale armamentului și a munițiilor ș.a. O mare amploare a luat sabotajul în zona petroliferă, ceea ce a avut ca rezultat o scădere sensibilă a extracției de petrol, precum și sabotajul în transporturile pe calea ferată, organizat de oamenii muncii feroviari din București, Ploiești, Iași, Brașov, Timișoara, Simeria, Arad, soldat cu paralizarea temporară a transporturilor necesare operațiilor militare. Semnalînd înmulțirea actelor de sabotaj, în toamna anului 1943 organele

⁹ Hitler, A., *op. cit.*, p. 78.

¹⁰ D.G.F.P., seria D, vol. XII, doc. nr. 1644, Adolf Hitler către generalul Ion Antonescu, 18 iunie 1941.

¹¹ Vezi pe larg Mihai Fătu, *Clasa muncitoare — forța socială hotărîtoare a mișcării de rezistență, în Insurecția din august 1944 și semnificația ei istorică*, Edit. militară, București, 1974, p. 54—63.

informative guvernamentale arătau că „incendiile de la depozitele militare și stabilimentele militarizate au luat proporții care nu mai pot fi puse pe seama întâmplării. Aceste incendii au, fără îndoială, altă cauză care, în majoritatea cazurilor, trebuie căutată în actele de sabotaj”¹².

Ostilitatea poporului român față de Germania nazistă, conștiința faptului că independența și viitorul țării se găseau în pericol, dorința de a-și recuceri suveranitatea națională și drepturile istorice asupra părții nord-vestice a țării anexată de Ungaria horthystă prin dictatul fascist de la Viena din 30 august 1940, situația materială și morală extrem de grea a familiilor celor ce se aflau sub arme — în covârșitoarea lor majoritate țărani — determinau creșterea continuă a nemulțumirilor, a stării de spirit antihitleriste în rindurile armatei. Este caracteristic, în acest sens, faptul că în vara anului 1942, trupele române care mărsăluiau spre frontul din zona Stalingrad cîntau cîntece care evocau cea mai mare bătălie dată de părinții lor în vara anului 1917 împotriva armatelor Kaizerului care invadaseră România, precum și un cîntec creat ad-hoc — *Vrem Ardealul nostru strămoșesc* — în care se exprima dorința de a lupta pentru eliberarea lui.

Ostilitatea ostașilor români față de continuarea participării la război alături de Germania nazistă, îngrijorarea față de consecințele acestui război, s-au resimțit și în rîndul cadrelor militare. În 1942, șeful Marelui Stat Major, generalul Iosif Iacobici, a fost demis din funcție în urma unui raport trimis lui I. Antonescu, în care își exprima dezacordul față de continuarea operațiilor militare, afirmînd că războiul dus departe de frontierele țării este nepopular¹³. Succesorul lui, generalul Ilie Șteflea, a reușit, prin diferite mijloace, să reducă cu circa 1/3 numărul soldaților și ofițerilor români din unitățile trimise pe front în vara anului 1942¹⁴.

Cele de mai sus explică numeroasele conflicte și ciocniri armate între militarii români și germani de la simplii soldați și pînă la comandanții de mari eșaloane. Proporțiile acestor conflicte au provocat o puternică îngrijorare căpeteniilor naziste, așa cum rezultă dintr-o scrisoare trimisă de Hitler lui I. Antonescu la începutul anului 1943, în care atrăgea atenția că în unitățile române de pe front „au început să se ivească *din nou* (subl. G.Z.) simptome de dezagregare”¹⁵. Unele din efectele imediate ale acestei stări de spirit din unitățile de pe front au fost trecerea mai multor ostași români de partea partizanilor sovietici¹⁶, larga mișcare antifascistă ce a luat naștere în rîndul prizonierilor români din lagărele din U.R.S.S.

O activitate rodnică în rezistența au desfășurat patrioții români și de alte naționalități în partea de țară aflată sub ocupația vremelnică horthystă. Comuniști, social-democrați, național-țărăniști, muncitori, țărani și intelectuali au acționat împreună împotriva atrocităților săvîrșite de ocupanți.

¹² Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare A.M.Ap.N.) dosar 300/56, f. 136.

¹³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: A.M.A.E.), fondul 71/1941 Germania, vol. 129.

¹⁴ A.M.Ap.N., dosar 309, f. 221.

¹⁵ Ibidem, dosar 605/1944, f. 118.

¹⁶ Vezi „Noua și noueșnia istoria”, nr. 5/1961, p. 148 și „Analele Institutului de istorie a partidului” nr. 4/1961, p. 100.

O altă formă de manifestare a opiniilor antihitleriste ale poporului român a fost simpatia arătată față de popoarele ridicate la luptă împotriva cotropitorilor, solidaritatea cu acestea. Presa comunistă clandestină a popularizat exemplele de combativitate ale Rezistenței europene, eforturile și jertfele popoarelor pentru zdrobirea hitlerismului. Același lucru făceau ceilalți gazetari antifasciști în presa legală, în forme adecvate, reușind adesea să înșele vigilența organelor germane și cenzura antonesciană.

De o atenție deosebită s-a bucurat — este ușor de înțeles — lupta de eliberare din țările vecine. În Platforma sa din 6 septembrie 1941, după ce releva că „În spatele frontului, întregul popor sovietic lucrează, cu forțe inecitate, pentru apărarea patriei sale”, și că „în teritoriile ocupate, poporul se organizează în mii și mii de grupe de partizani împotriva cotropitorilor”, Partidul Comunist Român cerea membrilor și simpatizanților săi „să lege popularizarea platformei cu campania pentru popularizarea Uniunii Sovietice, a popoarelor sovietice și a eroicei Armate Roșii care prin jertfe enorme duc războiul împotriva hoardelor fasciste...”. În ianuarie 1942, C.C. al P.C.R. sublinia, într-o rezoluție, victoria de la Moscova, care a spulberat mitul invincibilității armatei germane și al „războiului fulger”, arătând că „hoardele fasciste zdrobite se retrag în dezordine, sub loviturile nimicitoare ale glorioasei Armate Roșii”.

Comuniștii, toți patrioții români apreciau în mod just că lupta popoarelor Iugoslaviei avea caracterul unui război organizat, purtat pe un front constituit care angajase importante forțe ale ocupanților. „Patrioții sirbi, care numără peste 100 000 de oameni și care se înmulțesc mereu — scria gazeta „Presa liberă” la 24 noiembrie 1941 — duc o luptă aprigă... De când există acest front (subl. G.Z.) în Iugoslavia, nemții au pierdut peste 50 000 de oameni”.

La rîndul ei, „România liberă” din Banat remarca, la 1 ianuarie 1942, intensificarea luptei popoarelor împotriva agresorilor fasciști și își încuraja cititorii, arătând că „Rezistența națiunilor subjugate de Hitler ia formele unui adevărat război patriotic, din Iugoslavia pină-n Franța, din Norvegia pină-n Grecia”.

★

În bătăliile și luptele aprige purtate în 1941, 1942, Armata Sovietică a secătuit forțele dușmanului și apoi a cucerit asemenea succese care au dus la o cotitură radicală în desfășurarea războiului. Prin eforturile gigantice ale popoarelor Uniunii Sovietice și Armatei Sovietice, datorită conducerii ferme și clarvăzătoare exercitate de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, au fost anihilate avantajele vremelnice de care dispunea inițial agresorul hitlerist.

Atacurile repetate ale trupelor germane pentru cucerirea Volgogradului n-au putut înfrînge rezistența trupelor sovietice și a locuitorilor orașului. Ca rezultat al creșterii continue a forțelor de luptă sovietice, a diminuării forțelor inamice, se creaseră premisele unei puternice contraofensive care să ducă la încercuirea și nimicirea grupării germane din zona Stalingrad, care a fost declanșată cu o forță irezistibilă în zorii zilei de 19 noiembrie 1942.

Bătălia de pe Don și Volga, al cărui final victorios s-a produs la începutul lunii februarie 1943, constituie una din cele mai glorioase pagini

ale istoriei celui de al doilea război mondial. Depășind prin amploare și consecințe toate bătăliile cunoscute pînă atunci în istoria militară universală, ea a marcat o cotitură în desfășurarea generală a războiului, exercitînd o influență favorabilă pe celelalte teatre de război, asupra rezistenței antinaziste, a luptei de eliberare a popoarelor cotoprite și dominate de axa fascistă.

Victoria obținută de trupele sovietice în iarna 1942—1943 a dat inițiativa strategică Comandamentului sovietic, a măcinat rezervele strategice ale Wehrmachtului, a contribuit la întărirea coaliției antihitleriste. După înfrîngerea de pe Volga, Germania a intrat într-o criză profundă¹⁷.

Ultima operație strategică ofensivă germană executată între 5 și 11 iulie 1943, în zona Kursk, Orel, Belgorod, prin care Comandamentul nazist urmărea să recîstige inițiativa și să schimbe mersul războiului în favoarea sa, a fost zdrobită de forțele sovietice. Pentru desăvîrșirea înfrîngerii și nimicirea completă a grupării germane din acest sector de front, Comandamentul suprem sovietic a declanșat, la 12 iulie, o contraofensivă cu forțele a trei armate, soldată cu nimicirea a 30 de divizii germane și distrugerea sau capturarea de către trupele sovietice a cca. 1500 de tancuri, 3000 de tunuri, 3500 de avioane.

Victoria de la Kursk, fruct al eforturilor eroice ale popoarelor sovietice și ale armatei sovietice, a consolidat inițiativa strategică a Comandamentului suprem sovietic, a creat posibilități pentru organizarea în continuare a unei ofensive generale pe un front de 2000 de kilometri, a pus comandamentul nazist și trupele sale în fața catastrofei.

Un rol important în realizarea strălucitelor victorii sovietice din vara și toamna anului 1943 a avut mișcarea de partizani, desfășurată cu multă vigoare în spatele frontului german, de către cei peste 1 000 000 de patrioți care participau la lupte.

Spre sfîrșitul anului 1943 fuseseră create toate premisele pentru trecerea la o nouă etapă a războiului, etapă în care s-a urmărit eliberarea completă a teritoriului Uniunii Sovietice vremelnice ocupat, mutarea operațiilor militare în afara teritoriului sovietic, asaltul final asupra celui de al treilea Reich nazist.

Loviturile date de Armata Sovietică pe diferite direcții în cursul anului 1944 au adus victorii hotărîtoare asupra armatelor Germaniei fasciste și ale sateliților ei. Prin alegerea direcțiilor loviturilor principale, care au asigurat rapida nimicire a importantelor grupări inamice, s-au obținut în cel mai scurt timp posibil mari succese operative și strategice. Puternicele acțiuni ofensive desfășurate pe imensul front de la Marea Barentș pînă la Dunăre, au pus comandamentul hitlerist în imposibilitate de a-și folosi rezervele în mod eficient. Inamicul a fost nevoit să-și împrăstie rezervele, fără a fi reușit să intervină la timp acolo unde se declanșau nimicitoarele lovituri ale Armatei Sovietice.

În urma operațiilor victorioase din 1944, Armata Sovietică a distrus grupările strategice de bază ale inamicului, ceea ce a dus la prăbușirea întregului front german.

Concomitent cu victoriile Uniunii Sovietice, de mare importanță au fost succesele raportate de forțele aliate occidentale pe fronturile din

¹⁷ Vezi pe larg *Marea Conflagrație*, p. 199—206.

Africa și din Mediterana, debarcarea în Sicilia, înlăturarea lui Mussolini și debarcarea în Italia. La 6 iunie 1944, prin debarcarea trupelor americane, britanice și franceze în Franța s-a deschis un nou front în Europa, ceea ce a dat posibilitatea realizării unor lovituri coordonate din est și vest. Germanii erau nevoiți să facă față unei situații tot mai complicate pentru ei în Iugoslavia — unde lupta de partizani se transformase într-un război național, constituind, de fapt, un nou front în Europa —, în Franța, Polonia, Albania, Grecia și în celelalte țări ocupate și dominate. Lupta de eliberare în toate țările Europei a exercitat o puternică înrîurire asupra desfășurării celui de al doilea război mondial.

Operațiile ofensive efectuate în 1944—1945 au ajutat popoarele Poloniei, României, Iugoslaviei și Bulgariei să se elibereze, au izolat Germania hitleristă, a cărei prăbușire inevitabilă devenise evidentă. Armata Sovietică pătrunsese pe un front larg pe teritoriul Germaniei, pînă la 60 km de Berlin, unde comandamentul german concentrase un puternic grup de armate care, împreună cu rezervele retrase de pe frontul de vest și cu batalioanele din Volksturm, însuma 800 000 de oameni și dispunea de numeroase mijloace tehnice.

Lovitura care a marcat începerea bătăliei pentru Berlin, la 16 aprilie 1945, a fost puternică și neașteptată pentru hitleriști și ea a marcat începutul sfîrșitului imediat al imperiului nazist, sfîrșit pe care omenirea l-a salutat la 9 mai 1945.

Apărut pe scena politică a lumii ca reacția cea mai violentă a celor mai retrograde cercuri ale imperialismului împotriva mișcărilor populare, revoluționare, fascismul — acest flagel sîngeros al secolului XX — s-a prăbușit sub loviturile puternice ale armatelor Națiunilor Unite, ale Rezistenței antifasciste, ale mișcărilor de eliberare națională. Înrîngerea lui a salvat civilizația umană grav ultragiată, a deschis omenirii noi perspective în lupta pentru pace, libertate și progres social. „Omenirea nu va uita niciodată — arăta secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu, cu prilejul celei de-a XXX-a aniversări a victoriei asupra fascismului — uriașele sacrificii și jertfele popoarelor Uniunii Sovietice, care au dus greul războiului, jertfele celorlalte țări ale coaliției antihitleriste, acțiunile forțelor de eliberare națională din zeci de state, care au contribuit la obținerea victoriei asupra fascismului.

Poporul român are marea satisfacție de a se fi găsit în ultimele luni ale războiului alături de armatele sovietice și celelalte forțe antifasciste, de a-și fi adus contribuția activă la înfrîngerea Germaniei hitleriste, la marea victorie asupra fascismului, — ceea ce i-a creat posibilitatea de a-și făuri o viață nouă, independentă”¹⁸.

Participarea României la războiul antihitlerist a început odată cu insurecția națională armată antifascistă din august 1944 și a reprezentat corolarul luptelor și eforturilor tuturor forțelor patriotice și democratice naționale, unite pe platforma comună a înlăturării dictaturii militare fasciste și a eliberării țării de sub dominația Germaniei naziste.

¹⁸ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 562

Insurecția din august 1944 — care a reprezentat începutul revoluției de eliberare națională și socială, antifascistă și antiimperialistă — a fost posibilă datorită realizării politicii de alianțe largi, inițiată și urmărită cu tenacitate de partidul comunist, ceea ce a angajat la o luptă hotărâtoare pentru interesele naționale fundamentale cele mai largi pături ale populației. În toate înțelegerile încheiate, partidul comunist era prezent și acționa ca un liant și nucleu dinamizator, fapt ce nu a scăpat neobservat de organele informative germane care relatau, la 5 august 1944, că „evoluția politicii interne din ultimele săptămâni arată clar o trecere a tuturor opozițiilor spre stînga, cu preluarea conducerii acestei opoziții de partidul comunist”¹⁹.

Prin legăturile realizate cu ofițeri din comandamentele superioare ale armatei și prin influența aliaților statornici și ai celor vremelnici, contînd pe starea de nemulțumire din rîndul militarilor față de perspectiva sumbră a țării și a armatei, partidul comunist a reușit să asigure colaborarea unui număr apreciabil de ofițeri superiori și generali.

Începută la 23 august 1944, prin arestarea guvernului antonescian, insurecția a doborît regimul dictaturii militare-fasciste, a scos țara din războiul antisovietic și a alăturat-o coaliției antihitleriste, aducînd o importantă contribuție la prăbușirea pozițiilor forțelor naziste în Balcani.

Consemnînd momentul important al întoarcerii armelor contra Germaniei, Convenția de armistițiu cu Națiunile Unite, semnată la Moscova, la 12 septembrie 1944, prezintă astfel faptul istoric în articolul întii al preambulului: „De la 24 august 1944, ora 4 a.m., România a încetat cu totul operațiile militare împotriva Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice pe toate teatrele de război, a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, a rupt relațiile cu Germania și sateliții ei, a intrat în război și va duce războiul de partea puterilor aliate împotriva Germaniei și Ungariei cu scopul de a restaura independența și suveranitatea României...”.

Actul memorabil al poporului român a fost salutat de coaliția antihitleristă, de forțele rezistenței antifasciste europene, de opinia publică democratică mondială și s-a bucurat de aprecieri realiste din partea presei și a unor oficialități din multe țări care remarcă, încă din primele zile, semnificația internă și internațională a insurecției românești din august.

Angajată în războiul antifascist, armata română a purtat, umăr la umăr cu armata sovietică, grele lupte pentru eliberarea completă a României. Alungarea ocupanților din partea nord-vestică a țării, restabilirea și consolidarea independenței și suveranității naționale, dezvoltarea libertăților democratice dobîndite de poporul român prin insurecția din august 1944 erau strîns legate de zdrobirea Germaniei naziste care constituise centrul internațional al fascismului și reacțiunii. De aceea, participarea României în cadrul coaliției antihitleriste la războiul contra celui de al treilea Reich era o sarcină principală, a cărei realizare cerea mobilizarea tuturor energiilor țării.

La acțiunile insurecționale au participat formațiuni de luptă patriotice și unități ale armatei române însumînd aproape 466 000 de oameni; în luptele pentru eliberarea părții de nord-vest a României, desfășurate între 1 septembrie și 25 octombrie 1944, armata română a participat cu

¹⁹ Arhiva istorică centrală, fond „Documente de interes general”, rola nr. 883/5631, c. 433—434.

18 divizii de infanterie, 5 divizii de vânători de munte, 5 divizii de cavalerie, un corp motomecanizat și alte 28 unități corp aparte, precum și Corpul 1 aerian și unități ale marinei. Efectivele totale participante la luptele desfășurate între 23 august — 25 octombrie 1944, s-au cifrat la aproape 526 000 de oameni. În cursul acestor lupte, forțele române au pierdut cca. 58 330 de soldați, subofițeri și ofițeri (morți, răniți și dispăruți)²⁰.

Trecind, în luna octombrie 1944, pe teritoriul Ungariei, armata română a continuat lupta, umăr la umăr cu armatele sovietice ale Frontului 2 ucrainean. Însușind cca. 210 000 de oameni, în operațiile pentru eliberarea Ungariei trupele române au pierdut aproape 43 000 de oameni (morți, răniți, și dispăruți); ele au eliberat și și-au adus contribuția la eliberarea a circa 1 240 de localități și alte așezări, între care Budapesta, Debrecen, Miskolc, Győr și alte 10 orașe importante²¹.

În intervalul 18 decembrie 1944 — 12 mai 1945, forțele române, totalizând peste 248 000 de oameni, au luptat în Cehoslovacia, în grele condiții de teren și anotimp, contra unui adversar înversunat. Cu prețul pierderii a circa 66 500 de soldați, subofițeri și ofițeri (morți, răniți și dispăruți), trupele române au înaintat prin lupte pînă la aproximativ 80 de km sud-est de Praga, au eliberat sau au contribuit la eliberarea a 1 722 de localități și alte așezări, dintre care 31 de orașe cum sînt Rožnáva, Kremnica Bánovce, Kromeríž, Lucenec, Zvolen, Banska Bystrica, Bratislava.

Pe timpul operațiunilor din Cehoslovacia, regimentul român de tancuri, precum și subunități de căi ferate au acționat, de la începutul lunii aprilie, în cadrul unor mari unități și unități sovietice și pe teritoriul Austriei, în zonele localităților Hohenrappersdorf (30 km nord-est de Viena), Schrick, Wilfersdorf, Mistelbach, Eibenthal, Poysdorf, Laa, Stockerau, Ziersdorf, Zellendorf, Leopoldau, Absdorf ș.a.²².

Ca și în luptele pentru eliberarea patriei, soldații și ofițerii români au săvîrșit, în timpul acțiunilor din Ungaria, Cehoslovacia și Austria numeroase fapte de eroism, dînd dovadă de energie și spirit de sacrificiu. Vorbînd despre comportarea ostașilor români în războiul antihitlerist, cînd au manifestat „înalte calități de luptă și un mare curaj”, mareșalul Uniunii Sovietice R. I. Malinovski, comandantul Frontului 2 ucrainean, în cadrul căruia au acționat trupele române, arăta, într-un articol publicat în nr. 2/1959 al revistei „Voenno istoriceskii jurnal” : „Unele divizii românești au stîrnit admirația noastră prin elanul lor de luptă cît și prin spiritul lor de sacrificiu. Ele rezistau în cele mai grele lupte. Aceste calități valoroase, proprii trupelor armatei populare române, dovedeau că ea poate să lupte foarte bine și va fi un demn aliat al nostru”.

În cursul celor 260 de zile de luptă, armata română a străbătut cu mult peste 1 000 km, de la țărnițele românești ale Mării Negre, pînă în Boemia; a escaladat, prin lupte, cca 20 de masive muntoase, a forțat 12 cursuri mari de apă, a eliberat 3 831 de localități și alte așezări, dintre care 53 de orașe, a provocat inamicului pierderi cifrate la peste 118 000 de prizonieri și cca 20 000 de morți lăsați pe teren, ceea ce însumează efectivul aproximativ a 14 divizii.

²⁰ Vezi în detaliu *România în războiul antihitlerist*, Edit. militară, București, 1966, p. 595—634, 699—700.

²¹ *Ibidem*, p. 648—663.

²² *Ibidem*, p. 664—694, 695.

La sfârșitul războiului pe front se găseau 16 divizii române, un corp aerian, un regiment de tancuri și alte unități și formațiuni militare, cu un efectiv total de aproape 196 000 de oameni. Pierderile armatei române în războiul antihitlerist, începînd cu insurecția din august 1944, au fost în jur de 167 500 oameni (morți, răniți și dispăruți). Pentru înlocuirea acestor pierderi au fost trimiși pe front — numai între 1 noiembrie 1944 și 10 mai 1945 — circa 140 000 de oameni. Contribuția totală a României în efective luptătoare, precum și în personal ocupat cu îndeplinirea unor servicii legate nemijlocit de noile operații, de la 23 august 1944 și pînă la 12 mai 1945, cînd trupele române, urmărind resturile armatei germane înfrînte, au tras ultimele focuri de pușcă, a totalizat aproape 540 000 de oameni²³, cifră care nu cuprinde formațiunile de luptă patriotice și alți numeroși cetățeni care au luat parte la lupte în țară sau în rîndurile partizanilor în U.R.S.S., Iugoslavia, Cehoslovacia, Polonia, Franța, Belgia. În ceea ce privește contribuția economică, aceasta este evaluată — după date incomplete — la cu mult peste un miliard de dolari, valută 1938.

Reflectînd starea de spirit a întregului popor muncitor aflat în plină luptă revoluționară, ostașii români au fost însuflețiți de cauza dreaptă a eliberării propriului popor și a altor popoare subjugate de nazism. O puternică influență asupra armatei — forinată în majoritate de țărani muncitori — a avut lupta forțelor democratice sub lozinca „Pămînt țăranilor !”, pentru exproprierea moșierilor și împrăștierea, cu prioritate, a celor ce luptau pe front, a văduvelor și orfanilor de război.

Însemnătatea actului din august 1944 al poporului român și a contribuției lui la războiul antihitlerist s-a bucurat de o înaltă apreciere din partea coaliției antihitleriste. Președintele Consiliului de Miniștri al U.R.S.S., I. V. Stalin, arăta într-un mesaj adresat premierului britanic W. Churchill, la 27 mai 1945, că „au trecut mai bine de opt luni de cînd *România* (subl. a.) și Bulgaria au rupt alianța cu Germania hitleristă, au încheiat un armistițiu cu statele aliate și au intrat în război de partea aliaților împotriva Germaniei, folosind, în acest scop forțele lor armate. Prin aceasta ele și-au adus aportul la cauza înfrîngerii hitlerismului și au contribuit la terminarea victorioasă a războiului în Europa”. Aprecierea lui I. V. Stalin asupra importanței politice și militare a aportului poporului român la înfrîngerea fascismului, prin insurecția din august 1944 și contribuția umană și economică la efortul Națiunilor Unite, a fost reluată în Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S., prin care șefului statului român i s-a conferit, în luna iulie 1945, cea mai înaltă distincție de război sovietică, care se acorda „pentru îndeplinirea cu succes a acelor operațiuni militare (la scara unui front sau a mai multor fronturi), al căror rezultat duce la schimbarea situației în favoarea Armatei Sovietice”. În acest decret se spunea : „Pentru actul curajos al cotiturii hotărîte a politicii României spre ruptura cu Germania hitleristă și alinierea cu Națiunile Unite în clipa cînd încă nu se precizase clar înfrîngerea Germaniei, Majestatea Sa Mihai I, regele României, se decorează cu Ordinul Victoria”. După cum se știe, cu această înaltă decorație au mai fost distinși, în străinătate, mareșalul Iosip Broz Tito, mareșalul polonez Michal Żymerski-Rola,

²³ *Ibidem*, p. 703—704

generalul nord-american Dwight Eisenhower și feldmareșalul britanic Bernard Law Montgomery.

La Conferința de pace de la Paris, din 1946, delegațiile R.S.S. Ucrainene, R.S.S. Bielorusse, Republicii Cehoslovace și Republicii Franceze, au pledat pentru acordarea unei situații mai bune României. Șeful delegației cehoslovace a adus în sprijinul susținerilor sale atitudinea pozitivă a României față de Cehoslovacia în timpul crizei din 1938 și a subliniat că „România a ajutat la trecerea în U.R.S.S. a numeroși soldați cehi care voiau să lupte împotriva fasciștilor”. El a arătat, de asemenea, că România nu s-a împăcat cu soarta ce i-o hărăziseră dictatura antonesciană și Germania nazistă, că „poporul român a întors armele împotriva cotropitorilor germani”, că „trupele române au luptat voluntar împotriva nemților pe teritoriul Cehoslovaciei, ajutând la eliberarea ei”.

Din păcate, aceste puncte de vedere, pe deplin justificate și legitime, nu au fost admise. Neacordarea cobeligeranței a sporit greutatea în refacerea economică postbelică a României.

Revenirea armatei române în țară, în vara anului 1945, a oferit opiniei publice internaționale un nou prilej de a face aprecieri în legătură cu comportarea sa pe frontul antihitlerist, cu modul exemplar în care s-a achitat de misiunea ei eliberatoare.

★

Evocînd cu respect profund pe eroii săi, care s-au jertfit pentru făurirea în vara anului 1944 a actului crucial din istoria țării și pentru victoria de la 9 mai 1945, poporul român păstrează vie amintirea marelui sprijin primit în aceste lupte din partea poporului sovietic, a eroismului legendar de care au dat dovadă oamenii sovietici în lupta împotriva fascismului. Pentru glorificarea armatei sovietice, a memoriei ostașilor săi care au luptat și s-au jertfit pe pămîntul României pentru eliberarea ei de sub dominația Germaniei naziste, au fost ridicate numeroase monumente și obeliscuri, au fost puse plăci comemorative. Cimitirele în care odihnesc osemintele celor căzuți sînt îngrijite cu respect de poporul nostru și tineretul său. Sîngele vărsat de ostașii români și sovietici în bătăliile purtate umăr la umăr pentru eliberarea țării și dincolo de frontierele României, pînă la încheierea victorioasă a războiului, s-a adăugat celui vărsat în anii 1918—1920 pentru apărarea puterii sovietice, punînd bazele prieteniei româno-sovietice.

De-a lungul anilor ce au trecut de la victoria popoarelor asupra fascismului, poporul român a parcurs o întreagă epocă istorică. Au avut loc puternice transformări revoluționare în toate domeniile activității economico-sociale. Au fost lichidate orînduirea burgheză, exploatarea omului de către om; socialismul a triumfat atît la orașe, cît și la sate, generalizîndu-se relațiile de producție socialiste. Dintr-o țară cu o economie slab dezvoltată, predominant agrară, România s-a transformat într-o țară industrial-agrară. S-au dezvoltat puternic învățămîntul, știința, cultura — factori primordiali în progresul societății omenești.

Ca rezultat al victoriei socialismului, s-a întărit și s-a omogenizat națiunea noastră care capătă noi caracteristici esențiale. S-a asigurat deplina egalitate în drepturi a tuturor oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate; toți cetățenii patriei au drepturi și îndatoriri egale; ei participă

www.dacoromanica.ro

activ la întreaga activitate economico-socială, la conducerea societății. Se dezvoltă puternic democrația socialistă, factor important în edificarea noii orînduiri.

Pornind de la faptul că atîta timp cît există în lume imperialism, forțe reacționare și conservatoare, există și pericolul unui nou război, se iau toate măsurile de pregătire a țării pentru apărarea împotriva oricărei agresiuni, pentru salvagardarea independenței și a cuceririlor revoluționare. O atenție neabătută se acordă întăririi capacității de apărare a patriei, dotării și pregătirii de luptă și politice a forțelor noastre armate.

Toate succesele remarcabile obținute de poporul român în făurirea noii orînduiri sociale, demonstrează cu putere justetea politicii Partidului Comunist Român care se călăuzește neabătut, în întreaga sa activitate, după concepția revoluționară materialist-dialectică și istorică. Legînd faptele contemporanilor de cele ale înaintașilor, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, concluzionează că cea mai bună cinstire a celor ce s-au jertfit pentru eliberarea patriei și victoria asupra fascismului constă în „a face totul pentru a asigura înfăptuirea neabătută a programului partidului — Carta fundamentală politico-ideologică ce orientează partidul și întregul popor și luminează calea pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism”²⁴.

Dezvoltarea României pe calea socialismului a creat premisele pentru afirmarea ei suverană în politica internațională, pentru participarea ei mereu mai activă la soluționarea — în interesul păcii și progresului social — a problemelor majore ale contemporaneității.

În deplină concordanță cu țelurile politicii interne, pe planul politicii externe România pornește de la necesitatea — resimțită acut de popoare — de a se dezvolta nestingherite, în mod liber și suveran, în condiții de pace și colaborare, pe baza principiilor independenței și suveranității naționale, deplinei egalități în drepturi, ale avantajului reciproc și neamestecului în treburile interne.

Odată cu instaurarea puterii populare în România, prietenia cu U.R.S.S., alianța și colaborarea între cele două țări, între poporul român și popoarele Uniunii Sovietice, pentru care partidul nostru s-a pronunțat neabătut întotdeauna, au devenit politică de stat, ocupînd un loc esențial în ansamblul relațiilor externe ale țării noastre. În decursul anilor, relațiile de colaborare și alianță româno-sovietice s-au dezvoltat pe planuri multiple, pe fundamentul trainic al ideologiei comune, al comunității orînduirii sociale și țelurilor finale.

Partidul Comunist Român și guvernul R. S. România consideră că există toate posibilitățile pentru o evoluție mereu ascendentă a legăturilor multilaterale româno-sovietice, pentru întărirea continuă a prieteniei, colaborării și alianței dintre cele două partide și țări.

Exprimîndu-și convingerea că sistemul socialist își poate manifesta deplin superioritatea și influența prin contribuția fiecărei țări socialiste, România dezvoltă relații de prietenie, de asistență și colaborare cu toate statele socialiste, fără excepție. Ea se manifestă totodată ca o adeptă a

²⁴ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 580.

cooperării cu toate statele lumii, indiferent de orînduirea lor socială, pe baza acelorași principii ale respectării independenței și suveranității naționale, neamestecului în treburile interne, egalității în drepturi, avantajului reciproc, văzînd în statornicirea unor raporturi interstatale normale și rodnice, calea destinderii climatului internațional, a apărării păcii, a înlesnirii progresului popoarelor.

Militînd consecvent pentru dezvoltarea cooperării între state, pentru încetarea cursei înarmărilor, interzicerea necondiționată a folosirii armelor atomice și distrugerea stocurilor existente, România, împreună cu celelalte forțe antiimperialiste, ale progresului social și păcii, desfășoară o luptă susținută împotriva politicii agresive a cercurilor imperialiste, pentru stingerea focarelor de război. Poporul român se ridică cu tărie împotriva amestecului imperialist în treburile interne ale altor popoare, se pronunță ferm pentru respectarea dreptului națiunilor de a-și hotărî singure soarta, potrivit aspirațiilor proprii.

Învățămintele politicii internaționale care a precedat cea de a doua mare conflagrație mondială, ca și ale relațiilor dintre statele coaliției antihitleriste, cer respectarea intereselor și demnității tuturor popoarelor, a integrității teritoriului și unității lor naționale. Ele demonstrează că independența și suveranitatea unui popor, bunăstarea și fericirea lui nu se pot realiza în detrimentul altui popor, al altei națiuni; că numai respectînd pe deplin unitatea, independența și suveranitatea celorlalte popoare se pot asigura independența și fericirea fiecărei națiuni.

Iată de ce România consideră că în soluționarea tuturor problemelor complexe ale situației internaționale contemporane — din nefericire dominată încă de stări de lucruri anacronice și explosive — trebuie să se pornească de la necesitatea participării active la viața politică mondială a tuturor statelor. Nici o problemă a lumii de astăzi nu mai poate fi rezolvată doar de cîteva state, indiferent de mărimea și potențialul lor economic și militar. Este necesar să se țină seama de voința țărilor în curs de dezvoltare, a țărilor mici și mijlocii, a țărilor nealinierte care sînt vital interesate într-o politică de egalitate în drepturi, de soluționare a problemelor complexe în interesul tuturor națiunilor lumii.

Ca țară europeană, România socialistă este interesată vital în realizarea unor relații de colaborare, încredere și prietenie între toate statele continentului, relații indispensabile păcii și securității, excluderii sub orice formă a folosirii forței și amenințării cu forța în raporturile interstatale.

O preocupare constantă a Partidului Comunist Român este asigurarea și întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești internaționale, pornind de la faptul demonstrat de experiență că în realizarea acestui deziderat istoric al mișcării comuniste și muncitorești trebuie să se pornească de la realitățile epocii noastre, de la diversitatea de condiții în care activează partidele revoluționare ale clasei muncitoare, ceea ce conferă fiecărui partid dreptul suveran de a-și elabora linia politică proprie. El consideră că premisa fundamentală a unității și solidarității internaționale a mișcării comuniste și muncitorești o constituie colaborarea tovarășească, liber consimțită între egali, în spirit de stimă și încredere reciprocă.

Activitatea pe plan internațional a R. S. România, a președintelui Nicolae Ceaușescu are ca obiectiv esențial asigurarea condițiilor externe pentru desfășurarea nestingherită a unei misiuni de construcție socialistă

în patria noastră, dezvoltarea și întărirea relațiilor politice și economice cu toate țările socialiste, creșterea aportului la întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești internaționale, solidaritatea cu toate forțele progresiste, antiimperialiste, cu toate țările iubitoare de pace, în lupta pentru crearea unui climat internațional de securitate, cooperare și încredere între popoare. Numai un astfel de climat poate face imposibilă repetarea acelor fapte reprobabile care au generat al doilea război mondial, fapte pe care popoarele le-au plătit cu prețul atît de scump a 60 de milioane de vieți omenești și distrugerea unor imense bunuri materiale și spirituale.

FAITS BLÂMABLES CHÈREMENT PAYÉS PAR LES PEUPLES

RÉSUMÉ

L'article présente les efforts de l'Union Soviétique visant à arrêter l'agression déclenchée contre elle par l'Allemagne nazie, le III-e Reich ayant violé les traités politiques du 23 août et 28 septembre 1939 qui avaient réglementé les rapports soviéto-allemands pendant les premières années de la deuxième guerre mondiale. L'étude examine également les relations soviéto-anglo-américaines, ainsi que la situation de la Roumanie à laquelle on avait imposé la participation à la guerre contrairement à la volonté du peuple, la résistance du peuple roumain ainsi que l'apport du pays, qui a commencé par l'insurrection d'août 1944, à l'écrasement du III-e Reich.

L'auteur considère que les enseignements de la politique internationale qui a précédé la deuxième grande conflagration mondiale de notre siècle, ainsi que les relations entre les Etats de la coalition antihitlérienne réclament le respect des intérêts et de la dignité de tous les peuples, de l'intégrité du territoire, de l'unité, de la souveraineté et de l'indépendance nationale. Ceci démontre que le bien-être et le bonheur d'un peuple ne sauraient être réalisés au détriment d'un autre peuple, d'une autre nation, que ce n'est qu'en respectant pleinement le principe de l'égalité de droits, de l'unité, de l'indépendance et de la souveraineté des autres peuples que l'on peut assurer l'indépendance, la paix, le progrès et le bonheur de chaque nation.

Seul un climat international de sécurité internationale, fondé sur la confiance et le respect mutuel peut empêcher la répétition des faits blâmables qui ont engendré la deuxième guerre mondiale, faits qui ont coûté aux peuples 60 millions de vies humaines et la destruction d'immenses biens matériels et spirituels.

SEMNIIFICAȚIA ISTORICĂ A TRATATULUI DE LA TRIANON (1920)

DE
VASILE NETEA

Au trecut mai bine de șaizeci de ani de la semnarea tratatului de la Trianon prin care s-au recunoscut, pe plan internațional, actualele frontiere de vest ale României.

În linii generale, tratatul s-a inspirat din hotărârile Adunării naționale de la Alba Iulia, care s-a ținut la 18 noiembrie/1 decembrie 1918. Prin punctul I al rezoluțiilor adunării s-au stipulat următoarele : Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decreteează unirea acelor români și a tuturor teritoriilor locuite de dinșii cu România. Adunarea națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul, cuprins între murile Mureș, Tisa și Dunăre¹.

Mai înainte de a fi format obiectul hotărârii marii adunări istorice de la Alba Iulia, și apoi a tratatului de la Trianon, frontierele nord-vestice ale României au constituit principala preocupare a guvernului de la București, precizarea lor făcând parte integrantă din tratatul încheiat la 4/17 august 1916 de Ion I. C. Brătianu cu miniștrii Puterilor Antantei acreditați pe lângă guvernul român : Stanislas Poklewski Koziel (Rusia), contele de Saint Aulaire (Franța), Sir George Barklay (Marea Britanie), Baronul Fasciotti (Italia)². Prin acest tratat — articolul IV — viitoarele frontiere nord-vestice ale României urmau să atingă următoarele puncte : linia de delimitare va începe pe Prut, la un punct de pe frontiera actuală între România și U.R.S.S., aproape de Noua Suliță, și va urca riul pînă la frontierele Galiției la confluența Prutului cu Ceremușul. Apoi ea va urma frontiera dintre Galiția și Bucovina și frontiera din Galiția și Ungaria pînă la punctul Stog (cota 1655). De aici, ea va urma linia de separare a apelor dintre Tisa și Vișeu, pentru a atinge Tisa la satul Trebușa în amonte de locul unde ea se unește cu Vișeul. Plecînd de la acest loc, ea

¹ Vasile Goldiș, *Discursuri*, București, 1928, p. 18.

² *Tratatul* — după precizările din memoriile lui I. G. Duca — a fost semnat în casele lui Vintilă Brătianu la orele 11, fiind de față numai ministrul Rusiei Poklewski-Koziel, Ion I. C. Brătianu, Constantin Diamandi, ministrul României la Moscova, Vintilă Brătianu, devenit ministru de război, și I. G. Duca, ministrul Instrucțiunii publice și al Cultelor, care a făcut lectura celor cinci exemplare ale tratatului. Primul a semnat tratatul ministrul Rusiei, care a adus și exemplarele semnate de ceilalți miniștri ai Antantei. Ultimul a iscălit Ion I.C. Brătianu, primul ministru al României. După semnarea tratatului, afirmă I.G. Duca, Brătianu și Poklewski cu lacrimile în ochi s-au îmbrățișat.

Întorcîndu-se către Duca, ministrul Rusiei i-a declarat : „*Ca român poți fi fericit de ceea ce a obținut d. Brătianu de la noi*” („*Liberalul*”, 1946, 15 august).

va urma talvegul Tisei pînă la 4 km în aval de confluența cu Someșul lăsînd satul Vasaroș Nameny, României. Ea va continua apoi în direcția sud-est pînă la un punct situat la 6 km est de orașul Debrețin. Din acest punct ea va atinge Crișul la 3 km în aval de unirea cu cei doi afluenți (Crișul Alb și Crișul repede), atîngînd Tisa la înălțimea satului Algyei la nord de Seghedin, plecînd la vest de satele Oroshaza și Bekcss Samson la 3 km de care se va face o mică curbă. Plecînd de la Algyei linia va cobori talvegul Tisei, pînă la confluența cu Dunărea și, în fine, va urma talvegul Dunării pînă la frontiera actuală a României³.

Acestea au fost acordurile de ordin teritorial pe baza cărora România avea să intre în marea conflagrație mondială, declarînd război *numai Austro-Ungariei*, în noaptea de 15/28 august 1916. În declarația de război prezentată Ministerului de externe de la Viena la orele 8,45 (20,45') de către ministrul nostru în capitala Austro-Ungariei, se preciza cu toată sinceritatea: În statul austro-ungar „românii... au fost tratați ca o rasă inferioară și condamnați să sufere apăsarea unui element străin”, regimul impus acestora întretinînd între Austro-Ungaria și România „o stare continuă de animozitate”, pe care guvernele de la București nu reușiseră să o potolească pînă atunci decît „cu prețul a mari greutateți și a numeroase sacrificii”. Scopul intervenției României, se arăta în încheiere, este „înfăptuirea unității sale naționale”⁴.

Ion I. C. Brătianu a acordat acestui tratat — pe care I. G. Duca în memoriile sale îl numește „cel mai mare dintre tratatele noastre” încheiate pînă atunci — o excepțională importanță, motiv pentru care în Consiliul de Coroană prin care s-a declarat războiul el avea să declare: „Chiar de-ar fi să fim bătuți, prin faptul că patru din cele mai mari Puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naționale și au consfințit printr-un act solemn hotărârile etnice ale românilor de peste Carpați, cauza românismului va face un pas înainte mai mare și mai însemnat decît oricînd”⁵.

Concomitent cu discuțiile asupra viitoarelor frontiere, s-au discutat și stabilit — articolele V și VI — și modalitățile de reprezentare ale României la viitoarea conferință de pace, hotărîndu-se ca niciuna din părți să nu încheie pace separată sau generală „decît în unire și în acelaș timp”, ca România să fie admisă la tratativele la care se vor discuta preliminarile cu privire la frontiere, hotărîndu-se totodată ca „România să se bucure de aceleași drepturi ca și Aliații pentru tot ceea ce o privește, preliminarile, tratativele de pace precum și discuțiile care vor fi necesare deciziunii conferinței de pace”.

Textul exact al acestui paragraf era următorul: „*La France, La Russie, La Grande Bretagne et L'Italie reconnaissaient à la Roumanie le droit de participer au négociations de la paix avec l'ennemi sur un pied d'égalité parfait avec elles*”.

Prin articolul VII se prevedea păstrarea absolută a secretului celor hotărîte pînă la convocarea conferinței de pace.

³ Vezi *România în primul război mondial, 1916—1919*, I, 1934, p. 10.

⁴ *Documents diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie*, 22 juillet—27 août 1916, Viena 1916, p. 74—77.

⁵ Ion I. C. Brătianu, *Discursuri*, IV.

Războiul a fost declarat, în urma Consiliului de Coroană de la 14/27 august 1916, de către un guvern pur liberal, avînd ca prim-ministru pe Ion I. C. Brătianu, iar ca ministru de externe pe Emanoil Porumbaru. Cu toate acestea, îndată după începerea ostilităților și a consecințelor ce le vor urma, au fost invitați să participe la ședințele Consiliului de miniștri și reprezentanții partidelor care susținuseră intrarea României în război alături de aliați — partidele lui Take Ionescu și Nicolae Filipescu — colaborarea cu acestea urmînd să se accentueze și mai mult după retragerea în Moldova.

La 11 decembrie 1916 avea să se constituie, sub prezidenția lui Ion I. C. Brătianu, un guvern național în care, pe lîngă reprezentanții Partidului liberal, au intrat, în frunte cu Take Ionescu — Nicolae Filipescu murise la 14 octombrie — și reprezentanții partidelor menționate, printre aceștia aflîndu-se, alături de Take Ionescu care, la 10 iulie 1917 a primit vicepreședinția Consiliului de miniștri, Nicolae Titulescu (Finanțe), Mihail G. Cantacuzino (Justiție), Dr. C. Istrati și apoi de la 9 iulie 1917 — Barbu Delavrancea (Industria și Comerț), și Dim. Greceanu (Lucrări publice).

Cu ocazia constituirii acestui nou guvern, care, cu ușoare remanieri, avea să dureze pînă la 18 ianuarie 1918, s-a pus de către Take Ionescu și problema reprezentării României la viitoarea conferință de pace. Primul ministru, luînd și avizul regelui, i-a răspuns în ziua următoare, afirmînd că la această conferință Ion I. C. Brătianu va merge „împreună” cu Take Ionescu ⁶.

Am făcut aceste precizări pentru a se înțelege mai repede și mai bine cele două dificultăți întîmpinate de România în timpul Conferinței de pace ce urma să se deschidă la 18 ianuarie 1918, mai întîi nerespectarea de către aliați — cu privire la frontierele noastre — a tratatului de alianță încheiat la 4/17 august, 1916 și apoi modul cum a fost alcătuită delegația României, în loc de Take Ionescu, Brătianu luînd, ca al doilea delegat, pe N. Mișu, ministrul plenipotențiar de la Londra.

Cum toate celelalte capitole și episoade ale războiului nostru pentru eliberarea teritoriilor naționale robite sînt cunoscute din numeroase alte lucrări de sinteză ⁷, ne vom mărgini în cele ce urmează să relevăm discuțiile privitoare la problemele românești ale conferinței de pace de la Paris și apoi, ca o consecință a acestora, încheierea și semnarea tratatului de la Trianon prin care, pentru România, s-a pus definitiv capăt războiului cu Ungaria și i s-au recunoscut actualele frontiere dinspre Ungaria și Iugoslavia. În prealabil România semnase pacea cu Germania (Versailles 28 iunie 1919), cu Austria (Saint Germain, 10 decembrie 1919) și cu Bulgaria (Neuilly sur Seine, 27 noiembrie 1919).

Va trebui să clarificăm însă în primul rînd alcătuirea delegației noastre, alcătuirea acesteia dechizînd totodată ferestrele înspre toate celelalte probleme.

⁶ C. Xenii, *Take Ionescu*, București, 1933, ed. III-a, p. 335.

⁷ Vezi îndeosebi, Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ediția II-a, 3 volume, București, 1925, vezi și *La Roumanie dans la guerre mondiale*, Paris, 1934; *România în primul război mondial*, autori: Victor Atanasie, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprea, Edit. militară, București, 1979; Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Edit. științifică, București, 1979 ș.a.

Guvernul național constituit la 10 decembrie 1916, a făcut loc — după ce în prealabil, ca o consecință a armistițiului ruso-german încheiat la 22 noiembrie/5 decembrie, a încheiat și el la 26 noiembrie/9 decembrie 1917 la Focșani, un armistițiu cu reprezentanții Puterilor centrale — la 29 decembrie 1917 unui guvern prezidat, ca militar, de generalul Alexandru Averescu, format din elemente eterogene, cu misiunea de a lua contact cu inamicul și a-l sonda asupra condițiilor de pace pe care intenționa să le impună României, care, în urma ieșirii Rusiei din război, rămăsese complet izolată. Cum generalul Averescu, unul din principalii comandanți ai armatei române, care la 18 februarie 1918 a avut o întrevedere la Buftea cu mareșalul Mackensen, comandantul trupelor de ocupație, n-a putut accepta grelele condiții impuse de reprezentanții Germaniei și ai Austro-Ungariei — ministrii Richard von Kuehlmann și Ottocar von Czernin — s-a retras la 4 martie, regele Ferdinand I a fost nevoit să facă apel la Alexandru Marghiloman, președintele Partidului conservator, care se manifestase, încă înainte de intrarea în război a României, pentru o alianță cu Puterile Centrale, și care în momentul retragerii regelui și a guvernului la Iași rămăsese la București, ca și P.P.Carp și Titu Maiorescu, întreținând în mod permanent relații cu comandamentul și diplomația germană. Chemarea lui la guvern s-a datorat de altfel insistențelor acestora, Marghiloman fiind crezut omul cel mai indicat pentru scopurile lor. La 5 martie s-a constituit astfel guvernul Marghiloman, având ca ministru de externe pe C. C. Arion.

Condițiile păcii -- care s-a încheiat la 7 mai în sala de la palatul Cotroceni în care la 14/27 august 1916 se luase hotărîrea de a intra în război — au fost dure și spoliatoare⁸. Ele sînt bine cunoscute: ni se răpea Dobrogea precum și înălțimile Carpaților, cu toate trecătorile, începînd de la Vîrciorova și pînă la Cîmpulungul Moldovenesc (560 km pătrați, 170 de sate, 150.000 locuitori). Noua frontieră austro-ungară includea partea superioară a văii Jiului și a Prahovei pînă lingă Sinaia, în Moldova se apropia de Tg. Ocna, încătușa Ceahlăul și o mare parte a munților Dornei. În timpul tratativilor diplomația habsburgică și-a manifestat fățiș tentația de a anexa și orașele Turnu Severin, Tîrgu Jiu, Cîmpulungul, Sinaia, Moinești, Tg. Ocna precum și partea de nord a județului Dorohoi⁹.

Tot atît de grele au fost și condițiile de ordin economic, petrolul fiind achiziționat pe o durată de 99 ani, șantierele dunărene au fost ocupate și ele pentru aceeași durată de timp cu o chirie pur simbolică; statul român mai era pe deasupra obligat să răscumpere întreaga emisiune de hîrtie monetă pusă în circulație de germani în timpul ocupației (2 miliarde 114 milioane lei aur) cărora li se adăugau bonurile de rechiziții (1 miliard) și despăgubirile de război propriu zise (1 miliard 900 milioane)¹⁰.

Cu drept cuvînt pacea de la București a fost considerată o pace înrobitoare, împotriva ei ridicîndu-se conștiința tuturor patrioților¹¹.

⁸ *Actele tratatului de pace de la București, 24 aprilie/7 mai 1918*, București, 1918.

⁹ N. Iorga, *Istoria României*, I, București, 1939, p. 404—405.

¹⁰ Const. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Edit. Albatros, București, 1972, p. 600.

¹¹ Vintilă Brătianu, *Pacea de robire*, București, 1919.

Atît în legătură cu armistițiul cit și cu ideea păcii separate principalii exponenți politici ai României — Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu, urmați de aderenții lor — au avut păreri contradictorii.

În timp ce Brătianu, plecînd de la dificila situație militară în care se găsea România la sfîrșitul anului 1917 — rușii fiind retrași de pe front și pregătînd tratatul de pace separată cu Puterile centrale, ale căror armate aveau să ocupe în curînd și teritoriile de la est de Nistru, Harkovul, Chersonul, Odesa — considera armistițiul, pentru a evita ocuparea totală a țării, absolut necesar, cu sau fără consimțămîntul Aliaților, Take Ionescu, dimpotrivă, se opunea oricărui armistițiu și, implicit, pentru a rămîne fideli Aliaților, oricărei păci separate.

Tezele celor doi exponenți politici s-au confruntat în Consiliul de Coroană de la 19 noiembrie 1917, în consiliile de miniștri de la 4 și 9 decembrie, și apoi printr-un nou consiliu ținut la începutul lunii ianuarie 1918. În aceste consilii, avînd de partea lui și pe exponenții armatei precum și pe rege, Brătianu a susținut necesitatea păcii separate, sperînd totuși să obțină și consimțămîntul Aliaților, în timp ce Take Ionescu a recomandat rezistența pînă la capăt, cu riscul chiar ca armata română, guvernul și regele să se retragă pe teritoriul Rusiei¹². În atitudinea sa Take Ionescu a citat și exemplul Serbiei a cărei armată, învinsă de forțele austro-ungare și bulgare, a părăsit la 16 octombrie 1915 teritoriul patriei împreună cu regele Petru I și guvernul său retrăgîndu-se în insula Corfu.

La 6 ianuarie el a înaintat un memoriu regelui Ferdinand I arătînd că „pentru jertfele consimțite de poporul nostru noi sintem datori să păstrăm întreaga noastră creanță față de aliați. Ea ne va fi armă puternică la conferința generală a păcii. Interesul primordial al României, interes pentru ziua de astăzi ca și pentru ziua de miine; pentru românii din regat, ca și pentru cei din România iridentă, este ca statul român să ia parte la conferința păcii, să discute acolo chestiunea unității naționale și să păstreze intact angajamentul aliaților față de ei¹³.”

La opoziția lui Take Ionescu, Ion I. C. Brătianu, care nici el nu voia să piardă avantajele tratatului, mai ales că el fusese cel care îl încheiase, dar care totodată nu uitase că nici Aliații nu respectaseră angajamentele tratatului, care prevedea deschiderea unui front, pornînd de la Salonic, împotriva Bulgariei și totodată o masivă participare a armatei țariste pentru apărarea Dobrogei, a răspuns prezentînd o comunicare a miniștrilor Antantei aflați la Iași — comunicare solicitată de dînsul — prin care aceștia îl informau, în numele guvernelor lor, că în cazul în care România n-ar putea să-și evacueze armata în Rusia, și n-ar putea să organizeze plecarea regelui și a guvernului, atunci Puterile Antantei ar putea considera că România nu mai avea altă cale, ca îndeplinindu-și angajamentele luate în 1916.

Pentru Brătianu comunicarea reprezentanților Antantei însemna o acoperire totală a acțiunii sale, în timp ce pentru Take Ionescu și ceilalți miniștri ai partidului său, care aveau să demisioneze din guvern, ea nu era decît o formulă protocolară care nu angaja la nimic.

¹² R. Seișanu, *Take Ionescu*, București, 1930, p. 306—307.

¹³ *Ibidem*, p. 307—308.

Brătianu s-a retras deci de la putere, lăsînd sarcina de a trata și semna pacea guvernelor Averescu și Marghiloman, protestînd însă cu promptitudine împotriva fioroaselor ei condiții, iar Take Ionescu s-a hotărît să părăsească țara împreună cu unii din aderenții săi, în frunte cu Nicolae Titulescu, spre a întreprinde la Paris o vastă acțiune diplomatică pentru combaterea păcii lui Marghiloman, și pentru a păstra României avantajele asigurate prin tratatul din 1916.

La începutul lunii iulie Take Ionescu se afla la Paris, unde se găseau numeroși alți emigranți îndeosebi profesori universitari, parlamentari și publiciști, cu ajutorul cărora s-a constituit la 3 octombrie *Consiliul Național al Unității Românești*, în care, sub prezidenția lui Take Ionescu, au intrat pe lingă fruntașii politici din Vechiul Regat — Dr. C. Angelescu, Dr. Jean Cantacuzino, Nicolae Titulescu, Paul Brătășanu, G. G. Mironescu, C. Diamandi ș.a. — și numeroși fruntași care reprezentau provinciile românești asuprite: Vasile Lucaciu, O. Goga, Simion C. Măndrescu, Partenie Cosma, Traian Vuia, Sever Bocu, Ioan Nistor, Vasile Stroescu¹⁴.

În activitatea sa Consiliul era ajutat și de două importante organe de presă, revista: „*La Transylvanie*” înființată la 15 mai de Traian Vuia și ziarul „*La Roumanie*” — apărut la 17 ianuarie 1918 — editat de Paul Brătășanu, proprietarul ziarului „*La Roumanie*” din București, C. Banu, fostul director al publicațiilor „*Viitorul*” și „*Flacăra*”, Const. Mille, director al ziarelor „*Adevărul*” și „*Dimineața*” și Emil D. Fagure.

Între timp, pînă la constituirea Consiliului național, el a avut numeroase întrevederi cu conducătorii politici ai Franței, George Clemenceau, primul ministru (27 iulie), S. Pichon, ministru de externe (27 iulie), A. Briand (28 iulie), Paul Barthou, Al. Millerand, Albert Thomas, R. Viviani, A. Tardieu și alții. Plecînd la Londra, însoțit de N. Titulescu, el s-a văzut apoi cu bărbații de stat ai Angliei, Lloyd George, primul ministru (5 august), lordul Balfour, ministrul de externe (5 august), Winston Churchill (5 august), Bonar Law (9 august), lordul Curzon (21 noiembrie), cărora le-a explicat în mod concludent situația care a determinat România să semneze pacea de la București.

Pentru aceleași motive el a alergat și la Roma, unde a avut întrevederi cu primul ministru Orlando și cu Sidney Sonino, ministrul afacerilor externe. Odată cu înțelegerea arătată de aceștia s-a obținut și concursul principalelor ziare franceze — „*Le Temps*” „*Le Figaro*”, „*L'Excelsior*”, „*Le Petit Journal*” ș.a. și engleze — „*Morning Post*”, „*Times*”, „*The Evening Standard*”, „*The Daily Chronicle*”, etc. — cari au menținut în jurul României atmosfera de simpatie din 1916 și din timpul luptelor de la Mărășești, Mărăști, Oituz¹⁵.

În orientarea și atitudinea acestor publicații au jucat un rol esențial numeroasele declarații, interviuri și conferințe ale lui Take Ionescu, ca și ale celorlalți fruntași români aflați la Paris — dintre care, ca autori de lucrări, menționăm pe Ioan Ursu, D. Drăghiceanu, G. G. Mironescu, Nicolae Basilescu, Simion C. Măndrescu ș.a. — asupra conglomeratului

¹⁴ Vezi numele tuturor membrilor Consiliului în revista „*La Transylvanie*”, 1918, vol. 11, p. 15—16.

¹⁵ Vezi pentru detalii Vasile Netea, *Take Ionescu* (versiunea franceză), Edit. Meridiane, București, 1971, p. 70—72.

de popoare subjugate din Austro-Ungaria, precum și asupra legitimelor aspirații ale poporului român¹⁶.

La 12 octombrie Consiliul național român a fost recunoscut de guvernul francez ca singurul organism îndreptățit a vorbi în numele României — guvernul Marghiloman fiind complet ignorat — recunoașterea Franței fiind urmată de cea a Statelor Unite (6 noiembrie), a Angliei (11 noiembrie) și a Italiei (22 noiembrie)¹⁷.

În același timp, Take Ionescu a întreținut cordiale relații și cu reprezentanții sîrbilor (Nicolae Pasici, Milenko Vestnici) a cehilor și slovacilor (Thomas Masaryk, Eduard Beneș, Karel Kramarz, Osuski), ai polonezilor (Paderewski), și ai grecilor (E. Venizelos, N. Politis), precum și cu comitele naționale ale acestora, care urmăreau și ele aceleași scopuri: independența și unitatea națională¹⁸.

Marea satisfacție a lui Take Ionescu la cererea sa de recunoaștere a Consiliului român a fost răspunsul ministrului de externe al Franței, S. Pichon, care, considerînd Consiliul ca „interpretul cel mai autorizat al luptătorilor români, izvorit din însăși „aspirațiunile seculare” ale poporului român către „libertatea și unirea tuturor țărilor române”, a ținut să asigure că membrii acestuia „pot să conteze pe concursul întreg al guvernului francez”. Asigurări tot atît de categorice se primeau și din partea președintelui Franței, Raymond Poincaré, care în răspunsul la mesajul lui Take Ionescu, a ținut să facă urări „pentru prompta realizare a unității naționale a României, amica Franței”¹⁹.

La 27 septembrie 1918 însuși președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, ținea să declare de la tribuna Congresului american că guvernul său va susține la conferința de pace dreptul la autodeterminare al popoarelor²⁰.

În urma acestor asigurări Take Ionescu a ajuns a nu se mai îndoi — cu toate vocile ostile ce se auzeau în anumite cercuri — de recunoașterea în continuare a României ca aliată, așteptînd astfel cu încredere, războiul fiind pe sfîrșite, conferința de pace.

Despre toate cele săvîrșite la Paris el a informat cu proptitudine atît pe regele Ferdinand I, cît și pe Ion I. C. Brătianu, rămași în continuare în capitala Moldovei pentru a reîntra în luptă la momentul oportun — niciunul, nici altul, neîndoindu-se de victoria Aliaților. S-au trăit atunci la Iași ceasuri amare și pline de o adîncă îngrijorare, guvernul Marghiloman arătîndu-se întru totul subordonat germanilor. Misiunile militare ale Antantei au fost astfel silite să părăsască țara, trupele rusești, care părăseau frontul, se aflau în plină descompunere, iar criza economică luase proporții îngrijorătoare.

Îndată după semnarea păcii de la Buftea—București — pace pe care regele Ferdinand, sub diferite pretexte, în așteptarea victoriei Alfați-

¹⁶ Ioan Ursu, *Pourquoi la Roumanie a fait la guerre?* Paris, 1918; D. Drăghicescu, *La Transylvanie*, Paris, 1918; G. G. Mironescu, *Aperçus sur la question roumaine*, Paris, 1918; M. Vasilescu, *La Roumanie dans la guerre et dans la paix*, 2 vol., Paris, 1919; Simion C. Măndrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră*, București, 1919 ș.a.

¹⁷ Vezi textele de recunoaștere a „Consiliului național al unității române” în R. Seisănu, *op. cit.*, p. 314—318.

¹⁸ Pentru detalii, Eduard Beneș, *Souvenirs de guerre et de revolution (1914—1918. La lutte pour l'indépendance des peuples*, Paris, 1918, II, p. 103—104.

¹⁹ R. Seisănu, *op. cit.*, p. 317.

²⁰ W. Wilson, *Messages discourses, documents diplomatiques relatifs à la guerre mondiale*, Paris, 1919, p. 315—316.

lor, a refuzat să o sancționeze și astfel nici Parlamentul ales sub baionetele ocupanților nu a putut-o vota — armata română, în cea mai mare parte, a fost demobilizată, ofițerii și ostașii originari din Muntenia și Oltenia reintorcându-se la vetrele lor aflate sub ocupația inamicului. Membrii guvernului Brătianu, care declarase războiul, au fost totodată supuși unei anchete în vederea trimiterii în judecată ca criminali de război. Ion I. C. Brătianu, demn și optimist, a refuzat să se prezinte în fața magistratului anchetator, iar Al. Constantinescu, ministru al Agriculturii și Domeniilor și apoi al Internelor în anii de război, care a fost și arestat timp de câteva zile, a acceptat să răspundă numai pentru a sfida pe anchetator și pentru a-și mărturisi încrederea în viitor. La întrebarea anchetatorului asupra profesiei și ocupației sale, Al. Constantinescu a răspuns cu aplombul său obișnuit: — *Fost și viitor ministru.*

În aceste condiții ancheta a fost suspendată, Marghiloman, la spatele căruia se aflau dealfel germanii, căutînd să-și construiască un instrument legal cu care să poată interveni cu mai multă eficacitate.

Una din speranțele lui Marghiloman de a rămînea la putere a fost faptul că încă de la 27 martie 1918 Sfatul Țării de la Chișinău, urmînd dreptul de autodeterminare al popoarelor, preconizat de V. I. Lenin prin Decretul asupra păcii (8 noiembrie 1917) și prin Declarația dreptului popoarelor din Rusia (25 noiembrie 1917), votase unirea Basarabiei cu România, la 9 aprilie reprezentanții ei, Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu, intrînd în guvernul de la Iași. Marghiloman încerca să prezinte aceasta ca un succes exclusiv al guvernului său²¹ și spera totodată să obțină din partea germanilor o „revizuire” a păcii de la București, — pace pe care în noile condiții ei n-o mai puteau impune.

Vîntul bătea însă în alte pinze decît cele sperate de Marghiloman, fiindcă în toamna anului 1918 aliații Puterilor centrale, și apoi însăși acestea, se vor prăbuși cerînd rînd pe rînd armistițiu — Bulgaria la 29 septembrie, Turcia la 30 octombrie, Austro-Ungaria la 3 noiembrie, Germania la 11 noiembrie.

Îndată după capitularea Bulgariei, primul ministru al Franței, Georges Clemenceau, a adresat, cunoscînd marea lui autoritate politică, un mesaj lui Ion I. C. Brătianu — mesaj trimis prin intermediul fostului ministru român Victor Antonescu, aflat la Paris, transportat la Iași cu un avion francez — cerîndu-i să grăbească reintrarea României în război pentru a forța trupele germane de la Dunăre comandate de mareșalul Mackensen să se retragă²².

La 6 noiembrie 1918 regele ceru astfel demisia lui Marghiloman și însărcină cu formarea unui guvern de tranziție pe generalul Constantin Coandă — din care făceau parte și generalii Arthur Văitoianu și Ieremia Grigorescu — la 9 noiembrie acesta avînd să someze trupele de ocupație inamice să părăsească fără întîrziere teritoriul național. Românii virtualmente reintrase astfel în război, redobîndîndu-și calitatea de aliat obținută în 1916.

Odată cu demiterea guvernului Marghiloman, sub care contactul oficial cu frații pentru care se declarase războiul fusese întrerupt, ardelenii

²¹ Vezi I. G. Pelivan, *L'union de la Bessarabie*, Paris, 1919; I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923.

²² Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1939, p. 18.

își îndreptară din nou privirile spre Iași, acolo unde se aflau regele Ferdinand I, Ion I. C. Brătianu, N. Iorga și atîția alți patrioți susținători ai războiului început cu doi ani în urmă. Rînd pe rînd sosiră astfel la Iași, aducînd noului guvern informații exacte asupra Transilvaniei și cerînd lămuriri asupra celor ce urmau să fie dispuse de guvernul român, Laurențiu Oancea, avocat năsăudean, trimis de Al. Vaida Voevod și Teodor Mihali, profesorul Nicolae Bălan de la Sibiu, viitorul mitropolit, pornit la drum din îndemnul lui Vasile Goldiș, și apoi George Crișan și Teodor Roxin de la Oradea, trimiși din încredințarea Consiliului național transilvănean care își avea sediul la Arad. Toți aceștia au luat contact atît cu primul ministru, generalul Coandă, cît și cu Ion I. C. Brătianu, considerat ca primul bărbat politic al țării, cu generalul Prezan, șeful Marelui Stat Major, cu N. Iorga și cu fruntașii ardeleni aflați la Iași: Al. Lapedatu și O. C. Tăslăuanu. Ei au solicitat totodată și o audiență la regele Ferdinand I, iar Nicolae Bălan a fost primit și de ministrii Franței, Angliei și Statelor Unite aflați la Iași.

Hotărîtoare pentru orientarea lor, și deci a Consiliului ardelean, aveau să fie discuțiile avute cu Ion I. C. Brătianu care, prin Laurențiu Oancea, adresîndu-se lui Teodor Mihali, comunica ardelenilor că „cea mai sfîntă aspirațiune a neamului se îndeplinește”, sfătuiindu-i totodată ca în programul politic al viitorului să includă toate punctele necesare „pentru o largă dezvoltare democratică”.

Prin Nicolae Bălan el sfătua, printre altele, ca adunarea de la Alba Iulia ²³ să fie convocată cît mai repede, cu o largă participare populară, înainte de intrarea armatei române în Transilvania, și totodată să se facă demersuri pentru a se obține și adeviziunea sașilor, a șvabilor și a secuilor. Delegaților de la Oradea, Brătianu le-a comunicat totodată și conținutul tratatului încheiat cu Aliații în 1916, — tratat prin care Oradea lor și regiunea înconjurătoare era destinată să intre în componența viitoarei României.

La intervenția lui Brătianu s-au trimis totodată și doi delegați la Dej — profesorul Solomon Halița și Dr. Ioan Bordea — pentru a informa în mod sistematic guvernul român despre toate acțiunile și mișcările din Transilvania ²⁴.

La 12 decembrie 1918, după ce între timp trupele lui Mackensen fuseseră izgonite de pe teritoriul României iar Adunarea de la Alba Iulia votase Unirea Transilvaniei cu România, generalul Coandă a demisionat, în locul lui constituindu-se, din elemente liberale, un nou guvern Ion I. C. Brătianu — stabilit acum la București — a cărui principală misiune era de a organiza participarea și reprezentarea României la conferința de pace de la Paris, care fusese convocată pe data de 18 ianuarie 1919. Din guvern făceau parte și reprezentanții Basarabiei Ion Inculeț și Daniel Ciugureanu.

La conferință, conform înțelegerii de la Iași din decembrie 1916, România ar fi urmat să fie reprezentată de Ion I. C. Brătianu și Take Ionescu. La formarea guvernului său, Brătianu informase dealtfel pe

²³ E vorba de adunarea de la 1 decembrie 1918.

²⁴ Vezi Vasile Netea, *O zi din istoria Transilvaniei. 1 decembrie 1918*, Edit. Albatros, București, 1978, p. 131-134.

aderenții lui Take Ionescu de la București, — reprezentați de Cantacuzino Pașcanu — că noul guvern are un caracter provizoriu, el urmînd să fie reconstituit cu participarea takistilor cărora, ca și în 1917, le oferea trei ministere (Finanțe, Lucrări publice, Industrie), un ministru de stat, iar pentru Take Ionescu personal, un minister fără portofoliu și locul de delegat — alături de el și de N. Mișu, ministrul României la Londra — la conferința păcii.

Pentru reconstituirea guvernului, Brătianu punea însă condiția ca Take Ionescu să se întoarcă la București, unde, într-o conferință prezidată de rege, să se stabilească un deplin acord asupra tuturor problemelor ce urmau să se prezinte în fața conferinței²⁵. Take Ionescu n-a acceptat însă propunerea lui Brătianu, el recomandînd formarea unui guvern într-adevăr național în care să fie reprezentate toate partidele din țară, care susținuseră războiul, precum și românii uniți prin Adunarea de la Alba Iulia, așa cum făcuseră și sîrbii (iugoslavii), care s-au prezentat la conferință în numele unui guvern format din sîrbi, croați și sloveni. El voia totodată și un program de reforme mai larg decît cele preconizate de Brătianu.

La acestea se mai adăuga și faptul că Take Ionescu știa mai de mult că Brătianu va veni la Paris cu hotărîrea implacabilă de a cere respectarea integrală a tratatului din 1916, și în deosebi frontierele Banatului, așa cum au fost ele prevăzute în tratat și votate de Adunarea de la Alba Iulia. Din contactul cu oamenii politici și cu diplomații adunați la Paris, Take Ionescu s-a ales însă cu convingerea că niciuna din cele două revendicări esențiale ale lui Brătianu nu vor putea fi satisfăcute, mai întîi fiindcă președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, nu voia să recunoască niciunul din tratatele încheiate de Franța și Anglia înainte de intrarea Americii în război (6 aprilie 1917) — deci ale Italiei și României — și apoi fiindcă Iugoslavia, care ieșise din război cu un mare prestigiu, se opunea din răspuțeri, prin Nicolae Passici, cu care el a avut mai multe convorbiri, ca frontiera româno-iugoslavă să ajungă pînă la Dunăre, avînd astfel în fața ei zidurile Belgradului.

Take Ionescu a informat despre toate acestea atît pe regele Ferdinand I, cît și pe Brătianu, declarîndu-se pentru o atitudine mai elastică, pentru o pace de adaptare la noile situații.

Tratatul încheiat de România în 1916 era dealtfel sortit revizuirii chiar din momentul semnării lui, fiindcă față de intransigența lui Brătianu cu privire la revendicările teritoriale, aliații, și îndeosebi Rusia și Franța, au căzut de acord să i se dea, pentru a obține imediată intrare a României în război, tot ceea ce revendicase, urmînd ca apoi tratatul să fie revizuit. În acest sens s-a încheiat la 11 august 1916, cu trei zile înainte de semnarea tratatului invocat de Brătianu, un acord secret între Rusia și Franța, acord semnat din partea Rusiei de către noul ministru de externe, Boris Sturmer, succesorul lui Sassonov, iar din partea Franței de către premierul Aristide Briand. Prin acest acord cei doi parteneri se angajau, ascunzînd totul României, că la conferința de pace să se înțeleagă mai întîii între ei în tot ceea ce avea să privească revendicările guvernului român.

²⁵ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 34.

Acordul secret fusese cerut de Sturmer, care, gândindu-se la un nou congres de pace ca cel de la Berlin din 1878, nu voia să admită participarea României la conferință cu drept egal cu celelalte puteri aliate, și nici atribuirea completă a Bucovinei și Banatului. Briand — Franța găsindu-se în fața uriașei ofensive germane de la Verdun — voind ca România să intre fără întârziere în acțiune pentru a constringe astfel pe germani să disloce o parte din trupele de la Verdun, a acceptat propunerea lui Sturmer, și astfel acesta la 13 august a autorizat pe ministrul său de la București să semneze imediat tratatul solicitat de Brătianu ²⁶.

Sceptici cu privire la posibilitățile de aplicare ale tratatului se arătasă și doi dintre semnatarii lui, contele de Saint Aulaire și baronul Fasciotti, primul afirmînd că tratatul a fost semnat într-un anumit moment psihologic impus de firea lui Brătianu, iar al doilea că nu vor trebui să aibă nici o remușcare dacă prevederile lui nu se vor putea aplica ²⁷.

Evident, acordul secret ruso-francez rămăsese necunoscut românilor, dar Take Ionescu aflase destul de multe la Paris pentru a-și putea da seama că tratatul din 1916 nu va putea fi aplicat în întregimea lui, el socotind că România n-ar pierde nimic dacă nu ar mai invoca autoritatea lui, mai ales că nici Iugoslavia și nici Grecia nu aveau astfel de tratate. În chestiunea Banatului el ajunsese dealtfel la o înțelegere cu Nicolae Passici — pe care îl cunoștea încă din timpul conferinței de pace de la București din 1913 — pe baza căreia, renunțînd la frontiera Dunării, România ar fi putut obține o frontieră mai largă decît cea care avea să fie stabilită de conferință. Despre caducitatea tratatului din 1916 Brătianu fusese dealtfel informat de către însuși ministrul Franței la București, mai înainte ca primul ministru să fi plecat spre Paris. Ca răspuns la toate aceste „preveniri”, Brătianu a declarat însă cu mult aplomb că „sau sunt primit la conferință cu tratatul acesta, sau mă întorc în țară ca să-mi dau demisia” ²⁸.

Cu această hotărîre, neîmpărtășind avertismentul și punctele de vedere ale lui Take Ionescu, el a apărut la Paris la 13 ianuarie 1919 aducînd cu sine, semnată în alb, și o plenipotență pentru Take Ionescu, în cazul că acesta i-ar fi acceptat politica, dar cum o înțelegere nu s-a putut realiza, în locul acestuia Brătianu a luat ca al doilea delegat pe Nicolae Mișu, ministrul nostru la Londra.

Hotărîrea lui Brătianu, izvorită din dorința de a nu ceda nimic din ceea ce i se asigurase în 1916, a stîrnit o adevărată stupeoare în toate cercurile diplomatice de la Paris, care cunoșteau prea bine imensa activitate desfășurată în capitala Franței de către Take Ionescu, și totodată o firească durere și indignare în sufletul acestuia.

În tot timpul conferinței de la Paris raporturile dintre cei doi oameni de stat ai României nu s-au mai putut deci reconcilia — ei nici nu s-au întilnit măcar niciodată — fiecare rămînînd pe poziția adoptată ²⁹.

²⁶ Un livre noir, *Diplomatie d'Orient guerre et de guerre*, I—III, Paris, 1922—1931 (citât după Const. Kirițescu, *Preludiile diplomatice ale războiului de întregire*, București, 1940, p. 41.

²⁷ Sherman David Spector, *Romania of the Paris Peace Conference. A Study the Diplomacy of Ion I.C. Brătianu*, New York, 1962, p. 35, 44 ș.a.

²⁸ „Viitorul”, 1919, 3 noiembrie, nr. 3509.

²⁹ C. Xenii, *Take Ionescu*, p. 388—389.

Deși avea mai puține și mai fragile legături cu cercurile diplomatice decît Take Ionescu, Brătianu s-a prezentat totuși în fața conferinței cu aerul omului hotărît să apere o cauză pe care o considera nu numai îndreptățită din punct de vedere etnic românesc, dar totodată și recunoscută prin tratatul din 1916.

În locul său ca interimar la prezidenția Consiliului de miniștri rămăsesse bătrînul Pherekide, în guvern intrînd acum, ca miniștri fără portofoliu și trei reprezentanți ai Transilvaniei, Al. Vaida Voevod, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio Pop și doi reprezentanți ai Bucovinei, Iancu Flondor și Ioan Nistor, Ion Inculeț și D. Ciugureanu își păstrează și ei vechile locuri.

Din delegație, ca specialiști și consilieri, mai făceau parte Al. Vaida Voevod, din partea Consiliului dirigent al Transilvaniei, Gheorghe Crișan, unul din secretarii Adunării de la Alba Iulia, Neagoe Flondor și Ion Pelivan, alături de care se înșirau ca principali colaboratori, Victor Antonescu, ministrul României la Paris, Constantin Diamandi, fost ministru la Petrograd, istoricul Alexandru Lapedatu, membru corespondent al Academiei Române, recomandat de N. Iorga, Dr. Danielopolu, Vasile Stoica care avusese pînă atunci o importantă misiune în Statele Unite ³⁰. Ca secretar al delegației urma să funcționeze Constantin Brătianu.

Primul act săvîrșit de Brătianu la Paris îndată după sosirea sa a fost publicarea în ziarul „Le Matin” (15 ianuarie), a tratatului semnat la București în 1916 de către aliați, punîndu-i astfel pe aceștia într-o situație neașteptată.

Primirea ce i s-a făcut n-a fost astfel dintre cele mai calde, el dovedindu-se astfel chiar de la început un om puțin comod, greu de încovoiat. Urmărilor nu întîrziară să se vadă. În loc ca și României să i se acorde la conferință dreptul la trei delegați, așa cum se acordase, la propunerea lui Clemenceau, Serbiei (Iugoslaviei), Belgiei și Greciei, considerate și ele ca țări mici, i s-au acordat numai doi — cum, după remarca lui Gh. Brătianu — aveau și Siamul și Hedjazul.

Evident, era vorba numai de delegații în adunarea plenară a conferinței, fiindcă în comisiile și comitetele adiacente s-a permis participarea și a altor delegați și experți. România a avut astfel reprezentanți în comisia pentru stabilirea răspunderii războiului, în comisiile aeronautică, financiară, economică, ca și în comisiile pentru reparații și daune, pentru porturi și căi navigabile și pentru Liga Națiunilor ce urma să se înființeze — instituție la care președintele american ținea mai mult ca la orice. Ea n-a fost admisă însă nici în Consiliul suprem și nici în comisiile pentru chestiunile teritoriale și a convențiilor pentru ocrotirea minorităților, adică tocmai în comisiile unde avea mai multe interese. În total au funcționat 58 de comisii.

O altă surpriză a lui Brătianu a fost apoi faptul că, îndată după deschidere, conferința s-a divizat în două categorii de state; cele cu interese nemărginite, Statele Unite, Franța, Austria, Italia și Japonia — pentru problemele estului Asiei și al Oceanului Pacific — și cele cu interese mărginite, limitate la țările lor, în care intrau toate celelalte state prezente la conferință. Această divizare, suportată greu de Brătianu, ca și de alți delegați, a ridicat apoi pe primul plan Consiliul celor patru mari — Wilson,

³⁰ Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926.

Clemenceau, George Lloyd și Orlando (la început se vorbise de Consiliul celor 10 (cite doi din partea fiecăreia din marile puteri) — care a devenit repede forul superior și implacabil al conferinței. După o scurtă perioadă de participare la acest Consiliu, primul ministru al Italiei l-a părăsit, cum avea să părăsească apoi și Conferința, interesele țării sale nebucurându-se de atenția așteptată. Istoricul francez J. B. Duroselle avea să afirme mai târziu că, în fond, Conferința nu consta decît în întîlnirile pe care le aveau aproape cotidian Wilson, Clemenceau, Lloyd George și Orlando ³¹. Dealtfel, după precizările istoricului american, Charles Seymour, „în momentul deschiderii conferinței de pace, imperiul austro-ungar nu era decît o instituție ce aparținea trecutului... în mai puțin de o lună (luna decembrie 1918 — n.n.) cimentul artificial care unea elementele dispartate ale imperiului se dislocase, fidelitatea față de împărat dispăruse, supremația germanilor și maghiarilor fusese măturată” ³².

Lupta lui Brătianu pentru respectarea tratatului din 1916 și a integrității teritoriului Banatului avea să se dea astfel cu cei „patru”, și mai apoi cu cei „trei”, — toți trei orgolioși și greu abordabili — el înțelegînd să apere, indiferent de atmosfera țeșută în jurul său, drepturile României pînă la capăt.

Îndată după sosirea la Paris, Brătianu, ca și Take Ionescu cu cîteva luni mai înainte, a căutat să vadă și să convingă de dreptatea cauzei pe care o reprezenta pe principalii exponenți ai Conferinței și, totodată, pe o bună parte din consilierii și experții lor. Printre primii au fost văzuți Philippe Berthelot, secretarul general al Ministerului de externe francez, S. Pichon, ministrul de externe, A. Tardieu, secretarul general al conferinței, și apoi însuși Clemenceau. Dintre englezi au fost vizitați Harold Nicolson, expertul Mării Britanii pentru Balcani care, uimit de orgoliul și spiritul său autoritar, avea să-i facă un portret nu prea măgulitor ³³, pe lordul Balfour, ministrul de externe, și, în cele din urmă, pe primul ministru, Lloyd George. De la americani s-a întretinut cu colonelul E. M. House, sfetnicul personal cel mai influent al președintelui Wilson, cu experții pentru problemele Europei sud-estice, Clive Day, Charles Seymour, șeful secției pentru Austro-Ungaria, Douglas Johnson, seria încheindu-se cu Robert Lansing, titularul externelor, și, primit cu multă greutate, și Woudrow Wilson (17 aprilie). Dintre italieni au fost văzuți îndeosebi ministrul de externe Sidney Sonino și primul ministru Orlando. Ca și Take Ionescu, și el a intrat apoi în legături cu reprezentanții Cehoslovaciei, ai Poloniei, ai Greciei și ai Iugoslaviei.

Pentru a desminți anumite zvonuri, interesate și răuvoitoare cu privire la situația evreilor din România, Brătianu a vizitat și pe Eduard de Rotchild, președintele Consiliului evreiesc de la Paris, precum și pe marele rabin Israel Levy.

Asupra convorbirilor cu toți aceștia, ca și asupra lucrărilor conferinței, primul ministru român trimitea în mod sistematic rapoarte și scrisori lui M. Pherekyde — scrisori pe baza cărora fiul său, istoricul Gheorghe

³¹ J. B. Duroselle, *Le Wilson à Roosevelt. Politique extérieur des Etats Unis*, Paris, 1960, p. 110.

³² Charles Seymour, *La fin d'un empire...*, p. 81.

³³ Harold Nicolson, *Quand faisaient la paix*, p. 3.

I. Brătianu, avea să scrie mai târziu documentata sa lucrare : *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, (București, 1939).

În 31 ianuarie 1919, Brătianu a luat cuvîntul în fața conferinței arătînd temeiul etnic al revendicărilor României, recunoscut — sublinia el cu putere — și de aliați prin tratatul din 1916, întregindu-și expunerea în ziua următoare printr-un memoriu prin care invoca numărul sutelor de mii de români care urmau să rămînă și după aplicarea acestui tratat în afara granițelor statului român. Brătianu a relevat totodată conferinței și faptul că populația germană din Transilvania — sașii — s-a pronunțat și ea pentru unirea cu România, la 8 ianuarie 1919 ținîndu-se în acest scop o adunare publică la Mediaș care a dat publicității o categorică declarație în acest sens. Chestiunea cea mai grea o reprezenta firește, frontiera Banatului, la care Brătianu nu înțelegea să renunțe cu nici un preț, dar pe care Pasici și colegii săi o apărau și ei cu tot atîta îndîrjire ³⁴. Din partea iugoslavilor au răspuns Vestnici, ministrul de externe, Ante Trumbici, membru al delegației și apoi bătrînul Pasici ³⁴. Conferința avea să incline balanța în favoarea Iugoslaviei.

Constituindu-se o comisie pentru discutarea revendicărilor României — comisie formată din Clive Day și Charles Seymour, delegați americani, Sir Eyre Crowe și A. W. Lepear (englezi), André Tardieu și Jules Laroche (francezi), Giacomo Martini și contele Ray Vannutelli (italieni), — aceasta s-a întrunit la 8 februarie 1919, fără delegații noștri, pentru a discuta frontierele României cu Ungaria. Discuțiile s-au continuat sub prezidenția lui Tardieu și în zilele de 11, 17, 19 și 22 februarie — la aceasta fiind invitat și Ion I. C. Brătianu, pentru a expune punctul de vedere al României — și apoi, pentru a încheia, în ziua de 28 martie la care, cu participarea experților juriști, s-au definitivat frontierele României atît cu Iugoslavia cît și cu Ungaria.

În aceste discuții fiecare din cele patru delegații și-a prezentat punctul ei de vedere, propunînd o anumită linie. Delegația italiană a propus astfel cu privire la Transilvania o linie care, pornind de la localitatea Săvirșin de pe Mureș, urca pe la vestul satului Bratca, pînă la Tisa, lăsînd înafara hotarelor României orașele Arad, Beiuș, Oradea, Careii Mari și Satu Mare, împreună cu regiunile înconjurătoare. Linia propusă de experții americani, mai puțin cunoscători ai situației, deși fixată mai la vest, lăsa și ea în afara granițelor românești aceleași regiuni. Linia propusă de francezi, la fixarea căreia colaborase și geograful E. de Martonne, atribuia României toate orașele menționate, adăugîndu-le și Gyula. Și mai spre vest mergea linia stabilită de experții englezi, aceasta fiind cea mai realistă, care ne atribuia și localitatea Macău, mergînd apoi pînă la frontiera cehoslovacă. În cele din urmă s-a acceptat de către toate delegațiile un compromis între liniile propuse de englezi și francezi, lăsînd Ungariei Macăul și Gyula, fără a atinge însă linia fixată în 1916 prin tratatul de la București ³⁵. Aceeași gradăție s-a observat și în legătură cu frontiera iugoslavă, cu

³⁴ Vezi cu privire la frontiera Banatului Sever Bocu, *La Banat Roumain*, Paris, 1919; G. G. Mironescu, *Le problème du Banat*, Paris, 1919; Traian Lalescu, *Le problème ethnographique du Banat*, Paris, 1919; Take Ionescu, *Politica externă a României și chestiunea Banatului*, București, 1920.

³⁵ Vezi V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României*, Sibiu, 1925, anexa 1.

deosebire că aici linia franceză a depășit pe cea propusă de experții englezi ³⁶. Brătianu, ca și ceilalți experți români, a apărut cu multă energie linia din 1916, comisia impunând însă, în unanimitate, linia propusă de delegații francezi și englezi.

Este frontiera de astăzi a României!

În aceeași atmosferă încordată aveau să se discute — la tratatul cu Germania — și problemele reparațiilor și a despăgubirilor de război, „Marii” — având în vedere îndeosebi interesele lor, printre care un loc important îl reprezenta și petrolul românesc, și mai ales, în legătură cu tratatul cu Austria, problema viitorului regim al minorităților din toate statele successorale ale Austro-Ungariei (România, Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, dar nu și din Italia) — problemă prin care Marile Puteri aliate, — prin articolul 60 al tratatului, voiau să-și asigure un pretext permanent pentru a interveni în afacerile interne ale tuturor acestor țări. Brătianu, recunoscând tuturor minorităților cele mai largi drepturi — drepturi preconizate și de adunarea de la Alba-Iulia și care urmau să fie înscrise în noua constituție a statului — a respins însă orice drept al Marilor puteri de a se amesteca în probleme care priveau suveranitatea și independența României. „*Convinsgerea mea este — scria Brătianu la 3 iunie interimarului său de la București — că noi în nici un fel nu putem primi asemenea condiții. Am moștenit o țară independentă și chiar pentru a-i întinde granițele, nu-i putem jertfi neatrănarea*” ³⁷.

Alături de Brătianu luară aceeași atitudine și celelalte state successorale.

Alte complicații se iviră în legătură cu reizbuclnirea ostilităților dintre Ungaria și România, ostilități provocate de hotărîrea guvernului maghiar de a ataca în noaptea de 15/16 aprilie linia demarcațională cu România — după ce în prealabil atacase cu succes Cehoslovacia — pentru a redobîndi teritoriile pierdute.

La 28 iunie Brătianu semna în faimoasa sală a oglinzilor din palatul de la Versailles, sala în care la 1871 Bismarck proclamase Imperiul german, tratatul de pace cu Germania, dar refuza — din cauza dispozițiilor privitoare la minorități — să accepte tratatul cu Austria, retrăgîndu-se în mod demonstrativ de la conferință ³⁸, cu intenția de a organiza în țară o politică de rezistență.

La 6 iulie el se afla la București, cu sufletul plin de amărăciune, în locul său rămînînd N. Mișu și Al. Vaida, cu dispoziția însă de a nu semna acest tratat ³⁹.

„Întrucît Conferința de Pace nu și-a schimbat punctele de vedere cu privire la minorități, iar la 10 septembrie 1919 Marile Puteri semnaseră tratatul de pace cu Austria, Ion I. C. Brătianu prezintă demisia guvernului său la 12 septembrie, în locul lui numindu-se un guvern prezidat de generalul Arthur Văitoianu”.

³⁶ *Ibidem*, anexa nr. 2.

³⁷ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 81.

³⁸ Vezi pentru detalii, Gh. I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919*, București, 1939; Sherman David Spector, *Romania of the Paris Peace Conference*; vezi și recenzia Elizei Campus asupra acestei lucrări în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1965, nr. 1, p. 119—130.

³⁹ I. Gh. Duca, *Portrete și amintiri*, ed. IV, București, 1934, p. 31—32.

Sub acest guvern se făcură primele alegeri din România unită, iar la 1 decembrie 1919 se formă un guvern, instituit pe bază parlamentară, condus de Al. Vaida-Voevod — din guvern făceau parte și aderenții lui N. Iorga, care fu ales președinte al Camerei deputaților, precum și exponenții noului partid țărănesc în frunte cu Ion Mihalache — cu sarcina de a relua colaborarea cu conferința de la Paris, și de a semna totodată tratatele de pace cu Bulgaria și Austria. Tratatul cu acestea din urmă, prin care România dobîndea Bucovina, a fost semnat de Aliați la 10 septembrie, iar de România numai la 10 decembrie — prin generalul C.Coandă — după ce dispozițiile cu privire la minorități au primit anumite ameliorări.

Tratatul cu Ungaria, care urma să se semneze la Trianon, avea să fie discutat în lunile februarie și martie 1920 în conferința de la Londra, în prezența delegației ungare.

Tensiunea dintre Ion I. C. Brătianu și principalii exponenți ai conferinței de la Paris cu privire la problemele teritoriale și la chestiunea minorităților⁴⁰, n-a afectat însă relațiile economico-financiare ale României cu Aliații săi, și îndeosebi cu Marea Britanie și Statele Unite.

Urmărind cifrele publicate de Consiliul suprem de ajutorare și aprovizionare, ca și de Crucea Roșie americană și engleză, constatăm, că din cele 16 țări ajutate de acestea — printre care se aflau și Franța, Italia, Belgia, Grecia, Cehoslovacia, Jugoslavia, Polonia — România ocupa locul al cincilea⁴¹. În lunile anului 1919 România a primit astfel de la Consiliul suprem economic 186.082 tone alimente, 42.354 tone îmbrăcăminte, încălțăminte, 700 tone materiale feroviare în valoare de 1.581.500 lire sterline. Prin Crucea Roșie engleză s-a primit îmbrăcăminte în sumă de 125.000 lire sterline, iar Crucea Roșie americană a trimis materiale și ajutoare pentru 273 spitale, 55 infirmerii, 30 școli și alte instituții, precum și cantități de alimente pentru 663.508 persoane. Prin „American Relief Administrativ” s-au mai primit pînă la 31 mai 1920 alimente în valoare de 64.538.29 dolari, și totodată mărfuri în valoare de 1.374.119.35 dolari. Prin intervenția miniștrilor plenipotențari de la București ai Angliei și Franței s-au acordat totodată României 50 de locomotive aflate pe frontul din Balcani, care au înviorat mișcarea feroviară română⁴².

Astfel de ajutoare se vor acorda și sub guvernul Vaida Voevod, și apoi sub guvernul Averescu, ele contribuind esențial la refacerea economică a țării care, ca o consecință a războiului, se găsea într-un grav impas.

Principala grijă a noului guvern a fost însă de a pune capăt conflictului cu Conferința păcii, care la 15 noiembrie dăduse guvernului român un ultimatum prin care declara că, dacă acesta „nu va da satisfacție Consiliului suprem și aliaților săi, aceștia sînt hotărîți să notifice României că s-a separat de aliați. Ei o vor invita totodată să-și recheme imediat delegații de la Conferința păcii și își vor retrage misiunile lor de la București”. În încheierea ultimatumului se afirma că „în ceea ce privește reglementarea frontierelor, România va fi astfel, prin propria sa acțiune,

⁴⁰ A se vedea Ion I. C. Brătianu, *Situația internațională a României* — Expunerea făcută în Adunarea deputaților (16—17 decembrie 1919), București, 1919.

⁴¹ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 25.

⁴² *Ibidem*, p. 25—26.

despniată de orice sprijin din partea Puterilor Aliate, precum și de recunoașterea drepturilor sale din partea conferinței”⁴³.

Politica de rezistență preconizată de Ion I. C. Brătianu eșuase. Vaida nu o mai putea continua. Luînd cuvîntul în fața Camerei deputaților, el s-a văzut astfel nevoit să mărturisească: „Cum ruptura aliaților cu noi era iminentă, cum nimeni nu voia să ia răspunderea — în prealabil se încercase o formulă de guvern Iuliu Maniu — m-am hotărît să iau eu asupra mea sarcina iscăririi tratatelor litigioase”. La 10 decembrie 1919 se semna astfel la Saint Germain tratatul cu Austria, prin care se recunoștea unirea Bucovinei cu România, primul ministru îndreptîndu-se apoi înspre Londra și Paris. În locul său rămînea ca președinte ad-interim al guvernului Ștefan Ciceo Pop.

Londra reprezenta acum pentru statele successorale principala scenă diplomatică, fiindcă la 3 martie urma să se întrunească aici Consiliul Suprem al Conferinței sub prezidenția lui Lloyd George, și Consiliul miniștrilor de externe, sub prezidenția lordului George Nataniel Curzon, în fața căruia avea să se prezinte delegația maghiară care intenționa să ceară revizuirea tratatului stabilit la Paris cu privire la frontiera româno-maghiară și dat publicității la 13 iunie 1919⁴⁴.

În 28 ianuarie 1920 însoțit de Caius Brediceanu, reprezentantul Banatului, primul ministru român se afla la Londra, unde dispunea de vechi cunoștințe, printre care se aflau marii ziariști H. W. Stees și Seton Watson (Seotus Viator), cunoscuți de la Viena încă înainte de război. La Paris cunoscuse apoi pe toți membrii delegației engleze în frunte cu Lloyd George, primul ministru. Ziarele — „Daily Chronicle”, ziarul lui Lloyd George, „The Times”, „Manchester Guardian”, „Morning Observer” ș.a. — îi făcură o excelentă primire, dînd declarațiilor sale o largă atenție.

În 30 ianuarie el fu primit de primul ministru Lloyd George, iar în ziua următoare de A. Short, ministrul de interne și apoi pe lordul Curzon, noul ministru de externe. De la acesta a aflat că delegația maghiară, în frunte cu contele Albert Appony, urma să sosească la Londra în ziua de 11 februarie, timpul pînă la deschiderea conferinței (3 martie), avînd să fie ocupat de confruntările prin presă ale celor două teze. A României care se menținea pe pozițiile dobîndite la Paris, și a Ungariei care ducea o luptă înverșunată pentru revizuirea acestora, tratatul nefiind încă semnat. Delegația maghiară era condusă de Appony, un excelent orator, cunoscut pentru ideile sale șoviniste încă dinainte de război, alături de care se afla contele Paul Teleki, geograf de prestigiu, contele Bethlen, viitor prim-ministru, ministru Valka și Zolay, 38 de experți dintre cei mai competenți, precum și numeroși ziariști.

După primul contact cu bărbații de stat englezi și cu ziariștii, Vaida s-a reîntors la Paris (4—21 februarie) pentru a realua legăturile cu oamenii politici francezi cunoscuți în timpul conferinței. Au fost văzuți din nou Georges Clemenceau, mai amabil cu Vaida, — erau amîndoi medici —

⁴³ „Viitorul”, 1919, 5 decembrie.

⁴⁴ Relevăm desfășurarea și importanța Conferinței de la Londra, întrucît niciunul din memorialiștii și istoricii noștri, în afară de V. V. Tilea, n-au dat acestei conferințe atenția meritată, deși ea, prin hotărîrile ei, a făcut posibilă definitivarea și semnarea tratatului de la Trianon în formele stabilite la Paris.

decît cu Ion I. C. Brătianu, dar care la 18 februarie se va retrage de la șefia guvernului și totodată din viața politică, S. Pichon, André Tardieu, Philippe Berthelot, care avea să reprezinte Franța la conferința de la Londra, și numeroși ziaristi.

La 22 februarie el se afla din nou la Londra unde în ziua de 25 februarie a avut onoarea de a fi invitat la un dejun intim de regele George al V-lea, la 30 ianuarie oferindu-i-se un banchet și de către primarul Londrei. Pentru a întări rindurile experților români el dispuse să fie chemați la Londra și istoricul bănățean Ion Sirbu, autorul cunoscutei monografii asupra lui Mihai Viteazul, precum și luptătorul Avram Imbroane, unul din principalii exponenți bănățeni, refugiați la București, ai acțiunii pentru intrarea României în război alături de aliați.

Întia confruntare publică cu reprezentanții maghiari s-a făcut prin presă, unele ziare engleze precum și unii deputați, făcîndu-se ecoul dorințelor acestora. De un real folos ne-au fost în această privință intervențiile celor doi vechi prieteni ai românilor, ziaristii H. W. Steed și Seton Watson — primul fiind director al ziarului „The Times” iar al doilea al revistei „New Europe” — care cunoșteau temeinic, în calitate de foști corespondenți de presă la Viena, viața și contradicțiile naționale ale monarhiei austro-ungare, datorită intervențiilor cărora revendicările maghiare au fost demascate. În legătură cu această chestiune trebuie menționat și rolul lui N. D. Ciotori, consilierul de presă român de la Londra. Delegații maghiari s-au servit cu aceeași stăruință și de relațiile cu confesiunile religioase engleze, calvină, catolică și unitariană, episcopii maghiari din Ardeal (Mailath, Ferencz Jozsef și Nagy Karoly) făcînd apel pentru susținerea revendicărilor conaționalilor lor atît la confesiunile bisericești din Anglia, cît și la Consiliul suprem, toți trei acuzînd guvernul român de intoleranță și persecuții religioase.

Pentru a înlătura toate aceste false susțineri, primul ministru român a luat contact cu toți conducătorii confesiunilor engleze — arhiepiscopul de Canterbury, șeful bisericii anglicane, cardinalul Bourne, conducătorul catolicilor, Capland Bawie, reprezentantul confesiunii unitariene și alții — precum și cu exponenții evreilor, Dr. Gaster (plecat din România) și Dr. Herz, reușind să-i convingă de substratul politic al memoriului semnat de cei trei episcopi ardeleni. Întîlnirile cu aceștia s-au urmat mai întii separat și apoi cu toți împreună, în prezența ministrului de interne A. Short, discuțiile finale conchizînd la scoaterea problemei de la ordinea zilei.

Cu tot atîta îndeminare au fost neutralizate, avîndu-se însuși ajutorul primului ministru Lloyd George și a ministrului de externe lordul Curzon și unele intervenții făcute în Camera Comunelor de deputații Sir S. Hoare, colonelul Wedgwood, Donald Maclean și alții, care s-au arătat îngrijorați, la presiunea membrilor delegației maghiare, de viitorul minorităților din România și de noile frontiere trasate la Paris ⁴⁵.

La 3 martie s-au întrunit la Londra membrii Consiliului suprem : Franța, al cărei șef de guvern devenise Al. Millerand, a fost reprezentată prin Philippe Berthelot și Paul Cambon, ambasadorul Franței la Londra, Marea Britanie prin Lloyd George și lordul Curzon, Italia mai întii prin

⁴⁵ Vezi pentru detalii V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 62—63.

primul ministru Francesco Nitti și apoi, după întoarcerea acestuia la Roma, prin Scialoja, noul ministru de externe, și marchizul Imperiali, ambasadorul italian la Londra. Din partea Japoniei a participat ambasadorul acesteia în capitala Angliei, viconte Chinda.

Împreună cu primul ministru român se aflau la Londra și primii-miniștrii ai Iugoslaviei (N. Pasici), Greciei (E. Venizelos) și ai Cehoslovaciei (Eduard Beneș), care înaintaseră în comun un memoriu Consiliului suprem și Consiliului miniștrilor de externe cu privire la revendicările maghiare, printre care, cu privire la România, se aflau orașele Timișoara, Arad, Oradea, Satu Mare.

Deși acestea au fost susținute în fața Consiliului de Francesco Nitti, care a preconizat revizuirea frontierelor fixate la Paris, Consiliul a respins la 8 martie 1920, după o matură examinare, toate memoriile delegației maghiare, menținând întru totul hotărârile luate de conferința de la Paris. La încheierea lucrărilor conferinței miniștrilor de externe și a ambasadorilor lordul Curzon, președintele conferinței, a ținut să declare: „A fost inevitabil ca elementele fostei Ungarii să se unească cu frații lor din țările învecinate și să formeze state noi”, situația anterioară nemaiputând continua, ea fiind „contrară justiției”⁴⁶.

Consiliul a rezolvat apoi problemele legate de frontierele Basarabiei, ale Maramureșului, statutul Dunării și diferite chestiuni economico-financiare⁴⁷.

Ceea ce mai rămăsese de făcut era semnarea tratatului cu Ungaria, așa cum se semnaseră și tratatele cu Germania, Bulgaria și Austria. Acesta nu avea să fie semnat însă de cel care îl apăraseră cu atita iscusință și dirzenie, fiindcă la 12 martie guvernul Al. Vaida-Voevod, din motive interne asupra cărora nu insistăm aici, a fost demis pe neașteptate și înlocuit, la sugestiile lui Brătianu, cu un guvern prezidat de generalul Alexandru Averescu⁴⁸.

Ca ministru de externe fu numit scriitorul Duiliu Zamfirescu, puțin cunosător al situațiilor specifice ale Transilvaniei și a ținuturilor legate de ea. Datorită lui, s-au pierdut, la stabilirea frontierei cu Cehoslovacia, câteva vechi sate românești din nordul Maramureșului. La 13 iunie el avea să fie înlocuit cu Take Ionescu care își văzuse confirmate, cu privire la politica lui Brătianu, toate previziunile de la Paris. Intrând în guvernul Averescu el nu o făcea, după aprecierea lui N. Iorga, ca „un subordonat sau ca un miluit”, care nu mai dispunea de un partid viabil, conservatorismul aflându-se în plină disoluție, ci hotărât să realizeze un vast proiect de politică externă, conceput la Paris, concretizat prin stringerea într-un bloc unitar a statelor succesorale ale Austro-Ungariei — România, Cehoslovacia, Iugoslavia — pentru a împiedica o revenire pe tron a Habsburgilor, și pentru a-și apăra în comun teritoriile naționale, bloc la care el ar fi dorit să asocieze și Polonia și Grecia pentru problemele răsăritului. Având astfel de intenții el a refuzat să accepte misiunea oferită de generalul

⁴⁶ R.E.L. Vaughan, William, *The Hungarian question in the British Parliament...*, 1933, p. 235.

⁴⁷ Vezi pentru detalii: V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României*, p. 83 și urm.

⁴⁸ Vezi pentru situația internă Mircea Mușat și I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, Edit. politică, București, 1976.

Averescu de a fi șeful delegației de la conferința păcii, care își continua lucrările la Paris, preferînd să devină titularul ministerului de externe.

În primul moment după demiterea guvernului Vaida, Averescu se simțise tentat, apreciînd valoarea diplomatică a acestuia ca și aureola sa de luptător ardelean, să-i ofere să rămînă în continuare prim delegat al țării la Conferința de pace care se pregătea să-și încheie lucrările în vederea semnării tratatului dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia pe de o parte, și Ungaria pe de alta ⁴⁹. Vaida din motive politice interne a refuzat să accepte însă propunerea lui Averescu, acesta fiind silit astfel, Take Ionescu neacceptînd nici el, să se orienteze în altă parte. Cel ales pentru această misiune a fost, la recomandarea lui Take Ionescu, Nicolae Titulescu, fost ministru de finanțe în guvernul de la Iași și fost membru al Consiliului unității de la Paris.

Dealtfel, odată cu Take Ionescu, el avea să primească și sarcina de ministru al finanțelor, pentru a se impune în curînd ca una din cele mai strălucite personalități ale politicii și diplomației românești.

Îndată după numirea în această funcție, Titulescu s-a reîntors la Paris, președinte al comisiei pentru România fiind acum Al. Millerand, delegația maghiară, condusă în continuare de contele Appony, înaintînd comisiei noi memorii și note.

Comisia — ascultînd și pe delegații Cehoslovaciei (Eduard Beneș) și ai Iugoslaviei (Ante Trumbici) — a studiat memoriile și documentarea maghiară timp de mai multe luni, șeful delegației române combătînd pas cu pas toate aserțiunile adversarilor noștri, tenacității și erudiției contelui Appony opunîndu-i-se tenacitatea, erudiția și ingenioasa inteligență a lui N. Titulescu, stăpîn pe o vastă aparatură juridică și istorică. Între timp delegația maghiară a avut surpriza de a afla că și germanii din Banat — șvabii — au trimis la Paris o delegație condusă de avocatul Ștefan Tricot, pentru a cere, pe baza hotărîrii de la 10 august 1919 a unei adunări de la Timișoara, integrarea lor în noul stat român ⁵⁰.

La 6 mai, confirmînd hotărîrile luate în anul precedent la Paris și în lunile februarie și martie la Londra, comisia a remis delegației ungare textul definitiv al tratatului de pace însoțit de o scrisoare a președintelui Millerand. La invocarea contelui Appony că apărînd integritatea Ungariei Șf. Ștefan, — care oprimase deopotrivă pe români, sirbi, croați și slovaci — el este apărătorul unei situații milenare, Millerand a răspuns în mod lapidar și concludent: „o stare de lucruri, chiar milenară, nu merită să dăinuiască cînd ea este recunoscută contrară justiției”.

În prealabil Millerand, care la 23 septembrie avea să fie ales președinte al Republicii, subliniasse cu toată fermitatea că „dacă Puterile aliate s-au hotărît la această operație, cauza este că s-au convins că orice modificare a fruntariilor fixate de ele ar aduce inconveniente și mai grave decît acelea pe care le denunță delegația ungară. Condițiile etnografice în Europa centrală sînt astfel, — preciza președintele comisiei — încît este cu adevărat imposibil ca fruntariile politice să coincidă în toată întinderea lor cu frontariile etnice. În consecință — declara în continuare Millerand — Puterile aliate și asociate s-au supus acestei necesități cu regret, știind că

⁴⁹ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 198.

⁵⁰ Vezi pentru detalii William Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, Edit. Facla, Timișoara, 1978.

anume nuclee de populație maghiară se vor găsi trecute sub suveranitatea unui alt stat. *Dar nimeni — adăuga președintele — nu se poate bizui pe această situație pentru a pretinde că ar fi fost mai bine să nu se modifice vechiul statut teritorial*".

Scrisoarea lui Millerand nu cuprindea numai o realistă lecție a istoriei, ci totodată și o sentință a sa.

Tratatul astfel întocmit avea să se semneze la 4 iunie 1920 în palatul de la Trianon, vechiul palat al Mariei Antoaneta, el adunînd încă odată în jurul lui, sub prezidenția lui Al. Millerand, pe toți exponenții Puterilor aliate și asociate⁵¹.

Din partea Statelor Unite tratatul a fost semnat de ambasadorul Hugh C. Wallace, din partea Marii Britanii de contele de Derby, Eduard George Villies, ambasador la Paris, din partea Franței de Alexandru Millerand, președintele Consiliului de miniștri, ministru de externe, și de alți trei delegați, din partea Italiei de contele Lelio Bonin Langara, ambasador la Paris, și de contra amiralul Mario Grassi, din partea Japoniei de ambasadorul K. Matsui, din partea Iugoslaviei de primul ministru Nicolae Pasici, din partea Cehoslovaciei de Eduard Beneș, ministrul afacerilor străine și de toți ceilalți reprezentanți ai statelor asociate. Pentru Ungaria a semnat ministrul Gaston de Benard și A. Drasche Lazăr, ministru plenipotențiar, contele Appony demisionînd cu cîteva zile mai înainte⁵².

Din partea României au fost delegați să semneze dr. Jean Cantacuzino, bacteriolog cu reputația mondială, investit pentru circumstanță cu titlul de ministru de stat, — calitate pe care o avusese și în guvernul Vaida — și, evident, Nicolae Titulescu care depusese atîta energie și ingeniozitate pentru codificarea lui.

În acelaș an, atît Camera deputaților cît și Senatul României au ratificat tratatul semnat la Trianon, prima la 16 iar al doilea la 17 august, Anglia ratificîndu-l și ea în luna mai 1921, după care a urmat ratificarea Franței și apoi a Italiei și a Japoniei.

Arareori un tratat a fost semnat cu mai multă justificare morală, decît tratatul semnat la Trianon de cei doi corifei români, fiindcă și unul

⁵¹ Vezi pentru lucrările și principalii protagoniști ai conferinței de la Paris, André Tardieu, *La Paix*, Paris, 1921; Harold Nicolson, *Peace making*, Londra, 1919, cu o traducere și în limba franceză *Quand on faisait, La Paix*, Paris, 1936; O.W.H. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, 6 vol., London, 1920—1924; Robert Lansing, *The Peace Negotiations. A Personal Narrative*. Boston, 1921; Baker Roy Stannow, *The Public Papers of Woodrow War and Peace*, 2 vol., New York, 1927, George Clemenceau, *Grandeur et misère d'une victoire*, Paris, 1930; G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne, Episodes et souvenirs*, Paris, 1933; Victor S. Mamatey, *The United States and East Centrale (1914—1918)*, New Jersey, 1925; Paul Montaux, *Les délibérations du Conseil des quatre* Paris, 1955; V. E. Orlando, *Memorie 1915—1919*, Milano, 1960; Sherman David Spector, *Romania of the Paris Peace conference. A Study Diplomacy of Ioan I.C. Brătianu*, New York, 1962; Ivo J. Lederer, *Iugoslavia of the Paris Peace Conference*, New Haven and London 1963; Emilian Bold, *Unele probleme privind participarea delegației române la Conferința păcii (1919—1920)* în „Analele st. ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, (serie nouă) secțiunea a III-a, Istorie, tom. XIV/1968; Boris Ranghet, *Relațiile româno-americe în perioada primului război mondial (1916—1920)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975; Viorica Moiscu, *Tratatul de la Trianon, consacrare internațională a legitimității unirii Transilvaniei cu România* în „Anale de istorie”, 1976, nr. 3, p. 44—57.

⁵² Vezi *Traité de Paix entre Les puissances alliées et associées et la Hongrie Protocole et déclaration*, Bucarest, 1920 (text francez); Ceremonia semnării a fost descrisă în mod amănunțit de ziarul „Figaro” (5 iunie 1920).

și altul fuseseră vechi și încercați luptători pentru Transilvania. Dr. Jean Cantacuzino, născut la 25 noiembrie 1863, profesor la Universitatea din București, a fost în 1914 inițiatorul societății patriotice *Acțiunea națională*, în casele sale adunându-se la 27 octombrie un mare număr de luptători patrioți care și-au luat angajamentul de a duce „o imediată acțiune pînă la realizarea deplină a idealului neamului românesc”. Printre semnatarii acestui angajament se aflau, în afară de inițiator, Barbu Delavrancea, Nicolae Filipescu, Take Ionescu, Ion Grădișteanu, Dr. C. Istrati, Simion C. Măndrescu ș.a.⁵³ Și lupta a fost dusă într-adevăr pînă la realizarea deplină a vechiului ideal, pînă la semnarea tratatului de la Trianon.

Dr. Jean Cantacuzino a fost totodată primul care s-a înscris în *Federația Unionistă*, înființată în 1915 de Nicolae Filipescu și Take Ionescu, care avea să conducă acțiunea pentru intrarea României în războiul pentru eliberarea Transilvaniei, și apoi, după încheierea păcii de la București (7 mai 1918), să intre la Paris, alături de Take Ionescu și Nicolae Titulescu, în *Consiliul național al unității române*, care a purtat o îndirjită luptă împotriva păcii lui Marghiloman și pentru menținerea României alături de Aliați, el fiind unul din prietenii români primiți în audiență de însăși președintele Raymond Poincaré. A decedat la 4 ianuarie 1934⁵⁴.

Nicolae Titulescu, la rîndul său, (născ. la 4/16 martie 1882), a fost unul din cei mai apreciați oratori din perioada anilor neutralității (1914—1916), într-unul din marile sale discursuri, rostit la Ploiești în ziua de 3 iunie el declarînd că : „*România nu poate fi întregă fără Ardeal*. Ardealul e leagănul care i-a ocrotit copilăria, e școala care i-a făurit numele, e farmecul care i-a susținut viața... Ardealul e românismul în restrînte, e întărirea care îndepărtează vrăjmașul, e viața care cheamă viață⁵⁵. La Paris, alături de Take Ionescu, Nicolae Titulescu a desfășurat totodată prin conferințe, articole și discursuri una din cele mai largi activități cu privire la Transilvania.

Trimiterea la Trianon a celor doi luptători pentru a semna tratatul ce codifica pe plan extern eliberarea Transilvaniei și unirea ei cu România, a fost astfel întru totul justificată, ei fiind printre cei mai indicați să-și pună semnătura pe un astfel de act istoric.

N. Titulescu n-a fost însă numai unul din semnatarii tratatului, ci totodată și unul din cei mai înflăcărați susținători ai lui în anii ce au urmat, precum și unul din cei mai autorizați istorici ai săi. Într-adevăr, nimeni n-a adus mai multe lămuriri și mai multe precizări asupra atmosferei și spiritului în care a fost redactat acest tratat, asupra ideilor progresiste care au stat la temelia sa, decît a adus Nicolae Titulescu în calitate de ministru de externe, printr-un discurs rostit în Cameră deputaților din București la 4 aprilie 1934 într-o vreme cînd guvernul horthyst — sprijinit de guvernele fasciste de la Berlin și de la Roma — deslănțuise o mare campanie împotriva tratatului de la Trianon⁵⁶. Nicolae Titulescu declara

⁵³ „Universul”, 28 octombrie 1914.

⁵⁴ A se vedea Ion Cantacuzino, *In memoriam*, număr special din „Revista științelor medicale”, 1934; Petre Tăutu, *Ion Cantacuzino*, Edit. Tineretului, București, 1965.

⁵⁵ „Epoca”, 5 iunie 1915.

⁵⁶ A se vedea *L'Attitude de la Roumanie vis-à-vis de la campagne prorevisionsiste*. Séance du Parlement Roumain. Les interpellations adressées au gouvernement roumain par: Iuliu Maniu et C.I.C. Brătianu, *La répons de Nicolas Titulescu*, în „L'heure actuelle”, Bucarest, 1934, nr. 1; vezi și ziarul „Curentul”, din 6 aprilie 1934.

cu această ocazie, evocînd împrejurările care au precedat semnarea tratatului — că Ungaria s-a prezentat la conferință cu un vast material documentar din păcate refractar adevărului istoric și realităților etnice din Transilvania. Materialul respectiv — preciza Titulescu — era alcătuit din patru mari volume, primul avînd 661 de pagini, al doilea 535, al treilea 418 iar al patrulea un mare număr de hărți și schițe. În prefața lucrării⁵⁷, se mărturisea de către însăși editorii săi că „această lucrare este un tezaur unic al științei ungare. Niciodată — se arăta mai departe — n-a apărut o lucrare similară. Ar fi imposibil să se facă una la fel în viitor. Este o lucrare standard, izvor constant pentru istoricii viitorului”. Pe lângă acest material, delegația maghiară a mai prezentat apoi conferinței un mare număr de note, la 16 ianuarie 1920 contele Appony fiind invitat din nou în fața Consiliului suprem pentru a expune și oral sensul și conținutul notelor respective. E vrednic de remarcat totodată că la fixarea definitivă a frontierelor și la redactarea protocoalelor finale n-a participat niciunul din delegații României, ai Cehoslovaciei și ai Iugoslaviei, hotărîrile fiind luate exclusiv de membrii Consiliului (Anglia, Franța, Italia, Statele Unite, Japonia).

Din momentul semnării acestui tratat și pînă în clipa morții sale, Titulescu n-a avut o preocupare mai înaltă și mai intransigentă decît apărarea hotarelor României așa cum au fost ele fixate, pe baza etnicității sale, de către marele areopag.

Ani și ani, atît în interiorul țării ca ministru, cît și peste hotare ca ambasador la Londra, ca președinte în două rînduri a Ligii națiunilor (1930—1931) și ca participant activ la atîtea reuniuni europene, și îndeosebi la reuniunile Micii Înțelegeri — printre ai cărei întemeietori principali fusese și Take Ionescu — și ale Înțelegerii Balcanice — în mare parte opera sa⁵⁸ — Nicolae Titulescu a dus o permanentă luptă pentru apărarea hotarelor, a independenței și a suveranității României, și totodată împotriva fascismului, a revizionismului horthyst și a războiului⁵⁹.

Cu contele Appony, un adversar de talie, Titulescu a avut apoi și alte memorabile dueli politice și oratorice în fața Ligii Națiunilor, în anii 1923—1928 cînd s-a judecat faimosul proces al optanților maghiari prin care guvernul de la Budapesta a cerut României despăgubiri pentru moșiile marilor potențați din Transilvania care au fost expropriate și împărțite deopotrivă țaranilor români și maghiari, fără discriminare de naționalitate⁶⁰.

⁵⁷ A se vedea *Les Négociations de la Paix Hongroise* (Compte rendu sur les travaux de la Délégation de paix de Hongrie, vol. I, Budapest, 1920).

⁵⁸ Vezi Eliza Campus, *Mica Înțelegeri*, București, 1968; Eliza Campus, *Înțelegeri Balcanică*, București, 1972; C. Popișteanu, *România și Antanta balcanică*, Edit. politică, București, 1968.

⁵⁹ Vezi pentru întreaga lui activitate Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, Edit. politică, București, 1967, editate de G. Macovescu (redactor responsabil), Dinu C. Giurescu, Gh. Ploșteanu, George A. Potra, Const. S. Turcu; Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Edit. științifică, București, 1967 (studiu introductiv, texte alese și adnotări de Robert Deutsch, precum și monografia lui Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Edit. științifică, București, 1966; vezi și Vasile Netea, *Nicolae Titulescu*, Edit. Meridiane, București, 1969 (versiune în limbile franceză, engleză, germană și rusă).

⁶⁰ Vezi N. Titulescu, *La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de la Transylvanie devant la société des Nations* mars—juillet, Paris, 1924; C. D. Cutcutache, *Optanții unguri*, București, 1931 (cu o prefață de N. Titulescu).

Atît la Geneva cît și la Paris, apărînd cauze retrograde și șoviniste, contele Appony n-a putut recolta în fața lui Titulescu, om al democrației și al progresului, decît înfrîngeri peremptorii.

Cît despre dragostea ce a purtat-o N. Titulescu Transilvaniei, ea este îndeajuns de subliniată prin dispoziția sa testamentară făcută în preajma morții sale (17 martie 1941), de a fi înmormîntat la Brașov, la poalele Timpei, acolo unde se odihnesc și osemintele lui Andrei Mureșianu, autorul marșului revoluționar: *Deșteaptă-te române*.

Inerția și lipsa de fermitate a „conciliatorilor” francezi și englezi ⁶¹, care nu trebuie reproșate numai guvernelor din momentul Munchenului (1938), Daladier și Chamberlain, ca și lipsa de clarviziune a conducătorilor Statelor Unite, în cazul Titulescu — demis din guvern la 29 august 1936 — trebuind să se releve și megalomania nefastă a regelui Carol al II-lea ⁶², au împiedicat însă ca politica lui Nicolae Titulescu, sprijinită de toți patrioții clarvăzători, ca și a atîtor altor bărbați politici democrați, români și europeni, să poată obține rezultatele așteptate, totul urmînd să se prăbușească în fața agresivității Puterilor Axei.

După capitularea de la München, care a hotărît desmembrarea Cehoslovaciei (29—30 septembrie 1938), au urmat apoi cele două diktate de la Viena (12 noiembrie 1938 pentru Cehoslovacia și 30 august 1940) dintre care cel de la 30 august a adus o grea lovitură României, prin acest diktat răpîndu-i-se un teritoriu de 42.243 km și o populație de 2.603.589 cu orașele Oradea, Satu Mare, Sighetul Marmăției, Dejul, Năsăudul, Clujul, Bistrița, Tîrgul Mureșul, Miercurea Ciuc, Sfîntu Gheorghe. Prevederile tratatului de la Trianon, ca și ale celui de la Versailles—Franța pierzînd și ea în anul 1940 Alsacia și Lorena — au fost astfel cu totul înlăturate.

Poporul român nu s-a lăsat însă înspăimîntat de această lovitură, marile sale adunări de protest de la sfîrșitul lunii august și din septembrie 1940 din orașele Cluj, Bistrița, București, Brașov, Sibiu, Alba Iulia, Arad, Timișoara și altele, arătînd îndeajuns indignarea și tenacitatea sa, și deși țara a fost ocupată de armatele hitleriste, sub presiunea cărora s-a instituit dictatura legionaro-antonesciană și apoi împinsă în războiul antisovietic (1941—1944), speranța în refacerea granițelor pierdute i-a rămas intactă. Dealtfel, niciuna din Marile Puteri antifasciste — U.R.S.S., S.U.A., Marea Britanie și Franța — n-au recunoscut odiosul diktat de la Viena ⁶³, așa încît nimeni nu s-a îndoit că odată cu înfrîngerea Axei va urma și anularea acestuia, România urmînd să revină la frontierele de la 30 august 1940.

Anularea diktatului a fost anunțată atît prin declarația noului guvern român de la 23 august 1944 — cît și prin armistițiul încheiat la Moscova la 12 septembrie acelaș an cu Puterile coaliției antifasciste, România întorcînd armele împotriva naziștilor, și apoi codificată prin

⁶¹ Martin Gilbert — Richard Gott, *Conciliatorii*, Edit. politică, București, 1966.

⁶² Florin Constantiniu și Ioan Chiper, *Din nou despre cauzele înlăturării din guvern a lui N. Titulescu (29 august 1936)*, „Buletinul de studii și referate al Asociației de drept internațional și relații internaționale”, 1968, nr. 2.

⁶³ A. Simion, *Diktatul de la Viena*, Edit. Dacia, Cluj, 1972; O. Maticescu, *Opinia publică internațională despre Diktatul de la Viena*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975; vezi și Vasile Netea, *Actions et écrits contre le diktat de Vienne*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 1974, nr. 5—6, p. 765—788.

tratatul de pace de la Paris (10 februarie 1947)⁶⁴. Prin acest tratat România a revenit la frontierele fixate de la 4 iunie 1920, la frontierele recunoscute la Trianon, frontiere care purtau semnăturile lui Jean Cantacuzino și a lui Nicolae Titulescu.

La împlinirea a 60 de ani de la încheierea acestui tratat, semnificația și importanța sa istorică au revenit încă odată în actualitate, el fiind într-adevăr o piatră de hotar în istoria poporului nostru, iar semnatarii săi români — dr. Jean Cantacuzino și Nicolae Titulescu — doi din marii patrioți ai timpului, adevărați ctitori de țară.

Avînd ca punct de plecare hotărîrile adunării naționale de la Alba Iulia, luate pe bază democratică, ca și adeziunile adunărilor populației germane de la Mediaș și Timișoara, tratatul de Trianon a reprezentat o consfințire, pe plan internațional, a luptelor seculare ale poporului român. „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întîmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerii lor intervenite la masa tratativilor, ci rezultatul luptei hotărîtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe logice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități”⁶⁵.

La semnarea tratatului România pornise vertiginos pe calea noii sale dezvoltări. Ca urmare a proclamării unirii Transilvaniei cu România, îndată după adunarea de la Alba Iulia, guvernul de la București s-a completat cu 3 miniștri ardeleni, la 12 septembrie 1919 Consiliul dirigent ardelean a emis decretele pentru reforma agrară și pentru introducerea votului universal cerute de Adunarea de la 1 decembrie 1918, s-a înființat Universitatea românească din Cluj precum și Opera română și Teatrul național din acest oraș; în noiembrie 1919 s-au făcut alegeri generale pe întreg teritoriul românesc, iar la 1 decembrie s-a format, pe bază parlamentară, un guvern în fruntea căruia se găsea exponentul ardelean Al. Vaida-Voevod, noul parlament avînd să voteze la 29 decembrie legile de ratificare a unirii cu România a tuturor provinciilor eliberate.

Revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă a poporului român începută prin actul istoric de la 23 August 1944, a „marcat — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — începutul unei epoci istorice noi în dezvoltarea societății românești, a deschis poporului român perspectiva făuririi unei vieți noi demne și independente”⁶⁶.

⁶⁴ A se vedea St. Lache—Gh. Țuțui, *România și Conferința de pace de la Paris din 1946*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1978.

⁶⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale, consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român în România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 17, Edit. politică, București, 1979 p. 275.

⁶⁶ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale, consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român în România pe drumul construirii societății socialiste multilaterale dezvoltate*, vol. 17, 1979, p. 283.

Eliberați de orice exploatare, oamenii muncii, fără deosebire de naționalitate, înfrățiți în muncă, construiesc sub conducerea P.C.R. societatea socialistă multilateral dezvoltată contribuind prin aceasta la întărirea permanentă a națiunii noastre socialiste.

LA SIGNIFICATION HISTORIQUE DU TRAITÉ DE TRIANON (1920)

RÉSUMÉ

La présente étude est consacrée à l'évocation du traité de Trianon, signé le 4 juin 1920.

Par ce traité, les grandes puissances du temps — la Grande-Bretagne, la France, l'Italie, le Japon, les Etats-Unis et leurs alliés de même que la Hongrie ont reconnu les actuelles frontières ouest de la Roumanie.

Les stipulations du traité ont reposé sur les décisions prises par la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia du 1-er décembre 1918 en vertu desquelles les Roumains de Transylvanie, en pleine liberté, ont décidé leur union à la Roumanie. Les frontières de la Roumanie reconnues par le traité de Trianon ont été, au préalable, discutées dans leurs grandes lignes et discutées par les gouvernements anglais, français, italien et russe en 1916, faisant partie intégrante du traité d'alliance du gouvernement roumain avec les Puissances de l'Entente concernant l'entrée de la Roumanie dans la guerre pour la libération de la Transylvanie.

En 1919, dans le cadre des pourparlers de Paris pour la conclusion du traité de paix entre les Puissances de l'Entente, dont faisaient partie également, en 1917, les Etats-Unis d'Amérique, et les puissances alliées avec l'Allemagne, les frontières de la Roumanie ont été discutées, en vue de leur parachèvement, par les représentants de la Grande-Bretagne, de la France, de l'Italie, du Japon et des Etats-Unis.

Les revendications de la Roumanie ont été soutenues, sur la base de documents et données statistiques par Ion I. C. Brătianu — président du gouvernement roumain et par N. Mișu, ambassadeur de Roumanie à Londres et celles de la Hongrie, par l'ancien ministre Albert Appony.

Dans la seconde partie de la conférence, les débats se sont poursuivis à Londres.

Le 4 juin 1920, le traité a été signé à Trianon par la délégation des gouvernements de Grande-Bretagne, d'Italie, du Japon, des Etats-Unis et de leurs alliés. Du côté de la Roumanie, le traité a été signé par Dr. Jean Cantacuzène et Nicolae Titulescu.

Par ce traité l'on a conclu la paix entre la Roumanie et la Hongrie et établi les nouvelles frontières entre les deux pays.

En 1947, par le traité de paix de Paris qui a mis fin à la deuxième guerre mondiale, les frontières ouest de la Roumanie ont été reconnues à nouveau par les gouvernements de Grande-Bretagne, de France et des Etats-Unis, elles étant reconnues cette fois-ci également par le gouvernement de l'Union Soviétique.

Ces frontières s'appuient sur les réalités ethniques et historiques imprescriptibles du peuple roumain.

DEZVOLTAREA ȘI MODERNIZAREA ARMATEI ÎN ANII FORMĂRII STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

DE

NICHITA ADĂNILOAIIE

În timpul domniilor fanariote — după cum se știe — oastea autohtonă din Țara Românească și Moldova fusese desființată. Încercări de restaurare a oștirilor pămîntene fuseseră totuși făcute de domnitorul N. Mavrogheni în anii 1787—1789, de C. Ipsilanti în 1807 și de amiralul rus Pavel Ciceagov în 1812¹. Încercările menționate — deși vremelnice materializate — n-au putut dăinui deoarece erau inspirate de puterile vecine și menite să servească, mai ales, interesele acestora: ale Porții otomane în primul caz, și ale Rusiei țariste în celelalte două.

Participarea detașamentelor de panduri olteni la războiul ruso-turc din 1806—1812 a făcut însă să apară posibilă realizarea proiectelor românești de renaștere a armatei naționale. Dealtfel, reînființarea armatei pămîntene era un deziderat major, urmărit de multă vreme de mișcarea de emancipare națională din Principate care considera că acest instrument militar de acțiune, menit să ducă la înlăturarea suzeranității otomane, va putea fi concretizat într-o conjunctură externă favorabilă².

1) *Înființarea și evoluția oștirii naționale pînă la unirea Principatelor Române*. Începînd, mai ales, din 1821 patrioții români se vor preocupa tot mai insistent de organizarea unei forțe armate naționale care să sprijine aspirațiile spre independență ale celor două principate; Tudor Vladimirescu, în *Cererile norodului românesc*, a preconizat, „pentru apărarea țării de dușmani”, crearea unei armate formată din „patru mii de ostași panduri”, care să fie plătită din veniturile mănăstirilor³. Reluînd această revendicare formulată de Tudor, boierii munteni refugiați la Brașov, într-un memoriu adresat Rusiei, au cerut în 1822 alcătuirea unei miliții „de ostași pămînteni îndestui” pentru „paza țării” și a hotarului de la Dunăre⁴. Alte memorii ale boierilor munteni și moldoveni, adresate în același an Rusiei

¹ Vezi: Ion I. Nistor, *Primele încercări de restaurare a oștirilor pămîntene*, București, 1939, p. 1—19; Apostol Stan, *Renașterea armatei naționale*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1979, p. 53—78, 103—116 și 137—145.

² Apostol Stan, *op. cit.*, p. 16 și 137—138.

³ *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1959, p. 273 și 279.

⁴ Vezi Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 138.

ori Turciei, au revendicat, de asemenea, „înființarea unei miliții pămîntene”, sau chiar a unei gărzi naționale⁵.

După restaurarea domniilor pămîntene, revendicarea unei armate naționale — din rîndul căreia să fie excluși arnăuții și celelalte elemente străine — a fost susținută și de noii domni. În iunie 1824 Obșteasca adunare a Moldovei — cu încuviințarea domnitorului Ion Sandu Sturdza — a preconizat crearea unei oștiri pămîntene de circa 5000 de oameni. Tot în același an, într-o jalbă prezentată Porții otomane, „cărvunarii” moldoveni, sprijiniți de domnitor, au cerut — printre altele — „o miliție permanentă”, plătită din bugetul țării⁶. Imperiul otoman se împotriva însă constituirii armatei naționale românești. Cu toate acestea, domnitorul muntean Grigore Ghica, în primii ani după înscăunare, a organizat „trupul de panduri”, punînd astfel — după expresia lui N. Bălcescu — „temelie armatei românești”⁷.

Războiul antiotoman din 1828—1829 a reprezentat un alt moment important în lupta pentru fortificarea elementului militar românesc⁸. Participarea, alături de ruși, a miilor de voluntari români, în special panduri olteni — organizați în detașamente ori batalioane conduse de I. Solomon, Mihalache Ciupagea, N. Verbiceanu⁹, Christian Tell, Gh. Magheru ș.a. — care s-au distins în luptele de la Glogova, Sișești, Golenți, Calafat, Breasta, Cerneți, Bălești, Cireșu, Simian, Cladova etc.¹⁰, a învederat, de asemenea, posibilitatea și necesitatea înființării oștirii pămîntene și a facilitat totodată constituirea acesteia. De altfel, pandurii vor constitui nucleul de bază al viitoarei miliții naționale în Țara Românească. Referindu-se la detașamentele de panduri antrenate în războiul antiotoman, I. Eliade Rădulescu scria în „Curierul românesc”, încă din mai 1829, despre „întocmirea oștirii rumânești în județele de peste Olt”¹¹.

Tot în primăvara anului 1829, într-un „Apel către locuitorii Țării Românești, pentru ridicarea unei armate naționale”, se arăta necesitatea unei asemenea oștiri pentru emanciparea și propășirea unui popor care, după secole de asuprire străină, trebuie să se reînălțe la strălucirea de odinioară. „Români! — sublinia apelul — gloria este înaintea voastră, ea vă cheamă și vă indică drumul onoarei. Treziți-vă din letargia voastră. . . Reluați vigoarea și vitejia voastră. . . Alergați la arme și mergeți înaintea gloriei care vă așteaptă pentru a vă încorona”. Apelul cerea românilor să se înroleze „sub drapelul național” și să lupte pentru a „restabili onoarea națională” a patriei lor¹².

⁵ Vezi Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 90—91.

⁶ D. V. Barnoschi, *Originile democrației române „Cărvunarii”*, Iași, 1922, p. 108—109.

⁷ N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, Edit. Academiei, București, 1953, p. 35.

⁸ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 232.

⁹ Vezi *Amințirile colonelului Ioan Solomon*. Publicare după ediția din 1862 a lui P. Georgescu, Văleni de Munte, 1910, p. 61—63.

¹⁰ Apostol Stan, Constantin Vlăduț, *Gheorghe Magheru*, Edit. științifică, București, 1969, p. 38; vezi și Ileana Petrescu, *Considerații asupra activității lui Ioan Solomon*, în „Historica”, II, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 159—160.

¹¹ Apud Apostol Stan, *op. cit.*, p. 252.

¹² Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, București, 1913, p. 172. Apelul este inserat în raportul agentului diplomatic francez Hugot, din 6 iunie 1829.

Lupta viguroasă a detașamentelor de panduri a reactivat dezideratul creării urgente a armatei naționale nu numai în Muntenia, ci și în Moldova unde Manolache Drăghici insista în 1828, și M. Sturdza în februarie 1829, pentru înființarea acestei oștiri. Iar la sfârșitul lunii martie 1829 aflăm, dintr-un raport al agenției austriece de la Iași, că românii moldoveni lucrau în taină la alcătuirea unei oștiri pămîtene așa cum existase pe timpul neatîrnării țării¹³.

Insistența Principatelor pe linia constituirii armatei naționale a determinat Rusia și Turcia să țină seama de această dorință legitimă a poporului român și s-o înscrie printre clauzele tratatului de pace de la Adrianopol. În adevăr, actul separat relativ la Principatele Române — încheiat, la 2 septembrie 1829, la Adrianopol — prevedea în acest sens următoarele : „Pentru serviciul carantinelor, ca și pentru a supraveghea siguranța frontierelor, menținerea bunei ordini în orașe și la sate și executarea legilor și regulamentelor, guvernul fiecărui principat va putea să întreprindă un număr de gărzii armate, strict necesare pentru aceste diverse funcțiuni. Numărul și întreținerea acestei miliții vor fi reglementate de hospodari în înțelegere cu divanurile respective, pe baza vechilor exemple”¹⁴.

Aceste prevederi au constituit, de fapt, baza juridică internațională a creării armatei naționale române¹⁵. În virtutea lor, generalul Pavel Kiselev, în calitate de președinte plenipotențiar al divanurilor Moldovei și Țării Românești pe timpul ocupației ruse din anii 1829—1834, a luat măsuri, încă din aprilie 1830, pentru instituționalizarea oștilor pămîtene a celor două principate. Astfel el a prezentat divanurilor (obșteștilor adunări) de la București și Iași un proiect de organizare a armatei, a numit comandanți ai oștirii pe spătarul Al. D. Ghica (viitorul domn) în Țara Românească și pe hatmanul C. Paladi în Moldova și a instituit comitete speciale pentru elaborarea unor regulamente militare, luîndu-se ca model regulamente rusești.

Nu-i mai puțin adevărat că și membrii acestor comitete speciale au elaborat, de urgență, *Regulamentul ostășesc pentru miliția pămîntească a principatului Valahiei și Regulamentul pentru miliția națională a Moldovei* care, după ce au fost revizuite și aprobate de divanuri, au fost incluse în Regulamentele organice din cele două țări, legalizîndu-se astfel renașterea armatei naționale, una din instituțiile principale în lupta poporului român pentru unitate și neatîrnare statală. Regulamentele militare cuprindeau dispoziții detaliate referitoare la recrutarea, organizarea, echiparea, înarmarea, instruirea și atribuțiunile acestor incipiente oștiri naționale românești, denumite impropriu „miliții” ori „strajă pămîntească”¹⁶.

¹³ Vezi Apostol Stan, *op. cit.*, p. 251—252; vezi și Ion I. Nistor, *Organizarea oștirilor pămîtene sub regimul Regulamentului organic*, București, 1943, p. 4.

¹⁴ *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, Culegere selectivă de tratate, acorduri, convenții și alte acte cu caracter internațional, întocmită de I. Ionașcu, P. Bărbulescu și Gh. Gheorghe, Edit. politică, București, 1971, p. 286; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *Centenarul renașterii armatei române (1830—1930)*, Iași, 1930, p. 20—21.

¹⁵ Vezi în acest sens Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *Curs de istoria artei militare. Artă militară românească de la apariție pînă la primul război mondial inclusiv*, sub redacția..., București, 1968, p. 76.

¹⁶ *Ibidem*, p. 77—78; vezi și Ioan C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, 1934, p. 65—66 și 216—219.

Armata permanentă a Țării Românești, înființată în anul 1830, era alcătuită din trei regimente mixte de infanterie și cavalerie. Fiecare regiment avea câte două batalioane de infanterie și două escadroane de cavalerie. Batalionul era alcătuit din patru companii (roate) și avea un efectiv de 586 oameni; iar escadronul de cavalerie din patru plutoane și avea un efectiv de 190 oameni. Efectivul total al acestei miliții naționale se ridica la 4673 oameni¹⁷. Întrucât această mică oștire nu putea asigura îndeplinirea multiplelor sarcini ce-i reveneau, s-a hotărât, tot pe baza Regulamentului organic, să se recurgă și la organizarea unor formațiuni teritoriale — întreținute de satele de birnici — care să ajute și apoi să preia unele atribuții ale serviciului polițienesc¹⁸. Astfel, pentru poliția interioară s-au înființat în anul 1832 un număr de 18 cete de dorobanți (cite una pe fiecare județ), iar pentru paza graniței s-au alcătuit, începând din 1834, formațiuni de poterași și cordonași¹⁹.

În Moldova oștirea permanentă purta denumirea de „strajă pămîntească” și era formată dintr-un regiment (polc) mixt, compus dintr-un batalion de infanterie și un escadron de cavalerie. Efectivul total al regimentului era de 1129 oameni, din care 907 infanteriști și 212 călărași. Ca formațiune teritorială — pentru paza graniței, vămi și poliție interioară — a luat ființă, tot în anul 1830, „corpul slujitorilor” cu un efectiv de 1563 oameni din care 906 călăreți și 657 pedestri²⁰.

E de menționat că recrutarea în oștire, făcându-se prin înrolări de bună voie, a întâmpinat, la început, și greutăți, mai ales în Moldova, datorită faptului că locuitorii se temeau că vor fi încadrați în unități rusești și dislocați în Imperiul țarist. Se pare că aceste zvonuri false, potrivit recrutarilor, erau răspîndite de „negustorii turci care umblau prin țară pentru afaceri”; împotriva lor s-au și luat măsuri restrictive²¹. Pandurii olteni, în schimb, avînd o bogată tradiție militară, „se îngrămădeau la înrolare”²². Polcovnicul Ioan Solomon, trimis de Divan la Craiova, în primăvara anului 1830, a recrutat, în scurt timp, peste 900 de panduri, după ce le-a dat mai întii asigurări că nu vor fi trimiși în Rusia²³. Acești panduri, împărțiți cite 300 de fiecare regiment (polc), vor constitui nucleul de bază al oștirii naționale din Țara Românească. De altfel 2 regimente au fost organizate în județul Dolj (Regimentul 1, comandat inițial de Emanoil Băleanu, la Craiova și Regimentul 3, comandat de Ioan Solomon, la Coțofeni) și numai unul la București (Regimentul 2, avînd comandant pe C. Ghica)²⁴. Iar unii dintre foștii comandanți ai detașamentelor de panduri au fost numiți comandanți de batalioane în oștirea națională. Pe aceeași linie, se cuvine să adăugăm că întregul efectiv al celor 3 regimente putea fi completat numai de panduri, dar boierii Divanului „se cam fereau de olteni” atît „din cauza firii lor aprinse și certărețe”, cît mai ales „din

¹⁷ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 39—41.

¹⁸ *Ibidem*, p. 51.

¹⁹ *Ibidem*, p. 52—53; vezi și M. Bălcescu, *Opere*, vol. I, p. 37.

²⁰ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 47—50 și 54—55.

²¹ Ion I. Nistor, *Organizarea oștirilor pămîntene...*, p. 12—16.

²² *Ibidem*, p. 11.

²³ Ioan Solomon, *Amintirile...*, p. 60.

²⁴ General Ion I. Anastasiu, *Oastea română de-a lungul veacurilor*, București, 1933,

cauza atitudinii lor din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu”. De aceea s-a hotărât ca numărul pandurilor olteni să nu depășească o treime din efectivul armatei, iar două treimi din ostași să fie recrutați „din rîndurile populațiunii mai pașnice din Muntenia”²⁵.

Trebuie să precizăm că în condițiile istorice din perioada regulamentară — cînd puterea politică era concentrată în mîinile boierimii și cînd protectoratul țarist asupra Principatelor devenise insistent și apăsător — organizarea armatei, componența ei numerică, dotarea și instruirea ei erau încă departe de a implini țelul unei armate moderne, adică de a garanta o bună apărare națională²⁶. Dealtfel nici Rusia — sub ocupația căreia se făcea organizarea miliției naționale —, deși urmărea slăbirea Porții otomane, nu voia o armată românească numeroasă, care să fie în stare să apere frontierele țării și să lichideze orice ingerință străină²⁷. Strălucitele calități ostășești ale țăranului român nu puteau suplini lipsa armamentului și a ofițerilor corespunzători de care suferea tînăra noastră armată în acei ani. Cu puține excepții, primii ofițeri au fost numiți, mai ales în Moldova, dintre boieri, care nu aveau pregătirea corespunzătoare pentru a comanda și instrui trupa. Acordarea gradelor în funcție de titlurile și rangurile boierești făcea imposibilă selecționarea și avansarea ofițerilor după cunoștințele și valoarea lor militară²⁸. Lipsa de cadre a făcut ca unele unități să aibă — în timpul ocupației țariste și chiar în timpul domniei lui Al. Ghica — ofițeri și instructori ruși, ca : Singurov, Kuștov, Garbatski, Banov, Iacobson, Paznaski, Grammont, Kazacovici, Macedonski²⁹, aceștia au rămas surprinși de progresele rapide ale instruirii oștenilor³⁰. Cu toate lipsurile lor, oștile pămîntene, renăscute în anul 1830, au însemnat un mare progres pe linia asigurării ordinii interne și a apărării intereselor naționale ale Principatelor Române.

Încă de la început, elementele avansate ale societății românești vedeau în armată nucleul viitoarei forțe naționale prin care se putea afirma pregnant dreptul la o existență statală independentă; acest fapt explică și entuziasmul cu care a fost salutată reînființarea oștirea pămîntene de către tineretul patriotic din Principate³¹. Numeroși tineri entuziaști, atît din rîndurile burgheziei cît și din rîndurile moșierimii liberale, — cu nostalgia epocilor glorioase din timpul lui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul — au intrat în armată, închinîndu-și toată capacitatea lor de muncă și de creație cauzei întăririi ei și dezvoltării sentimentelor patriotice la masele de militari. Astfel, însuflețiți de o profundă dragoste de țară și de dorința eliberării ei, se vor înrola sub faldurile drapelului tinerei armate române — fie ca ofițeri, fie ca iuncări (cadeți) — mulți dintre viitorii revoluționari

²⁵ Ion I. Nistor, *Organizarea oștirilor pămîntene...*, p. 11.

²⁶ Vezi Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840)*, în „Studii și articole de istorie”, VIII, București, 1966, p. 106.

²⁷ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 253.

²⁸ Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 81; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 46 și 58—59.

²⁹ Vezi I. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul organic*, București, 1915, p. 23. ³¹ ș.a.; vezi și General Ion I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 682, 684, 693, 703.

³⁰ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 34 și 46.

³¹ Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 105.

pașoptiști ca : I. Cimpineanu, Christian Tell, N. Golescu, R. Golescu, Șt. Golescu, I. Voinescu II, N. Bălcescu, C. A. Rosetti, Cesar Bolliac, M. Kogălniceanu, Al. I. Cuza, Gr. Alexandrescu, Ion Brătianu ș.a. ³².

Reînființarea oștirilor naționale permanente, în care poporul român vedea cheazășia sigură a obținerii independenței patriei, a produs un larg ecou în rîndurile maselor populare și în general în conștiința românească. Cînd, la 12 mai în București și la 14 septembrie 1830 în Iași, au fost văzute pentru prima dată — pe străzile celor două capitale — uniforme armatei române, un entuziasm de nedescris a cuprins întreaga populație. Simțămîntul libertății și al demnității naționale vibra, din nou, cu putere în toți românii. Ziarele vremii publicau articole înflăcărate în cinstea oștirii naționale, iar poeții cîntau în versuri eroice visurile de înălțare a României pe calea armelor. La 19 iunie 1830 „Curierul românesc” scria : „Mare mișcare și bucurie au pricinuit în toată capitala noastră uniforma românească și organizația oștirii ce se gătește. Tot românul pare că-și vede nația renăscîndu-se din însăși înfruntata molesire și degenerație în care o adusese intrigile străine”. În aceeași lună „Albina românească” din Iași — scoasă de Gh. Asachi — sublinia că „ulițele, casele și locurile sînt încîntate de bucurie, unde în această zi vestitoare de multe fericiri sună tînăra sabie românească”. Tînărul poet Vasile Cîrlova, înrolîndu-se în rîndurile armatei, a scris atunci cunoscuta *Odă oștirii române*, prin care-și chema concetățenii la arme pentru reînălțarea patriei și națiunii române. Tot în anul 1830, poetul Iancu Văcărescu a închinat armatei un marș militar și o poezie intitulată *Glasul lui Mihai Viteazul* ³³.

★

Întrucît Regulamentul organic interzicea sporirea oștirii Principatelor, domnitorii români au căutat mijloace adecvate spre a înșela vigilența Turciei și Rusiei și a dezvolta continuu forțele armate naționale. Astfel, încă din 1835 regimentele de infanterie și cavalerie din Țara Românească au fost demixtate. Separîndu-le de cavalerie și completîndu-le efectivele, domnitorul Al. D. Ghica a urmărit să ușureze și instruirea celor trei regimente de infanterie. Tot atunci cele șase escadroane de călărași au fost constituite într-un regiment separat. În 1844 s-a înființat prima companie de pompieri în București, iar peste doi ani și prima baterie de artilerie. Din ambele principate au fost trimiși în Rusia ofițeri și grade inferioare pentru a se instrui în unitățile de artilerie ale armatei țariste ³⁴. În Moldova, de asemenea, efectivele armatei au fost majorate, luînd ființă noi unități de infanterie, cît și un divizion de lănceri și o baterie călăreață ³⁵.

Revoluționarii pașoptiști au preconizat mărirea efectivelor armatei prin organizarea unor forțe militare legate nemijlocit de națiune, de interesele ei. De aceea, ei au militat pentru constituirea gărzilor naționale, din care — după cum arăta M. Kogălniceanu — urmau să facă parte

³² Vezi Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 78; vezi și Vasile Netea, C. A. Rosetti, Edit. științifică, București, 1970, p. 19—20.

³³ Vezi Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 28—37.

³⁴ *Ibidem*, p. 63 și 65—66.

³⁵ În privința organizării oștirii moldovene vezi detalii la Anghel Popa, *Regulamentul organic și organizarea armatei pămîntene în Moldova*, în „Revista de istorie”, 32, nr. 10/1979.

„toți românii în stare de a purta arme”³⁶, și care, la rîndul lor, trebuiau să apere libertățile politice proclamate de revoluție. Și proclamația de la Islaz, preconizînd înființarea gărzii naționale, sublinia că tot românul trebuie să fie un soldat, „un gardian al fericirii publice, un garant al libertății publice”³⁷. Cerută de programele revoluției, garda națională simboliza pentru elementele cu vederile cele mai înaintate „reazimul de nădejde al salvării intereselor majore ale țării”³⁸.

Se știe că revoluția pașoptistă a încorporat de la început în rîndurile ei, mai ales în Muntenia, cea mai mare parte a armatei și, cu puține excepții (coloneii I. Odobescu, I. Solomon, maiorul Gr. Lăcusteanu), toți ofițerii — după cum constatase și generalul țarist Duhamel — „erau contaminați de spiritul revoluționar”³⁹. Trebuie să precizăm însă că, în afară de antrenarea armatei permanente și de organizarea gărzii naționale, fruntașii pașoptiști militau atunci și pentru găsirea altor forme eficiente de apărare a țării și a cuceririlor revoluționare; printre acestea numărîndu-se constituirea unităților de dorobanți și panduri voluntari și înarmarea întregului popor spre a putea face față unei invazii externe. Adepții ai înarmării poporului, gînditorii pașoptiști considerau că numai „antrenînd — sub diferite forme — masele cele mai largi la rezistență, țările române puteau supraviețui tentativelor cotropitoare ale celor trei imperii înconjurătoare”⁴⁰.

Încercarea fruntașilor revoluției de a crea armate populare, prin înarmarea tuturor cetățenilor valizi, nu s-a putut concretiza, deși un început promițător se făcuse în Muntenia prin instituirea gărzii naționale — care ajunsese la circa 20.000 de oameni din care 10.375 (adică 10 batalioane) numai în București⁴¹ —, și prin organizarea taberei lui Gh. Magheru de la Rîureni al cărei efectiv se ridicase, în septembrie 1848, aproape la 30.000 de combatanți⁴².

Înăbușind revoluția, trupele de ocupație otomane și țariste au trecut și la dezarmarea miliției pămîntene și a dorobanților. Dar, în anul următor, Rusia și Turcia, prin art. V al convenției de la Balta Liman, dispuneau „reorganizarea miliției indigene” a Principatelor Române „în așa fel încît, prin disciplina și efectivul ei, să ofere o garanție suficientă pentru menținerea ordinii legale”⁴³. Această hotărîre a fost interpretată de viitorii domnitori în sensul că, odată cu reorganizarea, le era îngăduit să-și majoreze efectivele militare spre a-și putea crea astfel un suport sigur în oștire.

Mărirea forțelor noastre armate s-a putut realiza însă, în perioada regulamentară, mai ales prin crearea acelor formațiuni teritoriale care la început aveau rosturi administrative și care, — după cum am menționat

³⁶ *Anul 1848 în Principatele Române, Acte și documente...*, tom. III, București, 1903, p. 139.

³⁷ *Ibidem*, tom. I, București, 1902, p. 492—494.

³⁸ General dr. Ilie Ceaușescu, *Războiul întregului popor pentru apărarea patriei la români*, Edit. militară, București, 1980, p. 116.

³⁹ Vezi Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 387.

⁴⁰ Constantin Căzănișteanu, *Probleme militare în revoluția română de la 1848*, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1974, p. 141.

⁴¹ Maria Totu, *Garda civică din România 1848—1884*, Edit. militară, București, 1976, p. 39—40.

⁴² Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 140; vezi și General dr. Ilie Ceaușescu *op. cit.*, p. 120.

⁴³ *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)...*, p. 328.

— fiind, cu vremea, militarizate și întărite, au putut spori simțitor rindurile oștirii naționale. În acest sens, domnitorul muntean Barbu Știrbei a decretat în 1850 legea „pentru reorganizarea dorobanților de județe” și „legea pentru organizația grănicerilor”⁴⁴. Conform legii, din foștii cordonași și potecași s-au alcătuit cinci batalioane de grăniceri, fiecare batalion avînd cîte patru companii. Grănicerii au fost organizați militărește și încadrați cu ofițeri din armata activă. Și cetele de dorobanți erau instruite tot de ofițeri activi⁴⁵. Peste doi ani, și domnitorul moldovean Grigore Ghica a transformat „corpul slujitorilor” într-un regiment de jandarmi, cu 14 companii (cîte una pe fiecare ținut), pe care le-a echipat, înarmat și instruit la fel ca pe oștirea permanentă⁴⁶.

Dezvoltîndu-se mereu, forța militară a Principatelor Române și-a împătrit efectivele între anii 1830—1858. De pildă, în Muntenia trupele permanente ajunseseră la 6.359 de oameni, iar trupele cu schimbul — grănicerii și dorobanții — la 12.893 oameni. În același timp, în Moldova efectivele armatei, inclusiv a celei teritoriale (regimentul de jandarmi), erau numai de 5.696 oameni. Așadar, în preajma Unirii, Principatele dispuneau de o armată cu un efectiv total de 24.948 oameni (ofițeri și trupă); în afară de armamentul ușor, oștirea avea în dotăție 24 piese de artilerie, cinci vase fluviale (canoniere) și 6.781 cai⁴⁷.

Această mică oștire românească nu putea rivaliza însă cu o adevărată armată modernă nu numai în privința efectivelor, dar nici a organizării, înzestrării și instruirii trupelor. Armata nu avea nici suficiente cadre ofițerești cu pregătire corespunzătoare. La început oștirea era încătușată cu însărcinări pur administrative; abia mai tîrziu — și în mod treptat — ea a fost scutită de această servitute și orientată spre o pregătire de luptă propriu zisă. Cu toate acestea, unele unități militare românești au demonstrat că, atunci cînd sînt bine conduse, știu să se poarte vitejește⁴⁸ și să înfrunte focul unui inamic superior numericeste. Eroismul de care a dat dovadă compania de pompieri — de sub comanda căpitanului Pavel Zăgănescu —, la 13 septembrie 1848, în lupta sîngeroasă cu turcii din Dealul Spirei, este o mărturie peremptorie în acest sens. Este elocventă și atitudinea patriotică a unităților de artilerie și cavalerie din Iași care, în timpul războiului Crimeii — cu toate amenințările generalului rus Sacken și ale hatmanului Mavrocordat (șeful oștirii moldovene) — au refuzat categoric să accepte a fi încorporate în armata țaristă și a se retrage cu ea peste Prut în august 1854. Căpitanul D. Filipescu, comandantul bateriei de artilerie, a replicat curajos — în numele camarazilor săi —, în fața generalului rus, că armata română este datoare să servească „numai țării noastre”⁴⁹. Drept represalii, unitățile românești au fost dezarmate cu forța, ofițerii escortați peste Prut, iar D. Filipescu condamnat la 4 ani

⁴⁴ Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, vol. I, Roman, 1900—1902, p. 76 și 83.

⁴⁵ În privința instruirii, echipării, înarmării și întreținerii dorobanților vezi Ulysse de Marsillac, *Histoire de l'armée roumaine*, București, 1871, p. 67—68.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 72; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 80—81.

⁴⁷ Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 92; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 94—95.

⁴⁸ Vezi General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, București, 1926, p. 11.

⁴⁹ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 85.

de exil în Siberia. La Brăila, de asemenea, comandanții unităților românești — cu excepția colonelului Lenș și a unui locotenent — au refuzat să urmeze trupele țariste în retragere. Dar și aici, ca și la Iași de altfel, rușii au luat cu ei tot materialul românesc de artilerie⁵⁰.

2) *Dezvoltarea și modernizarea armatei românești în timpul domniei lui Cuza*. S-a spus — pe bună dreptate — că în evoluția armatei române dinaintea războiului de independență se disting trei perioade deosebite. Prima perioadă începe odată cu Regulamentul organic și durează pînă la unirea Principatelor, a doua cuprinde domnia lui Al. I. Cuza și a treia înglobează anii 1866—1877. Fiecăreia, din aceste perioade, îi corespunde o lege fundamentală deosebită: Regulamentul organic, Convenția de la Paris din 1858 și Constituția din 1866⁵¹. Ar mai fi de adăugat constatarea că pentru fiecare din aceste perioade prevalează o anumită influență străină — rusă, franceză, prusiană —, altoită pe fondul rezistent al tradițiilor românești, atît în privința organizării, cît și a instrucției și dotării cu armament a oștirii noastre. Succesiunea acestor influențe trebuie căutată nu numai în succesiunea preponderenței militare pe plan european a celor trei mari puteri: Rusia, Franța și Germania, ci și în alți factori obiectivi, unii chiar de ordin intern.

Ocupația militară țaristă din anii 1829—1834 a impus influența rusă. Înfîngerea Rusiei în războiul Crimeii de către puterile apusene în frunte cu Franța, sprijinul acordat de această țară unirii Principatelor și faptul că mulți revoluționari pașoptiști români își făcuseră studiile la Paris, iar mai tîrziu găsiseră tot acolo refugiu și încurajare, legînd totodată prietenii strînse cu unii publiciști și oameni politici francezi — ca de altfel și pregătirea a numeroși ofițeri la școlile militare din Metz și Saint Cyr — explică, din plin, influența franceză care s-a prelungit în armata noastră chiar și după detronarea lui Cuza. Influența germană din ultima perioadă a fost determinată atît de victoriile Prusiei împotriva Austriei în anul 1866 și împotriva Franței în 1870 — care au demonstrat superioritatea armamentului și a organizării forțelor militare prusiene — cît și de prezența principelui Carol de Hohenzollern pe tronul României, care — fost ofițer în armata prusiană — urmărea să impună în noua lui patrie concepțiile militare din țara natală, în detrimentul celor franceze.

Spre deosebire de tratatul de la Adrianopol din 1829 și de Regulamentul organic care preconizau pentru milițiile românești numai un rîl de poliție internă și de supraveghere a siguranței frontierelor, tratatul și Convenția de la Paris întrevedeau — pentru prima oară — și eventualitatea ca oștirile din cele două principate să se poată întruni în caz de nevoie pentru a apăra granițele și „a respinge orice năvălire străină”⁵². În Convenție se menționa că oștirile regulate existente în principate „vor primi o organizare identică spre a putea la nevoie să se unească și să formeze o singură armată”; la propunerea inspectorilor generali, armata putea fi concentrată în tabără pentru manevre sau pentru a fi trecută „în revistă”. Se arăta totodată că, în înțelegere cu puterea suzerană, oștirile „trebuie

⁵⁰ Ion I. Nistor, *Organizarea oștirilor pămîntene...*, p. 30—31.

⁵¹ General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română...*, p. 8 și 97.

⁵² *Relațiile internaționale ale României în documente...*, p. 331; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 99.

să se reunească ori de câte ori siguranța internă sau cea a hotarelor va fi amenințată”. Se făcea însă și precizarea că efectivul oștirilor regulate, fixat prin Regulamentul organic, nu va putea fi mărit „cu mai mult de o treime, fără o prealabilă înțelegere cu curtea suzerană”⁵³.

Cu aceste îngrădiri va avea de luptat domnitorul Cuza când va urmări să creeze o armată națională modernă, capabilă să apere frontierele țării și chiar să cucerească neatirnaea statului român. Și principelui Carol i se interzisese, prin firmanul de investitură, de a spori forțele armate române peste 30 000 de oameni „fără o înțelegere prealabilă” cu Turcia⁵⁴, dar el putea să le majoreze pe baza constituției din 1866 care preciza că „tot românul face parte sau din armata regulată sau din miliție sau din garda cetățenească conform legilor speciale” și că în fiecare an se va fixa și vota „contingentul armatei”⁵⁵.

După cum am menționat, unirea Principatelor a marcat începutul unei noi perioade în istoria dezvoltării armatei române. Pe lângă procesul de unificare a unităților militare moldovene și muntene, acum apar preocupări majore privind modernizarea oștirii naționale⁵⁶. Aici este cazul să menționăm că modernizarea oștirii și creșterea capacității de luptă a poporului nostru au preocupat gândirea militară românească și înainte de unirea Principatelor.

Astfel, N. Bălcescu, primul istoric modern al armatei române, dându-și seama că oștirea noastră prin felul cum era organizată și prin răspîndirea ei „în toată țara” nu putea asigura „o bună apărare națională”, propusese, în 1844 — în lucrarea sa intitulată *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum* —, unele reforme menite să ducă la întărirea capacității de luptă a armatei și la „organizarea rezervelor naționale” pentru a putea face față cu succes unei eventuale invazii din afară⁵⁷. Subliniind că „o nație războinică și unită, oricît de mică ar fi, n-a fost niciodată biruită și nici că va fi”, el preconizase ca oștirea română să fie reorganizată — eventual după modelul prusian (cu „armată de linie” „landver” și „landsturm”) — ca ponderea să cadă nu pe mulțimea armatei active, ci pe înarmarea poporului (a gloatelor) și pe posibilitatea mobilizării urgente a acestuia în caz de primăjdie. De aceea, marele luptător patriot recomandase ca „tot românul fără excepție” să aibă „datoria d-a fi soldat al patriei de la 20—60 ani”, de a învăța minuirea armelor și a putea fi chemat în caz de nevoie, în funcție de vîrstă, să servească în diferite formațiuni militare centrale ori teritoriale⁵⁸.

⁵³ *Relații internaționale ale României în documente...*, p. 341.

⁵⁴ Vezi textul firmanului la Dimitrie a Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte, cuvîntări, documente*, tom. I, București, 1906, p. 358—359.

⁵⁵ Vezi Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957, p. 480.

⁵⁶ În legătură cu modernizarea oștirii române din acei ani, în 1974 a fost elaborată, în cadrul Facultății de istorie din București, de către Teodor Popescu, o amplă și documentată teză de doctorat intitulată *Modernizarea forțelor armate românești sub domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859—1866)*. Recent, același autor a publicat și interesantul articol *Modernizarea forțelor armate românești în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în „Revista de istorie”, 32, nr. 1/1979, p. 79—102, pe care-l vom utiliza și în lucrarea noastră.

⁵⁷ N. Bălcescu, *op. cit.*, vol. I, p. 38—39.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 40—41.

În preajma Unirii și imediat după aceasta, gândirea militară românească își afirmă tot mai mult prezența printr-o serie de lucrări, articole, proiecte de organizare etc., în care se avansează idei îndrăznețe referitoare la necesitatea majorării și modernizării forțelor armate românești spre a putea servi drept scut statului nostru național ce se forma în acei ani. Un interesant memoriu asupra organizării forțelor armate a Principatelor Române a fost elaborat de George Adrian, adept al concepției militare propagată de N. Bălcescu și viitor ministru de război. Deși făcuse strălucite studii de stat major în Franța, G. Adrian a propus totuși în memoriul său⁵⁹, ca, în liniile mari, să se adopte sistemul militar prusian fiind mai avantajos pentru statele mici și avînd „multă afinitate cu vechea organizare militară a celor două principate”. Pornind de la tradiția noastră istorică și de la mijloacele financiare reduse ale țării, el recomanda o armată permanentă puțin numeroasă (maximum 40 000 de oameni), amplificată însă cu o instruire militară a unor mari efective de trupe cu schimbul (puțin costisitoare) și gloate care, în caz de război prin chemarea sub arme, puteau tripla numărul soldaților permanenți, ajungînd chiar la 155 000 de oameni⁶⁰. Proiectul său n-a fost însă acceptat. Abia peste 10 ani, cînd colonelul Adrian va ajunge ministru de război, acest proiect de organizare militară va fi luat în considerare.

Alți ofițeri, coloneii Cornescu și Macovei, au întocmit proiecte de organizare a dorobanților călări și pedestri. În mai 1859 s-a elaborat un proiect de organizare a grănicerilor și de transformarea lor într-o „oștire de linie”. Tot din 1859 datează și un proiect — probabil de inspirație franceză — privind organizarea unei armate românești de 50.000 de soldați, care la început să fie comandată de ofițeri francezi⁶¹.

Odată cu apariția în 1860 a „Monitorului oastei” și mai ales cu înființarea în 1864, de către un grup de tineri ofițeri patrioți — Al. și Gh. Angelescu, Eraclie Arion, C. Barozzi, G. Borănescu, Emanoil Boteanu, Al. Gramont, E. Pencovici și Gh. Slăniceanu —, a revistei de specialitate, „România militară”, discuțiile și confruntările de idei privind reorganizarea și modernizarea armatei noastre naționale au luat o mare amploare. De altfel, revista „România militară” — menită a contribui la reorganizarea sistemului nostru militar, la studierea trecutului de luptă al patriei, la cunoașterea de către ofițeri a evenimentelor și a tehnicii militare europene, la instrucția oștirii — a constituit o adevărată tribună în care s-au dezbătut cu pasiune problemele vitale legate de formarea armatei tînărului stat național român⁶², de necesitatea asigurării unei apărări eficiente a țării. În acest sens, o serie de ofițeri capabili scriu articole ca: *Oarecari considerații asupra armăturii infanteriei*, *Necesitatea școlilor militare*, *Despre cavalerie*, *Necesitatea unei armate*, *Despre un sistem militar la noi*, *Organizarea militară a României*, *Studiu asupra apărării staturilor*, *Reflec-*

⁵⁹ G. Adrian, *Memoire sur l'organisation de la force armée des deux Principautés Roumaines réunies*, București, 1858.

⁶⁰ Vezi Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 133—134.

⁶¹ Vezi Teodor Păpescu, *op. cit.*, p. 86.

⁶² Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 98.

țiuni asupra organizării forței publice în România, Ceva despre fortificații ș.a.⁶³. Alte articole fac aprecieri în privința tehnicii militare a Franței, Austriei, Prusiei etc.

Alături de ofițeri, mulți oameni politici ai vremii — D. Bolintineanu, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, V. Boerescu, C. D. Aricescu, D. G. Negulici etc. — au publicat, mai ales în anii 1859—1861, numeroase articole în ziarele : „Dimbovița”, „Românul”, „Naționalul”, „Reforma”, „Buciumul”, „Tribuna” ș.a. în care au pledat pentru înarmarea urgentă a statului român. Sînt grăitoare, prin însuși titlul lor, articolele : *Armare înainte de toate, Guvernul și armarea, Ai armată... ai țară, Despre trupele întrebuintate în războiul cel mic, Armarea, O idee despre înarmarea țării, Garda națională și românii, Guardelele naționale și independența României, Garda orașenească și milițiile* ș.a.⁶⁴.

★

Dezvoltarea gândirii militare românești din acel timp a fost încurajată de domnitorul Unirii, el însuși provenind din cadrele armatei. Se știe că, în calitate de locuitor de hatman, în ajunul alegerii sale ca domn, colonelul Al. I. Cuza comanda de fapt oștirea Moldovei. De altfel, armata din ambele principate — alături de întregul popor — a primit cu mare bucurie vestea dublei alegeri a domnitorului Cuza, iar acesta — îndată după înscăunare — a devenit inițiatorul reformelor și al măsurilor menite să ducă la unificarea, majorarea, modernizarea și în general la pregătirea forțelor militare românești⁶⁵ în vederea dobîndirii independenței și, eventual a desăvîrșirii unificării național statale. Dealtfel, domnitorul îi scria, în noiembrie 1859, consulului francez Victor Place, că armata română trebuie „să se pregătească pentru orice”⁶⁶.

Convenția de la Paris — după cum se știe — nu prevedea ca domnitorii Principatelor Române să exercite direct comanda celor două armate (moldovene și muntene). Cu toate acestea, domnitorul Unirii își va asuma această sarcină⁶⁷, ajutat fiind de miniștri de război și de unii ofițeri superiori. După îndoita alegere, Al. I. Cuza a urmărit sistematic — eludînd cu abilitate prevederile îngrăditoare ale Convenției — realizarea unei armate unitare și a unui singur Minister de Război. Acționînd cu tact și perseverență, el va izbuti să înfăptuiască unificarea forțelor armate chiar înainte de a se realiza — și recunoaște de către puterile garante — unirea deplină, pe plan administrativ, a celor două principate. Cu alte cuvinte, contopirea celor două armate — adică realizarea unei armate românești unitare — va premerge unirii administrative a Principatelor cu un singur guvern, cu o singură adunare legislativă, o singură capitală, care vor da, bineînțeles, o singură Românie, așa cum a fost cerută de poporul ei. După unificarea celor două armate se va impune reorganizarea noii oștiri pe bazele unui sistem modern și întărirea capacității de apărare a statului național român. A trebuit deci — cum bine s-a spus — „să fie făurită

⁶³ Vezi „Monitorul oastei”, nr. 2, 7 și 8 din 1860; „România militară”, din ianuarie — februarie 1864.

⁶⁴ Vezi titlurile și autorii unora dintre aceste articole la Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 87—88.

⁶⁵ Vezi Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 95.

⁶⁶ Vezi R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 172—173.

⁶⁷ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 159.

o armată unică și totodată să i se dea trăsăturile caracteristice unei armate moderne în privința organizării, a echipării și dotării, a instruirii, a cadrelor și a efectivelor”⁶⁸.

Procesul de unificare a armatei a început, în primăvara anului 1859, prin trimiterea unor unități militare din Moldova la București (regimentul de muscatiri și o baterie de artilerie) și a altora din Muntenia la Iași (regimentul 3 infanterie), unități care — spun martorii oculari — au fost foarte bine primite de populație⁶⁹. Acest proces, de omogenizare pe tărîm militar, avea să capete însă o amploare deosebită, în a doua jumătate a lunii aprilie 1859, odată cu concentrarea trupelor moldovene și muntene în tabăra de la Florești (Prahova). Organizarea acestei tabere s-a făcut în condițiile cînd Turcia, refuzînd să recunoască dubla alegere a domnitorului, concentra trupe de intimidare la Varna și Șumla, iar Austria — de asemenea potrovnică Unirii — se afla în război cu Franța și Sardinia. Deși motivul oficial al concentrării armatei, invocat de domnitor, era de a trece în revistă regimentele și a le verifica, în realitate organizarea taberei de la Florești avea scopul de a ține la respect pe turci și de a obliga pe Habsburgi să mențină în Transilvania o parte din forțele lor militare, spre a preveni o eventuală intrare a trupelor române. În felul acesta se dădea și un sprijin indirect operațiunilor armatelor franceze și italiene împotriva Austriei⁷⁰. Presa timpului, salutînd concentrarea armatei române, considera, de asemenea, că tabăra de la Florești este un mijloc de a răspunde amenințărilor externe și o necesitate de a ne apăra interesele naționale. Astfel, ziarul „Dîmbovița” din 25 aprilie 1859 scria: „de i-veni gust neamțului și turcului să mai vie în țară să-i oprim la graniță că ne-am săturat de lăcuste străine”⁷¹; iar la 5 mai același ziar sublinia că „nu vom ajunge la țelul de fericire, libertate și mărire” dacă nu vom sprijini cu arma în mîină dorințele noastre. De asemenea „Tribuna” scria, peste o lună, că „de nu vom avea curajul a ne bate într-o zi pentru noi și pămîntul nostru, vom fi siliți a ne bate mai tîrziu pentru străini”⁷².

Domnitorul Cuza a urmărit totodată prin adunarea celor două armate la Florești să uniformizeze instrucția și exercițiile și să realizeze înfrățirea dintre ostașii moldoveni și munteni. În adevăr, timp de aproape jumătate de an, peste 12 000 de militari, din toate județele țării, au executat diferite exerciții și aplicații tactice — inclusiv manevre cu dublă acțiune —, care au contribuit la ridicarea pe o treaptă superioară a pregătirii de luptă a trupelor și în același timp la realizarea coeziunii morale a ostașilor moldoveni și munteni⁷³. Obiectivele urmărite prin concentrarea armatei în tabăra de la Florești, atît din punct de vedere politico-militar cît și a pregătirii și educației trupelor, au fost atinse. Un ostaș partici-

⁶⁸ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1979, p. 164.

⁶⁹ Vezi Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 103.

⁷⁰ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. I, Iași, 1903, p. 100; Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 104; Dan Berindei, *Frământările grănicerilor și dorobanșilor în jurul formării taberei de la Florești (vara anului 1859)*, în „Studii”, X, nr. 3/1957, p. 116—117 și 132; pentru detalii în privința organizării acestei tabere, vezi Constantin Toderășcu, *Tabăra militară de la Florești, din vara anului 1859, începutul contopirii oștilor Principatelor Unite Române*, în *File din istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1973.

⁷¹ Apud Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 165.

⁷² Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 105.

⁷³ Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 95—96.

pant la acea tabără militară relata mai târziu următoarele: „Cînd ne duceam spre a forma acest lagăr, aveam entuziasmul unei armate care merge la război pentru o cauză sfîntă națională; iar cînd ne-am întors în garnizoană credeam că venim de la un război glorios”, lumea ne ieșea înainte și „ne primea cu strigăte de bucurie”⁷⁴. Dimitrie Bolintineanu a arătat, de asemenea, că tabăra de la Florești a fost „de o mare utilitate pentru redeschetarea spiritului militar... Oștenii, văzîndu-se adunați pentru prima oară așa de mulți, începură a-și recunoaște și a-și da valoarea lor ostășească”⁷⁵.

După desconcentrarea trupelor, măsurile de unificare a armatei au fost continuate prin crearea, în noiembrie 1859, a unui Stat Major General și prin numirea în fruntea lui, în mai 1860, a colonelului I. Em. Florescu, care devine astfel ajutor al domnitorului la comanda efectivă a ambelor oștiri. Avansat general, I. Em. Florescu a fost numit în vara anului 1860 ministru de Război atât în Moldova cît și în Țara Românească, unificîndu-se în acest mod conducerea celor două ministere⁷⁶. Tot în 1860 s-au unificat uniforme și echipamentul, s-au adoptat unele din legiuirile și regulamentele militare ale unei oștiri (care erau mai complete) pentru ambele armate, s-au unificat ambele intendente, administrații și contabilități militare; s-au organizat cîte un regiment de artilerie și unul de geniu compuse din unități moldovene și muntene; iar pentru uniformizarea instrucției, exercițiilor și disciplinei s-au organizat la București detașamente model în vederea formării de instructori ai întregii armate⁷⁷. De asemenea, s-a unificat serviciul sanitar al armatei numîndu-se, la 3 decembrie 1860, în fruntea acestuia doctorul Carol Davila, ca inspector general pentru ambele oștiri⁷⁸.

Ca un corolar al acțiunilor de unificare, la 1 septembrie 1862, tuturor unităților li s-au distribuit drapele de un singur fel, care aveau culorile naționale: roșu, galben și albastru. Cu această ocazie, într-o vibrantă cuvîntare, domnitorul arăta că drapelele cele vechi înfățișau „țările despărțite”, în timp ce noile steaguri întrunesc culorile ambelor țări. „Primînd dar steagurile cele noi — spunea Cuza militarilor prezenți — aduceți-vă pururea aminte că vă încredințez onoarea țării. Steagul e România! Acest pămînt binecuvîntat al patriei, stropit cu sîngele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudorile muncitorului. El este familia, ogorul fiecăruia, casa în care s-au născut părinții și unde se vor naște copiii voștri. Steagul e încă simbolul devotamentului, credinței, ordinii și al disciplinei ce reprezintă oastea. Steagul e totodată trecutul, prezentul și viitorul țării, întreaga istorie a României. . . Jurați să păstrați cu onoare și fără pată steagurile voastre și astfel veți corespunde încrederii și așteptării ce am pus, cu țara întregă, în oaste”⁷⁹.

⁷⁴ M. Dimitrescu, *Amintiri și episoade din rezelul pentru independență, cu o privire retrospectivă asupra dezvoltării armatei de la 1859*, București, 1893, p. 2.

⁷⁵ D. Bolintineanu, *Viața lui Cuza Vodă*, București, 1870, p. 36.

⁷⁶ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 107—108.

⁷⁷ Vezi General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română...*, p. 12—13; Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 170 și 180.

⁷⁸ Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 91.

⁷⁹ *Mesații și proclamații ale lui Cuza Vodă*, Vălenii de Munte, 1910, p. 90; vezi și Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 158—161.

Măsurile luate în timpul domniei lui Cuza pentru majorarea, reorganizarea și modernizarea forțelor armate au fost variate, unele urmărind mărirea numărului unităților regulate, altele avînd drept scop militarizarea formațiunilor de jandarmi, dorobanți și grăniceri spre a putea coopera în caz de nevoie cu armata permanentă⁸⁰, iar altele fiind menite să ducă la întărirea capacității de luptă a oștirii naționale române. Domnitorul însuși, în calitate de comandant suprem al armatei, se preocupa continuu de majorarea efectivelor, de instruirea, înzestrarea și finanțarea trupelor, avînd grijă ca cel puțin un sfert din bugetul țării să fie destinat cheltuielilor militare; iar uneori autorizînd chiar depășirea sumei alocată Ministerului de Război. De pildă, într-un ordin dat ministrului de război, în decembrie 1860, Al. I. Cuza spunea: „Completați cadrele, îngrijiți de echipament și, dacă este nevoie, treceți chiar și peste cifra bugetară. Astăzi țara își are steagul ei și românii se vor strînge în jurul lui spre a-l apăra”⁸¹.

Încă din primii ani de domnie, prin ordine de zi, Cuza a dispus înființarea unor noi unități militare. Astfel, în 1860 s-au înființat regimentele 6 și 7 de linie, un batalion de tiraliori independent și un batalion de vînători. De asemenea, divizionului de lănceri de la Iași i s-au adăugat două escadroane fiind transformat în regiment de lănceri⁸². Au luat ființă, în 1861, trei companii de pompieri în București care, împreună cu cea existentă din 1844, au format un batalion; iar la Iași — mărindu-se efectivul — s-a organizat un divizion de pompieri. S-au înființat totodată două companii „trupe de tren și administrație” care, în 1863, vor forma „trenul echipagiilor”⁸³.

O atenție deosebită s-a dat, în 1861, creării — după modelul francez —, a unui corp de intendență militară subordonat Ministerului de Război, avînd sarcina de a se ocupa de „treburile interioare ale armatei” ca: soldă, asistență, echipament, cazarmament etc.; tot acum s-a introdus sistemul de contabilitate francez⁸⁴. Pe aceeași linie, peste un an, se va înființa și un corp al ofițerilor de administrație însărcinat cu îndeplinirea serviciilor administrative ale armatei.

Au fost mutate la București, încă de la sfîrșitul anului 1860, unele servicii ale Ministerului de Război al Moldovei, contopindu-se cu cele ale Țării Românești; în locul lor s-a organizat la Iași un comandament superior al oștirii. În anii următori, astfel de comandamente au mai luat ființă la București și la Craiova; în 1865 toate acestea vor lua denumirea de divizii teritoriale și vor fi urmate — în martie 1866 — de înființarea unui nou comandament teritorial de divizie în orașul Galați⁸⁵.

Referitor la trupele teritoriale, e de menționat că, în 1860, la propunerea lui I. Em. Florescu, s-a hotărît ca — după exemplul grănicerilor — corpul dorobanților din Muntenia să fie asimilat cu armata regulată și trecut sub autoritatea Ministerului de Război sub raportul armamentului, instrucției și disciplinei, iar în privința serviciului administrativ să rămînă

⁸⁰ General Radu Rosetti, *Partea luală de armata română...*, p. 13.

⁸¹ „Monitorul Oficial al Țării Românești” din 12 decembrie 1860.

⁸² Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 109—110; vezi și Ion Cupșa și Gh. Romanescu, *op. cit.*, p. 96—97.

⁸³ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 120.

⁸⁴ Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 96; vezi și maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 171—173.

⁸⁵ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 160—163; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 117.

la dispoziția Ministerului de Interne, implicit la dispoziția prefectilor de județe. În iulie 1864 s-a decretat extinderea formațiunilor de dorobanți și în Moldova, acestea luând locul și atribuțiile fostului regiment de jandarmi; (de acum, mici efective de jandarmi vor mai rămâne doar în unele orașe)⁸⁶. Cu această ocazie, pe întreaga țară, dorobanții au fost reorganizați pe șapte divizioane și 33 de escadroane (câte unul pe fiecare județ) a căror efective variau însă în funcție de mărimea județului. În timp de pace dorobanții își mențineau aceleași atribuții administrative, dar instrucția lor militară era simțitor intensificată. Pe baza regulamentelor de chemare și instruire din anul următor, dorobanții pedestri și călări urmau să fie recrutați din tineri rămași disponibili după completarea efectivului armatei permanente prin tragere la sorti; ei trebuiau să-și facă serviciul, cu schimbul, 6 ani, câte 10 zile pe lună, iar dacă își procurau echipamentul și caii termenul serviciului activ li se reducea la jumătate⁸⁷.

A fost apoi decretată, tot în 1864, extinderea formațiunilor de grăniceri și în Moldova, după sistemul de organizare din Muntenia. Prilejul a servit și pentru reorganizarea întregului corp de grăniceri în patru „inspectorii” cu reședința în: Giurgiu, Pitești, Iași și Piatra Neamț. Grănicerii formau 10 batalioane cu 38 companii⁸⁸. În iarna anului 1866 „inspectorii” se vor desființa, iar cele 10 batalioane vor intra sub ordinele comandamentelor diviziilor teritoriale. Grănicerii erau recrutați ca și dorobanții și făceau același stagiul în activitate.

★

Pentru a crea o armată modernă, capabilă să realizeze aspirațiile legitime ale națiunii române, nu era suficient a-i mări numai efectivele, ci trebuia a o înzestra cu armament corespunzător și a-i da pregătirea teoretică și practică necesară. De asemenea, era necesar să se adopte legi și regulamente militare care să favorizeze organizarea și pregătirea de luptă a oștirii. Cum țara nu avea suficiente mijloace, experiență și personal specializat în organizarea comandamentelor, a detașamentelor model, a administrației și a contabilității militare, s-a recurs și la guvernul francez care-și oferise sprijinul încă din iarna anului 1859.

Este cunoscută convorbirea lui Vasile Alecsandri cu Napoleon al III-lea, din februarie 1859, când împăratul francez — care pregătea în secret războiul cu Austria — a sfătuit pe români să-și organizeze forțele militare pentru a putea profita de evenimente. La remarcă ministrului de externe român, că am putea pune pe picior de război 50 000 de combatanți, dacă am fi ajutați, Napoleon a oferit 10 000 de puști noi și două baterii de tunuri; a făgăduit totodată sprijinul său pentru contractarea unui împrumut de zece milioane de franci și s-a învoit de a primi câțiva ofițeri români la școlile din St. Cyr și Metz. În același timp, împăratul a promis să trimită „ofițeri superiori pentru organizarea armatei, ingineri, oameni speciali pentru deschiderea de fonderii și uzine, un ofițer superior pentru ridicarea unui plan de apărare și pentru comanda armatei

⁸⁶ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 197—201.

⁸⁷ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 122—123.

⁸⁸ „Monitorul Oastei”, nr. 18, din 27 iulie 1864, p. 351—354; vezi și General Ion I. Anastasiu, *op. cit.*, p. 750; Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 98.

la vreme de război... etc.”⁸⁹. Armele oferite au fost trimise, cu un vapor italian, la Brăila unde — din ordinul lui Cuza — au fost preluate de colonelul român Savel Manu și distribuite trupelor care se aflau în tabăra de la Florești, înlocuind vechile puști cu cremene⁹⁰.

După ce prin legea din mai 1860 — care hotărâ uniformizarea instrucției — se autoriza aducerea de instructori militari francezi în Principate⁹¹, contactele dintre cele două țări s-au intensificat iar împăratul și-a dat aprobarea pentru trimiterea unei misiuni militare la București. Membrii misiunii franceze au venit treptat în România, începând din toamna anului 1860. La început au sosit cițiva ofițeri de intențență și administrație în frunte cu subintendentul Gustave le Cler, apoi căpitanul de artilerie Guérin și lt. colonelul de stat major Eugène Lamy care a fost numit șeful acestei misiuni militare. În septembrie 1861 a sosit la București căpitanul de infanterie Paul Lamy, iar spre sfârșitul anului următor adjutantul Etienne Gastal și guardul de artilerie Grincourt⁹². Tot din prima etapă se constată și prezența unui artificier și a unui sergent de cavalerie. Ultimii ofițeri, membri ai misiunii — căpitanul de artilerie Bodin și căpitanul de geniu Roussel — vor sosi în primăvara anului 1867⁹³.

Începând din aprilie 1861, E. Lamy a trimis maresalului Randon, ministrul de război al Franței, rapoarte detaliate privind activitatea misiunii în România; inspecțiile făcute la diferite unități militare, greutățile întâmpinate în introducerea sistemului francez în armata română (cauzate de lipsa de fonduri pentru construcția de cazărmi pentru echiparea și înarmarea trupelor), pregătirea și adoptarea noilor regulamente, progresele înregistrate în domeniul învățămîntului militar și în instruirea practică pe categorii de arme, ștarea de spirit din armată și din țară — toate acestea sînt pe larg descrise de șeful misiunii militare franceze din România⁹⁴. Pe de altă parte, subintendentul Le Cler trimitea și el rapoarte trimestriale aceluiași ministru de război, în privința introducerii sistemului francez de contabilitate și administrație în armata română, relevînd, de asemenea, dificultățile financiare ale țării noastre⁹⁵.

Din analiza rapoartelor menționate, precum și din confruntarea lor cu alte informații documentare, rezultă că misiunea militară franceză — modificîndu-și uneori componența — a activat în România pînă la începutul anului 1869 și a contribuit la modernizarea și organizarea armatei române după modelul francez⁹⁶. Concretizînd lucrurile, trebuie să subliniem

⁸⁹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. I, p. 63–64 și vol. II, p. 261–262.

⁹⁰ Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 106.

⁹¹ Vezi „Monitorul oastei”, nr. 8, din 26 mai 1860, p. 273–277.

⁹² Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, cadrele: 249–254, 297–300, și 735. (Aceste documente — reprezentînd rapoarte ale șefilor misiunii — au fost microfilmate din Arhiva istorică a Ministerului de Război al Franței).

⁹³ *Ibidem*, c. 656–659.

⁹⁴ *Ibidem*, c. 215–218, 219–223, 236–261, 273–300, 386–405, 422–436, 469–532, 553–584.

⁹⁵ *Ibidem*, c. 226–228, 301–304, 333, 406–413, 440–442.

⁹⁶ În afara rapoartelor menționate, în privința activității misiunii militare franceze vezi: Ulisse de Marsillac, *op. cit.*, p. 104–106; Gustave Le Cler, *La Moldo-Valachie, Ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être*, Paris, 1866, p. 225–242; Marcel Emerit, *Le dossier de la première mission militaire française en Roumanie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, V, nr. 4/1966, p. 575–586; Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 113–116; Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 174–176; Rădu I. Vasile, *Pregătirea armatei române în vederea cuceririi independenței* (manuscris).

că misiunea a introdus sistemul de contabilitate francez și a organizat intendența armatei (îngrădindu-se astfel posibilitatea fraudelor și abuzurilor din partea șefilor de unități), a participat la organizarea taberelor de instrucție, a unităților militare model, a stabilimentelor de artilerie, a batalionului de geniu, a comandamentelor, a școlii de ofițeri, a școlii de tir, scrimă și gimnastică, precum și la elaborarea unor legi și regulamente militare. În ansamblu — în ciuda unor neînțelegeri dintre membrii ei ori a unor divergențe trecătoare cu unii ofițeri sau autorități militare românești — misiunea franceză a avut un rol pozitiv în modernizarea forțelor noastre armate.

Nu-i mai puțin adevărat că unele regulamente și instituții introduse — copiate după cele franceze — nu se potriveau, întru totul, oștirii române deoarece nu țineau seama de specificul și condițiile locale, ca și încercarea hazardată de a crea în țara noastră trupe de zuavi⁹⁷. Uniformele introduse în acei ani — la regimentele de infanterie, cavalerie și artilerie — au fost, de asemenea, inspirate după cele ale armatei franceze; numai uniforma vânătorilor a luat ca model pe cea a bersaglierilor italieni. La acestea mai trebuie să adăugăm că adoptarea sistemului centralizat francez de contabilitate și administrație militară a constituit, evident, un progres față de situația existentă anterior în armata română. Dar dacă acest sistem complex, cu un aparat funcționăresc încărcat, era potrivit unei armate numeroase — cum era cea franceză — pentru mica oștire română el s-a dovedit prea costisitor; de aceea, mai ales după 1870, sistemul va fi continuu descentralizat și simplificat.

★

Pentru înzestrarea trupelor cu armament modern — în colaborare cu misiunea franceză — s-au luat măsuri privind organizarea unor ateliere care să asigure mai întâi muniția necesară și în al doilea rînd să repare ori să fabrice arme. Căpitanul E. Herkt a fost trimis, în 1860, să se documenteze în Belgia, unde a proiectat, împreună cu locotenentul Boulanger, un atelier pentru fabricarea munițiilor de artilerie și infanterie⁹⁸. În urma misiunii lui s-a putut construi o pirotehnie în Dealul Spirei. La începutul anului 1860 fusese, de altfel, amenajat într-o casă de la Malmeson și primul arsenal românesc; apoi se va construi cel din Dealul Spirei și fabrica de pulbere de la Tîrșor, o mică turnătorie de proiectile adusă din Belgia⁹⁹. În august 1861 s-a hotărît înființarea Direcției stabilimentelor de artilerie avînd ca secții: pirotehnia, arsenalul de construcții și fabrica de pulbere de la Tîrșor¹⁰⁰. Tot atunci s-a proiectat înființarea unei „fonderii de proiectile”¹⁰¹ la Tîrșoviște (care va intra în producție în anu 1864) și s-au organizat ateliere militare, pentru confecționarea uniformelor ostășești, în fostele clădiri ale mănăstirii Mihai Vodă din București.

În anul 1864 a fost creat, pe Dealul Spirei, *Stabilimentul de artilerie* cuprinzînd atît vechile ateliere militare cît și altele noi. Stabilimentul

⁹⁷ Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, c. 422—429; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 115.

⁹⁸ Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁹ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 177.

¹⁰⁰ „Monitorul Oastei”, nr. 50, din 2 septembrie 1861, p. 746—748.

¹⁰¹ Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 183.

includea : pirotehnia, o fabrică de pulbere, o „manufactură de arme”, precum și ateliere de mecanică, lemnărie etc. Aici vor fi transformate vechile puști cu cremene în puști cu percuție, vor fi ghintuite armele primite din Franța și vor fi fabricate, în 1865, — fără a se putea trece la producție de serie — primele puști românești cu capsă¹⁰². Domnitorul Cuza a trimis imediat un ofițer la Belgrad spre a prezenta principelui Serbiei mostre din aceste arme de fabricație indigenă¹⁰³.

Dotarea oștirii cu armament modern s-a făcut însă, mai ales, pe baza achizițiilor din străinătate. Deși informațiile nu concordă în privința numărului armelor achiziționate în acei ani, din documente rezultă că Al. I. Cuza s-a preocupat în mod deosebit de procurarea puștilor și tunurilor moderne necesare trupelor române. După cum se știe, în afara celor 10 000 de puști cu capse oferite de Franța în primăvara anului 1859, spre sfârșitul aceluiași an au mai fost procurate alte 15.000 de puști tot de sistem mai vechi pentru care, la rugămintea domnitorului, împăratul Napoleon al III-lea a acordat deasemenea scutirea de plată¹⁰⁴. Din documentele aflate în Arhiva Cuza constatăm că între anii 1863—1865 s-au cumpărat din Franța : 47 000 puști ghintuite, 10 000 puști spahis, 5 300 carabine, 4 000 muschetoane, 200 carabine Enfield, 700 pistolete, 12 000 săbii și 48 de tunuri¹⁰⁵. În 1863 s-au cumpărat din Belgia 24 tunuri de cîmp (cal. 4 livre), și în același an Serbia a dăruit României 24 tunuri lise¹⁰⁶, drept mulțumire pentru concursul dat la tranzitul armelor sîrbești peste teritoriul românesc.

Din scrisoarea trimisă de domnitor, la 1 octombrie 1865, lui Napoleon al III-lea observăm însă că numărul armelor procurate din Franța e mai mare. Astfel, Cuza scria : „Posed astăzi 70 000 de puști ghintuite cumpărate în Franța. Cele 25 000 puști neghintuite, pe care le datorez generozității Majestății Voastre Imperiale, au fost împărțite comunelor, unde am instituit un serviciu de pază care dă populațiilor rurale obișnuința armelor și le pregătește, pentru orice eventualitate, la apărarea căminelor lor. Artileria mea numără 72 de tunuri ghintuite, construite în Franța după modele franceze”¹⁰⁷. Dacă relativ la numărul de puști achiziționate diferența cifrelor e mai greu de explicat, în privința tunurilor se pare că e doar o încadrare de model greșită. Probabil în numărul tunurilor franceze domnitorul a inclus și cele 24 guri de foc procurate din Belgia, care împreună cu cele 48 cumpărate din Franța totalizează exact 72 de tunuri.

Referitor la proveniența fondurilor pentru procurarea armamentului e semnificativ faptul că, în afara creditelor speciale deschise în contul Ministerului de Război, — în condițiile cînd cele trei imperii limitrofe, iritate de secularizarea averilor mănăstirești, amenințau cu ocuparea României — s-a inițiat o mișcare generală de subscripții publice, în toată țara, pentru înzestrarea armatei mai ales cu tunuri¹⁰⁸. Județele, orașele

¹⁰² Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 178.

¹⁰³ Biblioteca Academiei, Serviciul manuscrise, fond. Arhiva Cuza, mapa XIV, f. 364.

¹⁰⁴ Ibidem, mapa XV, f. 110—113; R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 120; vezi și Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 176.

¹⁰⁵ Biblioteca Academiei, Serviciul manuscrise, fond. Arhiva Cuza, mapa X, f. 349; vezi și Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁰⁶ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 176; Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁷ Apud R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 384.

¹⁰⁸ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 220 și 198.

și numeroși cetățeni particulari — după cum sublinia, la 10 ianuarie 1864, primul ministru M. Kogălniceanu, într-o telegramă către prefeți — au contribuit voluntar „pentru cumpărarea de tunuri și puști spre a se oferi domnitorului” pentru satisfacerea trebuințelor armatei române¹⁰⁹. În scurt timp s-a strâns suma de 1.121.386 lei, cu care se puteau achiziționa 35 de tunuri moderne. Dealtfel, 93 % din această sumă s-a trimis imediat la Paris lui Alexis Godillot, furnizorul oștirii române, în contul „armelor comandate”¹¹⁰.

În vara anului 1860 a fost adoptată o nouă lege de recrutare în armată, inspirată după cea franceză. Potrivit prevederilor ei, toți cetățenii români, care împlineau vârsta de 20 de ani — fără deosebire de rang sau condiție socială — aveau obligația satisfacerii serviciului militar, contingentul anual al oștirii recrutându-se după sistemul tragerii la sorți. Înaintarea în grad urma să se facă pe baza meritelor personale. Introducerea acestui nou sistem a constituit un progres. Recrutarea se făcea mai ușor, iar îndeplinirea serviciului militar nu mai era privită ca o povară, ci ca o datorie față de țară. Prin această nouă atitudine insuflată soldaților, față de serviciul militar, s-a ridicat spiritul patriotic al întregii oștiri¹¹¹. Și nu este o simplă coincidență că, în același an, s-a hotărât înființarea școlilor regimentare în fiecare unitate. Prin aceste școli ostășești se facilita pregătirea soldaților în vederea însușirii teoriei și practicii militare și, totodată, se insufla sentimentul de sacrificiu și de dragoste pentru țară.

Tot pe linia intensificării instrucției și a disciplinei ostășești se înscrie și adoptarea, în anii 1862—1863, a numeroase regulamente militare, parte influențate de cele franceze, parte traduse direct din acestea. Cele mai importante regulamente se refereau la: ierarhia militară și înaintarea în armată, serviciul de companie, serviciul în garnizoană, serviciul interior, serviciul soldei, serviciul transporturilor și convoaielor, tragerea la țintă, școala de batalion, comandamentele militare, consemnul general pentru posturi, organizarea depozitelor etc.¹¹². Pentru a desăvârși cunoașterea noilor regulamente de către trupe și a le deprinde cu viața de campanie, majoritatea unităților au fost concentrate — în preajma Bucureștilor — în tabere de instrucție atât în 1862 cât și în 1863. Cu ocazia concentrărilor, s-au făcut și manevre militare. Cea mai importantă dintre manevre — la care au participat și ofițeri străini¹¹³ — a avut loc în toamna anului 1863 în apropiere de Cotroceni și a fost condusă de domnitor, secundat de generalul Florescu, șeful Statului Major¹¹⁴. Aceste concentrări și manevre militare au contribuit la pregătirea de luptă a armatei.

¹⁰⁹ Arh. St. Craiova, fond. Prefectura jud. Dolj, dosar 137/1864, f. 1.

¹¹⁰ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 221.

¹¹¹ Vezi Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 92.

¹¹² Vezi „Monitorul Oastei” pe anii 1862 și 1863; vezi și Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 244.

¹¹³ La 8/20 decembrie 1863 E. Lamy raporta ministrului de război francez că ofițerii sârbi care au asistat la aceste manevre au rămas impresionați de pregătirea armatei române (Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 78, c. 386—394).

¹¹⁴ Ulysse de Marsillac, *op. cit.*, p. 122—126; vezi și Lt. col. V. Nădejde, *op. cit.*, p. 127—128.

Continua sporire a efectivelor oștirii, dotarea ei cu armament modern, manevrele militare, întocmirea, spre sfârșitul anului 1863, a unui proiect pentru organizarea forțelor armate române și, mai ales, distribuirea de puști comunelor rurale (cîte 4—8 bucăți fiecărui consiliu sătesc) pentru instruirea locuitorilor în mînuirea armelor¹¹⁵, toate acestea au alarmat Poarta otomană care avea interes ca țara noastră să rămînă slabă sub raportul militar. La 11 ianuarie 1864, marele vizir a trimis domnitorului Cuza o notă de protest¹¹⁶ în care — menționînd că Principatele Unite n-au voie să-și majoreze armata cu mai mult de o treime peste cifra de 6 208 oameni fixată de Regulamentul organic, fără o prealabilă înțelegere cu Poarta, — susține că guvernul turec nu mai poate rămîne nepăsător la înarmările românilor care aduc atingere tratatelor existente și drepturilor stabilite. Peste o lună, Al. I. Cuza răspunde, cu demnitate, arătînd că Regulamentul organic a fost impus de evenimentele de atunci; acum însă situația s-a schimbat, iar Convenția de la Paris prevede că armata trebuie să împiedice o agresiune din afară. „A impune atît de mari îndatoriri nu înseamnă a admite implicit și a autoriza mijloacele necesare?” Și apoi — continuă domnitorul — orice atac va trebui să găsească România pregătită pentru a-și apăra pămîntul și existența națională, întrucît viitorul „poate să ne arunce fără veste în fața unor mari evenimente”¹¹⁷.

Adunarea deputaților a votat, la 7 februarie 1864, *Legea pentru organizarea puterii armate pe baza proiectului din 1863*, dar incluzînd și amendamentul privind instituirea gărzii naționale, gardă pe care unii reprezentanți ai opoziției intenționau s-o manevreze — ca pe o armată a Camerei — împotriva guvernului. Discuțiile contradictorii din Adunare — între guvern și reprezentanții opoziției¹¹⁸ — în legătură cu înarmarea gloatelor (pe care n-o vroiau marii moșieri) și cu înființarea gărzii orășenești (pe care n-o agreea, atunci, guvernul) — ca și atmosfera explozivă creată de dezbaterile reformei agrare — au determinat pe Cuza să amîne sancționarea legii de organizare a armatei pînă la aprobarea Statutului și la dobîndirea deplinei autonomii legislative.

La 27 noiembrie 1864 — cu unele modificări față de textul inițial — legea a fost decretată de domnitor și pusă în aplicare. Spre deosebire de Regulamentul organic și de Convenția de la Paris, legea aceasta prevedea atît mărirea forțelor armate, în caz de război, prin chemarea rezervelor, cît și încorporarea grănicerilor și dorobanților, la nevoie, în forțele armatei de operațiuni. Conform legii, puterea armată a României era formată din două elemente principale a) armata permanentă cu rezerva ei și b) milițiile¹¹⁹, alcătuite din grăniceri și dorobanți, cu rezervele lor. Legea prevedea obligativitatea serviciului militar pentru toți românii și împămînteniții de la 20 la 50 de ani; anumite înlocuiri se admiteau numai în momentul

¹¹⁵ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, p. 169.

¹¹⁶ Vezi nota marelui vizir Aali Pașa publicată de Ulysse de Marsillac, op. cit., p. 85—87; și răspunsul domnitorului, p. 88—100.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 92 și 99.

¹¹⁸ Vezi *Dezbaterile Adunării legislative a României. Sesiunea 1863—1864*, p. 562—614.

¹¹⁹ E interesant de observat că termenul de *miliție* fusese dat — impropriu — de Regulamentul organic și de unele acte internaționale armatei permanente; în 1864, sub această denumire întîlnim grănicerii și dorobanții, iar prin legea din 1868 denumirea de miliții va fi dată formațiunilor militare alcătuite, în general, din cetățenii între 27—36 de ani care-și făcuseră deja stagiul în armata permanentă pri teritorială.

tragerii sortilor. Serviciul militar în armata permanentă era de 6 ani (între 20—26 de ani) din care 4 ani în activitate și 2 în rezervă. Șeful suprem al oștirii era domnitorul, iar ministrul de război era intermediarul său „pentru comenduirea și administrarea armatei”. Ca organ de comandament era Statul Major General format din generali comandanți de divizii și brigăzi. Țara era împărțită, din punct de vedere militar, în trei divizii teritoriale. Oștirea permanentă — conform legii — trebuia să cuprindă următoarele arme : infanteria, cavaleria, artileria, geniu, flotila, jandarmaria existentă în unele orașe și trupele de administrație.

Prin legea organică din 1864 se stabilea, de asemenea, sistemul de organizare a milițiilor de grăniceri și dorobanți (în batalioane și escadroane). Serviciul militar în miliție era tot de 6 ani, din care 2 în activitate și 4 în rezervă. Grănicerii se recrutau din comunele rurale și urbane mărginașe, adică din apropierea frontierelor. Dorobanții se alcătuiau din tinerii de la 20 la 26 de ani pe care tragerea la sorți nu i-a hotărît a servi în armata permanentă. Se prevedea că din dorobanții călări vor face parte cei ce vor putea „avea și întreține caii”, iar dacă, în contingentul anual, nu va fi numărul corespunzător de tineri cu mijloacele necesare, atunci comunele vor contribui la cumpărarea cailor pentru cei nevoiași. Dorobanții și rezervele lor urmau să facă exerciții, duminica, cel puțin la două săptămîni în comunele lor și odată pe an să fie concentrați pentru manevre. Articolul 58 al legii preciza că, „în cazuri extraordinare, guvernul poate chema sub arme în puterea unei ordonanțe domnești și oamenii de la vîrsta de 17—20 și 26—50 ani” — împărțiți în trei clase de chemări după etate (cl. I-a de la 26 — la 32 de ani, a II-a de la 32 la 40 de ani etc.) — aducerea lor sub drapel urmînd să se facă treptat, începînd cu cei din prima clasă. Se menționa apoi că, în timpul concentrărilor, regimentele de miliție și clasele adunate vor forma brigăzi comune cu regimentele din armata permanentă și vor fi instruite în folosirea armelor¹²⁰.

Această lege, completată și mai ales concretizată prin regulamentele din 1865 — referitoare la chemările periodice ale rezervelor, la chemarea în serviciu a dorobanților pedestri și călări, a jandarmilor și la chemarea și instrucția *gloatelor*¹²¹ —, a constituit un instrument viabil și de un real progres și a asigurat o dezvoltare modernă a forțelor armate ale României¹²². Acest lucru îl demonstrează și faptul că legile viitoare de organizare a armatei (din 1868 și 1872) vor păstra principiile de bază ale legii din 1864 dezvoltînd și completînd numai anumite părți ale ei, mai cu seamă în privința forțelor militare așa zise „neregulate”¹²³.

Spre deosebire de unele regulamente anterioare, la elaborarea legii din 1864 modelul francez de organizare a armatei n-a mai fost respectat. Așa se explică amploarea dată de lege trupelor teritoriale (milițiilor) care au sporit considerabil efectivul armatei active și de care misiunea franceză

¹²⁰ Vezi textul legii în „Monitorul Oastei”, nr. 27, din 19 decembrie 1864 (vol. I, p. 456—463).

¹²¹ Denumire dată celor trei clase de chemări la arme, prin regulamentul din 28 decembrie 1865. Conform acestui regulament locuitorii comunelor rurale, de la 17 la 50 de ani (care nu erau încorporați în armata permanentă sau teritorială), erau convocați de primari „în toate duminicile”, cite 3 ore, pentru a fi deprinși cu minuirea armelor și cu tragerea la țintă. Instrucția lor era încredințată cadrelor din rezerva armatei. (Maior I. Popovici, *op. cit.*, p. 234.)

¹²² Teodor Popescu, *op. cit.*, p. 99.

¹²³ General Radu Rosetti, *Partea luată de armata română...*, p. 15—16.

s-a dezinteresat întrucît ele nu existau în Franța. Cu toate acestea, Gustave Le Cler, unul dintre membrii cei mai activi ai misiunii franceze, a recunoscut utilitatea și valoarea formațiunilor teritoriale de dorobanți și grăniceri. El arată că aceste formațiuni sînt „foarte utile încă și cu rădăcini în straturile populare cu toate că ele sînt încă o rămășiță a vechii organizații militare a țării” și precizînd totodată că „dorobanții și grănicerii, oameni viguroși, deprinși cu oboselile unei vieți aspre, sînt adevărata putere militară a țării”¹²⁴. De altfel, și despre ostașii armatei permanente, el avea aprecieri excelente subliniind că „bine comandați, acești oameni ar valora cit cei mai buni soldați europeni”¹²⁵.

Prin eforturile lui Cuza și ale colaboratorilor săi militari, prin măsurile luate în cei șapte ani de domnie, armata română a fost simțitor sporită, reorganizată, modernizată și pregătită în vederea apărării granițelor și chiar a realizării independenței și unității naționale într-o conjunctură europeană favorabilă. Efectivele oștirii — trupele regulate și trupele teritoriale aproape s-au dublat în perioada 1859—1866. Dacă în 1859 oștirea permanentă avea un efectiv de 12 055 oameni și cea teritorială de 12.893 oameni, la începutul anului 1866 efectivul armatei permanente era de 19.365 și a celei teritoriale de 24.548 soldați. Totalul oștirii române era deci, la sfîrșitul domniei lui Cuza, de 43.913 oameni¹²⁶, înarmați cu armament modern, și putînd la caz de nevoie, prin chemarea rezervelor, să ajungă — după cum accentua și domnitorul în scrisoarea prin care-și face bilanțul activității — „la triplul efectivului normal”¹²⁷.

Modernizarea în continuare a forțelor armate românești, ca și sporirea efectivelor lor în perioada ce a urmat după 1866 formează însă obiectul următoarei părți a studiului nostru.

DÉVELOPPEMENT ET MODERNISATION DE L'ARMÉE PENDANT LA PÉRIODE DE CONSTITUTION DE L'ÉTAT NATIONAL ROUMAIN

RÉSUMÉ

La présente étude démontre que, dès sa création en 1830, l'armée nationale s'est développée et perfectionnée de manière continue pendant la période de constitution de la Roumanie moderne. L'accroissement des effectifs militaires et leur dotation en armement moderne ont été accomplis en dépit des protestations de l'Empire ottoman et des limitations imposées aux Principautés par les grandes puissances européennes.

¹²⁴ Gustave Le Cler, *op. cit.*, p. 242.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 238.

¹²⁶ Teodor Popeseu, *op. cit.*, p. 100.

¹²⁷ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 384.

Vu que la Convention de Paris ne permettait d'augmenter l'effectif de l'armée régulière roumaine que d'un tiers par rapport au chiffre fixé par le Règlement organique, l'on essaya de majorer notamment le nombre des formations territoriales — de „dorobanți” et „călărași” — leur instruction approchant sensiblement de celle des unités de l'armée permanente. Par suite, la capacité militaire de l'Etat roumain quant aux effectifs et en quelque sorte à la technique de lutte — s'est accrue durant la période 1830 —1877 d'environ vingt fois.

ASPECTE ALE ORGANIZĂRII POLITICE ÎN DOBROGEA MEDIEVALĂ (SECOLELE XIII—XV)

DE

ANCA GHIAȚĂ

Așa cum remarcam și cu alt prilej, concepția materialist-dialectică a istoriei oferă posibilitatea ca accentul cercetărilor să cadă asupra societăților omenеști creatoare de valori materiale și spirituale în fiecare epocă istorică. Orice izvor, indiferent de natura și conținutul său, dă date care, interpretate critic, trebuie să ducă la evidențierea manifestărilor unei societăți pe plan economic, social, politic și cultural, începînd însă cu reliefaarea aspectelor de demografie. Pînă acum în centrul cercetării se afla studierea acelor popoare avînd o organizare politică în primul rînd. Or, actuala concepție istorică ține seama de realitatea după care continuitatea într-un spațiu geografic au asigurat-o nu atît organismele politice, ci mai ales societățile de a căror perenitate a depins existența neîntreruptă a popoarelor. Avînd în vedere aceasta, studierea organizării politice implică corelarea obligatorie cu datele despre populația, alcătuiind societatea în epoca propusă investigației.

Cu aceste succinte considerații, precizăm că în studiul nostru am căutat să urmărim unele aspecte ale vieții politice în Dobrogea medievală, legate de societatea românească sau cu implicații asupra acesteia, în perioada delimitată în timp de cele două mari evenimente ce au avut repercusiuni profunde asupra situației din toate domeniile de activitate ale popoarelor de la Dunărea de jos, și anume : invazia mongolo-tătară (secolul XIII) și instaurarea dominației otomane (secolul XV). Pornind de la unele concluzii ale istoriografiei mai vechi și mai noi, bazate pe o serie de izvoare temeinic cercetate și interpretate critic, privind ansamblul relațiilor politice la Dunărea de jos în secolele XIII—XV — am reținut pe cele care ne-au permis să prezentăm dintr-un unghi nou de vedere unele din aspectele de viață politică, demografică și economică ale societății românești viețuind în ținutul dobrogean (respectiv județele Tulcea și Constanța de astăzi).

Reluînd firul evenimentelor, am reținut pe cele care au avut legătură directă cu viața ținutului, lăsînd la o parte unele laturi nu mai puțin importante ale complexului de relații politice internaționale privind Dunărea, Marea Neagră și sud-estul Europei, care însă ne-ar fi depărtat de ceea ce ne-am propus în limitele studiului de față. În cele ce urmează ne vom referi la : dominația tătară în Dobrogea (secolul XIII — prima jumătate a secolului al XIV-lea), forme ale autonomiilor locale românești și raportu-

rile cu tătarii, Bizanțul și genovezii la gurile Dunării, politica domnilor români de apărare a ținutului dobrogean în raport cu ofensiva și instaurarea dominației otomane în Dobrogea (secolele XIV și XV)¹.

Urmărind evenimentele de la Dunărea de jos, constatăm la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea consolidarea formațiunilor politice locale atât la sud cât și la nord de fluviu. Datorită răscoalei lui Asan și Petru (1186), a luat sfârșit existența temei bizantine Paristrion, ceea ce nu a însemnat extinderea stăpînirii statului asăneștilor în toate fostele posesiuni bizantine de la Dunărea de jos. Desființarea temei Paristrion — riverană malului drept al Dunării ce includea în nord-est ținutul dobrogean (fosta Sciție Minor din epoca romano-bizantină) — a favorizat apariția în ținutul românesc transdunăreano-pontic a unei formațiuni politice locale autonome. Această formațiune, ca și statul asăneștilor avea interes să stabilească relații strinse, economice și politico-militare, cu confederațiile de obști și celelalte formațiuni politice din teritoriile românești din stînga Dunării, pentru a-și consolida autonomia față de Bizanț (sau Imperiul latin de răsărit, 1204—1261). În timpul lui Ioan II Asan (1218—1241), ce stăpînea la Tirnovo și care a căutat să întărească autoritatea centrală, aflăm teritoriul românesc transdunăreano-pontic (actualele județe Tulcea și Constanța) — a cărei istorie ne interesează — delimitat separat de statul asăneștilor prin regiunea denumită „Țara Carvunei” (situată în nord-estul Bulgariei); într-o diplomă de pe la 1230, țarul Ioan II Asan permitea negustorilor raguzani să treacă cu mărfurile lor prin „Țara Carvunei” (*Карвуvsка Хора*)². Din enunerarea localităților în care negustorii republicii Ragusa aveau dreptul să vină, reiese că țarul nu avea nici un port sau tîrg situat la nord de „Țara Carvunei”³, respectiv în teritoriul românesc asupra căruia ne-am propus să ne oprim cercetarea. Este epoca în care Ungaria înființa episcopatul catolic cuman de Milcov (1227), prin care a căutat să-și accentueze presiunea asupra formațiunilor politice din teritoriile românești de la sud de Carpați și Dunărea

¹ A. Ghiată, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea în Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 43—126; idem, *La domination roumaine en Dobroudja (XIVe—fin du XVe siècle)* comunicare la colucviul internațional „România și Marea”, Mangalia, 1975; idem, *Politica domnilor români de apărare a Dobrogei (secolele XIV—XV)*, comunicare la sesiunea cu tema „Lupta poporului român pentru libertate și independență”, București, 1977; idem, *Lupta domnilor români pentru apărarea teritoriului dobrogean în secolele XIV—XV*, comunicare la sesiunea cu tema „Etape evolutive ale civilizației și statului român de la Burebista pînă în contemporaneitate”, Constanța, 1980.

² Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusi*, Viena, 1858, p. 2—3; G. A. Ilyinskiy, *Gramoty bolgarskih carey*, Londra, 1970, p. 13, r. 5.

³ P. Mutafciiev, *Dobrotiĭ-Dobrotica et la Dobrudza*, în „Revue des études slaves”, VII, 1—2, Paris, 1927, p. 39 face o distincție clară între „Țara Carvunei” și Dobrogea: A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck 1 et les roumains au milieu de XIIIe siècle*, Paris, 1930, p. 148. N.n.: distincția dintre ținutul transdunăreano-pontic românesc și „Țara Carvunei” (nucleul stătulețului lui Balica, Dobrotici și Ivanco) se poate urmări în izvoare sub raport geografic, politic și religios. Din punct de vedere religios acea „Țara Carvunei” după invazia mongolotătară apare sub epitropia patriarhiei de Constantinopol (doc. din 1261; după ce înainte fuseseră de epitropia patriarhiei de Tirnovo); în prima jumătate a secolului al XIV-lea în regiunea Varna, Kaliacra, Kavarna, Kraneea-Gerania, Ekrene, precum și Dristra-Silistra erau castele ale patriarhiei de Constantinopol (cca 1318/1320, amintite și spre 1359), care au avut o existență independentă sub raport religios de mitropolia de Vicina și mitropolia de Tirnovo; astfel, în 1325 apare un arhieru, apoi un mitropolit de Varna și Carbona pe la 1375 în vremea lui Dobrotici, deci separarea religioasă se menține și în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

de jos, pentru ca în vest Ungaria să înceapă luptele cu țaratul bulgar în regiunea Vidinului (1230); aceste lupte s-au încheiat cu victoria Ungariei care pentru a asigura paza la hotarele cu statul bulgar a creat Banatul Severinului (tip de marcă militară de graniță).

În această conjunctură politică, de dinainte de invazia mongolo-tătară, formațiunile politice românești erau o realitate istorică de care trebuiau să țină seama toate statele vecine. Unul din aceste organisme politice românești, ce se va menține și după invazia mongolo-tătară, se afla pe cursul inferior al Dunării de jos în ținutul transdunăreano-pontic („Țara românilor”) ce apare distinct delimitat de „Țara Carvunei” sub raport geografic, economic, religios și politic.

Teritoriile românești din stînga și dreapta Dunării, teritorii ce vor intra în unitatea statală a Țării Românești și Moldovei, le găsim în secolul al XIII-lea și, în parte, în prima jumătate a secolului al XIV-lea sub dominația politică mongolo-tătară⁴, instaurată în urma invaziei din 1241/1242, dominație ce a avut implicații și asupra țaratului de la Tîrnovo⁵. În scrierea foarte bine informată a cronicarului persan Fadl-Allah Rașid ad-Din (redactată pe la 1300) se transmit știri privind desfășurarea invaziei mongolo-tătare, arătîndu-se că aceasta a întîmpinat rezistența românilor în teritoriile locuite de aceștia („trecînd pe drumul *Kara-Ulagh*” mongolii „au învins acele popoare *Ulagh*”⁶. În orice caz, Batu-han a avut legături cu urmașii asăneștilor, cum reiese dintr-o scrisoare a regelui Bela IV din 1254, care-i plăteau tribut. Faptul este susținut de mărturia lui Guillaume de Rubrouck, ce menționează că rutenii, românii (*blaci*) și bulgarii dădeau dări lui Batu-han; venind din Franța la Constantinopol, Rubrouck se îmbarca pe la 1252/1253 pe o corabie cu destinația curtea hanului. Aici aude că țările care se găseau pînă la Dunăre și dincolo de fluviu erau tributare tătarilor⁷.

Dominația mongolo-tătară asupra ținutului românesc transdunăreano-pontic se continua, așa cum o dovedesc izvoarele arabe, care transmit știrea că Isaccea (*Sakci*) era un centru important al nogailor la Dunărea de jos, la sfîrșitul secolului al XIII-lea; aceiași scriitori arabi, Baybars și An-Nuwayri, arătau că hanul Nogai a reușit spre 1282 să restabilească

⁴ G. I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et du commerce génois en Dobrogea*, în „Académie Roumaine. Bulletin”, X, 1923 în a doua jumătate a sec. XIII gurile Dunării și orașele dobrogene erau sub influența directă a hanului tătar; Bizanțul avînd în Dobrogea un drept pur teoretic, se poate ca Dobrogea să fi aparținut șefilor locali ce au recunoscut autoritatea hanului; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck...*, passim; idem, *Marea inazie tătară și sud-estul european*, București, 1933.

⁵ *Ibidem*; V. Zlatarsky, *Le sort historique et politique de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Sofia, 1918; H. Inalcik, art. în *Encyclopédie de l'Islam*, II, 1964, p. 625; B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, ed. II, Wiesbaden, 1965.

⁶ A. Decei, *L'invasion des Tatars de 1241/1242 dans nos régions selon la Djami ot-Tevarikh de Fâzîl ol-lah Râșid od-Din*, în „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1973, p. 116 și urm.

⁷ „Ab orificio Tanais versus occidentem, usque ad Danubium, totum est eorum [Tartarorum], etiam ultra Danubium, versus Constantinopolium, Blakia, que est terra Assani et minor Bulgaria usque in Sclavoniam, omnes soluunt eis tributum: et etiam ultra tributum conductum sumperunt annis nu per transactis de qualibet domo securi in unam et totum ferrum quod inrennerunt in massa” apud *Recueil de voyages et de mémoires*, publié par la Société de géographie, IV, 2, p. 216; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I (1199—1345), București, 1887, p. I, 265, 273; comentariu A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck...*, passim.

suzeranitatea sa asupra țaratului bulgar⁸. După moartea lui Nogai (1299), în urma luptei cu Toktai, hanul legitim al Hoardei de Aur, constatăm următoarele: Tukai Boga, fiul lui Toktai, se așează la Dunărea de jos, avînd ca reședință Isaccea, iar Ceaka, fiul lui Nogai, vine în Bulgaria sub pretext că ajută pe cumnatul său Svetoslav și reușește pentru un scurt interval de timp să ocupe tronul de la Tirnovo. Toktai, pentru a-și vedea în liniște de problemele asiatice, era nemulțumit de atitudinea lui Ceaka pe care-l considera un rebel; de aceea încurajează acțiunea internă a clasei conducătoare din Bulgaria de a suprima pe uzurpator și a aduce țar pe Svetoslav (1300—1322). Se pare chiar că sub protecția și suzeranitatea hanului Uzbek, antrenat și el în părțile asiatice, la un moment dat, pe la 1314—1316, Svetoslav ajunge pentru scurt timp să aibă un anume control de-a lungul litoralului pînă la Cetatea Albă (*Mauro Castro*)⁹.

Sub Uzbek, Hoarda de Aur cunoaște o perioadă de înflorire în toate domeniile; hanul menține sub dominație ținuturile de la gurile Dunării, învingînd manifestările locale de autonomie îndreptate împotriva tătarilor. Diferite izvoare sînt unanime în a recunoaște întărirea dominației tătare în ținutul transdunăreano-pontic în deceniul al patrulea din secolul al XIV-lea. Astfel, în 1339 Macarie, mitropolit de Vicina, semnală că Vicina (*Vitzina*) căzuse sub loviturile tătarilor (*païenne*); într-o listă episcopală, tot de pe la 1339 — păstrată într-o copie din secolul al XIV-lea — se arată că episcopul de Vicina, ridicat la rang de mitropolit de Andronic cel Bătrîn a decăzut datorită stăpînirii barbare, iar numărul creștinilor scăzuse; pe harta nautică a lui Dulcert (1339) figura la Vicina și Cetatea Albă (*Mavrocastro*) steagul mongolo-tătar, avînd ca emblemă semiluna și tamghaua¹⁰. Un alt izvor contemporan evenimentelor este jurnalul de călătorii al învățatului arab Ibn Batutah, ce a surprins unele realități din ținutul transdunăreano-pontic cu care a venit nemijlocit în contact. Traversînd în două rînduri regiunea, pentru a însoți pe soția hanului Uzbek, de origine bizantină, la Constantinopol, Ibn Batutah arată că „orașul Babadag (*Baba-Saltık*) este cel din urmă pe care-l stăpînesc tătarii. Între el și începutul împărăției grecești [bizantine] sînt 18 zile de mers printr-un pustiu în întregime lipsit de oameni. Din aceste 18 zile, opt le parcurgi fără să găsești apă”; mai amintește că trecînd canalele Dunării, pe cel de-al treilea canal a văzut un oraș puternic fortificat pe

⁸ H. Inalcik, *loc. cit.*, p. 625 apud Baybars, *Zubdat al-fikra* în W. de Tiesenhausen, *Allinardu devleti tarihine ait metnler*, Istanbul, 1941, p. 221; Al-Nuwayri, *loc. cit.*, p. 282; vezi și *Сборник материалов ормояцких к истории Золотой Орды* I, ed. V, Tiesenhausen, Sankt Peterburg, 1884, p. 116—117 și 160—161.

⁹ G. Brătianu, *Les Bulgares à Cetatea Albă (Akkerman) au début de XIVe siècle*, în „Byzantion”, II, Paris, 1926, p. 153—168. N.n: despre o întindere a bulgarilor de-a lungul litoralului pînă la gurile Dunării, amintea pe la mijlocul secolului al X-lea Constantin Porfirogenetul; cum opera acestuia a circulat mult, izvoarele medievale (narrative și cartografice) au preluat informația ca atare, generalizînd-o pentru întregul teritoriu dobrogean. Or, se constată că nici un izvor (arheologic sau narativ) din secolele X—XIV nu amintește puncte fortificate la nord de Silistra pe malurile românești ale Dunării înspre Dobrogea (județele Constanța și Tulcea de azi), ca aparținînd țărilor bulgari sau lui Balica, Dobrotici, Ivanco (ce au avut un stătuț pontic, care nu a atins Dunărea în nici un punct); fără aceste fortificații, nu era posibil controlului fluviului pînă la vărsare și nici stăpînirea în interior a ținutului, așa cum o dovedește, de altfel, strategia și dominația romană, bizantină și otomană; enclavice coloniile grecești și cele genoeeze de pe malul mării nu au stăpînit ținutul, rezumîndu-se la relații ocazionale cu populația locală.

¹⁰ Idem, *Vicina I*, p. 165—166.

care îl numește *Fenikah* (identificat de unii cu Vicina, de alții cu Enisala)¹¹. Cu toate tulburările intervenite pe plan local după moartea lui Uzbek (1341), care declanșează o perioadă de criză în Hoarda de Aur, dominația mongolo-tătară se prelungește: în 1343 într-un regulament privind drepturile de vamă ale coloniei genoveze din Pera, se precizează că imperiul mongol se întindea de la fluviul Vicina pînă la Tana; mai precis, de la gurile Dunării la cele ale Donului¹². Subliniem că, referindu-se la starea unor centre ca Vicina, Babadag, Isaccea în raport cu dominația tătară, izvoarele dau lămuriri privind situația politică a întregului ținut dintre Dunăre și Marea Neagră și uneori chiar pentru ținuturile de dincolo de aceste delimitări geografice, căci, în general, în epoca aceasta de mare instabilitate avem de-a face cu teritorii întinse nehotărnicite. De mitropolia Vicinei depindea întreaga comunitate religioasă ortodoxă locuind în ținuturile riverane Dunării de jos; în aceste târguri se concentra o parte din potențialul de schimb al populației din regiune etc.

Imperiul de stepă, Hoarda de Aur, nu a creat o organizare administrativă proprie în ținuturile căzute sub dominația ei politico-economică. Această dominație mongolo-tătară s-a exercitat ca un control de la distanță, în care s-a adoptat sistemul dărilor (alim) impuse populației printr-un iarlîk al hanului; acest iarlîk însemna un control indirect, întrucît hanul acorda autonomie politică ținuturilor supuse, lăsîndu-le conducători proprii, rămîind dependente de han prin obligația de a plăti tribut, realizat din dările strînse de la populație. Dările se adunau din mai multe părți într-un anume centru la o dată fixă. Pentru ținuturile dunăreano-pontice acest centru a fost Isaccea, alegerea favorizată fiind de poziția sa pe malul Dunării și la încrucișarea de drumuri. În caz de nerespectare a termenului de predare a tributului, se organizau incursiuni de pedepsire. Relațiile cu populația din teritoriile supuse depindeau de trimiterea regulată a tributului și de gradul de rezistență al comunității locale. Steagul cu emblema tătară ce figurează în hărțile nautice avea mai mult o semnificație comercială, nu atît politică, în sensul de delimitare a hotarului pînă unde se întindea dominația tătară; se indicau centrele comerciale — mai ales cele în care aveau interese negustorii italieni —, centre cărora tătarii le acordau protecție și apărare în schimbul unor obligații economice. Dominația tătară (spre deosebire de cea romană, bizantină, otomană) nu a instituit o administrație directă în teritoriile asupra cărora își întinsese supremația și nu a fortificat malurile Dunării; supremația mongolo-tătară nu a dispus de elementele unei ocupații militar-administrative directe, care să împiedice unitatea politică locală a românilor din stînga cu cei din dreapta Dunării. Mai mult, în cursul procesului de unificare organică politică — bazat pe comunitatea etnică, de limbă și cultură, economică — formațiunile românești de dincolo și dincoace de fluviu („schismaticii”

¹¹ *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 200—203; vezi și C. Defrémery, *Fragments de géographes et d'historiens arabes et persans inédits relatifs aux anciens peuples des Caucase et de la Russie méridionale*, Paris, 1849; V. Laurent, *Le métropole de Vicina Macaire et la prise de la ville par les Tartares*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XXIII, 1946, p. 225—232 identifică Fenikah cu Vicina; C. C. Giurescu, în „Biserica ortodoxă română”, 1959, p. 685 identifică cu Enisala.

¹² G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935 (apud L. T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, p. 304).

ortodocși, cum îi numesc izvoarele ungurești) au găsit nimerit să se alieze în mai multe ocazii cu tătarii, pentru a respinge tendințele de expansiune ale statelor vecine (Ungaria și țaratul de la Tîrnovo).

După ce am fixat cadrul general politic, al teritoriului aflat sub semnul dominației tătare, să încercăm să deslușim trăsături legate de autonomiile locale românești, raporturile lor cu tătarii, Bizanțul și negustorii italieni. În vederea acestui scop, analiza izvoarelor ne obligă să reliefăm unele aspecte demografice, de viață religioasă și economică a societății locale.

Interpretarea judicioasă a textului redactat de Rubrouck a condus la concluzia că „terra Blacorum” era o „Valahie dunăreană” situată pe cursul inferior al Dunării, care la un moment dat a fost aliată cu Asan¹³. Știrile din alte izvoare vin, după părerea noastră, să susțină existența acestei „Valahii dunărene”, căci în timp ce statul asăneștilor se dezmembra, formațiunile statale românești de la Dunăre se întăreau. Scriitorul arab Abdulfeda (ce a trăit între 1273—1331) arăta că „orașul Isaccea unde mulți profesază islamismul se află în « Țara românilor » (*Al-Ualak*)”¹⁴. Mai târziu cronicarul ture Enveri, povestind evenimentele privind expediția lui Umur-bei la gurile Dunării de la începutul secolului al XIV-lea, relatează că emirul Umur a ajuns la Chilia (*Kili*), aflată la hotarul Țării Românești (*Eflâk*); aici a găsit ghiauri (*kâfir*), ce semnalau pericolul în fața unui atac, dînd foc ierburilor¹⁵. Acesta era de bună seamă obiceiul locului, obicei întîlnit la românii de oriunde. Pînă acum acestor două știri li s-a atribuit o valoare etnică sau pornind de la ele s-a vorbit despre stăpînirea statului Țara Românească în Dobrogea în primele decenii ale secolului al XIV-lea. După opinia noastră se poate susține că „Țara românilor” din părțile dunărene, ce îngloba și ținutul transdunăreano-pontic din estul Cîmpiei Române, era o formă organizată a societății românești viețuind la Dunărea de jos; această „țară” oferea comunității locale cadrul organizat pentru a-și îndeplini obligațiile față de tătari sau a-și aduna forțele pentru a rezista acestora. Dealtfel, episcopul din Vicina — așa cum reiese din actele mai suscitute — arăta că la începutul secolului al XIV-lea tătarii au trebuit să depună eforturi militare pentru a-și menține dominația în ținut, ori, tulburările erau provocate de nemulțumirile comunităților locale sprijinite de prelații din castelele patriarhale de la gurile Dunării. Acțiunea de protest a populației din această „țară” nu se singularizează, căci în acea epocă în toate teritoriile românești din stînga Dunării aveau loc manifestări potrivnice dominației tătare sau ungare. Dealtfel, această „Țară a românilor” dunăreni se documentează, cronologic și geografic, în suita formațiunilor politice medievale românești prestatale semnalate în teritoriile din stînga fluviului: amintim între Carpați și Dunăre — cnezatele lui Ioan și Farcaș, voievodatele lui Litovoi și Seneslau (vezi Diploma ioaniților, 1247), continuate sub conducerea lui Bărbat și Tihomir; în arcul extra carpatic, aflate pe drumul ce conducea

¹³ A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck*... p. 80—81, 90 Dobrogea nu a făcut parte din imperiul româno-bulgar; aici în Dobrogea românii aveau formațiunile lor politice distincte sub suzeranitate tătară.

¹⁴ *Géographie d'Abdoulfêda*, ed. Ausg. Reinaud, II, 1848, Paris, p. 316; C. Brătescu, *Un călător arab prin Dobrogea în sec. al XIV-lea*, în „Analele Dobrogei”, IV, 1923.

¹⁵ *Le Destân d'Umur pacha*, ed. I. Mélikoff-Sayar, Paris, 1954, p. 155; comentariul P. Lemerle, *L'émirat d'Aydin. Byzance et l'Occident*, Paris, 1957 arată că stăpînirea românească nu era la Chilia, unde urmau să revină tătarii.

spre curtea hanului, apar formațiuni locale comandate de doi „duci ruteni” Roman și Olaha (numele ultimului însemnând „român”, vezi relatările franciscanului Plano Carpini, 1247)¹⁶, despre întâmplările din „țările vlahilor” (secolul XIII, de asemenea, vezi Baybars și An-Nuwayri). Toate aceste „țări” întilnite documentar și a căror amintire s-a conservat, în general pînă azi la populația românească (de pildă, Țara Severinului, Țara Hațegului, Țara Loviștei, Țara Făgărașului, Țara Bîrsei, Țara Oltului, Țara de jos și Țara de sus, la Dimitrie Cantemir — „țările” Vrancea, Cîmpulung de Suceava, Tigheciu de Fălciu sînt numite republici etc.) erau traversate de drumuri (comerciale, ale sării sau ale oierilor) ce coborau din munți spre vadurile Dunării, drumuri ce însoțeau îndeobște apele (de pildă, Cerna, Motru, Jiu, Olt, Lotru-Argeș, Putna, Trotuș, Siret, Prut etc.); privită alături, „Țara românilor” de la Dunăre se integrează firesc nu numai în unitatea etnică, dar și în cea economică cu celelalte regiuni locuite de români, căci situată pe cursul inferior al fluviului, spre ea convergea rețeaua de drumuri venind din teritoriile românești intra și extra carpatine (pe văile Prahova, Ialomița, Buzău, Siret, Prut etc.). Pe drumurile acestea se vehiculau valori materiale și culturale de la sau înspre gurile Dunării; aceste drumuri stringeau laolaltă într-o cunoaștere populația românească din spațiul carpato-dunăreano-pontic. Toate aceste „țări”, care prezintă la un moment dat trăsăturile economico-sociale și politice ale unor formațiuni prestatale apăreau numite în izvoare simplu „Țara românilor” după numele locuitorilor sau pentru a le diferenția li se dă o denumire provenind de la un antroponim sau toponim local¹⁷. Formarea celor două state românești separat a necesitat adoptarea unor denumiri diferite; primul stat primește numele derivat din vechiul etnonim — adică Țara Românească, iar cel de-al doilea, înființat la scurt timp după, a căpătat o altă denumire (Moldova). În timpul procesului de unificare a celor două state, „țările” rămase în afară continuă să apară în izvoare sub numele locuitorilor, adică „Țara românilor sau românească” (de pildă, denumirea pe care o poartă formațiunea politică a lui Costea, la sfîrșitul secolului al XIV-lea).

Știrile din izvoarele amintite au, de bună seamă, și un conținut etnic. Românii, fiind populația autohtonă în întreg spațiul carpato-dunăreano-pontic, apar fie sub denumirile medievale de *vlahi*, *olahi*, *blaci*, *ulah*, *eflák*, fie cu numele străvechi al strămoșilor *daci*, *geți*, *romani*. Pentru Dobrogea avem numeroase date privind societatea românească locală în secolele XIII—XV; regăsim populația românească de aici în scrierile lui Rașid ad-Din, Rubrouck, Abdulfedă, Baybars, An-Nuwayri, apoi la Laonic Chalcocondil, Dlugosz, Ducas, Walerand de Wavrin, Enea Silvio

¹⁶ V. Spinei, *Informațiile istorice despre populația românească de la est de Carpați în secolele XI—XIV*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XIV, 1977, Iași, p. 6—9 informațiile, interpretarea știrilor, ca și întreaga structură a articolului ne-au fost de un real folos pentru viziunea de ansamblu a aspectelor demografice de la Dunărea de jos; aceleași aprecieri și pentru articolul V. Spinei, *Aspekte der politischen Verhältnisse des Gebietes zwischen Donau und Schwarzen Meer zur Zeit der Mongolenherrschaft (XIII—XIV. Jahrhundert)*, în „Dacoromania”, 3, 1975—1976.

¹⁷ A. Ghiață, *Geografie istorică și umană în perioada formării statului unitar și independent Țara Românească*, comunicare la sesiunea „Memoria Argeșului” ediția X, Pitești, 1978; idem, *Geografie istorică și demografie*, comunicare la Secția de științe istorice a Academiei R. S. România, 1980.

Piccolomini ș.a.m.d. Cronicarul bizantin Chalcocondil, contemporan cu Mircea cel Bătrîn, constata latinitatea limbii și obiceiurilor la românii (*daci*) din Țara Românească, numită „Țara dacilor” ce-și avea hotarul la Marea Neagră; cronicarul remarcă asemănarea limbii și a obiceiurilor vlahilor locuind în Pind cu ale românilor din țările române și mai ales cu „ale românilor (*daci*) care locuiesc la Istru de care nu se deosebesc”¹⁸. Cronicarul polon Dlugosz, descriind înfrângerea de la Varna (1444), nota că trupele ce s-au retras pe drumul spre Hirșova au fost îndrumate în ținut de români (*vlahi*)¹⁹. Documentul din 1451 preciza că teritoriul dintre Dunăre și Mare era locuit de români (geți): „*Gethes omnes qui ad Istrum et extremum [Pontum] incolunt*”²⁰. Șeihul Bedreddin, care vine la curtea domnului Mircea pe mare pe la 1417, găsește în Țara Românească (*Eflâk*) la gurile Dunării o populație nemusulmană²¹; iar în însemnările lui Wavrin, participant la expediția dunăreană din 1445, stă scris că, ajungînd la gurile fluviului „și intrînd, au mers pînă la cetatea Licostomo, unde au găsit pe români (*les Vallaques*)”²². Cronicarul bizantin Ducas sublinia că „frica i-a cuprins pe toți românii (*βλάχοι*) ce locuiesc la Licostomo” la amenințările otomanilor din 1462²³. Enea Silvio Piccolomini, încă înainte de 1462, nota că: „românii (*Walachus*) populează și insulele Dunării, dintre care insula Peuce <adică delta> și mai multe insule ale Dunării...”; contemporan cu Vlad Țepeș, același Piccolomini arăta că Transilvania și Țara Românească luate laolaltă formau o țară care „a fost locuită odată de geți”, iar acum geții „o parte se numesc valahi, iar o parte transilvăneni”; și acest neam locuind în „Valahia de dincolo de Dunăre care s-a numit mai dinainte Dacia, în ținutul sarmatic sau, după cum vor unii scitic, pînă la Marea Neagră” — vorbește limba romană, deși în bună parte schimbată²⁴. Societatea românească din ținutul transdunăreano-pontic — indiferent de situația politică — prezintă un caracter stabil și continuu în intervalul secolelor XIII—XV; prezenți în ținut înainte și după ce hotarul statelor române a ajuns la Marea Neagră, românii au fost elementul etnic hotărîtor care a contribuit la realizarea acestei unități teritoriale în spațiul geografic carpato-dunăreano-pontic; și societatea românească continuă să viețuiască în așezările dobrogene și după instaurarea dominației otomane²⁵. Pentru perioada în care ținutul transdună-

¹⁸ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, București, 1958, p. 63.

¹⁹ C. Brătescu, *Dobrogea la 1444*, în „Arhiva Dobrogei”, 1919, p. 103, 104 apud I. Dlugosz, *Historiae Polonicae libri XII*, vol. I, Leipzig, 1711, col. 809.

²⁰ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, 1899, p. 82.

²¹ *Cronici turcești privind țările române*, București, I, 1966, p. 25.

²² *Călători străini...*, I, p. 82.

²³ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, București, 1958, p. 426, 427.

²⁴ *Călători străini...*, I, p. 473, vezi și G. Vâlsan, *Românii locuiau delta Dunării în veacul al XV-lea*, în „Graiul românesc”, I, 7, București, 1927, p. 145—148.

²⁵ A. Ghiăț, *Contribuții noi privind unele aspecte ale societății românești din Dobrogea în secolele XV—XIX*, în „Memoriile secției de științe istorice”, seria IV, tom I, 1975—1976, București, 1978, p. 71—106; idem, *Les Roumains en Dobroudja au milieu du XIXe siècle d'après les informations de Ion Ionescu de la Brad*, în „Revue des études sud-est européennes”, XV, 1, 1977, p. 131—157; idem, *Românii în Dobrogea (secolele XV—XIX)*, expunere la Universitatea cultural-științifică, București, 1976; idem, *Românii în izvoarele medievale și moderne*, comunicare la sesiunea cu tema „Continuitatea elementului autohton în Dobrogea”, Institutul de studii sud-est europene, 1977; idem, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, comunicare „Pontica — 1978”, Constanța, sub tipar în „Memoriile secției

reano-pontic, fie în întregime, fie apoi numai regiunea gurilor Dunării (1420—1484), s-a aflat în hotarele țărilor române — știrile referitoare la românii de aici se înmulțesc, intrucît izvoarele cu conținut etnic își păstrează valoarea documentară atît pentru cei locuind în dreapta, cît și în stînga Dunării.

Pe lingă populația autohtonă românească, cel mai des întilnită în izvoarele epocii, mai sînt semnalate în Dobrogea și alte elemente etnice; apar elemente alogene mai ales în tîrguri și porturi. La Isaccea era o populație mixtă, din numărul căreia o mare parte era religie islamică — după aprecierile lui Abulfeda. În rîndurile acestei populații intrau elementele turco-oguze sosite în Dobrogea în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (pe la 1263), alcătuiind grupul lui Izeddin și Sari-Saltik-Baba²⁶; de amintirea acestuia este legat și numele orașului Babadag (aici, se află și azi mormîntul — tîrbe al lui Sarî-Saltik), dealtfel, în acest oraș trebuie să se fi instalat o populație musulmană. Se adaugă și alte populații de stepă: pe la anul 1300, după moartea lui Nogai, episcopul de Vicina este rugat de un grup de 16.000 (sic!) alani (neam iranic) să le mijlocească intrarea în imperiul bizantin, după ce se convertesc la religia ortodoxă²⁷; în vremea lui Mircea cel Bătrîn, avînd permisiunea acestuia, un grup de tătari ai lui Aktav s-au refugiat în ținut și o parte trec în imperiul otoman²⁸. Dintre aceste elemente musulmane unii, au trecut la ortodoxism în această perioadă dinainte de instaurarea dominației otomane; numai așa se explică prezența în aceste părți ale Dunării de jos a unei populații vorbind limba turcă, dar de rit ortodox, încă de la începutul dominației otomane. Nu putem trece cu vederea populația cosmopolită — în parte catolică — din orașele genoveze de la gurile Dunării: Vicina (o biserică catolică), Chilia, Licostomo (două biserici catolice) sau din porturile maritime Constanța, Mangalia, Vadu, Sfintu Gheorghe, Sulina etc. În raport cu aceste elemente străine locurilor și venite întîmplător, populația românească apare cea mai des documentată, fiind și cea mai numeroasă și veche în ținut. Cu toată vitregia dominației tătare, apoi a intervenției otomane — românii au rămas populația cea mai stabilă, ce constituia elementul de bază în valorificarea bogățiilor naturale ale ținutului și realizarea produselor necesare achitării dărilor.

Din punct de vedere al densității populației, aceasta apare mai ridicată în nordul ținutului, spre malurile și gurile Dunării, acolo unde erau condiții geografice mai prielnice adăpostirii (păduri, delta) în caz de primejdie, acolo unde erau principalele orașe înfloritoare ale epocii; în schimb, numărul locuitorilor era mai scăzut spre litoral și sud-estul

de științe istorice", vol. V; idem, *Dobrogea — vatră a continuității românești*, comunicare la sesiunea cu tema „Ecosinteze și etnosinteze carpatine”, Pitești, 1979; idem, *Vechi atestări documentare de toponimie românească în Dobrogea*, comunicare la „al II-lea Simpozion național de toponimie”, București, 1980.

²⁶ P. Wittek, *Yazijoghlu Ali, On the Christian Turks of the Dobrodja*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, XIV, 3, 1952, p. 639—668 a cărui interpretare am adoptat-o.

²⁷ G. Pachymeris, *De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim...*, II, Bonnae, 1835, p. 307.

²⁸ A. Decei, *Établissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire Ottoman au temps de Yıldırım Bayazid*, în A. Zaki Velidi Toğan *armağam*, Istanbul, 1950/1955, p. 77—92 lămu-rește cronologia și evenimentele.

Dobrogei, așa cum reiese din relatările lui Ibn Batutah și cele ale lui Giovanni Maria Angiolello (la 1476); ambii martori oculari ai realităților locale, spun că trecînd prin aceste locuri le-au găsit pustii (*desertum*). În realitate, era o regiune lipsită de apă, nisipoasă și mai puțin locuită, prin care trecea drumul spre Constantinopol, și aceasta într-o vreme ce coincidea cu decăderea dominației tătare de la începutul secolului al XIV-lea sau cu începuturile dominației otomane (secolul al XV-lea). Am insistat asupra aspectelor demografice, întrucît elementul uman în ultimă instanță rămâne definitiv pentru înțelegerea istoriei politice, economice și culturale a unei societăți; populația dă sensul real al tuturor evenimentelor prin continuitatea ce o imprimă vieții și aceasta indiferent dacă la un moment dat o societate, oricum organizată după cutumă, a găsit sau nu forța să-și constituie un organism politic propriu autonom, a acceptat sau nu o dominație externă.

În „Țara românilor” de la Dunărea de jos, populația românească de rit ortodox avea o organizare religioasă bine încheată. Între 1250—1280, Vicina figurează ca reședință de episcopat, pentru ca sub Andronic cel Bătrîn să capete rang de mitropolie depinzînd de Patriarhia de Constantinopol, fiind prezentă la sinodurile dintre 1341—1348²⁹. Pe la 1318/1320 sînt menționate Chilia și Licostomo, castele ale patriarhiei de Constantinopol³⁰. Această organizare temeinică cu episcopat, mitropolie, castele patriarhale a servit interesele acelei numeroase populații românești locuind la Dunărea de jos în secolul XIII—XIV, dovedind totodată un caracter durabil — a funcționat neîntrerupt mai bine de un secol —, căci se menține pînă la 1359 cînd se mută sediul mitropolitului de Vicina la Argeș, Chir Iachint devenind mitropolit al Țării Românești sub domnul Nicolae Alexandru.

În legătură cu această organizare religioasă, s-a ajuns la concluzia că stăpînirea bizantină s-a prelungit la gurile Dunării în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și prima jumătate a secolului al XIV-lea. În fapt, Bizanțul avea în Dobrogea un drept pur teoretic³¹: prezența flotei la gurile Dunării se datora alianței cu nogaii și aceasta facilita relațiile economice cu Bizanțul (dovadă și monezile bizantine ce au circulat în ținut descoperite cu diferite prilejuri), mai erau și relațiile prin intermediul prelaților ce depindeau de patriarhia de Constantinopol — dar legăturile cu imperiul bizantin se rezumau la atît, căci Bizanțul nu mai întreținea o administrație în ținut, nu mai controla fluviul și nu mai avea puncte fortificate pe malurile Dunării. Kefalia de la Fenikah, semnalată în însemnările lui Ibn Batutah, era deja o căpetenie locală ce nu mai amintea decît numele instituției bizantine (așa cum se păstrează denumirea și la Siliștra la sfîrșitul secolului al XIV-lea). Cînd izvoarele, cum ar fi cronica

²⁹ G. Brătianu, *Vicina I*, loc. cit.

³⁰ F. Miklosich-J. Müller, *Acta patriarchatus Constantinopolitani*, I, Vienne, 1860, p. 95; E. Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. IV/I, p. 1. (Vezi N.n. de la nota 3).

³¹ G. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle*, Paris, 1929; idem, *Les Roumains aux bouches du Danube à l'époque des premiers Paléologues*, în „Revue historique de Sud-Est européen”, XXII, p. 199—203; în primul articol nu se pronunță pentru o stăpînire bizantină în Dobrogea, în al doilea articol este de părerea lui V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XXII, 1945 care susține dominația bizantină.

lui Abulfeda, notează că Isaccea atirna de Constantinopol, sensul era dat de subordonarea instituțiilor religioase din ținut față de patriarhia de Constantinopol, în cadrul ierarhiei bisericești. De fapt, prelații de aici se bucurau de o autonomie largă, căci nu trebuie uitat că în acea epocă rolul patriarhului în viața politică a imperiului bizantin în raport cu împăratul crescuse. Sporise desigur și rolul prelaților în domeniul politico-administrativ și cu atât mai mult aceștia se amestecau în treburile civile în aceste teritorii dunărene depărtate de Constantinopol, unde împăratul nu le mai putea seculariza pământurile în lipsa unui aparat administrativ. Populația locală, trăind în majoritatea ei în mediul sătesc, acceptase să le recunoască mai departe unele concesiuni în schimbul asistenței religioase și a altor servicii administrativ-judecătorești și militare — care facilitau prelaților împlinirea intereselor lor fiscale. Cu concursul localnicilor, s-au construit fortificații în jurul unor scaune de reședință, care serveau de refugiu prelaților în caz de primejdie, dar și enoriașilor; și tot alături respingeau sau inițiau unele atacuri datorate raporturilor cu tătarii. În 1340 metropolitul de Vicina scria că nu va părăsi dioceza³²; deci, cu toată situația grea din regiunea Dunării de jos datorită presiunilor tătare, prelatul nu abandonează comunitatea locală.

Potențialul economic al ținutului era însemnat; spre gurile Dunării convergeau drumurile comerciale coborînd din stînga fluviului și cele din ținutul dobrogean. Sînt semnalate în izvoarele cartografice și narative, ca centre cu rol în viața economică locală și în comerțul de tranzit, o serie de localități avînd în acest sens roluri diferite; Isaccea (*Sakei*) centru dezvoltat sub nogai, Babadag (probabil *Bambola*), porturile maritime, Mangalia (*Panguala*), Constanța (*Costanța, Costanza*), Vadu (*Zanauarda*), Sfîntu Gheorghe (*San Georgio*), Sulina (*Solina*), Vicina (*Vecina, Vizina, Vacina*) și alte localități demn să fie reținute pe hărțile negustorilor italieni ce aveau interese comerciale acolo: *Grossea, Proslavița, La Spera, Stravicho* etc.³³ Cea mai intensă viață economică pulsa însă la Vicina, afacerile înfloritoare (1281—1291) erau mînuite de genovezi. Grinele, vitele, sarea erau din produsele cel mai mult căutate. Griul de Vicina — provenit din regiunile românești — era preferat celui de Crimeea; se cunoaște măsura de Vicina și moneda de Vicina — ceea ce dovedește dezvoltarea acestui centru în bazinul dunăreano-pontic. Monezile găsite în ținut (tătărăști — la Isaccea, Tulcea, Cernavodă, Mangalia, datînd foarte multe din perioada lui Toktai, apoi multîmea de hiperperi bizantini și hiperperi de Vicina) probează puternica dezvoltare economică ce exista în ținut, la care era antrenată societatea locală³⁴.

Genovezii apar în Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (după căderea imperiului latin), profitînd de relațiile dintre Bizanț și Hoarda de aur, și beneficiază de protecția tătarilor pentru a-și

³² G. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, în „Bulletin de l'Institut par l'étude de l'Europe sud-orientale”, 5—6, 1922, p. 6.

³³ Datele pentru așezările dunărene din Dobrogea vezi S. Baraschi, *Die Donaufersiedlungen aus der Dobrudscha in den schriftlichen Quellen des XI. bis XIV. Jahrhunderts*, în „Dacoromania”, 4, München, 1977—1978, p. 27—64 izvoarele și bibliografia istoriografică.

³⁴ G. Brătianu, *op. cit.*, passim; idem, *Recherches sur le commerce génois...*, passim; idem, *Vicina I*, passim; idem, *La Mer Noire*, München, 1969 (lucrare de sinteză).

instala colonii și comptuare de-a lungul litoralului pontic. Imperiul mon-golo-tătar participa de două ori la profitul rezultat din producția realizată de populația aflată sub dominația sa : prin tributul ce-l lua din produse și din taxele ce proveneau din comerțul de tranzit — care constituia una din principalele sale surse de venit. De aceea tătarii au facilitat tranzitul de mărfuri prin teritoriile stăpînite de ei, asigurînd securitatea drumurilor. La adăpostul puterii hanilor, în secolul al XIII-lea genovezii domină comerțul în Marea Neagră. Pentru administrarea coloniilor era la Genova un consiliu superior și, conform statutului de organizare a coloniilor genoveze din Marea Neagră (oct. 1290), în fiecare din acestea era un consul (subordonat unui podesta de la Pera, cu excepția Caffei), asistat de un consiliu, un notar și alți funcționari ³⁵.

În vremea hanului Geanibek, urmașul lui Uzbek, izbucnește conflictul cu republicile maritime italiene ; genovezii pierd situația privilegiată deoarece hanul îi avantajează pe venețieni. Încep și ostilitățile tătarilor cu Lituania, ceea ce pune în pericol drumurile. Destrămarea Hoardei de Aur face să se deturneze activitatea comercială în profitul regiunilor dunărene ; navigația pe Dunăre capătă o nouă importanță. Drumul moldav venind din Transilvania și Ungaria coboară acum pînă la Chilia, și tot spre porturile de la gurile Dunării încep să se îndrepte drumurile venind din Polonia și Lituania (în timp ce drumul tătar al orașelor poloneze spre Crimeea decade). În condițiile în care Țara Românească se detașează de alianța cu tătarii și apar aceste perspective economice legate de gurile Dunării, interesul statului muntean pentru litoralul pontic începe să devină manifest. Asistăm totodată, în cadrul rivalității dintre Veneția și Genova în bazinul pontic, la o nouă consolidare a genovezilor la gurile Dunării. În locul Vicinei se ridică, la mijlocul secolului al XIV-lea, Chilia ³⁶ și Licostomo ; ele vor juca un rol activ în comerțul dunăreano-pontic în acest secol. Chilia era unul din principalele centre pontice ce furniza griu Caffei, exista măsura și monedă de Chilia (1361) și asperii de Licostomo (1383) ³⁷. Reținem că în secolele XIII și XIV grînele erau produsul cel mai căutat și comercializat, și proveneau în mare parte din regiunile românești dunărene, în care agricultura constituia îndeletnicirea de bază.

În ceea ce privește structura organizatorică a coloniilor genoveze de la gurile Dunării, ea are același caracter propriu de comunitate închisă, separată de societatea locală băstinașe. Din documentele referitoare la Chilia (1360—1361), reiese că administrația civilă și juridică a acestui *burgus* era constituită de un consul genovez, asistat de *curia* (un consiliu de conducere) ; din actele privind Licostomo (1373—1381, 1389), ce apare calificat *castrum*, administrația civilă de aici era reprezentată de consul și la un moment dat apare funcția politico-militară dată unui guvernator

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Ș. Papacostea, *De Vicina à Kilia byzantins et génois aux bouches du Danube au XIVe siècle*, în „Revue des études sud-est européennes”, XVI, 1, 1978, p. 65—79.

³⁷ O. Iliescu, *Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de jos*, în „Peuce” II, Tulcea, 1971, p. 261—266 cu bibliografia asupra tezaurilor monetare tătărăști, bizantine, locale descoperite în Dobrogea. Vezi și materialul informativ în *Din istoria Dobrogei*, vol. III, 1971, p. 400—405 ; O. Iliescu, *Asperii de Licostomo la 1383*, în „Revista de istorie”, XXVII, 3, 1974.

(1373)³⁸; în ambele centre mai sînt menționați în aparatul administrativ diverși funcționari — notar, casier, scribi etc. ce lucrau în cancelaria comunei. În general, în caz de conflict militar, administrația angaja mercenari, putea apela la ajutorul Genovei sau al stăpînului teritorial. Știrile apar în succesiune cronologică (întîi pentru Chilia, apoi pentru Licostomo), ceea ce ne îngăduie, în actualul stadiu de documentare să ne menținem părerea, că la gurile Dunării colonia genoveză avea o singură administrație, fie că aceasta avea reședința în burgul Chilia, fie în castrul Licostomo. Dacă avem în vedere evenimentele politice, putem aprecia că în deceniul șapte din secolul XIV, în timp ce Chilia ținea locul principal în administrația genoveză, protecția în ținuturile dunăreano-pontice (inclusiv la gurile Dunării) o asigura „princeps” Dimitrie, conducătorul forțelor locale. După dispariția acestuia, în condiții necunoscute încă, colonia genoveză de la gurile Dunării se simte în nesiguranță și mută reședința administrativă în castrul de la Licostomo; mai mult, numește un guvernator cu atribuții militare de apărare în principal. Aceasta coincide cu perioada deceniului opt, secolul XIV, cînd hotarul de răsărit al statului muntean trece în stînga Dunării, înglobînd ținutul transdunăreano-pontic. În ultimele trei decenii ale secolului, colonia genoveză, simțindu-se amenințată de domnii români, își menține administrația la Licostomo, unde locul era fortificat și de aici dirijează operațiunile financiare legate de activitatea comercială; în acest timp, Chilia începe să intre treptat în sfera activității economiei românești. În ceea ce privește sistemul de apărare a Chilie de un avanpost fortificat ca Licostomo nu era ceva neobișnuit (vezi sistemul Siliștra — cetatea din insula Păcuiul lui Soare, așezarea civilă Giurgiu — cetatea din insulă etc.). Se pare deci că fortificarea Chilie (Chilia Veche din deltă) se datorează domnilor români (vezi pe hărțile moderne ruine de cetate însemnate la sud de localitate).

Colonia genoveză de la gurile Dunării, prin natura organizatorică a comunității și a activității economice, orientate într-un anume sens, se încadrează în unitatea maritimă a celorlalte orașe-colonii din Marea Neagră; privită din acest unghi, ea apare izolată de restul ținutului. Și totuși, datorită raporturilor economice, care constituiau esența vieții acestei colonii, a intrat nemijlocit în legătură cu societatea românească locuind ținuturile dunăreano-pontice; de natura acestor relații depindea în ultimă instanță înflorirea economică a coloniei, interesată nu numai în comerțul de tranzit, dar și în schimbul direct de produse cu populația locală. Așadar, prezența coloniei genoveze la gurile Dunării a avut implicații în viața economică a societății românești, care-și găsea un deuseu sigur pentru surplusul de produse. Pe lîngă unele incidente inerente, raporturile între colonia genoveză și societatea locală s-au menținut fără conflicte de amploare, la adăpostul mai întîi al protecției oferite de dominația tătară, iar mai apoi al protecției locale recunoscute ca atare de conducerea comuni-

³⁸ G. G. Musso, *Nuove ricerche d'archivio su Genova e l'Europa centro-orientale nell'ultimo medio evo*, în „*Revista storica italiana*”, LXXXIII, 1, Napoli, 1971; G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzó (1360-61)*, Genova, 1971; G. Airaldi, *I Genovesi a Licostomo nel sec. XIV*, în „*Studii medievale*”, seria 3, 13, 1972, p. 967-981; Giovanna Balbi-Silvana Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)*, Genova, 1973, p. 191-237, doc. 2-16.

tății genoveze (fie cînd autoritatea teritorială a fost reprezentată de „princeps” Dimitrie, fie mai apoi de domnul Costea și în sfîrșit de domnul Mircea cel Bătrîn).

★

Condițiile și data la care Dobrogea a fost unită Țării Românești au constituit un subiect îndelung comentat în istoriografie; s-a opinat pentru domnia primilor Basarabi (Basarab I și Nicolae Alexandru), în timpul cărora Țara Românească ajunsese să aibă ținutul gurilor Dunării și „spre părțile tătărăști” — adică partea de sud a Moldovei dintre Milcov și Marea Neagră, și aceasta în condițiile luptelor ce le-au purtat domnii munteni alături de regele Ungariei împotriva tătarilor. Cei mai mulți au acceptat pe Mircea cel Bătrîn ca primul stăpînitor român al ținutului dobrogean în împrejurările create de dispariția lui Ivanco și ale expediției otomane din 1388, folosind — în lipsa altor documente — ca argument atestînd stăpînirea munteană în Dobrogea actul din 1389, unde domnul apare „stăpînitor al Podunaviei” (formulă întrebuintată pentru întia oară în cancelaria Țării Românești).

În cele ce urmează, vom prezenta punctul nostru de vedere asupra cronologiei și felului în care a intrat în hotarele răsăritene de stat ale Țării Românești, ținutul transdunăreano-pontic (actualele județe Tulcea și Constanța). Integrarea în hotarele Țării Românești era o etapă firească a procesului de unificare a tuturor ținuturilor românești din Banat pînă la Marea Neagră, întrucît se baza în primul rînd pe unitatea etnică, dar și pe gradul de dezvoltare economico-socială și de interese politice comune.

Întreaga istorie politică a țării noastre subliniază importanța strategică a ținutului dobrogean în apărarea teritoriilor nord-dunărene și în primul rînd al Cîmpiei Române; cine stăpînește ținutul dintre Dunăre și Mare are sub dominație directă sau indirectă teritoriile din stînga Dunării. Pentru aceasta e nevoie de fortificarea ambelor maluri ale Dunării, de o flotă permanentă dunăreană care să controleze aceste puncte și de o organizare administrativă proprie în ținut.

Însemnătății strategice a Dobrogei pentru celelalte ținuturi nord-dunărene i se adaugă și realitatea după care ținutul transdunăreano-pontic este stăpînit numai de cei ce controlează sau stăpînesc fluviul. Deci, elementul esențial al dominației ținutului transdunăreano-pontic și al posibilității de exercitare, în aceste condiții, a unui control în ținuturile din stînga Dunării, este stăpînirea fluviului. Denumirea bizantină de Paristrion, Paradunavon sau cea din documentele cancelariei muntene de Podunavia — sînt termeni generici indicînd un ținut riveran Dunării, stăpînirea fluviului constituind elementul de bază în dominarea ținutului. Teritoriul transdunăreano-pontic îl aflăm în unitatea politică firească cu ținuturile din stînga Dunării sau gravitînd spre acestea ori de cîte ori fluviul nu s-a găsit sub controlul sau stăpînirea unei puteri străine. Așa se face că în momentul în care dominația tătară dispăre, aflăm ținutul dobrogean în unitatea etnico-geografică și de interese economico-politice cu a românilor din nord de Dunăre, fie în formațiunea politică de la Dunărea de jos a lui „princeps” Dimitrie, fie a „Țării românești” a domnului Costea

(numai ținutul gurilor Dunării), pentru a ajunge la integrarea întregului ținut în unitatea statală a Țării Românești (secolul al XIV-lea)³⁹.

Fără a enumera etapele procesului de unificare a Țării Românești, vom încerca să fixăm în timp perioada integrării ținutului transdunăreano-pontic în hotarele statului muntean, momentele principale ale acestei înglobări în raport cu autonomiile locale și ținând seama de complexitatea raporturilor politice de la Dunărea de jos în a doua jumătate a secolului XIV.

Atenția noastră se îndreaptă spre întinderea hotarului Țării Românești în răsărit, în Cimpia Română și spre raporturile statului muntean cu tătarii, dominație ce a oferit cadrul general unitar dezvoltării societății românești din dreapta și stînga Dunării. Pentru a contrabalansa tendințele de suzeranitate ale Ungariei, dar căutînd totodată întinderea țării spre est, primii Basarabi au dus o politică abilă față de hani tătari — mai ales de înțelegere și cooperare. Sub domnul Nicolae Alexandru hotarele Țării Românești ajung pînă la Dunăre și trec la nord de valea Ialomiței. Susținînd aceasta, avem în vedere interpretarea pe care o dăm noi actului din mai 1359, în care se arată că Vicina este în vecinătatea Țării Românești (προσεκαλέσατο πλησιάροντα αὐτῶ τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην βιτιζίνης)⁴⁰; este vorba desigur despre vecinătatea eparhiei teritoriale (ce depindea de mitropolitul de Vicina) cu Țara Românească, care se delimitau în părțile dunărene. Asistăm apoi la strămutarea Mitropolitului Iachint de Vicina pe scaunul de la Argeș (capitala statului muntean), în 1359, fiind nemulțumit de atacurile tătare⁴¹ ce tulburau liniștea enoriașilor din eparhia Vicinei. Putem aprecia că din punct de vedere religios, enoriașii din ținutul transdunăreano-pontic au rămas sub păstoria mitropolitului Țării Românești (devenită autocefală), căci după 1359 nu s-a mai numit de patriarhia de Constantinopol alt prelat la Vicina ce decade din toate punctele de vedere.

Din motive economice, atenția Ungariei și Poloniei se îndreaptă spre gurile Dunării, căutînd să beneficieze de decăderea Hoardei de Aur. Astfel, Ungaria caută prin orice mijloace să se substituie dominației tătare în teritoriile românești extra carpatice, ceea ce îi putea asigura accesul la gurile Dunării: în 1347 înființează episcopia Milcoviei (catolică, în locul celei cumane distruse de invazia tătără din secolul anterior). Această episcopie se afla în regiunea prin care treceau drumurile coborînd din Transilvania pe văile Trotuș—Siret și Buzău spre Brăila și de aici la mare; geografic, deci se afla în imediata apropiere a eparhiei ce depindea de Vicina, care fusese ridicată la rangul de mitropolie. Regele Ungariei nu vedea cu ochi buni întărirea organizării religioase în „Țara românilor” dunăreni, într-o vreme în care statul Basarabilor obținuse independența.

³⁹ A. Ghiață, *Coordonate dobrogene în istoria patriei: permanențe istorice și etnice*, comunicare la sesiunea „Pontica”, 1979, Constanța.

⁴⁰ F. Miklosich—J. Müller, *op. cit.*, I, p. 383, doc. CLXXI din mai 1359.

⁴¹ *Documente privind istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B*, (1247—1500), p. 13—16. V. Laurent, *Le métropolit de Vicina Macaire...*, loc. cit.; idem, *Dernière ambassade grecque à la Horde d'Or (1341)*, în *Byzantina et franco-graeca*, Roma, 1970; idem, *L'assaut avorté de la Horde d'Or contre l'Empire byzantin (printemps-été 1341)*, în „Revue des études byzantines”, 18, 1960 deslușește condițiile încetării dominației tătare la Dunărea de jos.

Consolidarea sub orice formă a autonomiei locale la Dunărea de jos era motiv de îngrijorare pentru Ungaria, ce nutrea planuri expansioniste în aceste regiuni.

Pe de altă parte, dezmembrarea Hoardei de Aur încurajează și planurile de extindere spre Marea Neagră și Dunăre ale Lituaniei și Poloniei. Evenimentele se precipită după moartea lui Geanibek (1357), Hoarda de Aur trece printr-o nouă criză și se scindează în mai multe hanate, având centre separate și autonome; procesul se accentuează după bătălia cu Lituania de Sinie-vodi (Apele albastre) pe lângă Bug (1362/1363), când prințul Olgert obține victoria asupra celor trei hani: Kutlu-bei, Kaczibei și Dimitrie. Cum relatează cronica lui Stanislas Sarnicki (din secolul al XVI-lea, reproducind texte mai vechi) hanii învinși au trecut dincolo de Don (Tanais) și de Nistru (Tyras), ajungând pînă în „cîmpiile dobrogene”: „... tres duces eorum Kadlubachum, Demetrium et Kaczibeium, a quo portus ille Kaczibeius vocatus est, armis suis attriuit, porofligauit, et disiecit, it a ut alii eorum ultra Tanaim fluuium, alli ultra Tyram ad Dobrucenses usque campos, a quibus orda Dobruciorum vocata est, fuga dilaberentur”⁴². În deceniul șapte al secolului al XIV-lea, apare în regiunea riverană Dunării la nord și sud de Isaccea, acest Dimitrie „princeps Tartarorum”, ca deținînd puterea, atribuită lui de forțele locale din acea „Țară a românilor” dunăreni, și exercitîndu-și o suveranitate recunoscută de Ungaria (prin diploma din 1368) și, de bună seamă, de colonia genoveză de la gurile Dunării, care vedea în el un protector teritorial. Dimitrie (chiar de origine tătară) nu mai reprezenta dominația Hoardei de Aur în aceste părți dunărene, dominație ce încetase deja în deceniul anterior; însemnul de steag cu emblema tătarască, ce apare la Vicina pe harta nautică a fraților Pizzigani (1367) nu redă realitățile intervenite la Dunărea de jos după dispariția lui Uzbek și Geanibek cînd dominația tătară încetase în aceste părți; dealtfel, Vicina decăzuse la această dată pentru a mai fi indicată ca centru comercial în împărăția tătară. Domnul Dimitrie apare ca un exponent al forțelor locale, în numele cărora își arogase puterea și afirma autoritatea față de vecinii de loc inofensivi. Formațiunea politică condusă de domnul Dimitrie nu avea în nici un fel un caracter tătarăsc în ceea ce privește conținutul său. Dimitrie fusese acceptat conducător într-un moment de criză prin care trecea „Țara românilor” de pe cursul inferior al Dunării de jos: în nord, nord-vest se formase statul Moldova (1359), iar Ungaria, după cum am văzut, căuta orice mijloc pentru a se infiltra în teritoriile românești riverane Dunării spre vărsare; mitropolitul Vicinei părăsise scaunul și nu fusese numit alt prelat; domniii munteni erau antrenați în conflicte la hotarul de vest; la gurile Dunării genovezii își întăreau pozițiile; în sud se consolida stătulețul pontic a lui Dobrotici (avînd ca nucleu „Țara Carvunei”).

În diploma regelui Ungariei din 22 iunie 1368, se prevedea o scutire de vamă a negustorilor lui „domini Demetry, princeps Tartarorum” pentru produsele lor, cînd veneau în regat cu titlul de reciprocitate pentru negustorii din Brașov, care circulau „in terra ipsius domini Demetry”, adică în

⁴² Stanislas Sarnicki, *Annalium Polonicarum liber VI* apud J. Dlugosz, *Historiae...* II, Leipzig, 1712, col. 1134; datarea și interpretarea G. Brătianu, *Demetrius Princeps Tartarorum (cca 1360—1380)*, în „Revue des études roumaines”, IX—X, 1965, p. 39—46.

țara lui „princeps” Dimitrie⁴³: Acest privilegiu urma diplomei, scrisă în latinește, dată în 20 ianuarie 1368 de domnul Țării Românești Vlaicu, al cărui text formulat în aceiași termeni acorda privilegiu comerciale negustorilor brașoveni ce traversau Țara Românească pentru a exporta mărfuri în alte țări, cu precizarea că vor fi scutiți de vamă cei ce vor lua „drumul Brăilei”. Cele două privilegii au avut o deosebită importanță pentru dezvoltarea Brăilei ca principal port la Dunăre și a economiei Țării Românești. Reiese totodată interesul crescut al domnului muntean, alături de care se manifestă cel al regelui Ungariei, pentru drumul spre Mare, drum ce trecea prin „țara” unde era domn Dimitrie și căruia i se cerea acordul în vederea desfășurării în condiții normale a comerțului înspre aceste părți. Mai mult însă, se acordau aceleași clauze și negustorilor venind din țara lui Dimitrie, ceea ce semnifică un anumit grad de evoluție economică și de relații între ținuturile românești extra și intra carpatice.

Întrucât în anul 1373 la Licostomo este necesară numirea unui guvernator cu funcții militare, înseamnă că interveniseră tulburări în ordinea interioară din „țara” de la Dunăre: Dimitrie dispare în condiții neștiute, și genevezii iau măsuri de apărare. Domnia lui Dimitrie în „Țara românilor” de la Dunăre din deceniul șapte al secolului al XIV-lea (din intervalul cca 1362/1363 — cca 1373) este una din manifestările de autonomie locală a societății românești de la Dunărea de jos înainte de de-săvîrșirea unității statelor române prin avansarea lor la Marea Neagră.

Succesele obținute în politica sud-est europeană de domnul Vlaicu (1364 — cca 1377) prin ajutorul acordat lui Strațimir în problema Vidinului, relațiile bune pe care le-a întreținut cu Dobrotici și respingerea atacului otoman — au făcut să crească prestigiul Țării Românești; pe plan intern domnul își întărise hotarele, deoarece în schimbul jurământului de vasalitate Ungaria l-a recunoscut pe Vlaicu stăpin al Severinului, Amlașului și Făgărașului. În acest timp apare un nou moment de criză în teritoriile românești de pe cursul inferior al Dunării de jos prin dispariția lui „princeps” Dimitrie; aceasta crea o conjunctură favorabilă expansiunii Ungariei aici, căci regele maghiar urmărea să se instăpinească în ținuturile românești de margine (respectiv Banatul Severinului și Dobrogea) pentru a putea înfeuda țările române. În aceste împrejurări de cumpănă, forțele locale din ținutul transdunăreano-pontic se alătură statului muntean (căci în partea de sud a Moldovei lucrurile nu erau clare). Cu toată atenția necesară unei ipoteze de lucru, avînd în vedere lacunele documentării prezente, apreciem că la începutul deceniului opt din secolul al XIV-lea s-a unit statului Țara Românească ținutul transdunăreano-pontic; integrarea acestei „Țări a românilor” de la Dunăre s-a făcut fără intervenție armată, urmînd calea firească și deloc singulară a întregului proces de unificare a ținuturilor românești dintre Carpați și Dunăre în jurul formațiunii de la Argeș. Se realiza un pas însemnat al avansării statului muntean spre Marea Neagră, căci gurile Dunării rămîn dominate de colonia geneveză, care văzîndu-se amenințată și pe mare (continuă între 1370—1375

⁴³ F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, II, Sibiu, 917 documentul comentat în mai multe rînduri; N. Iorga, *Notes d'un historien relatives aux événements des Balcanes*, în „Académie Roumaine. Bulletin de la section historique”, I, 2, 1913, p. 57—101 afirmă în legătură cu acest document că principele Dimitrie stăpînise gurile Dunării.

ostilitățile cu Dobrotici), dar și pe uscat prin extinderea puterii domnului muntean în ținutul transdunăreano-pontic, se grăbește pentru a nu-și pierde pozițiile să treacă la o apărare proprie (1373). Rolul strategic al Dobrogei nu putea să scape domnului muntean, dar nici Ungariei care, nemulțumită de toate succesele Țării Românești, trece la măsuri potrivnice: după ce mai întâi interzisesse negustorilor brașoveni să mai vândă produsele lor în Țara Românească, oprește importul de sare valahă (1373), ca să pornească o expediție contra domnului muntean, care-i deturnase planurile și în părțile Vidinului și ale cursului inferior al Dunării de jos.

Încercăm să delimităm hotarul de sud al ținutului transdunăreano-pontic românesc de stătulețul lui Dobrotici folosind datele din defterele turcești din secolele XVI—XVII⁴⁴; în aceste deftere aflăm kazaua și nahia Tekfürgölü (partea de sud a județului Constanța) delimitate de kazaua Varna (din Bulgaria de nord-est) pe un hotar administrativ care coincidea cu actuala frontieră româno-bulgară, cu excepția citorva sate situate mai la sud și ținind de kazaua Tekfürgölü; mai apare la sud de acest hotar — în unele deftere — și unitatea administrativă denumită nahia Dobrogea sau vilaietul Dobrogea, care se situa în vecinătatea de est a kazalei Silistra; (or, știut este că Silistra cu împrejurimile ei nu a făcut parte din stăpînirea lui Dobrotici, ci a aparținut țarului de la Tirnovovo); în sud-vest kazaua Tekfürgölü se delimita de kazaua Silistra pe un hotar convențional coborînd de la Dunăre pe lângă lacul Mirleanu spre sud. Se observă, în general, că cel puțin în perioada de început a administrației, otomanii au avut în vedere tradiția locală la împărțirea teritorială. Cu rezerve impuse de cercetarea științifică, aceste constatări dau cît de cît o imagine geografico-politică a unor delimitări, într-o epocă în care documentarea ne lipsește pentru a fixa mai exact hotarele între statul muntean (al lui Vlaicu, a urmașilor săi Radu, Dan, Mircea) și stătulețul pontic al lui Dobrotici și fiului său Ivanco.

Raporturile dintre domnul Vlaicu și despotul Dobrotici se mențin prietenești în continuare. Dobrotici, antrenat în războiul cu Genova, interesat de politica pontică, a căutat să nu aibă relații încordate cu vecinul din nord, domnul muntean, și pe aceeași linie s-a înscris și politica urmașului său Ivanco. Stăpînirea lui Dobrotici și Ivanco în ținutul de la nord de „Țara Carvunei” nu este justificată de documentația cunoscută pînă în prezent, nici de conjunctura politică de la Dunărea de jos. Identificînd cu Chilia una din localitățile aflate în registrul de conturi ale expediției lui Amedeo de Savoia, registrul ținut de Anthoni Barberi între 22 iulie 1366 și 22 ianuarie 1368, Nicolae Iorga atribuia lui Dobrotici stăpînirea Chiliei și considera că această stăpînire cuprindea întreaga Dobroge; într-un alt studiu al său, istoricul român revine asupra acestei identificări, dar nu și asupra tezei sale privind întinderea stăpînirii despotului în Dobrogea de nord. Mai recent, Octavian Iliescu, supunînd izvorul unui comenta-

⁴⁴ B. Svetkova, A. Ghiață, *Новонамерен откъс от джелепкешанския регистър за североизточна България и Добруджа от 1573 г.* in „Известия на Народната Библиотека «Кирил и Методий»”, XIV (XX), 1976, p. 349—360; T. Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, Istanbul, 1957, p. 116—119, 146, 150—157; R. Stoicov in „Известия на Народная Музей Варна”, VIII, 1972, p. 209—291. Tot pominnd de la documentele turcești amintite A. Kuzev, *Zwei Notizen zur Historischen Geographie der Dobrudža*, in *Studia Balcanica*, 10, 1975, p. 124—136 delimitează hotarul stătulețului lui Dobrotici de țaratul de la Tirnovovo (decî spre sud și vest).

riu critic, pune sub semnul întrebării, pe bună dreptate, stăpînirea lui Dobrotici la gurile Dunării, fără însă a arăta cui aparținea ținutul din punct de vedere politic⁴⁵.

Domnii munteni Vlaicu, Radu, Dan I, Mircea și Mihail au stăpînit ținutul transdunăreano-pontic (fără sau cu regiunea gurilor Dunării), așa cum au stăpînit Cîmpia Română sau alte ținuturi intrate în componența organică a statului. În cancelaria munteană apar menționate, în mod special, în titlul domnului teritoriile de margine — Severinul, Amlașul, Făgărașul — teritorii în a căror stăpînire s-a amestecat Ungaria în urma unor lupte înverșunate. Ținutul transdunăreano-pontic, nefiind expus vreunui atac extern pînă la ofensiva otomană, nu figurează separat în titlul domnului muntean; formula cea mai simplă, dar în același timp cea mai atotcuprinzătoare de „domn al Țării Românești” (Ungrovlahia, Vlahia, domn transalpin), indica în fapt toate ținuturile ce intrau în hotarele statului, inclusiv stăpînirea ținutului transdunăreano-pontic. Numai în momentul în care domnul Mircea se simte amenințat la hotarul meridional al ținutului de dincolo de Dunăre, în urma campaniei otomane din 1388 îndreptată spre părțile de nord-est ale Bulgariei (atac ce nu a ajuns în teritoriul românesc dobrogean, așa cum precizăm într-un studiu anterior), apare în titlul domnului din documentul de la 4 septembrie 1389, că stăpînește „părțile Podunaviei” Подунавским странам; se folosește pentru a se indica ținutul transdunăreano-pontic (care la rîndu-i fusese a „Țară românească”) termenul generic de Podunavia, cunoscut pentru a numi ținutul încă din epoca bizantină, avînd înțelesul de „țara de la Dunăre” sau „ținut dunărean”, ceea ce nu excludea stăpînirea litoralului. Cînd, în cadrul politicii de consolidare a hotarelor la sud și la nord ale stăpînirii transdunăreano-pontice (Podunavia), domnul Mircea și apoi Mihail instaurază un control temporar în teritorii ce nu aparținuseră statului mun-

⁴⁵ N. Iorga, *Comunicări mărunte*, în „Convorbiri literare”, 35, 1901, p. 576; idem, *Veneția și Marea Neagră. I. Dobrotici*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice”, seria II, 36, 1913—1914, p. 1047, nota 2. G. Vălsan în vol. *La Dobrogea roumaine*, București, 1919, p. 58 arată că nimic nu indică pe Dobrotici ca stăpîn al Dobrogei de nord; O. Ilescu, *A stăpînit Dobrotici la gurile Dunării?*, în „Pontica”, 4, 1971, p. 371—376 arată că autoritatea politică a despotului Dobrotici nu a trecut la nord de linia Silistra-Mangalia și în nici un caz dincolo de linia Cernavoda-Medgidia-Constanța. Vezi pentru cunoașterea întinderii la nord a autorității lui Dobrotici și Ivanco N.n. la nota 9 și în text p. 1880; mai adăugăm și alte știri din izvoarele narative după care Ivanco era „regișorul Varnei și al regiunii învecinate zise Dobritze” (cf. J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591, col. 272 ce face și precizarea că numele Dobritze vine de la cetatea Doberi; ori Doberi poate fi identificat cu Dobriț din izvoarele turcești sau Bazargic (azi Tolbuhin) centru în vilaietul sau nahia Dobrogea (1543, 1675—1676 vezi nota 44); putem aminti aici și însemnările lui Evliya Celebi (*Călători străini...*, VI, p. 352, 355, 384, 749) care, preluînd tradiția orală locală, arată că Provadia și Caliacra (*Ke-ligra*) au aparținut „craului Dobrogei” (*Dobruca kral*), iar la Constanța (*Köstence*) cetatea fusese ridicată de „Kalvare, fiul craului Dobrogei” — desigur un personaj legendar. După călătorul bavarez Schiltberger (*Călători străini...*, I, p. 30) „a treia Bulgarie” avea centrul la Caliacra (*Kalliacera*) și ajungea la gurile Dunării. Din toate izvoarele reiese că Dobrotici și Ivanco au condus un stăuleț pontic, care a avut legături cu Bizanțul, Veneția și Genova datorită intereselor legate de Marea Neagră; informațiile din izvoarele narative privind întinderea acestui stăuleț pînă la gurile Dunării nu este confirmată de nici un document de cancelarie sau arheologic, nici în ceea ce privește stăpînirea unor puncte de-a lungul Dunării sau în interior și nici pe litoralul românesc; aici genovezii și-au menținut comp-tuarele și au întreținut o administrație proprie în colonia de la vărsarea fluviului (vezi și Evliya Celebi, loc. cit.) cu învoirea domnilor români.

tean, în formula de cancelarie se adoptă diferite formule pentru a se indica hotarele lărgite ale Țării Românești, ca „*terrarum Dobrodictii despotus et Tristri Dominus*” (pentru a arăta hotarul de sud), „căt-re părțile tătărăști” (pentru extinderea la nord de Isaccea a Basarabilor, în teritoriile aflate odinioară sub autoritatea lui „princeps” Dimitrie, a domnului Costea și apoi a domnului Roman). Folosirea termenului de Podunavia și a celorlalte formule în cancelarie, pentru a se numi întinderea stăpînirii muntene dincolo de Dunăre, dovedește că toponimul „Dobrogea” nu era folosit în epocă pentru a denumi această regiune. Ținînd seama de informațiile din izvoarele vremii, sintem de părere că otomanii au întrebuițat mai întii toponimul Dobrogea-ugi sau Dobrogea-vilaiet pentru a se indica integrarea (1415) în hotarele imperiului a stătuțului lui Ivanco, fiul lui Dobrotici (*Dobruca-oglu Yuvaki*, în cronicile turcești), avînd ca centre pe litoral Caliacra, iar în interior *Dobriç* sau Hagi-oglu Pazargic (Bazargic, azi Tolbuhin); deci inițial toponimul se referea la o regiune situată la sud de actuala frontieră româno-bulgară. Abia mai tîrziu, după ce s-a cucerit (1419) ținutul românesc transdunăreano-pontic (Podunavia) din nord de stătuțului lui Ivanco, autoritățile otomane au extins pe cale oficială toponimul de Dobrogea pentru teritoriul ajungînd la Isaccea; de altfel, mult timp în însemnările călătorilor apare diferit delimitată întinderea Dobrogei.

Insuccesele statelor balcanice în lupta cu otomanii au atras atenția domnilor români de necesitatea consolidării frontierelor lui Vlaicu mai întii ⁴⁶, apoi lui Dan I (1383—1386), Mircea, Mihail. Domnul Dan I luptă cu Șişman, țarul de la Tîrnovo ce se recunoscuse vasal al otomanilor și care deținea Silistra, punct strategic important în apărarea ținutului românesc transdunăreano-pontic; se pare că deșău muntean și-a pierdut viața în lupta acestor lupte.

Domnul Mircea, cînd își începu domnia, moștenea în hotarele estice ținutul transdunăreano-pontic, fără partea de nord-est (delta). Aici, în ținutul gurilor Dunării, colonia genoveză își conserva autonomia administrativă și se grăbea să recunoască stăpîn teritorial și protector pe domnul Costea, stăpînitorul unei țărișoare mici, ce nu prezenta un pericol egal cu cel al puternicului domn muntean. Domnul Costea era conducătorul unei „Țări românești” (Valahe) situate la nord de Isaccea ce includea și ținutul gurilor Dunării; Costea, deci, domnea peste o parte din stăpînirile lui Dimitrie, din nord și sud de Dunăre. Politic și geografic, „Țara românească” a domnului Costea (care apare în Pomelnicul de la Bistrița) se învecina la nord cu statul Moldova, iar la sud cu statul muntean. Cronologic, stăpînirea lui Costea în această țară se încadrează cca 1386 (dată la care o solie genoveză, părăsind Caffa, se îndrepta spre Moldova, traversînd țara lui Costea) și pînă la 1392 (an în care Roman, domnul Moldo-

⁴⁶ Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, 1790, p. 82. (ed., I, Veneția, 1605 p. 49) în acest izvor tîrziu susceptibil la diferite datări și identificări se spune că un domn român pe nume *Layco* (pe care noi îl identificăm cu Vlaicu) a întărit cetatea *San Giorgio*; această cetate poate fi identificată cu Giurgiu sau cu Enisala. În hărțile medievale și moderne (Seutteri, Valk etc), lângă Enisala apare însemnarea *M* (înăstirea) *S. Georgio*. Domnul român era contemporan cu Ștefan Dușan (mort 1355) și cu țarul Alexandru (1331—1370), după cronica lui Luccari ce reproduce știri din izvoare anterioare; or, aceasta face posibilă datarea eronată din cronica secolului al XVII-lea. Așadar, se poate ca Vlaicu să fi fortificat o cetate menită a apăra hotarele țării pe cursul inferior al Dunării de jos.

vei, apare în titlu stăpînind pînă la Mare)⁴⁷. Era și aceasta una din „țările” în care s-a desfășurat existența medievală a românilor înainte de constituirea statelor române. Desăvîrșirea unificării celor două state a avut loc aproape în același timp, și a însemnat includerea teritoriilor dunăreano-pontice în hotarele de stat; acest proces a încheiat existența acestei „țări” autonome a românilor de la Dunărea de jos; Moldova ajunge la Mare în părțile Cetății Albe sub domnul Roman (pe la 1392), iar Țara Românească la Chilia-Licostomo sub Mircea cel Bătrîn (pe la 1389—1391). Mircea se impusese stăpîn teritorial coloniei genoveze de la gurile Dunării. Cele două state românești ajung în hotar comun pe cursul inferior al Dunării de jos, desăvîrșindu-și unitatea teritorială și asigurîndu-și ieșirea la Marea Neagră atît de dorită; această situație se va menține pînă în 1484, cînd prin cucerirea Chiliei și Cetății Albe, țările române au pierdut accesul direct la Mare.

Ținutul românesc dobrogean, învecinat Mării Negre și Dunării, situat la încrucisarea unor artere principale de comunicație pe apă și uscat, a avut o poziție economico-politică cheie atît în dominarea bazinului maritim cît și a cursului inferior al fluviului.

Între acțiunile politice ale domnilor români de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din tot cursul secolului al XV-lea, menite de a păstra integritatea teritorială a statului, se înscriu și eforturile de a apăra ținutul dunăreano-pontic în hotarele răsăritene aflate sub amenințarea mereu crescîndă a ofensivei otomane, atrasă pe aceste meleaguri de interese economice și politico-strategice.

La sfîrșitul secolului al XIV-lea, porturile românești maritimo-fluviale continuau să fie vizitate de negustori; un număr mare de hărți nautice și portulane — ce aveau de bună seamă o importanță practică în secolele XIV și XV — căutau să informeze pe negustorii italieni, ce manifestau un interes constant economic în Marea Neagră, despre punctele de acostare, aprovizionare și schimb din ținutul gurilor Dunării și de pe litoralul pontic. Aceste interese economice lămuresc raporturile politice ce s-au stabilit între genovezi și Mircea, domnul Țării Românești, al cărui hotar se afla la Marea Neagră; domnul român îi tolera pe italieni în aceste părți, unde aveau vadurile lor comerciale, stabilind chiar relații cu aceștia. Legăturile lui Mircea cu genovezii reies din unele însemnări aflate în registrele de contabilitate ale acestor negustori italieni făcute la Pera: la 17 iunie 1392 figurează suma de 2 perperi dată unui curier ce adusese genovezilor din Pera scrisori din partea domnului Țării Românești (*dominus Voivoda Velachie*), iar la 8—10 iulie apare suma de 60 perperi ce trebuia rambursată lui Ioan Daniel, care la rîndu-i dăduse această sumă în Țara Românească lui Pascuali de Restis de Raguzia, ambasadorul Genovei trimis la regele Ungariei⁴⁸. Pe măsură ce sistemul administrativ românesc se întărește și ponderea economică a negustorilor români crește în centrele maritimo-fluviale, coloniile genoveze vor abandona treptat pozițiile administrative

⁴⁷ S. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *Studii și materiale de istorie medie*, VI, 1973, p. 47.

⁴⁸ Belgrano T. L., *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, Genova, 1888, în *Atti della Società ligure di storia patria*, vol. XIII, p. 172—173; N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, București, p. 3—4.

din aceste orașe-porturi, rămânind ca negustorii italieni să fie încă mult timp în secolul al XV-lea o prezență activă — în măsura în care succesele ofensivei otomane în bazinul Mării Negre le-a îngăduit.

Alături de Brăila, în secolul al XV-lea se afirmă la Dunărea de jos, ca un centru economic românesc — Chilia; oraș, cetate, port Chilia coordonează viața economică și administrativă a ținutului gurilor Dunării atribuindu-i-se un rol deosebit în apărarea regiunii nord-dobrogene. Totuși se observă că în documentele provenind din cancelaria munteană, Chilia nu apare ca punct vamal al Țării Românești, întregul control al comerțului maritimo-fluvial al acestui stat rămânind concentrat la Brăila. Oraș-port, Brăila era vama cea mai însemnată a Țării Românești în această regiune; aici se realizau legăturile comerciale ale statului muntean cu negustorii venind din Marea Neagră ce treceau prin Chilia sau pe uscat, traversând ținutul dobrogean ori coborînd pe Dunăre la Silistra, stabileau contacte economice cu Peninsula Balcanică. Stăpînirea românească dincolo de Dunăre a ținutului istro-pontic a asigurat securitatea acestei vămi interioare — nefiind necesară fortificarea orașului Brăila; el rămînea un important vad comercial și principalul antrepozit al comerțului cu Transilvania și Ungaria, în timp ce la Chilia se vor înoda interesele economice ale negustorilor din Polonia cu cele ale românilor.

De-a lungul secolului al XV-lea în ținutul gurilor Dunării a pulsat o intensă viață economică, bazată cu osebire pe exploatarea peștelui din Dunăre și din bălțile riverane, precum și pe creșterea vitelor, îndeletnicire la care au contribuit alături de localnici, în mare măsură, și oierii ce treceau periodic cu turmele în deltă în procesul de transumanță. Aici a existat o activitate comercială determinată de valorificarea produselor locale, rezultat al muncii producătorilor direcți; aceasta a înlesnit participarea activă a ținutului la schimbul de mărfuri intern și extern al țărilor române. Importanța exploatarea peștelui din ținutul gurilor Dunării explică știrile privind organizarea și reglementarea pescuitului în această regiune, perceperea sau scutirea de vamă pentru peștele adus de la Chilia și de la Brăila; pe această linie se înscriu privilegiile acordate de domnii români unor mânăstiri, precum și negustorilor brașoveni și poloni. În regulamentul otoman (*kanunname*) din 22/23 august 1484⁴⁹ referitor la pescuitul de la gurile Dunării, se prevedeau dispoziții care le aminteau pe cele din vremea administrației românești anterioare în ținut. Se constată că în comerțul cu pește al Poloniei, Chilia a jucat un rol din ce în ce mai accentuat. Așa cum reiese din privilegiile domnilor Moldovei, Ștefan II, Petru Aron (1456), Ștefan cel Mare (1460), negustorii poloni veneau la Chilia pentru a cumpăra pește, pe care îl desfăceau apoi pe piața lor. După 1465, cînd ținutul gurilor Dunării trece sub administrația Moldovei, locul negustorilor poloni — intermediarii comerțului de pește adus de la Brăila, Chilia și Cetatea Albă pentru consumatori poloni — îl iau negustorii moldoveni, care încep să asigure aprovizionarea cu pește pe piața Poloniei. După 1470, produsele pescărești din Moldova apar și în Transilvania; astfel, regele Matei Corvin, în 1473, acorda negustorilor moldoveni

⁴⁹ N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers des documents ottomans*, în „Revue des études islamiques”, XXXVI, 2, Paris, 1968, p. 23 și urm. publică și comentează documentul.

garanții pentru activitatea lor comercială în Transilvania. Din țările române veneau la gurile Dunării, pentru a aproviziona piața locală sau pentru a fi exportate, o serie de produse : grâu, sare, ceară, miere, postav sau pînzeturi etc., așa cum reiese din documentele cancelariei lui Ștefan cel Mare, privind scutiri de vamă pentru aceste mărfuri trimise la Chilia (mitropolitului din Roman, mănăstirilor Neamț, Probota, Voroneț). În 1454, 1455, 1475, negustorii din Caffa erau interesați să procure cantități de grâu în ținutul Chiliei, la Licostomo și Cetatea Albă. Cronicarul turc Tursun-bei arăta că Cetatea Albă și Chilia erau loc de trecere pentru negustorii din Caffa, pentru negustorii ruși, poloni, unguri și tătarii din Deșt-i Kîpceak, iar Kodja Hüsein arăta în același sens că în cele două cetăți veneau negustori din Caffa, Crimeea și Deșt-i Kîpceak. După cucerirea cetății Chilia în 1465, Ștefan trimitea un sol la Caffa și în alte locuri de pe litoralul Mării Negre, invitînd pe genovezi și pe alți negustori să reia legătura comercială cu noua sa posesiune⁵⁰.

Din documentele din vremea lui Ștefan cel Mare privind scutirile de vamă pentru peștele luat de la Chilia sau pentru produsele trimise într-acolo, reiese că domnul atribuia, în ansamblul activității economice a Moldovei, un loc deosebit Chiliei, sprijinind dezvoltarea comercială a orașului; aceasta se conjugă cu importanța politică acordată cetății în apărarea ținutului gurilor Dunării. La Chilia se întilneau interesele comerciale ale negustorilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania; în același timp, înlesnea tranzitul mărfurilor între Europa și Orient, între lumea tătară și Peninsula Balcanică, comerț efectuat în principal de negustorii genovezi.

Viața economică în ținutul dunăreano-pontic, ca și în restul țării, se desfășura în bună parte în mediul sătesc. Aceasta se desprinde și din descrierea făcută înainte de 1404 de Ioan, arhiepiscop de Sultanieh : „... lingă Marea cea Mare sau Pontică este Valahia (*Volaquia*) o țară mare... Valahia e numită cea mare [Țara Românească] și cea Mică [Moldova]. Prin această țară trece Dunărea... și se varsă în Marea cea Mare, lingă Licostomo (*Nicostomus*) ceea ce înseamnă „gura lupului”, deoarece cînd se varsă în mare formează multe insule și <multe> guri. Ei nu au orașe mari, ci sate multe și multe animale”⁵¹. În registrele turcești privind Dobrogea apar multe așezări din mediul rural — obligate la dări în cereale și oi — purtînd denumiri neturce, datînd din perioada anterioară instaurării dominației otomane.

Despre permanența schimburilor comerciale în ținutul dunăreano-pontic, stau mărturie și tezaurele monetare, grupînd monede bătute de domnii țărilor române, începînd cu primele emisiuni de la Vlaicu Vodă, Radu I, Mircea cel Bătrîn, Petru Mușat, Alexandru cel Bun. Monede românești s-au găsit la sud de cetatea Isaccea, lingă Niculițel, pe teritoriul comunei Luncavița și la schitul Saon, la Măcin, în ruinele cetății Enisala, unde s-au găsit și cele mai vechi monede turcești din timpul lui Baiazid I, precum și în părțile de sud ale ținutului, la Păcuiul lui Soare.

⁵⁰ A. Ghiață, *Condițiile instaurării...*, p. 94—100 despre dezvoltarea economică a ținutului și note bibliografice.

⁵¹ *Căldători străini...*, I, p. 39—40; publicat de S. Papacostea, *Un căldător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, XVIII, 1, 1965, p. 171—173.

În ansamblul dezvoltării economice a țărilor române din secolele XIV și XV, se înscrie și dezvoltarea economico-comercială din ținuturile maritimo-fluviale românești; la aceasta a contribuit în primul rînd producția locală (de cereale, pește, vite, lînă, miere, ceară etc.), dar și activitatea comercială continuă de aici. Importanța economică a ținutului dunăreano-pontic, pe lîngă cea strategică, justifică încercările constante ale domnilor români de a întări apărarea acestuia față de tendințele de amestec și cucerire a unor forțe politice străine. Astfel, în afară de obiectivul major al politicii otomane urmărind dominarea bazinului pontic și dunărean, care a orientat ofensiva otomană în secolul al XV-lea în direcția ținutului românesc dunăreano-pontic, o cauză determinantă a cuceririi a reprezentat-o valoarea economică în sine a regiunii.

Întrucît aspectele legate de politica domnilor români de apărare a ținutului dobrogean în raport cu ofensiva otomană și etapele instaurării dominației otomane în Dobrogea le-am analizat pe larg cu critica izvoarelor într-un studiu anterior, vom prezenta numai cîteva concluzii⁵².

Politica de apărare a ținutului transdunăreano-pontic se pune ca atare din momentul în care ofensiva otomană, înaintînd pe direcția Adrianopol spre nord-estul Bulgariei, se îndreaptă spre Dunăre la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea.

Vulnerabile la un atac din sud, cît și din nord, apărarea hotarelor stăpînirii transdunăreano-pontice a necesitat o politică atentă din partea domnului Mircea și urmașului său Mihail, care au căutat să instituie un control dincolo de frontierele statului muntean în aceste părți. Să vedem mai întii politica la hotarul meridional, amenințat de un atac otoman iminent încă la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Politica domnului Mircea a căutat fără întrerupere să apere independența și integritatea teritorială a statului, fie pe cale diplomatică, fie prin forța armelor; în acest scop, domnul a consolidat din punct de vedere militar frontierele: a construit cetăți sau le-a fortificat pe cele existente — așa s-a întîmplat cu Isaccea și Enisala —, a inițiat acel control politico-militar în ținuturile din nord și sud învecinate statului său, unde s-a menținut respectînd autonomia administrativă locală — acea kefalie sau conducere a căpitanilor de la Silistra sau a comunității genoveze de la gurile Dunării. În campania din 1388, otomanii au atacat teritoriile stăpînite de Ivanco din vecinătatea Varnei și localitățile fortificate ce se găseau între Silistra și Nicopol, aparținînd țarului Șișman. Otomanii au încercat să lase garnizoane în multe din aceste localități de pe malul Dunării și din regiunea situată la nord de Deliorman, dar nu au reușit din cauza rezistenței forțelor locale, cărora li s-a adăugat ajutorul armat al lui Mircea; domnul român intervine, în acest moment critic, în favoarea supușilor lui Ivanco, dispărut în împrejurări neelucidate încă, și ai lui Șișman, care, retras la Nicopol, abandonase apărarea Silistrei și celorlalte puncte fortificate din zona dunăreană a țaratului său. Datorită inițiativei lui Mircea de a organiza o colaborare armată între trupele române și forțele locale antiotomane, otomanii au fost nevoiți să se retragă. Cu prilejul acestei intervenții în

⁵² A. Ghiăț, *Condițiile instaurării...*, p. 43—126 cu indicarea istoriografiei, comentariu critic și note bibliografice; idem, *Organizarea administrativ-teritorială a Dobrogei (sec. XIV—XIX)*, comunicare la sesiunea „Pontica” 1977.

dreapta Dunării, domnul muntean a instituit un control politico-militar temporar la Silistra (Dîrstor), dar și în regiunea învecinată, spre Bazargie și Cavarna—Caliacra, regiune ce făcuse parte din posesiunile de nord și vest ale lui Ivenco, fiul lui Dobrotici. Se consolida astfel, 1388—1389, frontiera meridională a teritoriului românesc transdunăreano-pontic; aceasta reiese și din cele două tratate încheiate de Țara Românească cu Polonia în 1390 (Lublau) și 1391 (Lemberg) în care în titlul domnului se menționau hotarele țării stăpînite de Mircea — hotare ce urmau să fie apărate în fața unor eventuale atacuri ale Ungariei sau ale altor vecini amenințători —, enumerîndu-se și posesiunile noi sud-dunărene, deoarece domnul muntean apare și „*terrarum Dobrodicii despotus et Tristri dominus*” (adică „despot al pămînturilor lui Dobrotici și stăpînitor al Dîrstorului”); Tristri sau Dîrstor pentru Silistra, figurează separat, întrucît nu făcuse parte din teritoriile stăpînite de Dobrotici și Ivenco.

Prin cucerirea țăratelor de la Tîrnovo (1393) și Vidin (1396), imperiul otoman ajunsese în hotar cu Țara Românească pe Dunăre, de la Vidin la Silistra și de aici, pe un hotar convențional ce trecea prin posesiunile lui Ivenco pînă la Mare. Domnul muntean rămăsese singurul apărător principal în aceste părți ale Dunării de jos și spre el se îndreptau speranțele populației din Balcani amenințate de instaurarea dominației otomane. Domnul muntean avea de apărat linia Dunării și totodată ținuturile de margine (Banatul de Severin și Dobrogea) riverane, rîvnite de Ungaria și de otomani; stăpînirea acestor regiuni de margine de o altă putere prezenta un real pericol pentru integritatea și independența Țării Românești. Otomanii organizează după 1393, în nord-estul Bulgariei, ugiul Deliorman ce amenința din sud hotarul statului muntean. Aceste ugiuri (tc. *uc*, provincie de margine), încredințate ugibeilor comandanți ai trupelor de azapi și aicingii, erau baze de atac folosite de otomani în politica ofensivă și erau organizate de-a lungul principalelor direcții de înaintare a acesteia; așa a fost ugiul Karnobat, ugiul Deliorman, așa va fi ugiul Dobrogea. În mai multe rînduri domnul muntean a trebuit să respingă raidurile prădalnice ale ugibeilor din estul Peninsulei Balcanice; aceștia, din proprie inițiativă (căci trupele de azapi și aicingii se întrețineau în principal din invaziile de pradă) sau din ordinul sultanului, atacau pămînturile Țării Românești, fie situate la nord de Dunăre, fie la est — respectiv ținutul transdunăreano-pontic —, precum și posesiunile sud-dunărene controlate de domnii munteni în părțile Silistrei, Bazargicului și Caliacrei. În timp ce ținutul transdunăreano-pontic rămîne neîntrerupt în hotarul de est al Țării Românești, controlul în posesiunile sud-dunărene, foste ale lui Ivenco, precum și la Silistra, s-a exercitat cu unele întreruperi, datorate războiului de frontieră întreținut permanent de ugibeii. În 1393 n-au rămas străine acțiunii de cucerire otomană aceste ținuturi (Silistra și posesiunile lui Ivenco); atunci cînd în Țara Românească se afla domn Vlad Uzurpatorul (1394—1397), ugibeii reușesc să aducă garnizoane în aceste părți din sud de hotarul statului muntean și să devasteze localitățile de pe litoralul românesc Mangalia, Constanța, Kara-harman (azi Vadu), Babadag — atacuri amintite de Evliya Celebi în însemnările sale de călătorie (de la jumătatea secolului al XVII-lea), bazate pe știrile tradiției orale și pe cele din alte izvoare turcești mai vechi. Domnul Mircea a căutat să distrugă puterea ugibeilor ce-și aveau taberele militare pe direcția ofensivei otomane ce

trecea prin estul Peninsulei Balcanice ; pe această linie se înscrie expediția domnului român, care a devastat tabăra din ugiul Karnobat după căderea țaratului de la Tîrnovo, căci acești ugibeii îi amenințau hotarele de sud. Apoi, domnul Mircea reușește să reia controlul în posesiunile sud-dunărene, atrăgînd și pe regele Ungariei în lupta antiotomană dusă în aceste părți. În tratatul încheiat cu Ungaria la Brașov (1395), avînd drept scop cooperarea forțelor româno-ungare în lupta contra otomanilor, se precizează că regiunile, prin care trupele ungare urmau să treacă împotriva otomanilor, erau în „*ad partes Dobrodiçii*”. În vremea acestor conflicte de frontieră provocate de incursiunile ugibeilor, domnul Mircea era numit „eliberator” într-o inscripție datată 1408 și găsită în orașul Silistra. În zonele de margine ale imperiului otoman au loc o serie de manifestări de eliberare antiotomane, cum ar fi mișcarea din 1403 a lui Frujin și Constantin sau cea din 1412 organizată în părțile Provadiei. Spre provinciile de margine — aceste ugiuri — se îndreaptă venind din Țara Românească, Musa (1413) și Bedreddin (1417), care au găsit fiecare la momentul potrivit ajutor armat la ugibeii din Deliorman și la cei din Dobrogea (ugi format după 1415 în posesiunile lui Ivanco, situat la hotarul de sud al stăpînirii românești transdunăreano-pontice). Domnul muntean a încurajat și a ajutat pe toți acești răzvrătiți care, prin acțiunile lor, contribuiau la starea de anarhie din imperiu otoman, slăbind puterea centrală a statului. Și, profitînd de această situație creată la marginea statului otoman, domnii români au reușit să-și consolideze frontierele pentru menținerea integrității teritoriale a țării lor. În o serie de documente interne din 1406, 1409, 1413, 1415, 1419 domnul Țării Românești apare ca „singur stăpînitor al cetății Dîrstor”; ori, cum reiese din documentul datat cca 1404—1406, domnul român respecta forma locală tradițională de conducere a orașului, ce rămînea încredințată căpeteniilor (kefalia). Controlul domnului se exercita și în regiunea estică, învecinată Silistrei : cum arată un act de vînzare din 1412, în care sînt menționați ca martori Constantin de la Caliacra și popa Radomir din satul lui Baldovin logofăt ; acești martori locuiau în sate vecine, din părțile Caliacrei (cum era obiceiul pentru mărturii), dintre care unul era al lui Baldovin, cunoscut ca dregător al lui Mircea cel Bătrîn (în documentele dintre 1391—1415).

Pentru a-l pedepsi pe Mircea, care sprijinise pe Musa, și pentru a-l sili pe domnul muntean să trimită tributul — sultanul Mehmed I ordonă expediția din 1415 ; cu acest prilej se cucerește cetatea Giurgiu și se instalează o garnizoană la Silistra ; otomanii caută să slăbească sistemul de apărare (prin cetăți fortificate) la Dunăre al domnului Mircea. Ugibeii cu trupele lor de acîngii pustiesc Țara Românească dincolo de Dunăre și trecînd la nord de ugiul Deliorman ocupă partea nordică a fostelor posesiuni ale lui Ivanco — posesiuni care, datorită intervenției defensive a domnului Mircea, nu fuseseră integrate statului otoman în intervalul 1388—1415, cu toate acțiunile de cucerire repetate ale ugibeilor. După 1415, îndepărtînd controlul politico-militar al domnului muntean din împrejurimile Bazargicului și Caliacrei, otomanii transformă fostele posesiuni ale lui Ivanco în provincie de margine : apare ugiul Dobrogea ; creat la hotarul de sud al stăpînirii transdunăreano-pontice a statului muntean, noul ugi amenința direct hotarele Țării Românești. Scurt timp după aceasta, Mircea reia Silistra, așa cum o aflăm de la Bedreddin (1417), dar nu și

posesiunile foste ale lui Ivanco ce rămân în hotarele imperiului otoman. Domnul Mihail este și el „singur stăpînitor al cetății Dirstor” la 1419, înainte ca teritoriul românesc transdunăreano-pontic să fie cucerit de otomani. Orașul-cetate Silistra, dat fiind importanța lui strategică pe cursul inferior al Dunării de jos, a rămas să fie disputat de domnii români în tot cursul secolului al XV-lea; în câteva rinduri sînt îndepărtate garnizoanele otomane și domnii se amestecă în controlul vamal de aici.

În ceea ce privește situația la frontiera de nord a ținutului transdunăreano-pontic, în politica domnilor români se observă aceeași linie consecventă: de apărare și consolidare a hotarelor împotriva amenințărilor de orice natură. Spre 1389—1391, domnul Mircea desăvîrșește unitatea Țării Românești, integrînd hotarului la Marea Neagră și regiunea gurilor Dunării. Cronicarul bizantin Laonic Chalcocondil vorbind de campania lui Baiazid I împotriva lui Mircea, în 1394, o numește „expeditio pontica”; același cronicar precizează că Țara Românească (Țara Dacilor) se întinde pînă la Marea Neagră. Domnul se impune stăpîn teritorial și protector al coloniei geneveze de la gurile Dunării, cu care, așa cum am arătat înainte a avut bune relații. Ca și la Silistra, domnul a respectat autonomia administrativă a comunității italiene. Mircea stăpînea ținutul gurilor Dunării cînd se intitula domn „usque ad confinia Tartariae” sau „a toată Podunavia încă pînă la Marea cea Mare”.

Prin tratatele cu Polonia din 1389, 1390 și 1391, Mircea voia să-și asigure un aliat în vederea apărării hotarelor țării, în primul rînd împotriva Ungariei, dar și a altor eventuale pericole externe. Regele Ungariei, Sigismund, căuta să stabilească de-a lungul Dunării o legătură directă cu gurile fluviului, de unde interesul său pentru posesiunile muntene de dincolo de Dunăre și proiectele sale din 1397, 1408, 1411, 1412 care dezvăluie dorința acestuia de a ocupa Chilia. (Era o reluare a unei politici mai vechi inițiate de Ludovic de Anjou, ce urmărise să ajungă la gurile Dunării, prin regiunea drumurilor ce coborau din Transilvania spre Brăila). Polonia, pe de altă parte, era și ea interesată în slăbirea Ungariei din motive politice bine cunoscute, dar în egală măsură și economice, la rîndu-i dorind să aibă acces ușor spre porturile maritimo-dunărene românești; de unde alianțele repetate cu domnul muntean 1389, 1390, 1391, 1403, 1411. Alianța din 1389—1390 a fost cerută și de pericolul otoman (manifestat la sud), dar și de conturarea unui atac tătar din partea hanilor din Deșt-i Kîpceak. În urma războiului din 1387 dintre Timur Lenk și Toktamîș, care se prelungește pînă în 1393, acesta din urmă este învins și devine han în Deșt-i Kîpceak, Timur Kutlu sprijinit de Timur Lenk. Cu prilejul frămîntărilor lor din hanat, un grup de tătari ai fostului han Toktamîș, în frunte cu Aktav, trece cu învoirea domnului prin Țara Românească spre statul otoman, unde se stabilesc cu încuviințarea sultanului Baiazid, care întreținuse bune relații cu Toktamîș⁵³. Această puternică alianță între Timur Lenk și hanul din Deșt-i Kîpceak putea deveni un pericol pentru teritoriile românești dunăreano-pontice. Formînd un sistem de alianță în care intrau Țara Românească, Polonia și Moldova, vasala regelui polon, Mircea urmă-

⁵³ P. P. Panaitescu, *Mircea l'ancien et les Tatares*, în „Revue historique du Sud-Est européen”, XIX, 2, București, 1942, p. 438—448; Marcel Popa, *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie”, 2, 1978, p. 253—271.

rea un dublu scop : să-și asigure apărarea hotarelor într-un eventual atac extern, dar totodată să obțină fără luptă unele posesiuni la nord de Isaccea și brațul Chilia, acolo unde se afla formațiunea statală „Țara valahă” a domnului Costea ; aceasta ar fi întărit din punct de vedere strategic hotarul nordic al Țării Românești în părțile dunărene. Domnul muntean va trebui însă să-și amine realizarea acestui plan, deoarece Roman, domnul Moldovei, avînd încuviințarea Poloniei, va reuși să desăvîrșească unitatea statală a Moldovei și, unind „țara” lui Costea, să ajungă cu hotarele pînă la Marea Neagră (1392—1393). După înscăunarea lui Alexandru cel Bun, pe care Mircea l-a ajutat să obțină tronul Moldovei, se stabilește o înțelegere între cei doi domni cu privire la hotarul dintre țările lor. Ca urmare a acestei înțelegeri, după 1400, Mircea obține „părțile tătărăști”, cum indică și titlul domnului purtat în documentele din 1406, 1409, 1413, 1415 ; „părțile tătărăști” se refereau la o parte din Bugeac și vor rămâne sub controlul politico-militar al Țării Românești pînă la 1419, adică și sub domnul Mihail. Acest control al Basarabilor la nord de Isaccea, bazat pe înțelegerea cu Moldova, a dejucaat planurile Ungariei, care nu a reușit în nici un fel să se amestece în stăpînirea ținutului dunăreano-pontic. Această unitate teritorială dunăreană, la nord și sud de Isaccea, avea o tradiție în acea „Țară a românilor” dunăreni (amintită de Abulfeda), în eparhia episcopatului și mitropoliei de Vicina (mai tîrziu în aceste părți mitropolia Proilavului), în formațiunile conduse de „princeps” Dimitrie și „țara” domnului Costea.

Avînd în vedere întreaga politică de consolidare a hotarelor meridionale și septentrionale, precum și raporturile politice cu statele vecine interesate de stăpînire românească dunăreano-pontică, putem conchide că acest ținut transdunăreano-pontic („Podunavia”, „părțile Podunaviei”, „toată Podunavia”, „pe ambele laturi peste toată Podunavia încă și pînă la Marea cea Mare” — cum apare în titlul domnului) s-a aflat neîntre rupt în hotarele estice ale statului Țara Românească, sub domnii Mircea, Vlad și Mihail, care au înțeles să păstreze intactă moștenirea teritorială în aceste părți, transmisă de Vlaicu, Radu, Dan ; mai mult, sub Mircea cel Bătrîn s-a desăvîrșit unitatea teritorială a Țării Românești prin integrarea în frontierele de stat a ținutului gurilor Dunării. Raporturile domnilor Mircea, Vlad, Mihail cu otomanii pe de o parte, ungurii și polonii pe de altă parte, nu au afectat stăpînirea transdunăreano-pontică (pînă la 1419/1420) a domnilor români sau independența statului muntean : și aceasta nici ca urmare a unor campanii otomane sau atacuri din partea ugibeilor la Dunăre sau dincolo de fluviu (1388, 1390, 1393, 1394, 1396, 1415), nici ca o consecință a impunerii la tribut a domnilor Vlad și Mircea, nici datorită unor raporturi de vasalitate.

În ceea ce privește sistemul administrativ al Țării Românești, în general pentru secolul al XIV-lea sînt puține știri ; abia în a doua jumătate a secolului se cristalizează instituțiile acestui aparat și informațiile se înmulțesc în secolul al XV-lea, cînd cea mai mare parte a ținutului transdunăreano-pontic fusese deja cucerită de otomani. De aici, și lacunele documentare referitoare la organizarea medievală românească a ținutului. În orice caz, statele medievale românești aplicau un sistem unitar de organizare administrativă, care asigura impunerea aceluiași sistem fiscal pentru întreaga populație, indiferent de regiunea în care locuia. Pentru apărare

s-a folosit sistemul cetăților fortificate : Isaccea și Enisala erau situate spre ținutul gurilor Dunării, pentru a se putea interveni operativ. Căci din aceste cetăți, ca și din cele de la Chilia și Dirstor, se asigura apărarea militară la hotare și în același timp se putea exercita controlul în interiorul ținutului. Cercetînd defterele turcești din secolul al XVI-lea, aflăm existența unor unități administrativ-teritoriale (kazale, nahii), a căror reședință fusese fixată, sau mai bine zis menținută, la Isaccea, Babadag (lîngă Enisala), Chilia, Silistra. Malurile Dunării nu apar fortificate, deoarece fluviul, de la Silistra pînă la vărsare, trecea prin teritoriul românesc ; cetăți în stînga Dunării erau spre Bulgaria începînd cu Giurgiu. Brăila era socotită vamă interioară a țării și datorită faptului că ținutul transdunăreano-pontic se afla în hotarele Țării Românești, orașul nu a fost fortificat⁵⁴ de Mircea ce, știut este, a construit și a întărit toate cetățile de hotar ; nici Hirșova nu figurează ca cetate în documentele din epoca ce ne interesează, înainte de dominația otomană.

Cercetările specialiștilor turci, analiza comparativă a cronologiei din cronicile turcești și din izvoarele ungurești ne-au permis să tragem concluzia că turcii au cucerit ținutul românesc transdunăreano-pontic dobrogean (respectiv județele Constanța și Tulcea de azi) de la domnul Mihail în urma campaniei din 1419, succedată de cea din 1420. Cele două expediții descrise de Husein Kodja și amintite de Idris Bitlisi, precum și de alți cronicari turci, arată că otomanii au atacat sistemul de cetăți ale Țării Românești Isaccea, Enisala, Giurgiu, Turnu Măgurele, precum și Severinul (unde interveniseră ungurii). Cu tot efortul politicii defensive dusă de domnii Mircea și Mihail, otomanii reușesc în urma campaniei din 1419⁵⁵ (repetată în 1420) să-și instaleze dominația în cea mai mare parte din teritoriul transdunăreano-pontic, pînă la cetățile Isaccea și Enisala, care devin cetăți de margine (*sehat*) la hotarul nordic al imperiului otoman ; ținutul cucerit devine *dar-ul islam* (ținut supus) și este încredințat spre administrare ugibeilor din ugiul Dobrogea, care-și extind puterea pînă la Isaccea ; totodată, pe cale oficială, se va generaliza treptat și toponimul Dobrogea pentru acest teritoriu nou cucerit.

Dincolo însă de noua frontieră otomană, a ugiului Dobrogea, hotar marcat de cetățile Isaccea și Enisala, ținutul românesc al gurilor Dunării a continuat timp de aproape un secol să se afle în hotarele țărilor române, cunoscînd o administrație românească pînă în 1484. Ținutul gurilor Dunării în izvoarele cartografice și narative din secolele XV și XVI este numit Peuce sau „Delta Peucină” — toponim folosit încă din antichitate —, care în evul mediu se referea uneori la partea de sud a deltei, dar cel mai adesea la deltă în întregimea ei (cum apare pe harta lui Nicolo Todescho cca 1478, la cronicarul Bonfini, cînd descrie evenimentele din 1484). În atlasul lui G. Mercator din 1612 figurează însemnarea „Peuce insula quam hodie Barillanam dicunt”, care o are în însemnările sale și Paul Giorgio (secolul

⁵⁴ C. C. Giurescu, *Istoria orașului Brăila*, București, 1968, p. 62.

⁵⁵ D. Onciul, *Serieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 256, 293, 296 arată că Dobrogea a fost cucerită în campania din 1419, punct de vedere demonstrat de noi prin analiza comparativă a izvoarelor (vezi p. 87—94) și mai recent întărit prin studiul temeinic, analitic, de *Condițiile instaurării...*, V. Pervain, *Lupta antiotomană a țărilor române în anii 1419—1420*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XIX, 1976, p. 55—79.

al XVI-lea)⁵⁶. Constatarea se bazează, desigur, pe consultarea izvoarelor mai vechi, cînd Țara Românească stăpînea ținutul gurilor Dunării; toponimul *Barillana*, provenind de la numele Brăilei, care a fost în legătură permanentă cu gurile Dunării, înainte și după cucerirea otomană, cînd la rîndu-i Brăila a devenit raia. Legătura între Țara Românească și gurile Dunării, între Brăila (vamă internă a statului muntean) și Chilia, se făcea pe fluviu, situație inlesnită de faptul că restul Dobrogei se află, pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, într-o fază inițială de organizare ca provincie de margine, de tipul ugi, iar malul stîng al Dunării era tot românesc aparținînd Moldovei; de aici și interesul succesiv afirmat al celor două țări române pentru gurile Dunării și dominarea cursului inferior al fluviului.

În provinciile de margine ale Imperiului otoman, datorită ugibeilor ce căutau să-și întărească pozițiile și averea în propriul lor folos, era o continuă stare de anarhie care agrava situația puterii centrale otomane. Domnii români, cunoscînd aceste realități politice dunărene, în intervalul 1420—1484 au continuat să apere ținutul gurilor Dunării. Pînă la declanșarea ofensivei de Mehmed al II-lea spre regiunile dunăreano-pontice, ei au intervenit de mai multe ori dincolo de Dunăre; distrugînd sistemul cetăților pe care se baza administrația otomană în provinciile de margine și făcînd înțelegeri locale cu ugibeii, domnii români încercau să reia în stăpînire ținutul dobrogean cucerit de otomani în 1419. Între acțiunile ce au întîrziat consolidarea dominației otomane în ținuturile riverane Dunării, au fost: cele conduse de Dan II (1426), participarea lui Vlad Dracu la bătălia de la Varna (1444) și în 1445, alături de expediția dunăreană ce a distrus o parte din fortificațiile otomane de pe malurile fluviului (Siliștra, Turtucaia, Ruscium, Giurgiu); expediția din iarna 1461—1462 a lui Vlad Țepeș ce distruge sistematic fortificațiile otomane de pe malul drept dunărean, începînd de la Siliștra pînă spre Oreahovo, ca și pe cele din Dobrogea, Isaccea și Enisala, precum și localitatea „Rahoma” (neidentificată) situată în vecinătatea ținutului Chilieii. Armistițiul din 1451 și pacea de la Adrianopol între Iancu și otomani interziceau acestora să mai construiască întărituri pe linia Dunării, „începînd de la Severin cea dintii la Dunăre” și cereau asigurări pentru Chilia și ținutul ce ținea de ea: aceasta a garantat pacea la gurile Dunării o perioadă de timp. Tratatul reprezenta un succes în politica de apărare a liniei Dunării, obținut de Iancu de Hunedoara, care în planurile sale defensive a căutat să transforme Chilia într-un avanpost al luptei antiotomane de-a lungul Dunării pînă la Belgrad; de aceea Iancu a căutat ca în timpul administrației muntene la Chilia, să țină o garnizoană militară, menită să sprijine conducerea locală în cazul unui atac împotriva cetății, căci legătura între Țara Românească și Chilia era îngreuiată de prezența trupelor otomane în ugiul Dobrogea, care ar fi putut împiedica ajutorul operativ între țară și cetatea de la gurile Dunării. Prezența garnizoanei lui Iancu și apoi a fiului său Matei Corvin, se justifică pe temeiul legăturilor de vasalitate dintre Țara Românească și Ungaria; aceasta nu însemna amestecul comandantului garnizoanei în treburile administrative și judecătorești ale conducerii românești locale.

Evenimentele din 1426, 1444, 1445, 1461—1462 și condițiile impuse în 1451, au atras atenția Porții asupra necesității consolidării dominației

⁵⁶ B. P. Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, I, București, 1875, p. 32—33.

otomane în Dobrogea și pe întreaga linie a Dunării. Din vremea lui Mehmed II, se observă că ugibei pierd puterea pe măsură ce se intensifică procesul de centralizare și se transformă teritoriile cucerite în sangeacuri (în ultimele decenii ale secolului al XV-lea). În orice caz, după campania din 1461—1462, otomanii trimit pe malul Dunării, ca bei de Silistra, pe Iunus și bei de Nicopol pe Ceakirgibași Hamza. Aceștia erau ugibei în vilalet-ugiul Silistrei și Nicopolului; ei au participat la numeroase campanii îndreptate contra țărilor române sub comanda beilerbeului Rumeliei sau a sultanului (în a doua jumătate a secolului al XV-lea). Desigur, alte măsuri de consolidare a dominației otomane în Dobrogea au fost luate cu ocazia trecerii sultanului Mehmed II prin ținut în 1476 și în preajma lui 1484.

În intervalul dintre 1420—1484 au avut loc și atacuri ale otomanilor îndreptate spre gurile Dunării, care au căutat să cucerească Chilia. Mai întâi atacul otoman din 1420, în timp ce se instalaseră garnizoane în cetățile Isaccea și Enisala; dar cucerirea Chilie este împiedicată de intervenția lui Alexandru cel Bun, care ia Chilia și ținutul pendinte de ea sub protecția Moldovei. Abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea, după cucerirea Constantinopolului, otomanii reiau ofensiva spre ținuturile românești dunăreano-pontice dependente de Chilia și Cetatea Albă. Aceste ținuturi se înscriu în planul amplu otoman de stăpânire pontică și dunăreană, pe care și propune să-l înlăptuiască Mehmed II. Însuși sultanul spunea — cum remarcă ienicerul sîrb Mihailovici de Ostrovița — că: „Atîta vreme cît Chilia și Cetatea Albă le ține și le stăpînesc românii (*Volochove*), iar ungurii Belgradul sîrbesc, noi nu vom putea avea nici o biruință”⁵⁷. Încă înainte de 1462, se stabilesc relații polono-otomane pentru a se lua Chilia de la Țara Românească; ambele state aveau interese economice și politice și erau nemulțumite de amestecul Ungariei aici. Polonia și Ungaria nu ajunseseră la nici un rezultat prin politica lor scontînd să ia în stăpînire teritoriile românești maritimo-dunărene (conform înțelegerii de la Luck, 1429) sau folosind raporturile de vasalitate ale domnilor români; Sigismund a încurajat în acest sens atacurile lui Dan, 1429 și 1430, de a lua Chilia de la Alexandru cel Bun. În schimb, succesul lui Iancu de a avea o garnizoană la Chilia a nemulțumit Polonia și de bună seamă pe otomani, care și vedeau dejucate planurile de consolidare în bazinul dunăreano-pontic și frînată ofensiva pe Dunăre spre Belgrad. Se ajunge deci la un acord polono-otoman; încurajați otomanii atacă Chilia în 1462, atac la care cooperează și Moldova, avînd încurajarea Poloniei. Însă Chilia nu este cucerită și rămîne sub administrație munteană. Abia în 1465 Ștefan, domnul Moldovei, ia Chilia; el nu considera prezența lui Radu cel Frumos la domnia Țării Românești, ce avea dublă vasalitate față de Ungaria și Poartă, o garanție pentru securitatea Chilie. Constatăm că după 1470, Ștefan își schimbă atitudinea, părăsind politica polono-otomană și trece intens la pregătirea armată și diplomatică pentru a înfrunta inevitabilul atac otoman. În scurtul răstimp al armistițiului cu Venetia, otomanii revin în Marea Neagră: cuceresc cetățile italiene din Crimeea și hanul se recunoaște vasal (1475). Desăvîrșirea cuceririi Dobrogei trecea pe primul plan, dictată de motive economice și politice. Dobrogea

⁵⁷ *Călători străini...*, I, p. 128.

devenea legătura directă pe uscat cu hanul tătar, pe ajutorul căruia a contat Poarta în ofensiva nord-dunăreană apoi, cucerirea gurilor Dunării permitea instituirea monopolului asupra comerțului dunăreano-pontic. Drept urmare, în 1475 (din informațiile lui Dlugosz și Grigore Ureche), apoi în 1476 (în timpul campaniei împotriva lui Ștefan) sînt întreprinse atacuri asupra posesiunilor maritimo-fluviale ale Moldovei, Cetatea Albă și Chilia, care sînt apărute și rămîn sub administrație moldovenească. Din motive strategice, Ștefan hotărăște în urma acestor atacuri să construiască cetatea Chilie pe malul stîng al Dunării, făcînd-o mai ușor de apărat; construirea cetății se termină în 1479.

În cadrul politicii defensive românești, se înscrie și acțiunea de întărire a sistemului administrativ în ținutul gurilor Dunării, pendinte de Chilia (avînd reședința administrativă mai întii la Chilia Veche din deltă, apoi mutată la Chilia de pe malul stîng). Fie administrație moldovenească (cca 1420—1448, sigur 1426—1448⁵⁸ și 1465—1484), fie administrație munteană (1448—1465) la Chilia, ținutul gurilor Dunării a rămas în stăpînirea și hotarele țărilor române. Domnii români își exercitau autoritatea aici, reușind să asigure apărarea acestei regiuni în fața ofensivei otomane sau a intențiilor de anexare a altor state. Iată și interesanta observație a lui Enea Silvio Piccolomini privind faptul că hotarele celor două țări „se schimbă adesea după autoritatea și puterea suveranilor”⁵⁹ — și aceasta se întîmplă și în părțile sus amintite. Conducerea cetății și a ținutului era încredințată unor pîrcălabi, obicei întilnit atît în administrația Moldovei, cit și a Țării Românești. Forma prin care la conducerea unui ținut — socotit unitate administrativă în Moldova — se afla un pîrcălab, se adoptă pe vremea lui Alexandru cel Bun. În timpul administrației moldovenești, documentele atestă pîrcălabi la Chilia, așa cum reiese din actul de cancelarie din 19 februarie 1446⁶⁰ și din numeroasele acte din intervalul 1465—1484, ce amintesc cite doi pîrcălabi exercitînd, în cetate și în ținutul din dreapta și stînga Dunării, atribuții administrative, judecătorești și militare; dregătoria de pîrcălab, în cronicile turcești ce relatează cucerirea cetății, este indicată prin termenii de *dizdar* sau *emin*, desemnînd o funcție asemănătoare în administrația otomană. Regulamentul (*kanun-name*) emis de sultanul Baiazid II în august 1484, prevedea o serie de măsuri, urmărind trecerea la exploatarea bogățiilor noului ținut cucerit în folosul statului otoman în multe privințe se conservă obiceiul locului practicat și sub domnul Ștefan cel Mare și înainte de acesta. În ceea ce privește administrația munteană la Chilia (~ Veche din deltă) și în ținutul gurilor Dunării (1448—1465), numărul știrilor este restrîns. Semnalăm în mod deosebit informația transmisă de cronică lui Mathias Miechowski despre prezența a doi pîrcălabi, „*duos capitaneos*”⁶¹, aflați în cetate în timpul evenimentelor din 1465, care s-au soldat cu cucerirea acesteia de

⁵⁸ Asupra intervalului de timp cînd Chilia a aparținut Moldovei și cînd Țării Românești în prima jumătate a secolului al XV-lea se poartă discuții vezi Ș. Papacostea, *Chilia et la politique orientale de Sigismond de Luxembourg*, în „Revue roumaine d'histoire”, 3, 1976, p. 421—436; M. Popa, *op. cit.*, loc. cit.

⁵⁹ *Călătorii străini...*, I, p. 472—473.

⁶⁰ *Documente privind istoria României*, A (Moldova), I, doc. 256; pentru lista pîrcălabilor între 1465—1484 vezi A. Ghiață, *Condițiile instaurării...*, p. 102—103.

⁶¹ Matthias Miechow, *Chronica Polonorum*, Cracovia, 1521, p. 333.

Ștefan cel Mare. Prezența a doi pîrcălabi munteni dovedește perpetuarea obiceiului administrativ moldovenesc, sub care se aflase conducerea cetății înainte de 1448. În Țara Românească, titlul de pîrcălab se dădea conducătorului unui oraș; în târguri el era reprezentantul domnului. La Chilia se întîlnește aceeași formă la conducerea cetății și orașului, unde domnul era reprezentat de pîrcălab; fiind doi, probabil unul avea sarcina de a apăra cetatea și celălalt de a supraveghea stringerea vămii, dărilor, pescăriile și administrația propriu-zisă locală a târgului. Administrația românească în ținutul gurilor Dunării este una din laturile politicii de apărare la hotare în secolul al XV-lea, care și-a dovedit — cu sprijinul locuitorilor — eficacitatea timp de un secol.

În 1483 se încheie pe timp de cinci ani armistițiu între Ungaria și Poartă; aceasta semnifică anularea tratatului dintre Ștefan și Matei Corvin, Moldova rămînînd singură în fața ostilităților otomane. Și, într-adevăr, în vara anului 1484 are loc campania de cucerire a Chiliei și Cetății Albe de trupele otomane comandate de sultanul Baiazid II⁶². Încercarea Moldovei de a recupera în 1485 cele două cetăți nu a reușit; astfel că, a rămas neschimbată situația din 1484, cînd sultanul a fixat „granița între Moldova și țările islamice” prin cucerirea celor două cetăți cu ținuturile din jur — devenite dar-ul islam —, cum scria cronicarul Ibrahim Pecevi⁶³.

În vremea lui Mehmed II, apoi sub Baiazid II a început consolidarea dominației otomane în Dobrogea: se deplasează trupe și începe să se colonizeze ținutul cu elemente de iuruci turco-tătari, ceea ce a înlesnit întărirea administrației otomane aici. O fază importantă în acest proces de instaurare a dominației otomane în Dobrogea a fost marcată de a doua etapă a cuceririi ținutului — respectiv a gurilor Dunării. Dintr-o descriere de călătorie de la 1528 a lui Tranquillo Andronico, reținem că „după ce turcii au început să fie puternici în Europa, luînd în stăpînire țărmlul Mării Negre și aducînd sub stăpînirea lor *gurile Dunării*, au impus tributul celor două Valahii — [Moldova și Țara Românească] — lăsîndu-le puțînța de a-și alege voievozi, cu condiția ca ei să fie întăriți de sultanul turcilor”⁶⁴. După 1484, vilaiet-ugiul Dobrogea este inclus, din punct de vedere administrativ, într-o unitate mai mare: sangeacul Silistra. În lucrarea sa, Donado da Lezze, nota că la 1484 sangeacul Silistra ajunsese să se învecineze în sud cu sangeacul *Malgara* sau *Chiersaluch* (adică Kirk-Kilise) și sangeacul *Vize*, ajungînd la Dunăre unde la vest este în hotar cu sangeacul Nicopol și cel de *Vidin* (*Alvidin*), iar în nord includea Chilia (*Licostomo*) și Cetatea Albă (*Moncastro*). În aceleași însemnări se arată că, mergînd de la Varna de-a lungul mării spre nord, se întinde ținutul numit Dobrogea (*De Brozie*)⁶⁵. Este evident că Dobrogea era inclusă sangeacului de Silistra, subdiviziune a beylerbeylik-ului Rumelia. Așa cum întreaga istorie politică

⁶² Descrierea campaniei N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa cronologie*, în „Revue des études roumaines”, Paris, V—VI, 1957—1958, p. 67 și urm.; idem, *La conquête des cités marchandes de Chilia et Cetatea Albă par Bayazid II*, în „Südost-Forschungen”, XXIII, München, 1964.

⁶³ N. Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicii lui Pecevi*, în „Balcania”, V, 1, București, 1942, p. 395.

⁶⁴ *Călători străini...*, I, p. 248.

⁶⁵ Donado dá Lezze, *Historia Turchesca (1300—1514)*, ed. I, Ursu, București, 1909, p. 87.

a Dobrogei arată, ținutul a fost stăpînit în realitate numai de cei ce au dominat fluviul, iar, pentru a avea controlul efectiv al Dunării, a fost nevoie de puncte de sprijin militare pe malul stîng dunărean. Prin urmare, momentul decisiv în consolidarea instaurării dominației directe otomane în Dobrogea l-a marcat cucerirea cetății Chilia și a Bugeacului din nord de Isaccea (la 1484 și la 1538 pînă la Tighina-Bender) și organizarea raialei Brăila în primele decenii ale secolului al XVI-lea.

Instaurarea dominației otomane în Dobrogea s-a realizat în timp și spațiu în două etape. Întîrziată mult, datorită politicii de apărare a ținutului dusă cu consecvență și îndirjire de domnii români, cucerirea a fost posibilă datorită numărului forțelor antrenate în lupta ofensivă de imperiul otoman, datorită lipsei de cooperare cu domnii români, de care au dat dovadă statele vecine, urmărind fiecare propriile planuri de expansiune. Prima etapă se încheie în urma campaniei din 1419 (succedată de cea din 1420) cînd, cu toată rezistența trupelor conduse de domnul Mihail, care își pierde viața în bătălie, este cucerită cea mai mare parte a ținutului dobrogean, pînă la cetățile de margine Isaccea și Enisala. În nord-est de aceste cetăți, ținutul gurilor Dunării rămîne în stăpînire și administrație românească pînă la sfîrșitul secolului. Pe o hartă — e drept tîrzie — editată în atlasul lui E. Cortambert (cca 1852) unde se înscriu hotarele imperiului otoman la 1453, delta este însemnată cu altă culoare în afara hotarelor otomane și aparținînd țărilor române⁶⁶. A doua etapă a cuceririi otomane în Dobrogea o marchează campania din 1484, cînd ținutul gurilor Dunării (împreună cu Chilia) apărât de Ștefan cel Mare este cucerit și înglobat în hotarele statului otoman⁶⁷. Și tot în campania din 1484, otomanii cuceresc și Cetatea Albă cu ținutul pendinte de ea la nord de brațul Chilia. Unite în aceeași perioadă de timp la statele române (sfîrșitul secolului al XIV-lea), aceste ținuturi dunăreano-pontice au fost cucerite de otomani după un secol în împrejurări similare.

Ni se pare semnificativ a aminti cîteva din argumentele prezentate în divanul Moldovei de C. Hurmuzaki în raportul din 9 decembrie 1857, prin care se protesta împotriva încălcării prevederilor tratatului de la Paris (1856). Conform acestui tratat, delta și cele trei județe Cahul, Bolgrad și Ismail, trebuiau alipite Moldovei; datorită schimbării de atitudine a diplomației europene, gurile Dunării au trecut în hotarele imperiului otoman. Or, în divanul Moldovei raportul-protest reamintea opiniei publice — și aceasta numai cu 20 de ani înainte de realipirea Dobrogei la România — că: Mircea cel Bătrîn a stăpînit Dobrogea; invocîndu-se o serie de izvoare cunoscute pe atunci, se arăta că cetatea Chilia comandase întreg teritoriul deltei în vremea domnilor români; se aprecia că „ținutul Bugeacului, Ismailului, Akkermanului și Chiliei” — delta făcînd parte din acesta din urmă —, formau „a treia parte a Moldovei” și au fost „proprietatea necontestată a Moldovei” din vremea lui Ștefan cel Mare⁶⁸.

⁶⁶ *Nouvel Atlas de géographie*, ouvrage dressé sous la direction de E. Cortambert, Paris, (1852), harta nr. 24.

⁶⁷ Punctul nostru de vedere privind cele două etape de cucerire a Dobrogei acceptat de C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 381.

⁶⁸ D. A. Sturdza, C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. VI, București, 1896, p. 314-322, 818-826.

Înteruptă brusc de cucerirea otomană și instaurarea dominației străine, unitatea teritorial-politică a românilor a fost restabilită în urma războiului de independență, care a readus Dobrogea în hotarele firești ale statului român (1877—1878), etapă în unificarea teritoriilor românești carpato-dunăreano-pontice, ce se înscrie cu o semnificație profundă alături de evenimentele din 1859 și 1918. În tot intervalul dominației otomane (secolele XV—XIX), societatea românească a continuat să locuiască neîntrerupt în Dobrogea, să întrețină legături permanente cu românii din stînga Dunării, așa cum s-a întîmplat în toată istoria zbuciumată a ținutului, să aspire la unitatea națională.

ASPECTS DE L'ORGANISATION POLITIQUE DE DOBROUDJA AU MOYEN-ÂGE(XIII-e — XV-e SIÈCLES)

RÉSUMÉ

L'étude expose quelques aspects de la vie politique de Dobroudja (les actuels départements de Constanța et Tulcea) au moyen-âge ayant trait à la société roumaine ou présentant des implications sur celle-ci, pendant la période comprise entre l'invasion mongole (XIII-e siècle) et les étapes de l'instauration de la domination ottomane dans cette région (XV-e siècle).

L'auteur aborde de manière synthétique, marquée par un nouveau point de vue, plusieurs problèmes importants tels la domination tatare en Dobroudja (XIII-e siècle — première moitié du XIV-e siècle), les formes des autonomies locales roumaines et les rapports de celles-ci avec les Tatars, Byzance et les Génois, la politique des princes roumains de défense de la région de Dobroudja face à l'offensive ottomane.

Durant cette période de même que pendant l'intervalle de domination ottomane (XV-e — XIX-e siècles), la Dobroudja a été habitée par la population roumaine qui a entretenu des rapports permanents avec les Roumains vivant sur la rive gauche du Danube.

Interrompus brusquement par la conquête de la Dobroudja par les Ottomans, l'unité territoriale-politique des Roumains a été rétablie par la suite de la guerre d'indépendance de 1877—1878 qui, en ramenant la Dobroudja éntre les frontières naturelles de l'État roumain, se situe comme une étape significative dans le processus d'unification des territoires roumains carpatho-danubiens-pontiques, aux côtés des événements de 1859 et 1918.

ATITUDINEA INTERNAȚIONALEI I-a ȘI A II-a FAȚĂ DE PROBLEMA NAȚIONAL-COLONIALĂ

DE

MIRCEA N. POPA

Istoria mișcării muncitorești și socialiste internaționale de pînă la primul război mondial relevă strînsa legătură dintre problema colonială și cea națională, interdependența dintre poziția și tactica organizațiilor politice și profesionale muncitorești în cele două chestiuni.

În dezvoltarea sa istorică, ca rezultat al acțiunii unei legi universale a capitalismului, acesta a cunoscut în problema națională două tendințe: pe de o parte, trezirea popoarelor la viața națională, apariția și dezvoltarea mișcărilor naționale, crearea statelor naționale și lupta împotriva opresiunii naționale, pe de altă parte, dezvoltarea relațiilor între națiuni, tendința de desnaționalizare a unor popoare, de exploatare a națiunilor dominate, crearea și dezvoltarea unității internaționale a capitalului, a vieții economice în ansamblu etc.

În ajunul revoluțiilor și mișcărilor revoluționare de la mijlocul veacului, trecut, și cu atît mai mult în anii 1848—1849 și în epoca postrevoluționară, cînd proletariatul modern, de fabrică, își făcuse apariția în țările europene mai dezvoltate, iar clasa muncitoare debutase în activitatea politică ca o forță conștientă de interesele sale, cele mai avansate elemente muncitorești se afirmaseră alături de democrații burghezi în activitatea de sprijinire a luptei de independență a unor popoare europene și extra-europene.

În contextul creat de dezvoltarea conștiinței naționale a numeroase popoare oprimate, de lupta de rezistență a unor popoare față de cuceririle colonialiste, K. Marx și F. Engels au sprijinit lupta pentru recucerirea independenței de către italieni, români, polonezi, maghiari ș.a., au dezvoltat baza materială a expansiunii și cuceririlor europene și extraeuropene a unor state de pe vechiul continent, consecințele social-economice și politice ale dependenței economice și politice față de marile puteri europene pentru popoarele subjugate.

Relevînd faptul că Marea Britanie, țara capitalistă «model», avea în domeniul industriei moderne la mijlocul veacului al XIX-lea un avans de 80 de ani față de celelalte țări, că ea deținea un monopol mondial în plan industrial, că din 1833 avea loc „o extindere forțată a piețelor asiatice prin distrugerea rasei umane”¹, F. Engels sintetiza politica claselor conducătoare britanice către mijlocul secolului în felul următor: „Anglia

¹ K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, Edit. politică, București, 1966, p. 457.

trebuia să devină «atelierul lumii»; toate celelalte țări trebuiau să devină pentru Anglia ceea ce devenise deja Irlanda: piețe pentru produsele sale industriale, surse de materii prime și de mijloace de trai. Anglia, marele centru industrial al unei lumi agrare, cu un număr mereu crescând de sateliți producători de griu și de bumbac care să se învirească în jurul soarelui industrial. Ce perspectivă minunată”². În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, când deja alte câteva țări europene au evitat să ajungă în situația de anexe agrare ale Angliei industriale, devenind ele însele puteri industriale moderne și expansioniste, numărul celor care urmăreau o politică similară celei britanice a crescut rapid. K. Marx și F. Engels nu s-au limitat la demascarea metodelor, devenite tradiționale folosite de marile puteri europene, — deschiderea piețelor «barbare» cu ajutorul tunului, recurgerea la războiul comercial pentru rezolvarea rivalităților dintre statele europene —, ci au insistat în a releva implicațiile social-economice ale politicii acestora față de societățile asiatice sau africane. K. Marx remarca, de pildă, că comerțul englezilor cu India și China exercita „... o influență revoluționarizatoare asupra modului de producție manual în măsura în care prețul scăzut al mărfurilor desființează torsul și țesutul, care din timpuri străvechi fac parte integrantă din această unitate a producției industriale — agricole și astfel distruge obștea”³. Antrenând în civilizația modernă popoare din Asia sau Africa, industria europeană a avut efecte pustiitoare asupra a numeroase țări. Așa, de pildă „aburul britanic și știința britanică — sublinia K. Marx, n.n. — au distrus pe întreg teritoriul Hindustanului legătura dintre agricultură și producția meșteșugărească”⁴, au provocat decăderea unor vechi orașe indiene și a numeroase meșteșuguri, au atras suferințe inimaginabile și pieirea a milioane de oameni. Pe scurt, în întregul veac al XIX-lea, meșteșugurile tradiționale ale Asiei orientale, în special, au fost victimele concurenței făcute de produsele industriei moderne europene și nord-americane. În lumea extraeuropeană avea loc adesea un fenomen asemănător celui semnalat de K. Marx și F. Engels în cazul Irlandei: „Ori de câte ori Irlanda era pe punctul de a se dezvolta din punct de vedere industrial, ea a fost zdrobită și transformată din nou într-o țară eminentă agrară”⁵. Cei doi gânditori au sesizat și un alt aspect al relațiilor dintre țările avansate din Europa și țările care au cunoscut o dezvoltare tardivă: schimbul de mărfuri industriale și primare în defavoarea furnizorilor celor din urmă. Această teză, ca și altele, a fost confirmată de cercetări ulterioare, ca cele ale lui Samir Amin, care au demonstrat, de exemplu, că în 1939 țările subdezvoltate puteau cumpăra cu aceeași cantitate de produse primare numai 60% din cantitatea de produse industriale cumpărată în 1870—1880⁶.

Pornind, așadar, de la analiza a numeroase aspecte ale vieții social-economice, politice și spirituale, K. Marx și F. Engels și-au fundamentat științific atitudinea ostilă față de războaiele comerciale și coloniale, față

² *Ibidem*, vol. 2, p. 673.

³ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 25, partea I, 1969, p. 337—338.

⁴ *Ibidem*, vol. 9, p. 138.

⁵ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 16, p. 486.

⁶ Samir Amin, *L'Accumulation à l'échelle mondiale. Critique de la théorie du sous-développement*, Éditions Anthropos, Dakar-Paris, 1979, p. 89.

de asupra și exploatare națională, furnizînd totodată mișcării muncitorești și socialiste o bază solidă pentru elaborarea tacticii în problema națională și în cea colonială.

În epoca Internaționalei I-a (1864—1876), K. Marx și F. Engels concepeau rezolvarea problemei naționale ⁷ în strînsă legătură cu perspectivele revoluției europene și sarcinile proletariatului și ale organizațiilor sale politice. Teza marxistă fundamentală, însușită și promovată de Internaționala I-a, cu privire la problema națională a fost sintetizată în cunoscuta formulare potrivit căreia « o națiune nu poate deveni liberă atîta timp cît asuprește alte națiuni ». În consecință, sub conducerea lui K. Marx și F. Engels, Internaționala I-a s-a solidarizat cu mișcările de eliberare națională, a chemat proletariatul să lupte împotriva exploatării naționale, să militeze pentru dezrobirea naționalităților asuprite, să combată războaiele de jaf și cotropire a țărilor mai slab dezvoltate, de înăbușire a mișcărilor de eliberare națională. Problema națională a fost privită ca o componentă a luptei revoluționare proletare împotriva exploatării și pentru socialism. Iată de ce, K. Marx și F. Engels și, sub influența lor, Internaționala I-a și-au definit cu claritate poziția în cele mai acute probleme de evidentă exploatare națională, de reprimare a rezistenței față de cotropitorii străini și a luptei de eliberare a unor popoare subjugate, cum era, de exemplu, cazul irlandezilor și polonezilor, al italienilor și mexicanilor, al bulgarilor și indienilor etc. Ipoteca irlandeză, « maladia cronică a Angliei » continua să influențeze soarta mișcării muncitorești din Anglia ⁸. Lupta irlandezilor în « insula lor verde » — « prima colonie » a Angliei — a fost sprijinită cu vigoare, remarcîndu-se faptul că eliberarea Irlandei era o condiție a însăși victoriei proletariatului britanic în lupta sa de clasă. F. Engels sublinia că pretinsa libertate a cetățenilor britanici se baza pe asuprirea irlandezilor, a coloniilor. Totodată, marxistii combăteau sentimentele de națiune dominantă dezvoltate în rîndurile proletariatului englez de propaganda capitalistă, pentru a-i transforma pe muncitori în instrumente ale stăpînirii asupra Irlandei.

În repetate rînduri, F. Engels a relevat necesitatea sprijinirii luptei de eliberare națională a polonezilor de sub dominația Rusiei țariste și a altor asupritori, precum și efectul istoric pe care l-ar fi avut distrugerea țarismului. În anul 1892 el scria : „... Renașterea unei Polonii independente, puternice, este o chestiune care ne privește pe noi toți, nu numai pe polonezi” ⁹. Independența Poloniei, considera F. Engels, „... este o necesitate pentru colaborarea armonioasă a națiunilor europene. Ea poate fi cucerită numai de tînărul proletariat polonez. . . Iar muncitorii din restul Europei au tot atîta nevoie de independența Poloniei ca și muncitorii polonezi înșiși” ¹⁰. Cît privește Rusia, F. Engels sublinia în 1883 : „... Pieirea țarismului, nimicînd ultimul reazem al monarhismului în Europa, înlăturînd « agresivitatea » Rusiei, ura Poloniei și a altora față de ea, va

⁷ Vezi: G. Haupt, C. Weil, *L'eredita di Marx ed Engels e la questione nazionale*, în „Studii istorice”, Instituto Gramsci Editore, a. XV, nr. 2, aprilie-giugno, 1974, p. 270—324.

⁸ *Ibidem*, p. 323.

⁹ K. Marx, F. Engels, *op. cit.*, vol. 22, 1965, p. 275—276.

¹⁰ *Ibidem*, p. 276.

duce la o cu totul altă combinare a puterilor, va face țândări Austria și va stîrni în toate țările o puternică mișcare în vederea transformării interne”¹¹.

În ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, dominate de activitatea Internaționalei a II-a socialistă, marxistii consecvenți au rămas credincioși poziției și tacticii care susțineau autodeterminarea politică a popoarelor subjugate. Astfel, congresul socialist internațional întrunit la Londra în anul 1896, „...repetînd principiul democratic statornicit (principiu la care congresul, firește, nu s-a limitat), a avut de asemenea în vederea tocmai autodeterminarea politică — a popoarelor oprite, n.n. — și nicidecum vreo autodeterminare «culturală» oarecare”¹². În rezoluția adoptată la Londra se sublinia : „Congresul se declară în favoarea dreptului la autodeterminare... al tuturor națiunilor și exprimă simpatia sa pentru muncitorii din orice țară care actualmente gem sub jugul absolutismului militar, național sau de altă natură”. În mod special, congresul a ținut să-și exprime simpatia și solidaritatea cu popoarele din Orient care luptau pentru libertate¹³.

Social-democratul rus G. V. Plehanov, de pildă, ca și alți militanți care se situau pe pozițiile socialismului revoluționar, lupta în primii ani ai secolului nostru pentru ca partidele și organizațiile Internaționalei a II-a să promoveze neabătut principiul autodeterminării politice a popoarelor. În aceeași perioadă, socialistul sloven, H. Tuma releva în scrierile sale «unitatea economică naturală» a sîrbilor, croaților și slovenilor și se pronunța pentru autodeterminarea lor. În Bulgaria, D. Blagoev și Kolarov susțineau tezele marxiste în problema națională, dar, totodată, respingeau concesiile făcute de unii socialiști naționalismului partidelor burgheze și insistau asupra primordialității luptei de clasă. Socialistul român C. Rakovski milita pentru formarea de state naționale, pronunțîndu-se, în același timp, pentru respectarea fermă a principiilor luptei de clasă. P.S.D.R. nu a înțeles însă faptul că realizarea deplină a unității naționale a poporului român constituia un obiectiv al etapei de desăvîrșire a revoluției burghezo-democratice, că burghezia română mai avea în ajunul primului război mondial capacitatea de a conduce lupta cu caracter progresist a poporului pentru înfăptuirea aspirațiilor naționale legitime.

Congresul socialist sud-slav, întrunit la Lubliana în 1909, remarcînd faptul că slovenii, sîrbii și croații aparțineau aceleași familii, căuta soluția problemei naționale în cadrul Austro-Ungariei. Totuși, Conferința socialistă interbalcanică, întrunită la Belgrad în anul 1910, s-a plasat pe pozițiile autodeterminării naționale, pînă la separarea totală, preconizînd comunitatea liberă a popoarelor balcanice.

Liderii oportuniști ai Internaționalei socialiste nu au înțeles însă importanța revoluționară a mișcării de eliberare națională în țările dependente și coloniale. Atitudinea lor față de mișcarea de eliberare națională era legată și de dezvoltarea tendințelor oportuniste în mișcarea muncitorească și socialistă. Se remarcă divizarea socialiștilor în ceea ce privește

¹¹ *Ibidem*, vol. 21, p. 472.

¹² V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, p. 44.

¹³ *Verhandlungen und Beschlüsse des Internationalen Sozialistischen Arbeiter- und Gewerkschafts-Kongresses zu London vom 27. Juli bis 1. August 1896*, Verlag der Buchhandlung Vorwärts, Berlin, 1896, p. 27—32. Vezi și V. I. Lenin, *op. cit.*, vol. 20, p. 435—436.

interpretarea imperialismului, poziția și tactica în chestiunile națională și colonială etc. Dealtminteri, Internaționala socialistă nu a înscris niciodată ca atare problema națională pe ordinea de zi a congreselor sale pentru o dezbateră teoretică. Problema națională a preocupat, însă, după cum s-a semnalat deja într-o oarecare măsură, partidele socialiste. Social-democrația germană, de exemplu, susținute înainte de 1890 reconstituirea Poloniei independente, dar după această dată, în condițiile creerii unui Partid Socialist Polonez, care revendica reconstituirea unui stat polonez unificat, au apărut atitudini diferite: în 1897, în cadrul congresului de la Hamburg, unui social-democrați au cerut, « în numele progresului », germanizarea teritoriilor poloneze. G. Ledebour recunoștea de altfel că social-democrații germani erau departe de a înțelege nevoilor minorităților naționale din Reichul wilhelmian. În problema poloneză, în special, și în cea națională, în general, se remarcă poziția adoptată de Rosa Luxemburg. Cunoscuta militantă socialistă se pronunța în ultimii ani ai veacului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea împotriva oricărei concesiuni față de « ideea națională ». Ea afirma, provocând, este drept, riposte din partea multor socialiști, că crearea de state naționale nu constituie de loc un progres în ochii unui socialist, iar revendicările naționale stânjneau unitatea internațională a proletariatului. Din această cauză, privitor la problema poloneză și în general la chestiunea națională în imperiul țarist, R. Luxemburg preconiza: unitatea proletariatului tuturor națiunilor aflate sub jugul rus; lupta comună pentru o republică democrată rusă care să asigure între granițele sale libertatea polonezilor și a celorlalte națiuni. Pentru înțelegerea atitudinii social-democrației germane și în bună parte internațională în problema națională în ajunul primului război mondial, o semnificație aparte are poziția pe care s-a situat Karl Kautsky — teoretician al Internaționalei socialiste. În anul 1907 el scria: „Problemele naționale nu mai trebuie să preocupe proletariatul în luptele sale practice actuale”¹⁴, deoarece victoria clasei muncitoare în lupta sa împotriva burgheziei va permite și rezolvarea acestora.

În 1916, în cursul primului război mondial imperialist de reîmpărțire a lumii, mai mulți socialiști — Radek, Gorter, H. Roland — Holst — se declară de acord cu Rosa Luxemburg, nerecunoscând caracterul progresist, revoluționar al aspirațiilor naționale ale popoarelor asuprite din Europa și Rusia țaristă. Rosa Luxemburg aprecia că războiul imperialist pune la ordinea zilei revoluția proletară. În această situație, aspirația la independență națională era tardivă și lipsită de semnificație revoluționară.

Fără îndoială, aceste fapte legate de raportul dintre socialiști și problema națională au dus la apariția unor tensiuni în mișcarea muncitorească. Ele erau, de pildă, deosebit de evidente în mișcarea socialistă din Austro-Ungaria. La Viena, socialistul Otto Bauer se teme ca « naționalismele » care se afirmă să nu ia forme separatiste și să distrugă cadrul necesar unei dezvoltări economice rapide — cum era socotit Imperiul habsburgic — și al formării unei conștiințe supranaționale. El preconiza ca țel al social-democrației cu tendințe internaționaliste organizarea în comunități naționale autonome care să se bucure de realizările culturii

¹⁴ Karl Kautsky, *Patriotism și social-democrație*, Edit. revistei „Viitorul social”, Iași, p. 15.

lor. Un alt social-democrat, Karl Renner, a elaborat în Austro-Ungaria teoria autonomiei personale, care avea la bază ideea că naționalitatea era un atribut al cetățeanului, ca și confesiunea religioasă. În consecință, trebuiau organizate «asociații naționale» independente de teritoriu, avînd administrație proprie și autonomie în problemele de limbă, învățămînt și cultură. Așadar, unitatea reprezentată de monarhia multinațională habsburgică nu era pusă în discuție.

În rîndurile socialiștilor unguri și ale intelectualilor cu tendințe socialiste se exprimau în problema națională puncte de vedere deosebite. Dacă poetul Endre Ady condamna asupra națională, manifestînd multă simpatie pentru românii din Transilvania, liderul Partidului Social-Democrat Ungur, Sigismund Kunfy, disprețuia revendicările naționale. Partidul însuși dorea independența Ungariei față de monarhia Habsburgilor, dar nu admitea independența națiunilor subjugate din cuprinsul Ungariei — români, sîrbi, slovaci.

Toate acestea au provocat neînțelegeri și sciziuni, fricțiuni naționale între socialiștii de pe cuprinsul Austro-Ungariei, ducînd la introducerea federalismului în organizarea politică și profesională a clasei muncitoare în dauna intereselor proletariatului și a luptei sale de clasă.

Revoluția burghezo-democratică din Rusia (1905—1907), dezvoltarea mișcărilor de eliberare socială și națională în Orient au stimulat abordarea mai atentă a chestiunilor națională și colonială. Devenea tot mai limpede faptul că lupta pentru socialism nu era o problemă specifică exclusiv țărilor dezvoltate ale Europei. Un sistem coerent, științific, referitor la sarcinile și locul în mișcarea general revoluționară a luptei de eliberare națională și colonială n-a putut fi conceput și elaborat decît de V. I. Lenin. Epoca imperialistă, constata V. I. Lenin, „... a transformat toate marile puteri în asuprațoare ale unui șir de națiuni...”¹⁵, iar în timp de pace „... Rusia a bătut recordul mondial de asuprațoare a națiunilor pe baza unui imperialism mult mai brutal, medieval, înapoiat din punct de vedere economic, militar-birocratic”¹⁶. Iată de ce, concluziona V. I. Lenin, „nu poate fi socialist proletariatul care se împacă cu o cît de mică violență din partea propriei sale națiuni împotriva altor națiuni”¹⁷. Așadar, sintetiza V. I. Lenin concepția sa revoluționară marxistă, „egalitatea deplină în drepturi a națiunilor, dreptul națiunilor la autodeterminare, unirea muncitorilor de toate naționalitățile — iată programul național pe care marxismul îl indică muncitorilor, pe care-l indică experiența lumii întregi și experiența Rusiei”¹⁸.

K. Marx și F. Engels au fost preocupați în mai multe rînduri de problemele puse mișcării muncitorești de expansiunea colonială în lumea extraeuropeană și au demascat și condamnat colonialismul. Încă în *Capitalul*, ocupîndu-se de procesul acumulării primitive de capital, K. Marx scrisese: „Descoperirea zăcămintelor de aur și de argint din America, exterminarea, înrobirea și îngroparea de vie a populației băștinașe în mine, începutul cuceririi și jefuirii Indiilor Orientale, transformarea Africii

¹⁵ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 22, 1952, p. 354.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 26, 1965, p. 332.

¹⁸ V. I. Lenin, *Opere*, vol. 20, p. 456.

într-un ținut de vânătoare sistematică împotriva negrilor — așa au arătat zorile erei producției capitaliste. Aceste procese idilice sînt momente principale ale acumulării primitive”¹⁹. Analizînd relația dintre exploatarea sălbatică a Africii și prosperitatea unor « civilizate » centre urbane europene, K. Marx remarcă : „Orașul Liverpool s-a dezvoltat pe baza comerțului cu sclavi. Acest comerț constituie metoda lui proprie de acumulare primitivă”²⁰.

Mai apoi, pînă la declanșarea primului război mondial, problemele specifice țărilor coloniale nu au constituit obiectivul unei cercetări și analize profunde și atente din partea socialiștilor. În primii ani ai veacului nostru, au fost făcute totuși încercări de elaborare a unor doctrine anticolonialiste de inspirație socialistă. Așa, de exemplu, J. A. Hobson a publicat în 1902 în Anglia lucrarea « *Imperialism a Study* », iar în Franța a apărut în 1905 cartea lui Paul Louis « *Le colonialisme* ».

În epoca trecerii de la capitalismul liberei concurențe la imperialism și în primii ani de existență a acestuia, lipsa unei concepții științifice globale despre noul stadiu de evoluție al capitalismului a stînjinit abordarea ideologică sub toate aspectele a problemei coloniale. Problema colonială nu era înțeleasă în multitudinea aspectelor ei. În anul 1903, socialistul olandez Wiedijk aprecia că dominația europeană în colonii făcea necesară apariția în aceste teritorii a structurilor social-economice capitaliste, moderne. K. Kautsky, teoretician al social-democrației germane și internaționale, împărtășea păreri asemănătoare. În consecință, apărea firească concluzia obligativității parcurgerii de către colonii a stadiului capitalist de dezvoltare. Totuși, în aceeași perioadă socialiștii olandezi Mendels și Gorter au întrevăzut posibilitatea ca popoarele subdezvoltate din colonii « să sară » peste faza capitalistă în condițiile victoriei revoluției socialiste în țările dezvoltate ale lumii.

Cît privește lupta de eliberare a popoarelor subjugate din colonii, este notabil faptul că Rosa Luxemburg aprecia că aceasta se încadra în lupta generală împotriva capitalismului și imperialismului. Anticolonaliștii au fost mai numeroși și activi îndeosebi în țările care la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea nu aveau colonii. Dealtminteri, rîndurile lor cuprind, pe lîngă socialiști, numeroși democrați burghezi. Așa, de pildă, primul război parțial pentru reîmpărțirea coloniilor, declanșat în 1898 de imperialismul nord-american împotriva Spaniei, a provocat vii reacții în S.U.A. Exprîmîndu-și vehement indignarea, scriitorul Mark Twain declara că politica colonialistă impunea ca pe steagul Statelor Unite „dungile albe să fie vopsite în negru, iar stelele înlocuite cu capul de mort”. Mai mult, Liga antiimperialistă, constituită din mai multe ligi antiimperialiste locale și districtuale din S.U.A., s-a întrunit în octombrie 1899 într-o conferință la Chicago și a adoptat Platforma Ligii antiimperialiste americane (18 octombrie 1899)²¹. În document se declara : „... A devenit necesar, în țara lui Washington și Lincoln, să reafirmăm dreptul la viață, libertate și fericire al tuturor oamenilor indiferent de rasă și culoare... Insistăm asupra faptului că subjugarea oricărui popor este

¹⁹ K. Marx, *Capitalul*, ed. a IV-a, vol. I, 1960, p. 745.

²⁰ *Ibidem*, p. 753.

²¹ Vezi textul în: *Documents of American History*, eighth edition, vol. II, edited by H. S. Commager, New York, 1968, p. 11—12.

o agresiune criminală... Condamnăm sincer politica actualei Administrații Naționale în Filipine ²²... Semnalăm măcelul din Filipine ca un lucru îngrozitor și inutil... Regretăm că sîngele filipinezilor pătează mîinile americanilor. Susținem, împreună cu Abraham Lincoln, că nici un om nu este destul de bun pentru a-l guverna pe altul fără încuviințarea acestuia; cînd un alb se guvernează pe sine, asta este autoguvernare, dar cînd el se guvernează pe sine și îl guvernează și pe altul, asta este mai mult decît autoguvernare — asta este despotism”.

Se putea totuși constata că organizațiile afiliate Internaționalei socialiste luptau adesea puțin și insuficient împotriva colonialismului, deși nu au lipsit protestele împotriva fărădelegilor și crimelor colonialiștilor. Cu toate că în Marea Britanie mișcarea abolitionistă avea deja o îndelungată tradiție, grupînd mai întii de toate intelectuali burghezi etc., dar atrăgînd, mai ales în secolul al XIX-lea, și elemente cu orientare socialistă, nu se remarcă existența unei grupări anticolonialiste puternice, influentă și activă. Situația era similară în Franța, țara în care, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, revoluția burgheză, prin reprezentanții săi de orientare democrată, pusese bazele unei tradiții anticolonialiste. M. Robespierre nu ezitase să declare în 1793 Convenției naționale că „nici un popor nu poate deveni proprietatea unui alt popor, nici un om nu poate fi considerat proprietatea unui alt om” ²³ și, în consecință, ceruse corectarea « Declarației drepturilor omului și ale cetățeanului » din 1789, în sensul că „orice atentat la securitatea și, bineînțeles, la libertatea, cu atît mai mult la existența omului, este oprit de lege și, mai ales, este interzis ca un om, oricum ar fi el, să devină proprietatea unui alt om, oricine ar fi el” ²⁴. Ca urmare, M. Robespierre ceruse și obținuse suprimarea sclaviei în coloniile franceze și a comerțului cu sclavi. Această orientare revoluționar-democrată a inspirat în veacul următor atitudinea anticolonialistă și de sprijinire a luptei pentru libertate a popoarelor manifestată în unele cercuri burghezodemocrate sau liberare, precum și în rîndurile proletariatului ²⁵.

În Germania, de pildă, încă în 1880 social-democrația a protestat, prin articolele publicate în presă de Karl Kautsky, împotriva achiziționării de colonii de către Reichul wilhelmian și a contribuit la respingerea de către Reichstag a proiectului de acaparare a insulei Samoa. Un an mai tîrziu, social-democrația a combătut, cu prilejul campaniei electorale, colonialismul, subliniind că „prin colonii și emigrație nu poate fi dirijată supraproducția și suprapopulația...Trebuie să ne îngrijim ca patria noastră să fie locuibilă pentru toți cetățenii și cererii de colonii peste hotare îi opunem cerința colonizării interne, adică îmbunătățirea cultivă-

²² Colonie spaniolă pentru care S.U.A. luptau cu scopul de a o acapara.

²³ Robespierre, *Textes choisis*, tome I, Paris, 1956, p. 86.

²⁴ *Ibidem*, p. 142.

²⁵ Semnificativă în acest sens este atitudinea adoptată de comuniștii francezi, sub conducerea lui M. Threz, față de războiul colonial din Indochina, declanșat în 1946, ca și față de politica guvernului de înăbușire a insurecției anticolonialiste izbucnită în Madagascar în aceeași perioadă: comuniștii au refuzat să aprobe reprimarea și în martie 1946 toți deputații comuniști, cu excepția miniștrilor comuniști, s-au abținut de a-și da votul de încredere în politica guvernului față de Indochina (cf. R. Tiersky, *Le mouvement communiste en France (1920—1972)*, Paris, Fayard, 1973, p. 127).

rii pământului...”²⁶. În 1884, ziarul « Sozialdemokrat » prezenta cititorilor săi raportul dintre colonialism, militarism și politica agresivă, scriind : „Cine spune astăzi colonii, spune și războaie coloniale, spune cuirasate, spune armată colonială, spune într-un cuvânt militarism”²⁷. Același organ de presă dezvăluia raportul dintre colonialism și exploatarea capitalistă din metropolă : „Colonizare înseamnă acumulare de capital, iar acumularea de capital înseamnă acumularea mizeriei”²⁸. De la tribuna Reichstagului, la 4 martie 1885, deputatul social-democrat Wilhelm Liebknecht nu ezita să demaște propaganda colonialiștilor, care urmărea „... crearea unor iluzii în ochii poporului, un fel de fata morgana pe nisipul și mlaștinile Africii, unde cursa colonială apare ca un dans final, un dans al morții pentru societatea burgheză”²⁹. Opoziția față de politica colonialistă a Reichului a continuat prin repetate luări de poziție din partea social-democraților. Efectul distrugător al alcoolismului practicat de colonialiști în Africa a fost, de exemplu, dezvăluit în plin Reichstag : „Unde pune creștinismul piciorul, pe lângă Biblie apare sticla de alcool și ultima are o atracție mai mare ca prima”³⁰. În 1893, represaliile germanilor împotriva răsculaților din Camerun au stîrnit indignare și condamnare din partea social-democrației. Franz Mehring nu a ezitat să înfiereze această operațiune care « a pătat numele de german în lume ». De asemenea, fracțiunea social-democrată din Reichstag a condamnat masacrarea tribului herero din Africa de Sud. Această atitudine avea o bază și argumente științifice, marxiste. Presa social-democrației germane preciza, de pildă, în articolul « Marx despre sistemul colonial » : „Unde Marx a fost înțeles s-a terminat cu înșelăciunea reformei sociale, locul ei luîndu-l lupta de clasă a proletariatului, care a devenit conștient de misiunea sa istorică în lume...”³¹.

Așadar, social-democrații germani consecvent revoluționari au constituit unica forță politică care s-a ridicat hotărît împotriva aventurilor colonialiste și a șovinismului colonial, demascînd, totodată, intențiile claselor guvernante de a folosi colonizarea ca o armă împotriva mișcării muncitorești, dînd proletariatului iluzia unei vieți mai bune în colonii. Burghezia imperialistă germană încerca să « exporte » problema socială și să abată clasa muncitoare de la lupta de clasă, considerînd colonizarea peste mări drept « cel mai bun deviator pentru pericolul social-democrat » din Reich. Această politică a găsit, din păcate, susținători fățiși sau mascați în rîndurile social-democraților de dreapta, care se străduiau să acrediteze ideea că prin sprijinirea politicii colonialiste a guvernului făceau « un serviciu industriei și muncitorimii germane ». Mai mult, la începutul veacului nostru, ei făceau eforturi pentru a elabora o politică colonială « socialistă ».

În ultimul an al secolului al XIX-lea, problema atitudinii față de politica colonialistă s-a pus cu deosebită acuitate și în Marea Britanie

²⁶ *Die Sozialdemokratie im Deutschen Reichstag*, Berlin, Verlag Buchhandlung Vorwärts, 1966, p. 204.

²⁷ Cf. Walter Heinz, *Alternative zu Bismarck*, Akademie Verlag, Berlin, 1970, p. 119.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 117.

³⁰ *Die Sozialdemokratie im Deutschen Reichstag*, p. 342.

³¹ Cf. Walter Heinz, *op. cit.*, p. 119.

cu prilejul războiului anglo-bur, ceea ce a dus la divizarea socialiștilor englezi : Keir Herdie și tovarășii săi s-au opus politicii guvernului, în timp ce « fabienii » în frunte cu B. Shaw, ca de altfel și Blatchford, au sprijinit războiul colonialist imperialist dus în Africa de Sud.

În Franța, liderul socialist Jean Jaurès — și totodată istoric al revoluției burgheze de tip clasic din Franța, cunoscător, așadar, al tradițiilor democratice ale acesteia — a luat atitudine în legătură cu doctrina expansiunii coloniale pașnice, cu prilejul unui discurs rostit la Bordeaux în 1903 : „Noi socialiștii, considerăm ca o datorie pentru diplomația noastră ca, fără violențe și fără extinderi coloniale, să insiste, în măsura dreptului ce îl dă Franței puterea producției ei, pentru ca o parte din debușeele îndepărtate... să asigure penetrația pașnică a industriei noastre, ceea ce este o condiție necesară pentru o abundență a salariilor în folosul clasei muncitoare”³².

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, socialiștii italieni au condamnat colonialismul, cerînd cu fermitate încetarea războiului de cucerire din Abisinia. În 1911, mai mulți lideri socialiști italieni — L. Bissolati, L. Bonomi, anarho-sindicalistul Arturo Labriola ș.a. — au aprobat însă politica colonialistă a guvernului G. Giolitti în Africa de Nord, apreciind că Tripolitanian ar fi putut servi la instalarea a 2 milioane de coloniști italieni. Această atitudine a provocat o criză în Partidul Socialist, deoarece Turati și G. Salvenini sprijiniți pe majoritate se împotriveau războiului colonialist, susținînd lozincă « Nici un om, nici un ban ! ». Congresul de la Reggio Emilia al Partidului Socialist (1912) a decis expulzarea reformiștilor « colonialiști ». Se impune însă observația că ostilitatea partidului față de aventurile colonialiste și de colonialism în general nu se bizuia pe o analiză temeinică, științifică a fenomenului colonialist.

Crizele politice internaționale de la începutul veacului al XX-lea, expresie a agravării continue a contradicțiilor dintre marile puteri imperialiste, a luptei pentru reîmpărțirea lumii între marile puteri colonialiste, care va culmina prin declanșarea primului război mondial, au relevat influența covârșitoare exercitată de conflictele coloniale asupra relațiilor internaționale antebelice. Astfel, crizele marocane (1904, 1911), criza bosniacă sau criza balcanică au contribuit la « sensibilizarea » mișcării muncitorești și socialiste din diverse țări, ca și a Internaționalei a II-a, față de problemele coloniale, nu numai față de cele privitoare la lupta împotriva militarismului și a pericolului de război. La 9 iulie 1905, sub influența evenimentelor legate de prima criză marocană, Jean Jaurès declara : „...Tendința de a stoarce totul prin exploatare, noile debușee pentru degajarea producției capitaliste, rivalitatea de interese, toate acestea întrețin lumea de astăzi în stare permanentă și latentă de război ; ceea ce numim război nu este decît explozia acestui foc subteran care circulă prin toate venele planetei și care este febra cronică și profundă a întregii vieți pe care o ducem astăzi...”³³. La rîndul său, militantul social-democrat german Karl Liebknecht spunea în 1905 : „Apărarea patriei ? Gîndiți-vă la isprăvile voastre din China, la luptele din coloniile africane, la tirgul cu Marocul care era cît pe-acî să împingă Germania

³² Jean Jaurès, *Textes choisis*, tome premier, Éditions Sociales, Paris, 1959, p. 14.

³³ J. Jaurès, *op. cit.*, tome premier, p. 126.

într-un război mondial... Ce legătură aveau toate acestea cu apărarea patriei? O politică externă și colonială de mare putere servește interesele marilor capitaliști; pentru patrie, pentru proletariat ea nu înseamnă însă decît noi poveri”³⁴.

Dar, foarte mulți socialiști, chiar și de « stînga », nu au sesizat relația ce putea fi stabilită între lupta de clasă a proletariatului și lupta popoarelor subjugate din colonii. Se considera că problema socialismului nu putea fi pusă în țările dependente, aflate în stadii de dezvoltare precapitaliste, decît după maturizarea condițiilor economice și sociale, « după ce istoria și-ar fi încheiat opera ». Trecerea coloniilor prin stadiul capitalist era socotită adesea obligatorie. După victoria socialismului în țările dezvoltate, acestea ar fi urmat să exercite o tutelă luminată asupra coloniilor pentru a le orienta spre socialism.

Referindu-se în 1907 la atitudinea congreselor Internaționalei a II-a în problema colonială, V. I. Lenin constata că „toate hotărîrile lor de pînă acum au însemnat o condamnare categorică a politicii coloniale burgheze, politică de jaf și de violență”³⁵. Totuși, se impune remarcă că pînă la congresul internațional muncitoresc socialist de la Paris (1900), Internaționala a II-a a neglijat nejustificat popoarele coloniale și problemele lor. Congresul de la Paris a protestat împotriva politicii colonialiste, i-a chemat pe muncitori să lupte împotriva acesteia, a recomandat proletariatului din colonii să se organizeze în partide politice sub drapelul socialismului internațional. Cu acest prilej s-a apreciat că coloniile nu sînt decît « întreprinderi și exploatari capitaliste », care servesc ca « supapă de siguranță » pentru capitalism. Delegați la congres — Hyndman, Burrow, Pete Curran — au atacat energic « brigandajul » împotriva burilor, rapacitatea care înfometa India, crimele imperialismului. Deși tezele anticolonialiste au fost adoptate în unanimitate, existența unor divergențe între socialiști în problema colonială este totuși evidentă. În Anglia, « fabienii » se situau, de pildă, pe poziții imperialiste, iar în septembrie 1900 Eduard Bernstein a publicat un studiu asupra problemei coloniale de pe pozițiile oportunistului de dreapta, revizionist, sprijinind de fapt politica colonialistă a guvernelor burgheze, deși el nu și-a apărut ideile în cadrul Congresului de la Paris, cînd s-a protestat vehement împotriva politicii colonialiste. Congresele internaționale socialiste de la Amsterdam (1904) și Stuttgart (1907) au abordat și dezbătut poziția și tactica partidelor muncitorești în problema colonială. Dar încă din timpul lucrărilor congresului de la Paris (1900), ca și din activitatea ulterioară a unor socialiști, s-a putut constata existența divergențelor între socialiști în problema colonială. Pe fondul confruntării generale tot mai aprige între socialiștii revoluționari și oportuniști, al conturării tot mai clare în primii ani ai veacului nostru a diverselor curente din Internaționala a II-a, socialiștii s-au grupat în trei mari orientări în problema colonială : partizanii anticolonialismului; adepții expansiunii coloniale « umanitare și socialiste »; partizanii « socialismului imperialist », sprijinatorii politicii colonialiste. Aceste trei curente, cu nuanțe variate pot fi urmărite în diferite partide, mai cu seamă în țările posesoare de colonii.

³⁴ Karl Liebknecht, *Cuvîntări, scrisori și articole alese*, Edit. politică, București, 1959, p. 39—40.

³⁵ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 16, 1963, p. 69.

În acest context, congresul internațional muncitoresc socialist de la Amsterdam a dezbătut problema colonială, audiind rapoartele privind politica colonială prezentate de H. van Kol (Olanda) și Hyndman (Marea Britanie). H. van Kol constata: „Tendința spre expansiune colonială este universală: ea e o consecință a dezvoltării societății capitaliste... Și totuși trebuie condamnată orice posesiune colonială, în toate cazurile, toate timpurile și toate locurile? Nu cred. În concluzie, chiar și viitoarea societate socialistă își va avea politica colonială, stabilind relațiile țărilor care au atins un grad ridicat de dezvoltare economică cu masele înapoiate. Coloniile sînt necesare”³⁶. Analizînd politica colonialismului britanic în India, Hyndman o califică ca fiind „o crimă hidoasă”³⁷. India, continua el, „...nu oferă decît cel mai frapant exemplu al infamiei capitalismului modern în colonii. Nu spun că englezii sînt mai răi decît ceilalți. Ei au avut însă prima ocazie și urmează acest sistem pe o scară mai largă decît națiunile rivale”³⁸.

Congresului internațional muncitoresc socialist de la Stuttgart i-a revenit însă, în 1907, misiunea de a organiza o amplă dezbateră și de a adopta o rezoluție în problema colonială. V. I. Lenin constata că tocmai cu acest prilej „...s-a demascat într-un mod cît se poate de evident oportunismul socialist, care cedează la ademenirile burgheziei. În al doilea rînd, s-a manifestat aici o trăsătură negativă a mișcării muncitorești din Europa, trăsătură care merită o serioasă atenție, deoarece poate pricinui mult rău cauzei proletariatului. Marx citează în repetate rînduri o cugetare a lui Sismondi, care are o deosebită semnificație. Proletarii lumii antice — glăsuiește această cugetare — trăiau pe socoteala societății. Societatea modernă trăiește pe socoteala proletarilor”³⁹. Aceste aprecieri se sprijineau, printre altele, pe faptul că, analizîndu-se politica colonială, care „...se bazează pe înrobirea directă a indigenilor: burghezia introduce de fapt selavia în colonii, aplicînd băștinașilor un regim de persecuții și violențe nemaipomenite, «civilizîndu-i» prin rîspîndirea alcoolului și a sifilisului”⁴⁰, socialiștii au rostit totuși „...fraze evazive despre posibilitatea recunoașterii principiale a politicii coloniale...!”⁴¹. Semnificativă pentru atitudinea social-democraților de dreapta a fost luarea deschisă de atitudine de către Ed. Bernstein, care, de fapt, a sintetizat idei exprimate încă din 1900. În cadrul dezbaterilor de la Stuttgart, Bernstein a declarat: „În materie de politică colonială nu este îngăduit să avem un punct de vedere pur negativ, ci trebuie să promovăm o politică colonială socialistă pozitivă. Trebuie să abandonăm ideea utopică care preconizează părăsirea pur și simplu a coloniilor... Coloniile există. Iată un fapt cu care trebuie să ne împăcăm. O oarecare tutelă a popoarelor civilizate față de popoarele necivilizate este o necesitate pe care și socialiștii ar trebui să o recunoască și să o admită”⁴². Stînga revoluționară a condamnat

³⁶ Cf. S. Schram et H. Carrère d'Emcausse, *Le marxisme et l'Asie. 1853—1964*, Armand Colin, Paris, 1965. p. 156—157.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 16, 1963, p. 71.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 69—70.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18. bis 24. August 1907*, Berlin, 1907, p. 28—29.

această poziție, dar ea nu avea prea numeroși adepți, după cum a demonstrat-o votul din congres. Totuși, rezoluția finală, adoptată de congres, demasca politica colonială, confirma rezoluțiile de la Paris (1900) și Amsterdam (1904). „Ca dușman al oricărei exploatare a omului de către om și ca apărător al tuturor celor asupriți fără deosebire de rasă — sublinia rezoluția — Congresul condamnă politica jafului și de cuceriri, care nu este decît aplicarea nerușinată a dreptului celui mai puternic și calcă în picioare dreptul popoarelor învinse... În sfîrșit, Congresul declară că deputații socialiști au datoria ca, în toate parlamentele, să combată fără cruțare metoda aceasta a exploatareii nemiloase care domnește în toate coloniile. În scopul acesta, ei vor stărui pentru adoptarea unor reforme menite să îmbunătățească soarta indigenilor, împiedicînd transformarea lor în sclavi, și vor lucra cu toate mijloacele care le stau la dispoziție la educarea lor în vederea independenței”⁴³. Se remarcă, așadar, în ciuda condamnării deschise a politicii coloniale, absența definirii clare a perspectivelor pentru dezvoltarea independentă a popoarelor din colonii și țări dependente. Congresul a abordat fenomenul colonialism mai cu seamă de pe pozițiile luptei pentru menținerea păcii între marile puteri europene aflate în competiția pentru reîmpărțirea lumii.

Istoria confruntărilor politico-ideologice din cadrul partidelor socialiste, ca și din congresele internaționale muncitorești socialiste, relevă, pe de altă parte, faptul că mai cu seamă în acești ani de la începutul secolului al XX-lea, social-democrații de dreapta au sprijinit fățiș sau în ascuns, în ciuda rezoluțiilor anticolonialiste adoptate, politica colonialistă a guvernelor imperialiste.

În anii următori Congresului de la Stuttgart, grupul așa-numiților « tribuniști » olandezi și socialistul Pannekoek au sesizat mai clar legătura dintre lupta de eliberare a popoarelor din colonii și țări dependente și revoluția europeană, constatînd integrarea celei dintîi într-o « dinamică mondială a revoluției ». Totuși, specificul, rolul și sarcinile mișcărilor de eliberare din țările a căror independență era formal respectată, dar care erau dependente din punct de vedere economic față de marile puteri, constituind practic « colonii comerciale », economice ale acestora, nu au fost sesizate în întreaga lor complexitate de mișcare socialistă internațională și, adesea, nici de socialiștii din aceste țări. Așa, de exemplu, dependența țărilor Americii Latine, faptul că, imediat după victoria din primele decenii ale veacului al XIX-lea a revoluțiilor burgheze de eliberare națională de sub dominația spaniolă, tinerele republici central și sud-americane au intrat în relații de dependență din ce în ce mai strînse față de capitalul englez, nord-american, francez, iar mai tîrziu german etc., nu au reținut în mod special atenția socialiștilor europeni. Invazia monopolurilor străine în primii ani ai secolului al XX-lea a provocat însă luări de poziție în diverse țări latino-americane. Astfel, uruguaianul Jose Enrique Rodo chema țările continentului la unire în fața presiunii externe crescînde, iar Manuel Ugarte, socialist argentinian, îndemna masele populare la luptă împotriva imperialismului. Totuși, socialiștii latino-americani nu aveau încă o perspectivă clară a luptei lor, raportul dintre lupta lor de eliberare social-politică

⁴³ *Internationaler Sozialisten-Kongress zu Stuttgart, 18. bis 24. August 1907*, Berlin, 1907, p. 110—113.

de sub dominația burgheziei naționale și sfărîmarea dependenței de capitalul străin nefiind pe deplin înțeles. Este semnificativ faptul că în Programul Partidului Muncitoresc Socialist din Chile ⁴⁴, de pildă, elaborat cu contribuția hotărîtoare a lui Luis Emilio Recabarren în ajunul primului război mondial, nu există nici o referire directă și explicită la situația de dependență economico-financiară și politică a țării față de marile puteri străine și, inevitabil, nici stabilirea clară a sarcinii dobîndirii independenței depline. O analiză lucidă, realistă, a situației Americii Latine avea să fie întreprinsă decenii mai tîrziu de către comuniști. În anii 50 ai veacului nostru, președintele P.C. din S.U.A., W. Z. Foster, avea să scrie demascator : „Imperialiștii care investeau capital în America Latină — la începutul secolului al XX-lea, n.n. — fie americani, fie englezi, canadieni, germani, italieni sau alții, au aplicat în mod consecvent obișnuitele principii economice coloniale de înăbușire a industriei, principii pe care le-au folosit de asemenea cu aceleași efecte dezastruoase în India, China, Africa, Indonezia și n alte regiuni coloniale și semicoloniale din lume” ⁴⁵.

În aceeași epocă, bolșevicii ruși au făcut pași hotărîți înainte. Conferința generală a P.M.S.D. din Rusia, întrunită la Praga (5—17, 18—30 ianuarie 1912), în Rezoluția despre revoluția din China — semicolonie a imperialismului european și nord-american — sublinia în mod semnificativ următoarele : „Conferința constată importanța mondială a luptei revoluționare a poporului chinez, care aduce eliberarea Asiei și subminează dominația burgheziei europene...” ⁴⁶. V. I. Lenin avea să dezvolte în anii următori strategia și tactica partidului proletar de tip nou în condițiile imperialismului, stabilind științific poziția și tactica clasei muncitoare și a organizației sale politice în problema colonială.

În vara anului 1914, guvernele marilor puteri imperialiste au declarat războiul mondial ca singurul mijloc posibil de rezolvare a contradicțiilor antagonice care divizau și învrăjbeau lumea capitalistă. Conflictul a relevat semnificația istorică profundă a unor fenomene social-economice, politice și ideologice antebelice, punînd mișcarea muncitorească și socialistă internațională în fața unor noi și grave probleme.

Expansiunea colonială a puterilor imperialiste a creat la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, datorită contradicțiilor antagonice inevitabile, o stare latentă de conflict, care s-a prelungit pînă în vara anului 1914. Rivalitățile coloniale au fost așadar unul dintre cei mai importanți și decisivi factori care au determinat agravarea continuă a relațiilor internaționale antebelice. Fondul pe care s-au produs constituirea alianțelor politico-militare agresive, repetatele crize politice internaționale, modificarea raportului de forțe dintre marile puteri și repartitia generală a forțelor în arena internațională era constituit, pe de o parte, de expansiunea colonială, neegalată pînă la această epocă în istorie,

⁴⁴ Vezi: Julio Cesar Jobet, Jorge Barria, Luis Vitale, *Obras Selectas de Luis Emilio Recabarren*, Empresa Editora Nacional Quimantu Limitada, Santiago de Chile, 1971, p. 232—243.

⁴⁵ W. Z. Foster, *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, ESPP, București, 1954, p. 256—257.

⁴⁶ *Rezoluțiile și hotărîrile congreselor, conferințelor Partidului Comunist al Uniunii Sovietice și ale plenarelor C.C., Partea I (1898—1925)*, Editura pentru literatură politică, București, 1954, p. 293—294.

iar pe de altă parte, de dezvoltarea neîncetată a sentimentelor și conștiinței naționale, a luptei de eliberare națională și pentru unitate națională în cadrul unor state unitare.

În organizațiile politice și sindicale ale proletariatului, masa membrilor s-a pronunțat, în anii premergători marelui război pentru reimpărțirea lumii, pentru folosirea unei strategii și a unei tactici politice bazate pe lupta de clasă, revoluționare, inclusiv în cazul luptei pentru apărarea păcii. Totuși, liderii socialiști și sindicali oscilau între metode reformiste și revoluționare de luptă, considerind că la ordinea zilei nu se afla revoluția proletară, ci compromisul de clasă, « integrarea » în limitele societății capitaliste și reformarea treptată a acesteia. În consecință, nu surprinde faptul că unii lideri ai Internaționalei socialiste au salutat încheierea alianței anglo-ruse din 1907, de pildă, ca pe o « garanție a păcii », sau că Partidul Socialist Britanic își exprima, printr-o rezoluție adoptată în 1911, asentimentul la întreținerea unei puternice flote destinată « apărării naționale », deși aprobase rezoluțiile privind apărarea păcii adoptate de congresele muncitorești socialiste internaționale. Când în vara anului 1914, pretutindeni în țările beligerante clasele conducătoare au făcut apel la « pacea internă » și « uniunea sacră », oportunismul de dreapta, aflat la conducerea partidelor socialiste și muncitorești, a sprijinit guvernele imperialiste, a înlesnit pătrunderea propagandei naționalist-șovine în rîndurile proletariatului și înregimentarea a milioane de muncitori, sub pretextul « apărării patriei », sub drapelele burgheziei imperialiste. Cuprinși de « beția patriotică », sute de deputați socialiști au votat în parlamentele Germaniei, Franței, Angliei etc. creditele de război destinate « apărării patriei », cînd lumea intra într-un război imperialist. Înșelîndu-se asupra caracterului real al politicii Franței, Jean Jaurès, de exemplu, declara, la 30 iulie 1914 : „Guvernul francez este cel mai bun aliat al păcii, al acestui minunat guvern englez care a luat inițiativa reconcilierii...”⁴⁷. Cîteva zile mai tîrziu, la 4 august, președintele Partidului Social-Democrat german declara în Reichstag : „Poporul nostru are mult a se teme de victoria acestui criminal despotism rus. Trebuie înlăturat acest pericol, salvată cultura și independența patriei noastre. De aceea facem ceea ce am spus mereu : la ora pericolului noi nu abandonăm patria. Cerem pacea imediat ce va fi posibil. În acest spirit aprobăm creditele de război”⁴⁸. Declarații asemănătoare au fost făcute în numeroase alte parlamente. Așadar, numeroasele rezoluții adoptate de congresele Internaționalei socialiste au fost încălcate. Însăși Internaționala a dat faliment. Era însă „...falimentul oportunismului socialist — produs al epocii precedente, « pașnice » de dezvoltare a mișcării muncitorești”⁴⁹. Mulți socialiști au rămas însă pe poziții consecvent revoluționare : bolșevicii ruși, « stînga » social-democrației germane în frunte cu K. Liebknecht și Rosa Luxemburg, Partidul Social-Democrat din România, « tesniacii » bulgari ș.a. au continuat lupta împotriva războiului imperialist de pe pozițiile intereselor vitale ale clasei muncitoare.

⁴⁷ Cf. J. Humbert-Droz, *L'Origine de l'Internationale Communiste. De Zimmerwald à Moscou*, Édition de Baconniere, Neuchâtel, 1968, p. 45.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 47—48.

⁴⁹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. 26, p. 163.

În războiul declanșat în 1914, marile puteri imperialiste au continuat politica lor promovată în deceniile precedente. Iată de ce sînt justificate întru totul aprecierile făcute de V. I. Lenin : „...Războiul actual este un război dus de puterile sclavagiste în vederea consolidării slaviei în care sînt ținute coloniile printr-o împărțire mai dreaptă... ; în al doilea rînd, pentru consolidarea asupririi altor națiuni chiar în cadrul « marilor » puteri, deoarece și Austria și Rusia (Rusia într-o măsură mai mare și mai prost decît Austria) se mențin numai prin această asuprire, pe care o intensifică prin acest război ; în al treilea rînd, pentru consolidarea și prelungirea robiei salariate, deoarece proletariatul este dezbinat și oprimat, în timp ce capitaliștii au numai de cîștigat, îmbogățindu-se de pe urma războiului, ațîțind prejudecățile naționale și întreținînd reacțiunea, care a ridicat capul în toate țările, pînă și în cele mai libere și mai republicane”⁵⁰.

Pentru clarificarea pozițiilor față de război, în perioada 5—8 septembrie 1915 s-a întrunit la Zimmerwald (Elveția) o Conferință socialistă internațională — în convocarea căreia Partidul Social-Democrat din România, socialiștii din Italia și Bulgaria au jucat un rol activ — cu participarea elementelor revoluționare ale minorității din mai multe partide socialiste și a unor « centriști ». În cursul acestei Conferințe, V. I. Lenin a organizat grupul « stîngii zimmerwaldiene », iar procesul delimitării forțelor, al definitivării sciziunii dintre internaționaliștii revoluționari și social-șoviniști s-a accelerat. Manifestul adoptat la Conferință aprecia războiul mondial ca fiind imperialist, demascînd astfel propaganda burgheză și social-șovină. Se făcea astfel un pas înainte pe calea luptei deschise cu oportunismul. Manifestul dezvăluia originile imperialiste ale conflagrației mondiale, relevînd eforturile clasei capitaliștilor din fiecare țară beligerantă de a acapara munca și resursele naturale ale întregii lumi, de a subjugă națiunile subdezvoltate din punct de vedere economic sau slabe din punct de vedere politic, de a modifica prin fier și sînge harta lumii cu scopul satisfacerii intereselor lor de exploatare. Numeroase popoare erau amenințate de a fi folosite în politica de compensații, de a fi divizate sau anexate în parte sau în totalitate. Acest război, conchidea Manifestul, semăna ruina și devastarea, ducea la dispariția libertăților și a independenței popoarelor⁵¹. O a doua Conferință socialistă internațională — întrunită la Kienthal (Elveția) în 24—30 aprilie 1916 — a marcat intensificarea eforturilor în direcția izolării, demascării social-șoviniștilor. Rezoluția asupra păcii adoptată cu acest prilej era îndreptată împotriva imperialiștilor și social-șoviniștilor, trăgînd concluzia că o pace trainică nu putea fi realizată în cadrul societății capitaliste. Proiectul de rezoluție al « stîngii zimmerwaldiene » cuprindea ideea centrală a transformării războiului capitaliștilor în război civil, pentru preluarea puterii de către proletariat. În primul din cele 14 puncte ale rezoluției se menționa : „Războiul actual este consecința antagonismelor imperialiste rezultate din dezvoltarea regimului capitalist. Forțele imperialiste se străduiesc să exploateze în interesul lor problemele privind naționalitatea rămase nesoluționate, aspirațiile dinastice și tot ceea ce supraviețuiește din trecutul feudal. Adevăratul scop al războiului este de a provoca o nouă repartitie

⁵⁰ V. I. Lenin, *op. cit.*, vol. 26, p. 318.

⁵¹ Cf. J. Humbert-Droz, *op. cit.*, p. 139—140.

a posesiunilor coloniale și de a supune țările rămase în urmă în dezvoltarea lor economică dominației marelui finanțe”⁵². Din aceste motive, punctul 12 al rezoluției stabilea: „Până când socialismul nu realizează libertatea și egalitatea în drepturi a tuturor popoarelor, datoria proletariatului este de a lupta hotărât împotriva oricărei oprimmări naționale, contra oricărei violențe față de popoarele mai slabe, pentru a obține prin lupta de clasă autonomia lor pe o bază pe deplin democratică, ca și protecția minorităților naționale”⁵³.

În anii următori, ideile revoluționare ale Manifestului de la Zimmerwald și ale rezoluției de la Kienthal s-au răspândit în țările beligerante și neutre, câștigând tot mai mulți aderenți, contribuind la pregătirea terenului revoluțiilor burghezo-democratice și socialiste din anii 1917—1919, al intensificării și victoriei luptei de eliberare națională.

Cei peste patru ani de conflict mondial au relevat, printre altele, imensa dependență economică a marilor puteri imperialiste europene — mai cu seamă a celor grupate în Antantă — față de resursele de materii prime minerale și vegetale, de potențialul uman ș.a. din imperiile lor coloniale. Războiul economic, dus de beligeranți concomitent cu operațiile militare terestre, navale și aeriene, a determinat intensificarea maximă în anii 1914—18 a exploatării de către țările Antantei — Puterile Centrale fiind izolate prin blocada navală de coloniile lor — a tuturor resurselor accesibile din coloniile lor. Fără contribuția masivă în materii prime, oameni, produse agro-alimentare, mijloace financiare ș.a. a acestora, Antanta nu ar fi câștigat războiul economic și, în consecință, nici victoria decisivă în confruntarea cu blocul austro-german. Câteva date statistice sînt deosebit de semnificative pentru contribuția de război a coloniilor. Așa, de pildă, coloniile franceze, fără Africa de Nord, au furnizat 2,5 milioane tone de materii prime și produse alimentare, Congo belgian a exportat 24.600 tone de diverse produse în 1913, 32.440 în 1914, 81.975 în 1917, comerțul Senegalului a crescut de la 161 milioane de franci în 1913 la 511 milioane în 1918 etc. Efortul economic al Africii de Nord (Algeria, Maroc, Tunisia) se ilustrează în creșterea continuă a valorii exporturilor sale către Franța de la 1.835 milioane de franci în 1913 la 2.415 milioane în 1918⁵⁴. Contribuția coloniilor și dominioanelor britanice a fost de asemenea enormă. Se remarcă de asemenea aportul financiar al coloniilor în anii războiului. De exemplu, în anii 1915—1920 Indochina a vărsat 367 milioane de franci-aur în cadrul împrumuturilor de război, iar alte colonii franceze în Africa de Nord au contribuit cu cca 700 milioane de franci⁵⁵. Metropolele au impus coloniilor și dominioanelor lor și o contribuție enormă în oameni pentru trupele combatante, trupele auxiliare și mai cu seamă pentru prestare de diverse munci. În Africa Occidentală Franceză — îndeosebi în Senegal — au fost recrutați, de exemplu, 193.349 oameni, în Africa Ecuatorială Franceză 17.910, în Algeria 173.000 soldați musulmani și 119.000 muncitori, în Maroc și Tunisia 121.000 soldați.

⁵² *Ibidem*, p. 190.

⁵³ *Ibidem*, p. 192.

⁵⁴ Cf. J. L. Miège, *Expansion européenne et décolonisation de 1870 à nos jours*, Paris, P.U.F., 1973, p. 272.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 273.

Indochina a furnizat 70.000 muncitori și 48.932 soldați. În total, coloniile au furnizat Franței 587.000 de combatanți și 184.000 de muncitori. Din acest total, 518.000 soldați și muncitori au fost folosiți în Europa. În cazul Marii Britanii reține atenția faptul că India a furnizat 953.374 soldați, dintre care 190.000 au luptat în Franța, iar 800.000 în Orientul Mijlociu⁵⁶. Africa de Sud a mobilizat 136.000 soldați și ofițeri. Pierderile suferite de trupele recrutate în Imperiul britanic s-au ridicat la un total de 205.801 morți, iar cele ale trupelor din imperiul colonial francez au însumat: Algeria — 23.000 morți; Tunisia — 10.500; Indochina — 1.123; Africa Occidentală Franceză și Africa Ecuatorială Franceză — 24.762; Madagascar — 2.368; Antile — 2.037⁵⁷. Dar și celelalte state colonialiste — Italia, Portugalia și chiar Germania, deși aceasta din urmă în foarte mică măsură și numai în operațiunile militare din coloniile sale africane — au recurs la recrutarea de trupe negre și muncitori. Așadar, contribuția de sînge impusă de puterile colonialiste popoarelor subjugate din Africa și de pe alte continente a fost considerabilă și cu atît mai oneroasă, cu cît marile metropole imperialiste luptau și pentru menținerea și extinderea dominației lor coloniale.

Desfășurarea operațiunilor militare în anii 1914/18 a afectat nu numai pămîntul continentului european: vaste regiuni din Orientul Apropiat și Mijlociu, Extremul Orient și Africa au devenit teatre de război, suportînd, firește, consecințe distrugătoare. Timp de peste patru ani, de pildă, trupe coloniale germane au efectuat operațiuni de luptă pe pămîntul Africii în Camerun, Togo, în așa-numita Africa Germană de Sud-Est în Angola, Mozambic etc. Efectele tuturor acestor evenimente, mai ales recrutarea de soldați în colonii și folosirea lor pe teatrele de operațiuni militare din Europa, apoi reîntoarcerea în patrie a celor demobilizați, desfășurarea de lupte între trupe ale Antantei și germani chiar pe pămîntul Africii, de exemplu, au fost considerabile și incalculabile în plan social, politic etc. Pe de altă parte, aceste evenimente din anii 1914/18 au prilejuit continuarea rezistenței din perioada precedentă împotriva regimului colonialist, declanșarea de insurecții și frămîntări social-politice în Sahara, Madagascar, Dahomey, Sudan, Nyassaland, Angola, Indochina, India etc. Așadar, primul mare război mondial imperialist pentru reîmpărțirea lumii a frapat Europa prin relevarea importanței considerabile a rolului coloniilor, a accelerat ritmul exploatării și al transformărilor social-economice și politico-ideologice în lumea colonială și, mai cu seamă, a contribuit la pregătirea unor importante schimbări viitoare.

L'ATTITUDE DES I-ère ET II-e INTERNATIONALES FACE À LA QUESTION NATIONALE COLONIALE

RÉSUMÉ

L'auteur aborde l'un des problèmes particulièrement contro versés dans le mouvement ouvrier et socialiste international de la seconde moitié du XIX-e et du début de notre siècle, aussi bien que dans l'historiographie.

⁵⁶ Cf. J. L. Miège, *op. cit.*, p. 275.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 275—276.

Bien qu'unitaire, l'étude comporte trois parties concernant : la question nationale, la manière dont elle a été abordée et la tactique préconisée par K. Marx, F. Engels, les I-ère et II-e Internationales ; la position face à l'expansion coloniale, l'évolution de la tactique socialiste dans la question coloniale, le rapport entre la lutte de libération nationale et celle de libération coloniale ; le rapport entre la guerre mondiale (1914—1918) et la question national-coloniale.

L'auteur insiste sur la différence d'opinions et l'orientation tactique différente dans le mouvement ouvrier et socialiste international, le conflit entre la „gauche” et „la droite”.

On relève également le rôle de la lutte pour la nouvelle division du monde colonial et de la lutte pour la libération nationale des peuples subjugués — européens et extraeuropéens — dans la préparation, le déclenchement et le déroulement de la première guerre mondiale. On relève le fait que „la première guerre mondiale impérialiste pour la nouvelle division du monde a frappé l'Europe par l'importance considérable attachée au rôle des colonies, a accéléré le rythme de l'exploitation et des mutations sociales, économiques et politico-idéologique dans le monde colonial et surtout a contribué à la préparation d'importants changements à l'avenir”.

NEOFASCISMUL ÎN ITALIA

DE

ILIE FONTA

Neofascismul, fenomen politic și ideologic specific societății capitaliste postbelice, apărut pe fondul crizei generale a capitalismului, datorită pericolului pe care-l reprezintă pentru democrație, pentru drepturile și libertățile omului a devenit o problemă de actualitate politică, care, în vederea soluționării ei, necesită riposta teoretică și practică a clasei muncitoare și a celorlalte forțe democratice. Neofascismul este reacția cercurilor retrograde ale claselor dominante împotriva sporirii forței politice a clasei muncitoare, a maselor largi populare, a tuturor forțelor democratice. Referindu-se la acest fenomen tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., arăta : „este cunoscut că o serie de organizații de extremă dreaptă, deschis anticomuniste, se activează tot mai mult și se organizează inclusiv pe plan internațional. Atrage atenția în mod deosebit recrudescența unor organizații care propagă teorii fasciste, hitleriste, ce prezintă un serios pericol pentru cauza democrației și progresului social și față de care trebuie să luăm o poziție fermă, de demascare și combatere politică și ideologică”¹.

Fascismul italian după al doilea război mondial, la fel ca în perioada interbelică, este expresia politică a cercurilor economice retrograde și antidemocratice, care își propun să contracareze avansul mișcării muncitorești și democratice. Aceste cercuri depun eforturi politice pentru a deplasa spre dreapta viața politică, pentru a da o orientare conservatoare păturilor mijlocii și chiar unei părți a clasei muncitoare și a țărănimii, pentru a abate mișcarea muncitorească de la lupta de depășire a crizei pe cale democratică.

În forme organizate fascismul este reeditat imediat după al doilea război mondial prin constituirea mai multor organizații și grupuri neofasciste, între care, în Italia, s-a afirmat „L’Uomo Qualunque”² (Omul oarecare). Aceste organizații au exploatat decepția, starea de mizerie și lipsa de educație a maselor pentru a le antrena la lupta împotriva partidelor politice, a regimului parlamentar, a statului republican în curs de

¹ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Ședința activului central de partid și de stat, în România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, Edit. politică, București, 1979, p. 549.

² P. Ingrao, *Crisi e terza via*. Intervista di R. Ledda, Editori Riuniti, Roma, 1978, p. 9.

consolidare, considerându-l incapabil să rezolve gravele probleme care stăteau în fața societății italiene. „L'Uomo Qualunque” și sateliții săi nu erau periculoși prin numărul de aderenți și activitatea politică pe care o desfășurau, ci prin exemplul pe care-l ofereau foștilor membri ai partidului fascist privind posibilitatea trecerii la luptă deschisă împotriva noului regim politic. Un alt moment important în renașterea organizatorică a neofascismului îl constituie crearea, în 1948, a Mișcării Sociale Italiene (M.S.I.) și apoi a organizațiilor care gravitau în jurul ei.

Se pune întrebarea : cum a fost posibilă renașterea fascismului în Italia ? După cum se știe fascismul este o tendință de evoluție social-politică a societăților capitaliste bazate pe liberalism. Acest proces a mai fost favorizat de alți factori : puternica întrepătrundere a capitalismului monopolist de stat cu formele de activitate economică bazate pe rentă și speculă ; neputința Partidului Democrat Creștin (P.D.C.) de a rezolva problemele fundamentale ale societății italiene, cercurile retrograde ale burgheziei, armatei, magistraturii și poliției au considerat că este posibilă depășirea crizei societății printr-un regim autoritar, care ar putea duce la instituirea unui sistem economic eficient și la evitarea pericolului pierderii puterii politice ; tendința burgheziei de a anula rezultatele obținute și de a rupe unitatea partidelor clasei muncitoare și a sindicatelor ; situația critică din Mezzogiorno ; spațiile politice libere, lăsate de guvernele centriste, au fost ocupate de inițiativa forțelor de dreapta și reacționare ; slăbirea autorității guvernelor în perioada postbelică. Organizațiile patronale³ au folosit neofasciștii pentru organizarea unor provocări sau pentru împiedicarea activității revoluționare a clasei muncitoare. De asemenea, în perioada imediată celui de-al doilea război mondial P.D.C. a conferit M.S.I. rolul de organizație politică auxiliară în lupta împotriva comuniștilor. Astfel Almirante, secretar național al M.S.I., arăta că este necesară „urmărirea inamicului în fiecare oraș, clădire, locuință deoarece acesta se găsește în casele tuturor italienilor, în toate orașele... fiecare sediu comunist este un sediu al inamicului, este o conjurație împotriva păcii, și a statului italian”⁴.

M.S.I. la început s-a autodefinit ca o mișcare care se adresează întregii națiuni deoarece existența și activitatea sa erau posibile numai sub forma unui partid care folosea cu prioritate mijloacele electorale pentru cucerirea puterii politice. El s-a caracterizat printr-o duplicitate politică : în programul său a înscris cererile unor largi categorii sociale, dar în practică urmărea instrumentalizarea conjuncturilor politice critice și satisfacerea intereselor unor grupuri restrinse. Menținerea statutului de legalitate de către M.S.I. a fost posibilă deoarece forțele de stînga au considerat că lupta împotriva fascismului poate fi victorioasă prin anihilarea bazei sale de masă și nu prin scoaterea partidului în afara legii. Încercarea de a combate numai pe calea actelor normative organizațiile teroriste neofasciste nu a dat rezultate deosebite deoarece desființarea unora era urmată de crearea altora. Forțele conservatoare și curente de dreapta ale P.D.C.,

³ I. Ariemma, *Ancora uno sospetta coincidenza con i piani FIAT*, „Rinascita”, 6, 1973, pp. 5.

⁴ P. Rosenbaum, *Il nuovo fascismo. Da Salò ad Almirante*, Feltrinelli E., Milano, ed. a II-a, 1975, p. 209–210.

în condiții de criză, au recurs și recurg la manevrarea M.S.I., de aceea ori de câte ori forțele de stînga au propus în parlament dizolvarea sa, ele s-au opus. Astfel, în noiembrie 1961, cînd s-a consumat o asemenea ocazie, senatorul comunist P. Secchia se întreba dacă în Italia există unanimitate în dorința de a contracara fascismul. În 1960 Togliatti arăta că P.D.C. nu a fost ferm în combaterea acțiunilor neofasciste și nu a dorit aplicarea prevederilor constituționale privind desființarea M.S.I.

O serie de ideologi burgezi apreciază că apariția neofascismului în Italia se explică prin faptul că după fiecare avans al forțelor progresiste ar fi necesară o reacție contrară, de dreapta, care ar avea rolul de a provoca criza instituțiilor democratice nou create. Activitatea subversivă a neofascismului a fost favorizată de teza extremismelor opuse, susținută la început chiar de către unele personalități democrat-creștine și de o serie de mijloace mass-media de orientare democrat-burgeză. Conform acestei teze, în mod greșit, se considera că existența și activitatea organizațiilor de extremă dreaptă și neofasciste se legitima prin existența organizațiilor de extremă stîngă. De asemenea, se susținea că orice înaintare și avans al mișcării muncitorești și al Partidului Comunist Italian (P.C.I.) este urmată, chipurile, în mod automat de activizarea și întărirea neofascismului. Marxiștii italieni au subliniat caracterul de clasă al acestei teze, rolul ei de a submina lupta forțelor democratice și de a justifica formele violente de luptă folosite de cele mai reacționare cercuri ale burgheziei. U. Pecchioli, referindu-se la această teză, arată că, în urma luptei comuniștilor, în actuala fază de tranziție organele ordinii publice nu mai sînt cele din trecut și au o altă orientare, deoarece s-a renunțat la teza extremismelor opuse, care era o aberație nu fiindcă extremismele opuse n-ar fi existat sau nu există, ci pentru că P.C.I. era considerat unul din extremisme, deci se specula un fapt real pentru a stimula anticomunismul forțelor conservatoare și pentru justificarea orientării anticomuniste a forțelor ordinii publice. După cum a demonstrat istoria cauza primară a fascismului nu o constituie avansul partidelor socialist și comunist, cum afirmă istoricii de orientare liberală și fascistă; dimpotrivă, o mișcare muncitorească puternică și unită poate constitui un baraj în calea ascensiunii fascismului. Criza democrației politice burgeze, neînsoțită de afirmarea alternativei democrației socialiste, constituie un teren prielnic de apariție a fascismului⁵. De asemenea, în perioada interbelică s-a văzut că neputința mișcării muncitorești de a propune o alternativă crizei statului liberal clasic a creat premise favorabile afirmării fascismului. Reactivarea neofascismului italian a fost favorizată și de acele teorii care identifică lupta de clasă cu lupta antifascistă, încercîndu-se astfel ruperea coeziunii frontului antifascist, care, după cum se știe, a cuprins și cuprinde organizații politice și profesionale ale burgheziei mari și mijlocii și curentele de stînga ale P.D.C.

Dar principala cauză a reactivării neofascismului italian o constituie actuala fază a crizei capitalismului. Chiar un ideolog al burgheziei italiene, A. Ronchey, este nevoit să recunoască că rădăcinile neofascismului, ale terorismului se găsesc în fenomenele de dezagregare generate de criza

⁵ U. Cerroni, *Teoria politica e socialismo*, Editori Riuniti, Roma, 1973, p. 101.

societății italiene. „Terenul cel mai prielnic pentru acțiunile de guerilă teroristă este o societate dezorganizată, în care... guvernării încalcă regulile eticii și echității politice”⁶. Terorismul politic, atît cel de „stînga”, cît și cel de dreapta, spune U. Spagnoli, folosește criza și dezagregarea societății ca „o modalitate de a ieși din izolare și de a se impune atenției anumitor grupuri sociale”⁷.

Marasmul societății capitaliste, șomajul duc la marginalizarea păturilor mijlocii, la instaurarea unei stări de teamă și disperare în rîndurile unor importante grupuri de oameni ai muncii. În Italia, mai mult decît în alte țări capitaliste, criza a accentuat convulsiile sociale, a zdruncinat întregul țesut social. Ca urmare, s-au desprins din „corpul” claselor și păturilor tradiționale unele grupuri de oameni care se raportează la societate doar prin prisma situației lor dramatice. Aceste condiții constituie factorii socio-economici și instituționali care favorizează neofascismul și terorismul deoarece înseamnă „alienare, marginalizare forțată, dificultate în angajarea în muncă, imposibilitatea prevederii și luării deciziilor pentru asigurarea unui viitor optimist”⁸.

Pericolozitatea neofascismului constă în faptul că se sprijină pe datele obiective ale crizei sistemului capitalist, date pe care s-a bazat, într-o altă etapă istorică, anume în timpul crizei de după primul război mondial, fascismul. Și acum, ca și atunci, scrie cunoscutul cercetător marxist L. Paggi, se recurge la violență pentru „autoconservarea societății capitaliste”⁹.

Erodarea puterii politice a burgheziei, ascuțirea contradicției dintre guvernanți și guvernați a dus la criza vechiului model de desfășurare a vieții politice. Clasa muncitoare nu a reușit să realizeze transformările politice necesare, multe din reformele propuse de ea au fost respinse sau sabotate de către burghezie. În Italia, începînd cu anii 60', a apărut un decalaj între aspirațiile spre reinnoire ale maselor și răspunsurile (întîrziate și neadecvate) pe care le-au dat forțele politice ale burgheziei. Neofascismul, terorismul politic, indiferent de culoarea sa politică, scrie R. Alquati, este generat de „incapacitatea forțelor și instituțiilor politice de a reprezenta noul, de dezinteresul puterii politice”¹⁰ față de existența rădăcinilor social-politice ale forțelor politice conservatoare și reacționare.

Criza democrației și a statului italian a contribuit la reactivarea neofascismului. Mișcarea muncitorească a subminat rolul statului de instrument al hegemoniei burgheziei, democratizarea unor instituții politice a permis susținerea revendicărilor politice de către unele grupuri sociale și s-a pus problema schimbării raportului de forțe între principalele clase sociale în cadrul statului. Burghezia opunîndu-se acestor cerințe și realități a creat posibilități pentru manifestarea unor tendințe și orien-

⁶ A. Ronchey, *Libro bianco sull'ultima generazione. Tra candore e terrore*, Garzanti, Milano, 1979, p. 86.

⁷ U. Spagnoli, *Action et mobilisations unitaires pour la défense de l'ordre démocratique, in Terrorisme et démocratie*, Éditions Sociales, Paris, 1978, p. 96.

⁸ F. Ferraroti, *L'ipnosi della violenza*, Rizzoli, Milano, 1980, p. 15.

⁹ L. Paggi, *Il sistema politico a una prova difficile*, „Rinascita”, 12, 1978, p. 12.

¹⁰ R. Alquati, *Cani e morti, cani morti, cani sciolti, intellettuali e terrorismo rosii nel paese*, in *Terrorismo verso la seconda repubblica?* Stampatori, Torino, 1980, p. 44.

tări retrograde, caracterizate prin violență. Forțele sociale care au intrat pe scena vieții politice, ca urmare a crizei „statului bunăstării”, sînt un teren prielnic de recrutare de membrii și simpatii pentru M.S.I. și organizațiile teroriste de dreapta și de „stînga”.

Societatea burgheză pentru a supraviețui actualei încercări istorice recurge la îmbinarea activității politice cu violența și forța în viața politică internă și internațională. Burghezia pentru a impune maselor populare, țărilor mici și mai slabe din punct de vedere economic suportarea sacrificiilor cerute de depășirea actualei crize este dispusă să recurgă la promovarea unor metode autoritariste pe plan intern și la demonstrații de forță, la acțiuni militare agresive. La fel a procedat burghezia în timpul crizei de după primul război mondial, cînd democrațiile parlamentare din Italia, Germania și din alte state au fost înlocuite cu regimuri fasciste, iar pe plan extern Hitler și Mussolini au trecut la anexarea unor teritorii străine și la subordonarea țărilor lipsite de putere militară. Pentru a nu se repeta aceste experiențe tragice este necesar să sporească atît mijloacele de întărire a regimurilor democrat-burgheze, cît și cele de împiedicare a unor acte de agresiune, de apărare a statelor mici și mijlocii, de asigurare a securității și a păcii. În acest sens în documentele P.C.R. se avertizează că „într-o serie de țări occidentale se observă o reactivizare a unor cercuri neofasciste, care se străduiesc să recruteze în slujba lor elemente de clasă, foști membri ai unor organizații de extremă dreaptă, folosindu-le pentru a învenina atmosfera politică internațională, pentru a submina înfăptuirea obiectivelor stabilite la Helsinki, cursul destinderii și colaborării”¹¹.

Centrul de greutate politic și ideologic al neofascismului în Italia îl reprezintă M.S.I., în jurul căreia gravitează o mulțime de organizații de extremă dreaptă și de orientare fascistă. În Proiectul de teze pentru Congresul al XV-lea al P.C.I., referitor la proliferarea acestor grupuri, se scrie că „există și acționează, deși au trecut zece ani de la crimele neofasciste din Piața Fontana, puternice grupuri de orientare nazistă și fascistă”¹². Crearea acestei formații politice înseamnă încălcarea Constituției și a unei legi antifasciste din 20 iunie 1952 care prevăd caracterul ilegal și antidemocratic al reorganizării sub orice formă a partidului fascist. Unii ideologi burghezi italieni susțin că apariția și activitatea M.S.I. sînt expresia democratismului societății italiene. Dar acest mod de a înțelege democrația este greșit, contrar intereselor clasei muncitoare. În acest sens, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta: „trebuie să spunem clar că teoria revoluționară despre democrația socială și libertățile omului este incompatibilă cu libertatea pentru fascism, pentru terorism, pentru elementele reacționare, de clasă, care pun în pericol viața oamenilor, dezvoltarea progresistă a societății”¹³. În actul de constituire al partidului neofascist italian, semnat, între alții, de G. Almirante, actualul secretar național al partidului, se scrie: „convinși de necesitatea coordonării inițiativelor îndreptate în direcția creării unui front unic (...) conside-

¹¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la Consfătuirea pe față a unităților de control al oamenilor muncii*, în *op. cit.*, vol. 14, 1977, p. 44.

¹² *Progetto di tesi per il XV Congresso nazionale del P.C.I.*, Decembrie 1978, teza 46.

¹³ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Ședința activului central de partid și de stat*, în *op. cit.*, p. 545.

răm necesară crearea unui organism politic național”¹⁴. Deși nu se afirmă în mod deschis caracterul fascist al partidului totuși au fost preluate unele idei din programul partidului lui Mussolini, iar ca simbol al M.S.I. a fost ales un catafalc, obiect de cult specific misticiei fasciste. Cei care au sprijinit regimul fascist au intrat în M.S.I., iar cițiva industriași și mari proprietari agricoli au oferit fonduri pentru extinderea activității partidului la nivel național.

F. Coisson, cunoscut cercetător marxist al extremismului de „stînga” și de dreapta, avînd în vedere faptul că partidul neofascist a apărut prin încălcarea unor prevederi constituționale, că grupurile care l-au organizat și orientat au acționat în semiclandestinitate, afirmă că „M.S.I. este astăzi partidul cel mai misterios, mai puțin studiat și cunoscut în lumea politică italiană, poate tocmai datorită naturii sale ciudate în cadrul sistemului democratic”¹⁵. Este cert totuși că M.S.I. este centru de orientare și punct de referință al activității subversive, inspirator și autor al actelor de violență și terorism, dușman neîmpăcat al mișcării muncitorești și populare, al partidelor democratice.

M.S.I. este împărțită în două curente, ambele constituite în 1952, unul denumit al „durilor”, grupați în jurul lui Almirante, și altul al moderatei inițiat de Michelini, pe atunci secretar național al partidului. Contradicțiile între curente s-au accentuat la Congresul al V-lea din 1956 cînd s-a pus problema colaborării cu P.D.C. Cu acel prilej, Almirante declara : „noi trebuie să ne prezentăm în fața opiniei publice ceea ce sintem în realitate, adică fasciști”. La rîndul lor „durii”, sau fața neagră a neofascismului, se împart în cei care îl sprijină pe Almirante (majoritari în conducerea partidului și a grupului parlamentar), care oscilează între orientări net fasciste și moderate, și intransigenți, conduși de P. Romualdi. Cei din urmă îl acuză pe Almirante că a introdus în partid o masă nerevoluționară, că promovează o linie politică ambiguă, nefascistă, în speranța iluzorie a realizării unei mari drepte naționale. Intransigenții cer o politică agresivă împotriva regimului democratic, reîntoarcerea la originile fascismului, deoarece acceptarea regulilor jocului democratic nu le permite ascensiunea rapidă la putere. Aripa moderată, sau fața cenușie a M.S.I., dispune de importante fonduri financiare și este adepta colaborării cu P.D.C.

Evoluția politică a M.S.I. a fost favorizată de ruperea unității forțelor antifasciste, de încercarea de a submina coeziunea mișcării muncitorești. Partidul neofascist, sprijinind măsurile antipopulare, și-a găsit un larg spațiu de acțiune politică, a reușit să pătrundă în parlament, avînd astfel ocazia să-și facă cunoscute părererile asupra celor mai importante probleme ale țării, să se prezinte în fața opiniei publice sub înfățișarea respectabilă a unui partid de opoziție, să se bucure de protecția organelor de stat.

M.S.I. și-a consolidat pozițiile în timpul guvernării centru-stînga datorită sprijinului primit din partea acelor grupuri ale burgheziei care erau nemulțumite de caracterul democrat al unor reforme. În această perioadă a reușit să atragă de partea sa o serie de grupuri marginale ale

¹⁴ F.I.R., *Le néofascisme en Italie*, Vienne, 1971, p. 11, 13.

¹⁵ F. Coisson, *Bombe fasciste*, Paris, 1973, p. 10. „Rinascita” 1, 1973, p. 29.

societății, a încercat să-și mascheze caracterul său anticonstituțional, a trecut la organizarea grupurilor paramilitare și de extremă dreaptă și la stabilirea contactului cu unele personalități influente din armată, poliție și magistratură. Sint concludente în acest sens unele probe judiciare rezultate din procesele intentate împotriva teroriștilor neofasciști. Așa, spre exemplu, în sentința pronunțată împotriva unui numeros grup de neofasciști de către tribunalul din Catanzaro se notează: „niciodată grupurile de teroriști nu au trecut la organizarea atentatelor pînă nu s-au asigurat de complicitatea unor înalți funcționari sau a unor persoane influente care își desfășurau activitatea în organele de stat pe care urmau să le lovească”¹⁶.

Guvernele de centru-dreapta au încurajat activitatea subversivă a forțelor reacționare, au cerut sprijinul parlamentar al neofasciștilor, au creat premisele necesare stabilirii contactului acestora cu mediile cele mai retrograde ale burgheziei. În acea perioadă a sporit sprijinul financiar primit de M.S.I. de la unele elemente retrograde aparținînd marilor industriași, liber profesioniștilor, antreprenorilor, marilor proprietari de pămînt, armatorilor, proprietarilor de hoteluri. E. Berlinguer spunea: „centrul dreapta a cimentat speranța M.S.I. că se va putea insera atît de mult în jocul politic încît va ajunge să exercite o influență asupra puterii politice”¹⁷. Dar, ulterior, orientarea politică imprimată țării de curentele democrat creștine de stînga nu a dus la creșterea forței M.S.I. deoarece acestea, prin recurgerea la corporatism și la așa-zisa politică de asistență socială față de anumite păaturi sociale, i-au redus baza de masă. Avansul său politic a fost împiedicat și de scăderea influenței sale în Mezzogiorno ca urmare a participării, împreună cu P.D.C., la conducerea întreprinderilor locale și a unor organisme ale administrației regionale, provinciale și comunale, dar mai ales datorită creșterii influenței P.C.I. asupra populației din această zonă.

Neofasciștii, pentru a distruge „zidul politic” care-i izolează de oamenii muncii și de pirghiile puterii politice, se străduiesc să desfășoare o gamă diversificată de acțiuni politice. Acționează și în sensul întăririi lor organizatorice, fac apel la disciplina oarbă, relansează principiul autorității absolute și necontestate a șefului. De asemenea, susținînd că este necesară reactualizarea tezei extremismelor opuse, încearcă câștigarea rolului de conducător al forțelor politice de dreapta și conservatoare*.

¹⁶ Apud S. Criscuoli, *Alternanza o mutuo soccorso tra i due terroristi*, „Rinascita”, 33, 1980, p. 7.

¹⁷ E. Berlinguer, *Rapporto al C.C. e alla C.C.C. del P.C.I.*, „L'Unità”, 27.07.1973, p. 12.

* M.S.I. avea în anul 1973, 400 000 de membri, din care 35% funcționari în întreprinderile statale, 27,7% comercianți și meșteșugari, 10% funcționari, 10% țărani. Voturile cîștigate de M.S.I. se repartizează astfel: Camera Deputaților — 1948 — 526 670 (2,0%) alegători; 1953 — 1 580 293 (5,9%); 1958 — 1 406 358 (4,8%); 1963 — 1 569 815 (5,1%); 1968 — 1 828 726 (5,76%); 1972 — 2 896 071 (8,68%); 1976 — 2 241 650 (6,12%); 1979 — 1 924 251 (5,3%); Senat — 1948 — 164 092 (0,7%); 1953 — 148 037 (0,6%); 1958 — 1 384 120 (5,3%); 1963 — 1 457 785 (5,3%); 1968 — 1 898 363 (6,65%); 1972 — 2 764 976 (9,2%); 1976 — 2 086 512 (6,65%); 1979 — 1 781 341 (5,7%). M.S.I. în 1968 a avut 45 consilieri regionali, 142 provinciali, iar în 1970 — 917 consilieri municipali. Faptul că cei mai mulți dintre alegătorii săi domiciliază în reședințele de regiuni, că a sporit de la 7,6% la 12,2% electoratul în localitățile cu peste 5 000 de locuitori indică prezența pe care o au în mediul urban.

Pentru lărgirea bazei sale de masă M.S.I. exploatează starea de criză în care se găsește țara, fenomenul dezagregării sociale, recrutând militanți, simpatizanți și alegători din rîndurile șomerilor, a straturilor sociale, care, datorită mizeriei în care se găsesc, sînt predispuse la violență. Neofasciștii pentru a controla și a desprinde de viața democratică aceste pături le stimulează spiritul de nemulțumire și încearcă să le organizeze pe baza principiilor corporatismului. Criza face ca păturile mijlocii și mica burghezie să fie unul din principalii factori coagulanți ai mișcării neofasciste. De fapt teoreticienii neofasciști nu urmăresc să elaboreze o ideologie, o cultură alternativă, care să ofere instrumente teoretice, științifice în analiza societății capitaliste, ci își propun forjarea unor noi valori care au rolul de a preveni declinul micii burghezii și de a o mobiliza politic pentru susținerea proiectelor politice ale cercurilor de dreapta ale burgheziei. În centrul atenției M.S.I. se află sudul țării, în acest sens Admirante, la Congresul al X-lea spunea : „considerăm că baza de masă ne-o putem asigura folosind situația explozivă din orașele meridionale”¹⁸. Întrucît în Sud nu s-a pus accentul pe dezvoltarea bazei productive, veniturile provenite din activitățile terțiare și din administrația publică oscilează de la o provincie la alta, între 56,3% și 62%.

În rîndurile muncitorilor partidul încearcă să-și desfășoare activitatea prin intermediul sindicatului C.I.S.N.A.L., care folosește ca metode de acțiune : intimidarea, amenințarea muncitorilor care fac parte din alte sindicate sau care sînt activi din punct de vedere politic, desolidarizarea de cei care fac grevă ; înțelegerea cu patronatul pentru a face concesii lucrătorilor din anumite sectoare sau susținerea demagogică a unor cereri, prezentîndu-se astfel ca singurul sindicat care le poate satisface revendicările economice și sociale. C.I.S.N.A.L. și-a intensificat activitatea mai ales după anul 1969 pentru a reduce elanul de luptă al clasei muncitoare. Numărul membrilor este de 250 000, din care jumătate sînt funcționari în Roma și Neapole¹⁹. Neaderența clasei muncitoare la sindicatul neofascist se explică prin conștiința sa politică ridicată, prin antifascismul său tradițional. Activitatea politică a M.S.I. în rîndurile muncitorilor se caracterizează prin demagogie, prin oferirea de soluții facile pentru probleme complicate. Pe această linie, E. Berlinguer sublinia : „caracterul demagogic și absolută inconcludență a acestei politici... lipsa oricăror posibilități de a oferi ceva pozitiv celor care o urmează”²⁰.

Partidul neofascist își propune să transpună în viață tot ceea ce, în condițiile actuale, este realizabil din doctrina politică fascistă. Admirante recunoaște că între partidul său și vechea doctrină există „legături de idei”, el spune despre fascism : „l-am modificat, dar nu-l renegăm”, iar „ruptura cu el am realizat-o renunțînd la salutul roman și la cămășile negre”²¹. Rezultă preponderența elementelor de continuitate și dorința M.S.I. de a păstra patrimoniul înaintașului său. Semnificativ în acest sens este anticomunismul său, apelul insistent pe care îl lansează tuturor cetățenilor pentru constituirea unui front anticomunist, pentru salvarea

¹⁸ F. Coisson, *Il gioco delle tre carte del M.S.I. nel Mezzogiorno*, „Rinascita”, 3, 1973, p. 9.

¹⁹ Idem, *Bombe e demagogia sotto il doppio petto*, în *op. cit.*, p. 29.

²⁰ E. Berlinguer, *op. cit.*, p. 8.

²¹ M. Ferra, *Fascismo e partito*, „Rinascita”, 22, 1973, p. 6.

societății italiene de „pericolul socialismului”. Anticomunismul organizațiilor neofasciste rezultă și din numele pe care și le iau : „Comitetul anti-comunist pentru apărarea poporului” (Roma), „Comitetele anticomuniste care luptă pentru creșterea nivelului de trai” (Roma)²². M.S.I. — se arată în ziarul „Secolo d'Italia” — „reafirmă voința sa, existență la toate nivelele, de a realiza acorduri pentru formarea unui larg front al italienilor care se opun venirii la putere a forțelor de stînga”²³. Neofasciștii susțin că sînt principala barieră împotriva socialismului, de aceea avertizează burghezia că eventuala desființare a partidului lor va fi o lovitură de grație dată capitalismului, va netezi drumul P.C.I. spre putere. O primă încercare de lărgire a alianțelor sociale și politice s-a făcut la cel de-al X-lea congres al partidului cînd s-a autointitulat M.S.I. — Dreapta Națională, ca urmare a intrării în partid a unui mare număr de monarhiști și a unor așa-zisi independenți. Tot pe această cale s-a căutat atragerea păturilor mijlocii și a grupurilor sociale conservatoare și marginale. Rezultatele deosebite din 1972 se explică prin voturile monarhiștilor, ale „independenților” și ale unor grupuri sociale controlate pînă atunci de curente de dreapta ale P.D.C. Almirante, referindu-se la această victorie, la Congresul al X-lea al partidului, spunea : „astăzi M.S.I. nu mai înseamnă Movimento Senza Importanza (Mișcarea fără importanță), cum era denumită în deridere înainte, ci Magioranza Silenziosa Italiana (Majoritate liniștită italiană)”. Dar operațiunea „dreapta națională” nu a reușit, fapt pentru care o parte din parlamentarii neofasciști nu-l mai sprijină pe Almirante. De asemenea, liderul M.S.I. a fost contestat de la dreapta de către cei care au favorizat apariția unei organizații numită generic „Autonomia neagră”, care este în legătură cu grupurile naziste (cel mai cunoscut este „Nucleele de acțiune revoluționară”), toate „corelate politico-ideologic și poate chiar organizatoric cu aripa nazistă a partidului neofascist”²⁴.

M.S.I. a sprijinit forțele conservatoare atît în formarea unor majorități de dreapta în parlament, în consiliile regionale și locale, cît și în adoptarea unor măsuri și reforme antipopulare. Dar recurge și la o serie de activități caracterizate prin violență și terorism. În acest sens teoreticienii neofasciști Evola și Freda recomandă „constituirea unor nuclee revoluționare a căror activitate să se caracterizeze în exclusivitate prin violență”²⁵. Într-un manifest al grupului neofascist „Mișcarea revoluționară de asalt” se scrie că „violența, la fel ca războiul, este o necesitate dură în anumite momente istorice. Noi simțem violenți ori de cîte ori este necesar. Dacă violența este singurul mijloc pentru a înlătura o tumoră malignă înseamnă că este sfîntă, morală și necesară”²⁶. Au fost organizate bande și grupuri de extremă dreaptă și li s-au pus la dispoziție mijloacele necesare pregătirii de luptă. Începînd cu anii 60 majoritatea actelor de violență și terorism au fost inițiate și concepute de M.S.I. și de organizațiile clandestine neofasciste. Din inițiativa acestora sînt dinamitate sediile partidelor, organizațiilor, asociațiilor și mijloacelor mass-media democratice și progresiste. Se urmărește mai ales sabotarea activității P.C.I. și a Partidului Socialist Italian (P.S.I.), slăbirea lor.

²² *La proliferazione dei gruppi terroristi*, în „Rinascita”, 19, 1978, p. 27.

²³ F.I.R., *op. cit.*, p. 22–23.

²⁴ A. Coppola, *op. cit.*, p. 8.

²⁵ Apud S. Flamigni, *L'area del terrorismo nero*, „Rinascita”, 38, 1980, p. 8.

²⁶ Apud P. Rosenbaum, *op. cit.*, p. 17.

În jurul M.S.I. există mai multe grupuri neofasciste. Astfel grupul „Europa-Civiltă” avea în anii 70’ în jur de 2000 de membrii, care se antre-nau în mod sistematic în poligoane militare. În 1968 M. Tedeschi, senator ales pe listele M.S.I., a fondat „Grupurile de acțiune națională” cu 250 de secții. Scopul lor era de a sabota grevele organizate de sindicatele comuniste și catolice. În anul 1972 s-au constituit mai multe grupuri universitare de orientare neofascistă („XXI Aprilie”, „Circolo dei Selvatici”). Existau grupuri clerico-fasciste („I cavaleri di Cristo Re”, „Centrul politic italian”, condus de M. Eichberg, care a figurat pe listele de alegători ale M.S.I.), liberal-fasciste și monarhist-fasciste. Grupul A.R., fondat de G. Freda, fost membru al M.S.I., avea o orientare rasistă susținând necesitatea impunerii limbilor indo-europene.

Organizația „Ordinea Nouă”, apărută în cadrul M.S.I. sub numele „Centrul de studii Ordine nuovo”, sub conducerea lui P. Rauti, a ieșit din partid, în 1956, datorită opoziției acestuia față de orientarea electorală a neofasciștilor. Adoptând teorii rasiste a încercat să-și intensifice legăturile cu neonazismul european. În anii 60 avea 10 000 membrii. Venirea lui Almirante la conducerea M.S.I. a readus grupul în cadrul partidului, iar apoi s-a divizat în două părți, una condusă de P. Rauti care susținea că partidul trebuie să se prezinte unit în fața opiniei publice și alta condusă de C. Graziani, intitulată „Mișcarea politică Ordine Nuovo”, care susținea că orientarea sa revoluționară era incompatibilă cu strategia M.S.I., care nu afirma deschis depășirea sistemului politic. La așa-zisele întruniri culturale ale organizației „Ordine Nuovo” au participat ofițeri italieni care au activat în serviciile SS și senatori neofasciști.

V. Borghese, comandant în armata lui Mussolini, adept al metodei Gestapoului, în anul 1951 a intrat în M.S.I., iar în 1968, a creat Frontul Național, care își propunea să unească luptătorii anticomuniști și să devină o alternativă pentru sistem. Avea 3000 de membrii și delegați în fiecare provincie care aveau rolul de a constitui comitete locale și de a menține contacte cu alte grupuri de dreapta. Tentativa de lovitură de stat, din 1970, a eșuat.

„Avangarda Națională” a fost fondată în 1959 de S. delle Chiaie fost secretar al unei federații din Roma a M.S.I. În 1964 s-a autodizolvat, dar după 1970 au reapărut grupuri care afirmau aderența la A.N.

Pe măsura întăririi M.S.I., în armată au fost create cercuri secrete de propagandă (sint cunoscute „Nucleele pentru apărarea statului”). Asociația „Amicii forțelor armate” urmărea câștigarea unor simpatii în cadrul militarilor pentru partidul lui Almirante. Asociația era formată din militari, cadre medii neofasciste și susținea orientarea pro-N.A.T.O. a politicii externe.

Esența platformei ideologice a grupurilor neofasciste constă în propagarea ideii necesității luptei împotriva partidelor, democrației, burgheziei, comunismului și a sistemului politic. Ca metodă de acțiune se recomandă suprimarea fizică a celor care susțin comunismul și democrația.

Organizațiile neofasciste aveau și au un statut legal atunci când predomină în viața politică italiană și în conducerea țării curente politice de dreapta și conservatoare. În aceste condiții, împreună cu M.S.I., acordând prioritate activității politice și propagandistice, sint mai eficiente

în lupta împotriva partidelor de stînga. Reculul forțelor conservatoare și democratizarea vieții politice face dificilă existența legală a organizațiilor fasciste, de aceea trec în clandestinitate și pun accent în activitățile lor pe operațiile tehnico-militare, suprimarea fizică a personalităților democratice și dinamitarea sediilor sindicatelor și partidelor de stînga. Procesele intentate organizațiilor neofasciste, în marea lor majoritate, au arătat că autorii morali ai delictelor săvîrșite făceau parte din conducerea M.S.I., a unor organisme de stat sau din grupări politice reacționare burgheze. Scopul creării și activității organizațiilor neofasciste este de a lărgi gama mijloacelor organizatorice, politice și ideologice folosite de burghezia conservatoare în lupta pentru promovarea intereselor sale.

Actele de violență și intimidare ale neofasciștilor fac parte din așa-numitul „complot negru” sau „strategia tensiunii” — termen folosit pentru prima dată de săptămînalul englez „The Observer”²⁷. Strategia tensiunii își propunea înlăturarea democrației, anularea rezultatelor obținute de clasa muncitoare și de partidul comunist, reducerea luptei politice la ciocnirea între grupurile neofasciste, pe de o parte, și poliție și celelalte forțe ale ordinii publice, pe de alta, crearea dezordinii și haosului pentru a deschide calea instaurării unui regim autoritar. Teroriștii neofasciști urmăresc pasivitatea politică a maselor, ca o premisă a distrugerii statului democratic. În acest sens, într-o revistă de extremă dreaptă se nota: „noi sîntem împotriva formei actuale a statului, de aceea toți cei care luptă împotriva lui, indiferent pe ce poziții se situează, dacă adoptă lupta armată, nu trebuie considerați a fi dușmanii noștri”²⁸. Rezultă că teroriștii neofasciști doresc să colaboreze cu cei de „stînga” deoarece au un obiectiv comun: distrugerea pe cale armată a statului. În acest sens cu teme afirmă cercetătorul marxist F. Mussi că „ambele terorisme constituie embrionul unui alt tip de stat, opus statului democratic constituțional, care este deschis unor evoluții și reforme politice”²⁹. Terorismul negru, după 1978, a susținut proiectul terorismului de „stînga” de a se trece în Italia de la forma actuală a luptei de clasă, promovată de comuniști, la războiul civil. Formele de acțiune specifice strategiei tensiunii au fost diferite: sabotarea manifestațiilor publice la care demontau forțele de stînga, infiltrarea agenților neofasciști în rîndurile demonstrațiilor organizate de comuniști și de sindicatele democratice pentru a provoca dezordine, a ultragia sau ucide polițiști. Liderii neofasciști consideră că obiectivele lor pot fi realizate prin activitatea militanților revoluționari, care constituie opoziția extraparlamentară a partidelor de stînga și de dreapta. Teoreticianul Freda susține că înlăturarea sistemului este posibilă numai prin infiltrarea neofasciștilor în toate grupurile și formațiile politice de stînga care își propun folosirea violenței în distrugerea sistemului. Aceasta duce atît la derutarea politică și ideologică a clasei muncitoare, cît și la diseminarea concepțiilor și metodelor de acțiune violentă în rîndurile păturilor sociale marginalizate și afectate de criză. O trăsătură politico-ideologică a unor organizații neofasciste este aceea că ele se consideră reprezentante ale proletariatului, că au menirea de a corecta reformismul

²⁷ F.I.R., *op. cit.*, p. 60.

²⁸ Apud S. Flamigni, *op. cit.*, p. 8.

²⁹ F. Mussi, *Che cosa rende* www.dacoremanica.ro „Rinascita”, 32, 1980, p.4.

partidelor politice și al sindicatelor clasei muncitoare. În acest sens sînt semnificative numele pe care și le iau organizațiile de dreapta și neofasciste. O mare parte din cele 64 de organizații teroriste de dreapta care la începutul anului 1978 au revendicat unul sau mai multe atentate poartă denumiri ca : „Zorile Roșii” (Chieti), „Comandoul Revoluționar” (Catania), „Nucleul Comunist Înarmat” (Roma), „Prima linie” (Milano), „Nucleele proletare comuniste” (Milano), „Nucleele înarmate ale puterii muncitorești” (Brescia), „Organizația luptătorilor comuniști” (Milano), „Revoluționarii anti-imperialiști comuniști” (Brescia), „Nucleele înarmate revoluționare” (Roma)³⁰. S-a recurs la suprimarea fizică a unor oameni care lucrează în ministerul de interne, în prefecturi, în consiliile puterii de stat teritoriale, în presa și editurile de orientare comunistă și socialistă. Banderile neofasciste, dotate cu mijloace moderne, atacă sau răpesc oamenii, le violează domiciliile, subminează securitatea publică și personală. Aceste grupuri se multiplică continuu și folosesc modalități de acțiune asemănătoare. În acest sens E. Berlinguer la Congresul al XV-lea al P.C.I. spunea că „grupurile teroriste clandestine sînt autorii actelor de violență politică, de banditism și vandalism inițiate de fasciști și autonomi, care pot fi foarte greu deosebiți după metodele folosite și obiectivele urmărite”³¹. M.S.I. a creat organizații de tineret cu scopul de a dispune de o pepinieră proprie, pentru a frîna mișcarea democratică a tineretului.

Riposta hotărîtă a oamenilor muncii mobilizați de P.C.I. a dus, în jurul anului 1976, la slăbirea terorismului de dreapta. Menținerea sub tensiune a vieții politice italiene a fost realizată în continuare de către terorismul de „stînga”. La început publicistica burgheză a încercat să acrediteze ideea că noul terorism a fost generat de către clasa muncitoare, dar cercetarea judiciară a actelor teroristilor, demascarea lor politică de către partidele comunist și socialist au dovedit că terorismul roșu și cel negru au o singură conducere strategică³². În Italia, în perioada 1978 — 1980, s-a desfășurat, pe plan juridic, politic, ideologic și al mobilizării populare, o intensă luptă împotriva terorismului de „stînga”. Deși s-au obținut succese destul de importante, totuși după cum era de prevăzut, „ștafeta terorii” a fost din nou preluată de către terorismul neofascist. În acest sens cunoscutul publicist comunist italian M. Ghiara notează : „...terorismul fascist se relansează în momentul în care terorismul de stînga pare a traversa o criză, în condițiile în care se găsește într-o fază de reorganizare și de regîndire a strategiei sale care îl blochează și îl împiedică să-și atingă obiectivele sale criminale”³³. După 1976 terorismul neofascist a fost neglijat de către organele ordinii publice, profitînd de aceste împrejurări el și-a construit structuri organizatorice, și-a mărit efectivele de aderenți și s-a dotat cu mijloace tehnice perfecționate care-i permit, scrie S. Flamigni, să dispună de „capacități de ucidere și de distrugere alarmante”³⁴. În acest sens U. Spagnoli scrie că „terorismul negru, multă vreme subapreciat, a fost lovit doar parțial în organizarea

³⁰ *La proliferazione dei gruppi terroristi*, „Rinascita”, 19, 1978, p. 27.

³¹ E. Berlinguer, *Rapporto al XV Congresso del P.C.I.*, „L'Unità”, 31.03.1979, p. 11.

³² S. S. Criscuoli, *op. cit.*, p. 7.

³³ M. Ghiara, *L'uso del terrorismo nero*, „Rinascita”, 36, 1980, p. 4.

³⁴ S. Flamigni, *op. cit.* www.dacoromanica.ro

sa, gravele sale crime rămânând în cea mai mare parte nepedepsite”³⁵. Numai în cazul unui număr redus de organizații au fost pedepsiți liderii tehnico-militari. Încă nu sînt nominalizați conducătorii politici, inspiratorii, susținătorii mai mult sau mai puțin suspectați, operație politico-judiciară absolut necesară pentru a preîntîmpina diseminarea organizațiilor neofasciste teroriste. Printre acțiunile desfășurate de teroriștii neofasciști în 1980 pot fi amintite următoarele: în luna august, în urma exploziei unei bombe, au murit 83 persoane, au fost rănite alte 200 și a fost distrusă gara din Bologna. Numărul actelor comise de organizațiile teroriste de dreapta și de „stînga” cunoaște o spirală crescîndă: 1975—702; 1976—1138; 1977—2128 (din care 8 uciși); primul semestru 1978—23 morți, 318 răniți și alte 1487 acte teroriste; 1979—2150 acte teroriste (soldate cu 40 morți); primul semestru—1980—615 (din care 112 morți); total în perioada avută în calcul—7919 acte teroriste.

În ceea ce privește trăsăturile activității teroriștilor neofasciști se poate constata că, în perioadele de agravare a crizei și de ascensiune a forțelor populare, ei preferă atacul asupra mulțimilor și nu asupra persoanelor. Acest tip de acțiune teroristă întotdeauna a fost corelat cu forțe și proiecte politice gata să speculeze dificultățile de moment, situațiile critice care pot apărea.

Teoreticienii neofasciști, pretextînd analiza revoluționară a crizei capitalismului, susțin că elementele esențiale ale sistemului politic s-au devalorizat, s-au golit de conținut și și-au pierdut trăsăturile definitorii, transformîndu-se în opusul lor. Ei afirmă că astăzi în Italia nu se mai poate vorbi în adevăratul sens al cuvîntului de ordine, pluralism politic și ideologic, de economie de piață, de parlament și de republică. Toate acestea s-au metamorfozat în trei noi realități politice: dominarea țării de către curentele P.D.C., partidocrație și sindicatocrație³⁶, ultima fiind considerată cea mai gravă deoarece a devenit o putere autonomă, care, chipurile, șantajează instituțiile politice. Ideologii neofasciști susțin că nu mai există în societate reprezentativitate, libertate și justiție, ci numai frustrare, expropriere politică și mafie. Aceste considerente despre criză arată că pentru cercurile reacționare ale burgheziei dezvoltarea democrației, sporirea forței politice a organizațiilor politice și profesionale ale oamenilor muncii semnifică cancer social, care poate fi vindecat numai prin măsuri ferme și autoritarism.

De asemenea, se recurge la analiza pseudorevoluționară a societății, la folosirea unor concepte și noțiuni specifice ideologiei clasei muncitoare pentru a produce derută în rîndurile acesteia și ale celorlalți oameni ai muncii. Astfel devalorizarea componentelor sistemului politic înseamnă diminuarea caracterului lor de clasă burghez, slăbirea pozițiilor sociale și politice ale burgheziei. Lipsa libertății pentru neofasciști înseamnă condamnarea de către stat a actelor de violență și terorism, sporirea drepturilor și libertăților politice; neofasciștii se ridică mai ales împotriva dreptului la grevă, al celui de organizare politică și sindicală a

³⁵ U. Spagnoli, *Un „no” per diferendere la Repubblica e rinnovare lo Stato*, „Rinascita”, 9, 1981, p. 9.

³⁶ M. Ferra, *op. cit.*, p. 6.

clasei muncitoare și de participare a sa la conducerea întreprinderilor. Atacurile îndreptate împotriva parlamentului și a Constituției trădează intenția cercurilor reacționare ale burgheziei de a le înlocui, în condițiile crizei, cu forme autoritare de conducere. M.S.I. susține inutilitatea instituțiilor democratice, care ar fi surse ale dezordinii publice, folosește nemulțumirea șomerilor și a grupurilor marginale pentru a le submina autoritatea și a le face ineficiente. Astfel ei pun pe același plan grevele muncitorești și răpirile de persoane, ocuparea universităților de către organizațiile democratice ale studenților și delictele de drept comun, acțiunile de luptă ale forțelor de stînga cu actele de violență ale grupurilor de extremă dreaptă. Deci se identifică în mod voit drepturile democratice ale oamenilor muncii, lupta de clasă cu cele mai răspîndite acte antisociale.

Un loc însemnat în cadrul dezbaterilor politice și ideologice neofasciste îl ocupă problemele statului și ale democrației. Astfel încă în programul M.S.I. din 1948 se arăta că formele economice și politice organizatorice bazate pe principiul reprezentării sînt în criză datorită apariției unor forțe, necesități și metode noi de acțiune. M.S.I. propunea o „democrație organizată, centralizată și autoritară”, realizabilă prin intermediul dictaturii care era definită de fascistul Marsanich ca „o etapă obligatorie a procesului de formare a popoarelor, ca un dat autobiografic ineludabil al istoriei fiecărui popor”³⁷. Dacă ideologia fascistă este o rudimentară filosofie a acțiunii în situații conjuncturale, în schimb se constată că referitor la stat există elaborări teoretice și practici mai articulate și mai rafinate. Astfel statul fascist suprimă toate instituțiile, drepturile și libertățile politice care au permis apariția treptată a unor forțe politice care ar fi putut depăși societatea capitalistă. Această situație este justificată de teoreticianul Freda prin afirmația că burghezia și proletariatul nu sînt clase antagoniste, ci forțe care se integrează în societate, de aceea este posibilă construirea statului popular. Ideologii neofasciști susțin că înainte de al doilea război mondial criza statului liberal, iar astăzi criza regimului parlamentar au determinat înstrăinarea proletariatului de burghezie. Rolul fascismului și al neofascismului a fost și este de a reconcilia cele două clase, de a crea premisele necesare restabilirii unor relații de armonie, care sînt naturale, între cele două clase. Ideea păcii sociale are rolul de a atenua contradicțiile sociale și lupta de clasă în cadrul societății și a statului burghez.

Neofasciștii, contrar concepției democratice despre ordinea publică, dar în acord cu cea autoritară, se declară împotriva violenței, cu scopul de a salva aparențele de legalitate ale partidului. Dar, pe de altă parte, în vederea speculării fricii provocate de terorism și pentru sublinierea ineficienței tehnice și politice a forțelor de ordine, susțin că cetățeanul, fiind lipsit de apărare din partea statului, este autorizat, și chiar i se recomandă, să interpreteze legile „în mod creator și curajos”, adică să se preocupe singur de asigurarea propriei securități, ceea ce însă, în mod inevitabil, afirmă ei, duce la „dispariția societății”, adică a ordinii democratice burgheze. Evident, prin această „recomandare” se urmărește denigrarea părții antifasciste a poliției, magistraturii și armatei, care este majoritară,

³⁷ Apud P. Rosenbaum, *op. cit.*, p. 186.

compromiterea acestora în fața opiniei publice, atragerea populației pe drumul greșit al sprijinirii partidului neofascist, care, în mod demagogic, se autointitulează partid al ordinii, al securității publice și personale, trăsături care permit, susțin ideologii de extremă dreaptă, dezvoltarea nestin-gherită a libertăților cetățenești și a personalității umane.

În concepția M.S.I., soluționarea crizei societății italiene nu se poate realiza prin metoda democratică, care și-ar fi epuizat toate resursele de optimizare social-politică, ci prin cea autoritară, fapt pentru care ia atitudine antitetică, de alternativă față de sistem, poziție pe care o consideră „revoluționară”. Desigur, și în sistemul preconizat de ei baza socială a puterii o constituie tot burghezia. Neofasciștii, în definirea „revoluției” pe care vor să o realizeze, pentru a atrage de partea lor păături sociale cât mai largi, pornesc de la aspirațiile politice cele mai înalte ale acestora, afirmă că în statul pe care vor să-l instaureze libertatea și autoritatea, ordinea și dreptatea, educația și cultura, urmează să-și recapete adevărata lor valoare, să se îmbine în mod armonios, să fie cu adevărat egale pentru toți oamenii muncii. „Revoluția” în domeniul economiei constă în revenirea la sistemul corporatist, despre care teoreticienii neofasciști spun că în ciuda tragicei experiențe oferite de Italia fascistă, este totuși singurul care însumează un minim de calități absolut necesare funcționării optime a economiei. Dar, în realitate, aceste calități au rolul de a contracara lupta de clasă, de a pune interesele economice ale clasei muncitoare pe același plan cu cele ale burgheziei, de a împiedica procesul de dezvoltare a conștiinței politice a muncitorilor.

Contrar direcției obiective de dezvoltare a societății italiene, anume trecerea la socialism, neofasciștii susțin că timpul trece în favoarea lor, pentru că, mai devreme sau mai târziu, vor instaura regimul lor politic. Pentru a-i combate pe cei care susțin ireversibilitatea distrugerii statului fascist, conducătorii M.S.I. susțin că în Italia „istoria încă nu a fost scrisă, iar ultimul cuvânt nu a fost spus”³⁸. Forțele revoluționare și antifasciste trebuie să stea mereu în gardă, deoarece M.S.I. este hotărâtă să-și realizeze obiectivele sale, fie în împrejurări considerate de ea favorabile, prin promovarea unei politici alternative față de sistemul politic actual, adică cucerirea puterii prin forță, fie în împrejurări defavorabile, prin promovarea unei politici conservatoare, bazată pe formarea unei mari drepte naționale, pe păstrarea unei brume de democrație, pe deplasarea spre dreapta a conducerii politice naționale. Având în vedere natura celor două linii politice, Admirante spunea că prima ar fi modernă, plină de perspective, izvor de satisfacții și piatră de încercare pentru neofasciști, iar a doua conformistă, comodă, împregnată de nostalgiiile conservatorismului și contrară dorinței și puterii lor de luptă.

M.S.I. și organizațiile neofasciste legale și ilegale care gravitează în jurul ei, indiferent de natura obiectivelor sociale, politice pe care le afișează în fața poporului, rămân ceea ce sînt, anume forme de expresie politică de excepție a celor mai reacționare cercuri ale burgheziei, în situații politice critice. Exponenții antifasciștilor, în frunte cu comuniștii, au demască caracterul subversiv, anticonstituțional al neofasciștilor, au

³⁸ A. Giornori, *Il segretario missino „invitato” al processo per il manifesto antipartigiano*, „L'Unità”, 11.10.1973, p. 6.

cerut în repetate rînduri inculparea conducerii M.S.I. pentru vina de a fi reconstituit partidul fascist. De asemenea, P.C.I. a organizat dezbateri teoretice, ideologice, orientîndu-și activitatea cu precădere în direcția dezvoltării conștiinței politice, a îmbunătățirii condițiilor de muncă și de viață ale păturilor sociale controlate de neofasciști, demers, care, în timp, a dus la scăderea influenței lor politice.

Intensificarea luptei împotriva neofascismului este cerută de pericolul pe care-l reprezintă pentru democrație, liniștea publică și pacea lumii și pentru civilizație. În acest sens G. C. Pajetta, membru al Direcțiunii P.C.I., spunea că „acțiunile neofasciste sînt un adevărat război împotriva vieții și libertății cetățenilor, niște acte feroce, lovirea oamenilor la întîmplare sau a celor lipsiți de apărare”³⁹. De asemenea, E. Berlinguer atrage atenția asupra faptului că „perpetuarea incertitudinii politice și a incapacității în conducerea țării favorizează în mod obiectiv tendințele subversive și antidemocratice. Dacă actele de violență se vor produce în continuare este de presupus că o parte a grupurilor dominante și a oamenilor politici se vor gîndi la o soluție politică de dreapta, indiferent ce formă va îmbrăca, încercînd să convingă o parte a cetățenilor că așa se poate umple golul de conducere existent în prezent. . . Trebuie să se afirme din nou cu tărie și unitate că masele populare nu cedează în fața terorismului, indiferent de orientarea sa, că ele stimulează și susțin forțele care au sarcina de a apăra ordinea publică și securitatea statului democrat”⁴⁰. De asemenea, E. Berlinguer cere ca forțele politice democratice să-și propună obiectivul de a „lovi centrele negre, comploturile și complicitățile. . . trecute și prezente ale M.S.I., ale conducătorilor săi. . . Este necesar să fie pedepsiți penal și politic cei care sînt responsabili de desfășurarea activităților subversive și să fie izolați neofasciștii de alegătorii lor”⁴¹. Terorismul neofascist este indiciul existenței unui proiect politic autoritar, elaborat și susținut de către forțe care pot fi destul de greu demascate pe plan juridic. Diferitele acte teroriste sînt concepute de către aceste forțe ca fapte care ar trebui să creeze premisele necesare realizării obiectivului final, trecerea la o formă dictatorială de conducere a societății. Se impune desfășurarea luptei pe plan politic împotriva terorismului neofascist deoarece, după cum notează L. Violante, „violența neofascistă este în mod tradițional condusă”⁴² din afara organizațiilor de extremă dreaptă.

În lupta împotriva neofascismului forța principală a constituit-o clasa muncitoare, care a reacționat prompt și cu hotărîre împotriva actelor teroriste și a adunat în jurul ei pe toți cei care le dezaprobau. Muncitorii au înțeles că terorismul este un instrument al strategiei subversive împotriva democrației, a drepturilor și libertăților politice, au demonstrat că sînt apți pentru a prelua puterea politică și a conduce societatea.

Principalul element al strategiei antiteroriste îl constituie apărarea democrației italiene, implicarea maselor în activitatea de perfecționarea ei. Oamenii muncii au demonstrat practic că sînt atașați democrației și că sînt hotărîți să o apere. De altfel deceniul al 8-lea al vieții politice și mai

³⁹ G. C. Pajetta, *Italia con Bologna*, „Rinascita”, 32, 1980, p. 1, 39.

⁴⁰ E. Berlinguer, *Senza timone*, „L'Unità”, 5.08.1980, p. 1.

⁴¹ Idem, *La „questione comunista”*, Editori Riuniti, Roma, 1975, vol. 2, p. 789.

⁴² L. Violante, *Lo strumento, l'azione e il disegno politico*, „Rinascita”, 33, 1980, p. 6.

ales ultimii ani au arătat că democrația se poate apăra împotriva terorismului neofascist prin democrație. În acest sens publicistul comunist R. Giannotti scrie că „organismele de bază ale democrației... s-au dovedit a fi coloana vertebrală a luptei împotriva acțiunilor subversive”⁴³, indiferent în ce direcție s-au manifestat. Se consideră că democrația pentru a rezista împotriva terorismului trebuie perfecționată și reinnoită. Preocuparea pentru viitorul democrației intră în activitatea P.C.I., a forțelor politice democratice, a oamenilor muncii. Reactivarea neofascismului a dus la restabilirea unității frontului antifascist. Curentele democratice ale P.D.C., Partidul Republican Italian și alte forțe democratice burgheze au colaborat cu P.C.I. și P.S.I. în lupta împotriva neofascismului. Reorientarea activității organelor ordinii publice, intensificarea activității antifasciste pe plan guvernamental, parlamentar, juridic și ideologic a fost însoțită de ample mobilizări de masă, la care au participat un mare număr de demonstrații de cele mai diferite orientări politice. După cum se știe, în alte situații, păturile mijlocii, comercianții și electoratul partidelor burgheze nu sînt mobilizate la acțiunile de stradă. La ultimul congres al P.D.C. F. Cossiga, făcîndu-se interpretul curentelor de stînga ale partidului, a arătat că terorismul poate fi înfrînt numai prin colaborarea, pe toate planurile, dintre democrat-creștini, comuniști și alte forțe democratice.

Comuniștii consideră că terorismul poate fi blocat prin apărarea statului; ei acționează de mai mult timp în această direcție deoarece strategia și tactica trecerii la socialism se bazează pe transformarea și nu pe distrugerea lui. De la primele atacuri teroriste ei au mobilizat masele pentru apărarea statului, iar acestea au răspuns favorabil chiar dacă nu se identificau cu el deoarece conține o serie de elemente democratice și antifasciste care sînt vitale pentru regimul democratic.

Lupta împotriva terorismului neofascist presupune, în primul rînd, reinnoirea și democratizarea magistraturii, poliției și a serviciilor de securitate. Multe din performanțele teroriștilor au fost posibile tocmai datorită slăbiciunii acestora și complicității unora dintre lucrătorii lor. În acest sens E. Berlinguer arată că „în magistratură și în alte aparate de stat există persoane care au dat dovadă fie de îngăduință, fie „acoperă” și protejează teroriștii și adepții violenței”⁴⁴. P.C.I. a propus de mai mult timp reorganizarea acestor organisme, punerea acțiunii lor în mai mare măsură în slujba maselor populare, dar P.D.C. s-a opus. Forțele de ordine trebuie prevăzute cu mijloace și structuri care să le permită să se mobilizeze și să reacționeze rapid, să pedepsească și să preîntîmpine acțiunile violente. Întărirea poliției și a magistraturii va crea premisele necesare aplicării normelor care vizează prevenirea acțiunilor subversive și va face inutilă recurgerea la legi excepționale. P.C.I. consideră că înlăturarea terorismului necesită perfecționarea actelor normative, democratizarea lor. Se impune adoptarea unor legi care să dea posibilitatea intervenției forțelor publice în momentul pregătirii atentatelor teroriste. Este mai ușoară combaterea lor prin acțiuni de prevenire, antifactum, decît prin acțiuni coercitive, postfactum. Noile acte normative trebuie să permită justiției

⁴³ R. Giannotti, *La risposta di massa non era scontata*, „Rinascita”, 12, 1978, p. 14.

⁴⁴ E. Berlinguer, *op. cit.*, p. 11.

să stabilească adevărul, să dovedească vinovăția teroriștilor și să-i descopere pe cei care îi finanțează și îi manevrează. Revederea reglementărilor juridice formulate ambiguu, care de regulă erau invocate pentru apărarea lor, va duce la întărirea democrației, la extinderea și perfecționarea garanțiilor de libertate. Se urmărește ca drepturile și libertățile personale să fie îmbinate cu cele colective, să se creeze cadrul juridic care să permită clasei muncitoare, oamenilor muncii să-și exercite în mod real, și nu doar formal, dreptul de a participa la conducerea politică a societății, la lupta pentru transformarea societății și combaterea forțelor conservatoare și neofasciste. De asemenea, se propune ca noile garanții să nu apere numai inculpatul, ci și judecătorii, ceilalți magistrați și martorii, pe toți cei care contribuie la stabilirea adevărului, să fie îndreptate împotriva intimidării și violenței. Ca urmare a înmulțirii actelor terorismului negru și roșu în Italia, începând cu 1978, s-a intensificat activitatea de reformare a forțelor ordinii publice. După cum se știe, grupările neofasciste, pentru a-și atinge obiectivele lor, întotdeauna au contat pe complicitatea unei părți a forțelor ordinii publice. Pentru a preveni transformarea lor neofasciștii italieni au recurs la atentate, la masacre. De aceea, scrie M. Ghiara, în ultima perioadă „terorismul negru a încercat recucerirea unor poziții, și-a propus anularea încrederei în statul democratic și împiedicarea procesului de reinnoire a sa”⁴⁵.

Terorismul neofascist este generat de criză și încearcă, în același timp, să se constituie ca un fals și halucinant răspuns pentru depășirea ei. În acest sens A. Occhetto scrie că „terorismul este brațul înarmat al crizei îndreptat împotriva mișcării muncitorești”⁴⁶. Înlăturarea rădăcinilor sociale și politice, a bazei obiective a terorismului neofascist înseamnă soluționarea unor grave probleme ridicate de criză. Esența luptei împotriva terorismului, scrie A. Bolaffi, constă în necesitatea rezolvării a n probleme care apar, a face față complotului obiectiv generat de fenomenele disfuncționale ale societății capitaliste și de efortul depus de aceasta în vederea propriei sale restructurări. Combaterea terorismului neofascist înseamnă confruntarea cu complexitatea crizei, realizarea unor profunde reforme economice și politice. Desigur nu trebuie considerat că terorismul va dispărea după înlăturarea uneia din bazele sale obiective, adică odată cu depășirea fazei actuale a crizei societății capitaliste. După cum am văzut, criza ca factor de reactivare a terorismului neofascist are mai mult rolul de a accelera acest proces și nu de a determina nașterea lui. În fapt, recurgerea cercurilor reacționare ale burgheziei la autoritarism, indiferent că îmbracă forma fascismului sau a neofascismului, a terorismului de dreapta sau de „stînga”, este o trăsătură structurală a societății capitaliste. Exploatarea socială, proprietatea privată, împiedicarea participării oamenilor muncii la activitatea instituțiilor, la luarea deciziilor care îi privesc, înstrăinarea sub toate aspectele ei, manevrarea politică și ideologică, frînarea luptei anticapitaliste și pentru trecerea la socialism sînt premise social-

⁴⁵ M. Ghiara, *Perchè riparte il terrorismo nero*, „Rinascita”, 37, 1980, p. 10.

⁴⁶ *Diffendersi dal braccio armato della crisi*. Intervista con A. Occhetto, „Rinascita — il Contemporaneo”, 19, 1978, p. 14.

politice care permit cercurilor retrograde ale burgheziei să recruteze militanți și simpatizanți pentru partidul și organizațiile neofasciste sau, mai recent, să încurajeze terorismul de „stînga”.

Reducerea ariei de recrutare de noi membrii de către terorismul neofascist presupune preocuparea forțelor politice de guvernămînt, a P.C.I. de soluționarea problemelor tineretului. Mai întii trebuie combătute tendințele anticomuniste, atitudinea de neîncredere și pasivitate politică care au început să se manifeste în cadrul unor grupuri de tineri, luate o serie de măsuri care să reducă duritatea consecințelor crizei asupra tineretului. Problema cheie este crearea unor locuri de muncă pentru tineri, reforma școlilor, a universităților, punerea lor de acord cu nevoile economiei naționale și ale societății, integrarea lor în procesul de producție și în activitatea de conducere a societății.

Forța politică cea mai activă în lupta împotriva neofascismului o constituie comuniștii. P.C.I. a luptat împotriva fascismului încă de la fondarea sa. Aportul lui a sporit în timpul Rezistenței și a participării la guvern în perioada 1944—1947. Togliatti arăta atunci că partidele clasei muncitoare intrate în guvern au sarcina „de a elimina și de a distruge fascismul, de a crea condițiile necesare renașterii unui regim care să asigure libertatea, civilizația și progresul”⁴⁷. El susținea că lupta antifascistă trebuie să fie o caracteristică permanentă a vieții politice italiene deoarece clasele conducătoare italiene, prin intermediul grupurilor mai puternice și reacționare, au tendința de a înlătura drepturile și libertățile politice, în primul rînd pe cele ale oamenilor muncii. Comuniștilor le revine meritul că au organizat o serie de dezbateri teoretice, politice, ideologice privind cauzele apariției și modalitățile de combatere a terorismului neofascist. „Lupta împotriva terorismului — se spune în Proiectul de teze pentru Congresul al XV-lea al P.C.I. — în toată complexitatea sa, este obiectivul fundamental al mișcării muncitorești și în primul rînd al comuniștilor. Ea trebuie îmbinată cu inițiativele politice și cu o fermă și intransigentă luptă de idei”⁴⁸. Această luptă presupune colaborarea cu forțele de stînga, mai ales cu P.S.I. și cu unele organizații democratice ale oamenilor muncii de orientare catolică.

Referitor la neofascism și terorism în documentele noastre de partid se evidențiază faptul că „forțele sociale înaintate, oamenii politici, popoarele au înalta îndatorire, în fața generațiilor de azi și de mîine, de a face totul pentru a bara calea unei noi ascensiuni a fascismului, pentru a feri omenirea de acest dușman al civilizației și progresului, pentru a salvagarda libertatea, independența și însăși viața tuturor națiunilor lumii”⁴⁹. Elementul esențial al luptei împotriva renașterii fascismului îl constituie unitatea tuturor forțelor democratice. Referindu-se la aceeași problemă tovarășul Nicolae Ceaușescu, arăta că analiza evenimentelor din perioada

⁴⁷ P. Togliatti, *Classe operaia e partecipazione al governo*, în *Il compromesso storico*, a.c. P. Valenza, Newton C.E., Roma, 1976, p. 84.

⁴⁸ *Progetto di tesi per il XV Congresso nazionale...*, teza 62.

⁴⁹ Nicolae Ceaușescu, *Cuîntare la Marea Adunare Populară consacrată zilei de 1 Mai*, în *op. cit.*, 1978, vol. 18, p. 246.

anilor 1920—1940 demonstrează că în Europa fascismul a putut triumfa într-un număr mare de state, atât datorită unor cauze economico-sociale, cât și lipsei de unitate a clasei muncitoare, a comuniștilor și socialiștilor, a celorlalte forțe democratice antifasciste. „Iată de ce — se subliniază mai departe — are o însemnătate vitală ca partidele comuniste, socialiste și social-democrate, toate partidele și organizațiile muncitorești, democratice să nu uite nici un moment lecțiile istoriei, să tragă învățăminte corespunzătoare din greșelile trecutului, întărind colaborarea și unitatea lor, intensificând lupta actuală pentru apărarea libertăților democratice”⁵⁰.

Realitatea social-politică postbelică a demonstrat că accentuarea crizei capitalismului și avansul partidelor clasei muncitoare au constituit cauza principală care a contribuit la reactivarea neofascismului italian. Evoluția acestor factori a determinat schimbarea formelor activității neofasciste, începând cu cele legale, desfășurate cu precădere de M.S.I., în perioadele de avânt ale societății capitaliste și de relativă stagnare a forțelor de stînga, și terminind cu cele bazate pe violență și terorism, inițiate de organizațiile neofasciste, în perioadele de agravare a crizei și de avans al forțelor populare. Forțele politice progresiste sînt hotărîte să bareze calea neofascismului deoarece, în actualele împrejurări, el este o piedică în calea soluționării crizei societății capitaliste pe cale democratică și în favoarea intereselor oamenilor muncii și un pericol la adresa păcii și progresului social.

LE NÉO-FASCISME EN ITALIE

RÉSUMÉ

Vu que, après la deuxième guerre mondiale, dans les pays capitalistes, en général, et en Italie, en particulier, sont apparus et ont commencé à déployer leur activité des partis et organisations politiques ayant une orientation nazie et néo-fasciste, légales et clandestines, l'auteur se propose de relever les causes de la recrudescence de ce phénomène politique et idéologique; on insiste sur la corrélation entre l'aggravation de la crise de la société capitaliste et la résurrection du néo-fascisme.

Considérant que le Mouvement Social Italien constitue le centre de gravité du néo-fascisme italien, on examine la constitution, l'organisation, les orientations politico-idéologiques et l'activité politique déployée par ce parti. On analyse en outre le processus de formation et la manière d'action des organisations d'extrême-droite, étant relevé que celles-ci déploient leur activité en des conditions de légalité lorsque le rapport de forces entre les partis de gauche et les orientations politiques conservatrices incline en faveur de ces dernières et inversement. On souligne que le parti néo-fasciste italien aux côtés des organisations néo-fascistes se proposent

⁵⁰ Idem, *Expunere la Congresul educației politice și al culturii socialiste*, în op. cit., 1977, vol. 13, p. 45.

de liquider la democratie et l'Etat démocratique bourgeois, d'annuler les droits et libertés conquis par les travailleurs, d'affaiblir le Parti Communiste Italien et les autres partis et organisations politiques et professionnelles de la classe ouvrière.

En conclusion de l'étude on relève que le Parti Communiste Italien, les autres forces politiques démocratiques et progressistes et même certaines forces ayant une orientation bourgeoise, vu le danger que représente le néo-fascisme, sont décidés à attirer la classe ouvrière, les autres travailleurs à l'adoption de mesures politiques et juridiques, à l'initiation de processus de transformation sociale et politique susceptibles de créer les prémisses nécessaires à l'affaiblissement et puis, dans une perspective plus ou moins éloignée, à la liquidation du néo-fascisme et de la violence dans la vie politique italienne.

ANGLO-SAXONII PONTICI DIN SECOLUL AL XI-LEA

DE

RĂZVAN THEODORESCU

Am avut deja prilejul într-alt loc¹ — fără a putea face, prin natura acelu text, nici trimiteri bibliografice și nici comentarii în note — să evoc însemnătatea pe care o au, pentru specialiștii Europei de sud-est interesați de istoria veacului al XI-lea, cercetările detaliate ale colegei olandeze Krijnie Nelly Ciggar din Leiden consacrate raporturilor anglo-bizantine, topografiei și istoriei constantinopolitane din secolele XI—XII, sintetizate acum cinci ani într-o remarcabilă lucrare de doctorat².

Între aceste cercetări una m-a interesat în chip deosebit și la ea mă voi referi în continuare, aplecându-mă asupra unui aspect neluat în seamă nici de specialistul olandez, nici de alți comentatori răzleți, nici de mine însumi atunci când am luat cunoștință de textul unui izvor occidental fundamental pentru subiectul în cauză, cu un an înainte de prima sa publicare, de către K. N. Ciggar, în „Revue des Etudes Byzantines” (1974)³.

În litera sa pasajul din „Chronicon Laudunense” sau „Chronicon Universale Anonymi Laudunensis” — cronică universală compilată în Franța primelor decenii ale secolului al XIII-lea de către un călugăr englez sau anglo-normand — care se referă la o emigrație anglo-saxonă în părțile Mării Negre este deja cunoscut de către specialiști: citva timp după bătălia decisivă din octombrie 1066 de la Hastings, către 1072⁴, unii importanți baroni saxoni ai Angliei de vest, opuși proaspeților cuceritori normanzi, pleacă cu slujitorii lor, în 235 de corăbii, într-un lung periplu atlanto-mediteranean-pontic, cu mai multe etape și fapte vitejești consumate în Baleare, în Sardinia și la Constantinopol unde ajung în 1075, după chiar indicația textului („acta sunt hec anno Domini MLXXV”)⁵.

¹ *Istoria văzută de aproape*, București, 1980, p. 43—46.

² *Byzance et l'Angleterre. Etudes sur trois sources mal connues de la topographie et de l'histoire de Constantinople aux XIe et XIIe siècles*, Leiden, 1976; volumul cuprinde următoarele trei studii: *Une description anonyme de Constantinople du XIIe siècle*, p. 1—19; *L'émigration anglaise à Byzance après 1066 (Un nouveau texte en latin sur les varangues à Constantinople)*, p. 20—71; *Une description de Constantinople traduite par un pèlerin anglais*, p. 72—136.

³ În anul 1973, prin bunăvoința Krijniei N. Ciggar și a prof. Em. Condurachi.

⁴ An indicat în textul latin al cronicii: K. N. Ciggar, *L'émigration anglaise*, p. 37, p. 55. Evenimentul s-a petrecut, firește, în epoca de după expedițiile nordice ale lui William I din 1069—1070, când se știe că au existat vii nemulțumiri printre feudali anglo-saxoni, după ce la sfârșitul anului 1068 regele normand cucerise întreaga Anglie meridională și atunci când, către 1070—1071, asediase insula Ely (G. M. Trevelyan, *Istoria ilustrată a Angliei*, București, 1975, p. 152, p. 154).

⁵ K. N. Ciggar, *op. cit.*, p. 23—24, p. 38.

Împăratul bizantin, pe atunci Mihail al VII-lea Dukas — confundat în text însă cu Alexios I Comnenul („Alexius imperator Graecorum”), pe atunci numai mare comandant militar dar venit unei apropiate purpuri imperiale și unei faime puțin obișnuite în Occidentul primei cruciade ⁶ —, îi va primi bine pe acești „principes Anglie”, unii dintre ei și dintre însoțitorii lor — peste patru mii (4350 mai exact) — vor rămâne în orașul imperial chiar, în garda bazileului o parte, dar alții, cu mult mai numeroși („erat numerus infinitus”)⁷, nemulțumiți de șederea lor pe țărmurile Bosforului — ședere ce pare a se fi prelungit cițiva ani, într-a doua parte a celui de al optulea deceniu al secolului al XI-lea ⁸ — vor fi trimiși prin hotărâre imperială spre miazănoapte, într-o regiune aflată deja în mâinile păginilor, dar fostă bizantină, unde noii veniți dau așezărilor nume de orașe engleze, unde intră curînd în conflict cu emisarii împăratului bizantin și unde — iată-ne ajunși la aspectul care, el singur, mă va interesa aici — își manifestă conflictul deschis cu Bizanțul și în registrul ecleziastic, intrînd în contacte cu clerul catolic al Ungariei arpadiene.

Textul latin sugerează vag itinerariul celor plecați din Constantinopol: după ce menționează trecerea lor în „Marea cea Mare”, în Marea Neagră adică, prin brațul Sf. Gheorghe, arată că au sosit într-un ținut, Domapia, care a fost răpit cu trei decenii și jumătate înainte de către infideli de sub autoritatea împăratului bizantin, ținut bogat în pășuni, cu izvoare curate, cu ape bogate în pește, cu păduri plăcute, cîmpii fertile, roade minunate („Tunc per Brachium Sancti Georgii ad Mare Maius venientes ad Domapiam tendunt, ante annos XXXV a paganis ab imperatore ereptam et inhabitatam”... „Sed et civitates nominibus civitatum Anglie appellaverunt. Est autem regio pascuis uberrima, fontes salubres, flumina piscosa, saltus ameni, agri fertiles, fructus gustus iocundi”)⁹.

Nu este scopul meu aici a mă opri asupra fiecărui detaliu geografico-istoric din text. Nu mai puțin, voi menționa printre atîtea obscurități și posibile răspunsuri, incertitudinea ce stăruie în legătură cu situarea brațului Sf. Gheorghe — pentru K. Ciggaar este vorba de strîmtora de lingă Constantinopol, în ordinea expunerii firești, atunci cînd combate, poate nu fără dreptate, opinia mea din 1973 potrivit căreia cronica nu mai păstrează riguros ordinea evenimentelor narate, inversînd episoade și nume de locuri într-un pasaj unde ar fi putut fi vorba și de apelativul brațului dunărean omonim ¹⁰; aceea privitoare la localizarea și la numele „Domapiei” — pentru mine, mai curînd numele generic al zonei dunărene, un fel de „Donavia” amintînd, poate, numele themei bizantine din secolul al XI-lea, cuprinzînd deopotrivă Bulgaria de nord-est și Dobrogea,

⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷ *Ibidem*, p. 39, p. 43.

⁸ *Ibidem*, p. 26, p. 62.

⁹ *Ibidem*, p. 39.

¹⁰ *Ibidem*, p. 62 „Bien qu'il soit tentant de voir ici mentionnée un des bras du Danube, nous croyons plus logique de penser au détroit se trouvant à Constantinople”, *ibidem*, p. 159, nota 254). Numele strîmtorii Sf. Gheorghe de lingă Constantinopol pare a veni, în perioada de început a cruciadelor, de la numele mănăstirii Sf. Gheorghe a Manganelor construită de Constantin Monomahul și aflată pe malul european al Bosforului — idem, *Une description anonyme*, p. 19—, mănăstire unde se păstra, ca o relicvă foarte venerată, un braț al Sf. Gheorghe amintit ca atare de călători englezi în Constantinopolul secolului al XII-lea („et brachium Sancti Georgii integrum et incarnatum”, apud, *ibidem*, p. 7).

anume „Paradounavon”¹¹ sau însuși numele fluviului, Δούναβις-ul izvoarelor bizantine din epocă¹² (Ana Comnena, de pildă), dacă nu cumva pe cel, medieval, al unuia dintre brațele Dunării, Dunavățul dintre Razelm și brațul Sf. Gheorghe („lo Donavici” în secolul al XIV-lea)¹³; înfine, aceea legată de cifra anilor — poate greșit copiată în manuscrisul latin, așa cum s-a sugerat¹⁴ — ce trecuseră de la cucerirea păgînă a „Domapiei” și care ar putea indica direct, de data aceasta, Nord-Estul bulgar ocupat de pecenegi către 1048—1049, cu acel ținut al „celor o sută de coline” (Ἑκατὸν Βουνοί) a cărui descriere într-o bine știută cronică bizantină seamănă neașteptat de mult, trebuie să convenim — dincolo de un curent „topos” literar medieval —, cu descrierea „Domapiei” din textul latin (bogată în pășuni, păduri, ape)¹⁵ și unde, ca și la Dristra după 1072—1074, așadar după evenimentele insurecționale de la începutul domniei lui Mihail al VII-lea Dukas în care pecenegii, „sciiții”, au avut rolul știut, un element și el alogen precum cel apusean ar fi putut să fie direcționat de imperiu în scopul restabilirii unui echilibru de forțe.

Aflăm mai departe că această aproape fabuloasă „Nova Anglia” din spațiul pontic se afla la o distanță de șase zile de navigație de Constantinopol, spre miazănoapte, la începuturile ținuturilor „scitice” („Distat vero hec nova Anglia ab urbe regia bis tridua navigatione versus Septentrionem, in inicio scitice regionis”)¹⁶, informație care, în ciuda amănunțelor date, nu sporește de fel precizia localizării: pentru izvoarele epocii, și cu atît mai mult pentru o cronică apuseană compilată într-un loc atît de îndepărtat de teatrul evenimentelor, „începuturile ținutului scitic” — așadar ale vastului spațiu de stepă tradițional aflat sub stăpînirea „sciiților” care sînt practice, pentru cronicile bizantine, ca Σκῦθαί stăpînind o Σκυθία, toate neamurile nomade răsăritene de la huni la tătari și la turcii osmanlii¹⁷, dar care aici sînt, cel mai sigur, pecenegii — pot fi lai fel de bine așezate în părțile nord-est bulgare, în delta dunăreană sau ma

¹¹ Opinie exprimată verbal de către P. Diaconu.

¹² Această părere a noastră din 1973 pare a fi împărtășită și de către V. Tăpkova-Zaimova, *Dolni Dunav — granicina zona na vizantiiskii zapad. Kăm istoriata na severnile i severo — izlonicite bălgarski zemi kraia na X—XII v.*, Sofia, 1976, p. 133. O opinie asemănătoare fusese consemnată în 1974 de J. Shepard, *Another New England? Anglo-Saxon Settlement on the Black Sea*, în „Byzantine Studies. Etudes Byzantines”, I, 1, 1974, p. 18, nota 4 unde, în legătură cu „Domapia”, autorul scrie: „possibly this is a reference to the Danube”.

¹³ Unde, se pare, există încă ruine de cetate neinvestigate arheologic (S. Baraschi, *Die Donaufersiedlungen aus der Dobrudscha in den Schriftlichen Quellen des XI. bis XIV. Jahrhunderts*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität” 4, 1977—1978, p. 62).

¹⁴ K. N. Ciggaar, *L’émigration anglaise*, p. 62.

¹⁵ Cedrenus-Skylitzes, *Historiarum compendium Ioannis Skylitzae* (ed. Im. Bekker) II, Bonn, 1839, p. 594; pentru aceasta, vezi P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 66—69. În acest caz referirea textului la Dobrogea propriu-zisă ar fi mai greu de acceptat dacă ținem seama de faptul că aceasta a fost mereu, într-a doua jumătate a secolului al XI-lea, sub stăpînire bizantină, deși uzii o invadaseră în 1064—1065 (*ibidem*, p. 79); în 1072—1073, la începutul domniei lui Mihail al VII-lea, numai Dristra pare a fi ieșit pentru un timp — pînă la expedițiile lui Alexios I — de sub stăpînirea directă a imperiului, fiind cîrmuită de un șef peceneg, „scit”, precum Tatos.

¹⁶ K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 39.

¹⁷ G. Moravcsik, *Byzantinoturcica. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, ed. a II-a, Berlin 1958, p. 279—283.

spre mieznoapte, menționata distanță de șase zile nefiind atât de edificatoare de vreme ce, în funcție de anotimp, de folosirea curentilor și de alte circumstanțe ale navigației, o călătorie de la Trapezunt la gurile Dunării se putea face în nouă zile potrivit mărturiei lui Idrisi la mijlocul secolului al XII-lea, Marea Neagră putea fi traversată de la nord la sud în numai trei zile conform unui izvor de la sfârșitul aceluiași secol al XII-lea, iar drumul de la Caffa la Sinope se făcea în cinci zile de către un mitropolit al Moscovei de la sfârșitul secolului al XIV-lea¹⁸.

După un neașteptat și foarte scurt excurs al cronicii latine redactate în Franța veacului al XIII-lea, prin evenimente ale istoriei Ungariei veacului al XI-lea, în legătură cu depunerea regelui Salomon și cu ridicarea ungarilor împotriva împăratului german („Hungari regem suum Salomonem regno deturbatum sub custodia excruciant et imperatori rebellant”) — excurs ce a sugerat¹⁹, pe drept cuvânt, drept o sursă de inspirație a compilației de la Laon cunoscută „Chronica” a lui Sigebert de Gembloux, călugărul contemporan și adversar al lui Grigore al VII-lea Hildebrand²⁰, operă care, în chestiunea specială ce mă preocupă aici, nu este deloc lipsită de interes —, se ajunge la menționarea trimiterii de către împăratul bizantin a unui înalt dregător pentru a cere tributul pe care așa numiții, de text, „Angli orientales” îl refuză, ucigînd emisarul imperial²¹ și sporindu-și apoi numărul cu unii dintre consingeni lor veniți din Constantinopol.

Înainte de a se încheia relatarea unui episod atât de semnificativ pentru relațiile Orient-Occident într-un veac de răscruce al acestor legături precum a fost secolul al XI-lea; înainte de a ni se da noi informații succinte de istorie europeană și asiatică privind invadarea Suabiei de către împăratul Henric al IV-lea și invazia selgiucidă din Armenia și Siria; înainte, infine, de a ni se istorisi, la confiniile legendarului parcă, faptele unei căpetenii engleze, Hardigt, ce va deveni pînă la urmă șef al gărzii împărătești de la Constantinopol într-o vreme în care în cuprinsul acestui corp militar elementul scandinav pierdea din însemnătatea pe care o avusese pînă către penultimul deceniu dinaintea de 1100²², izvorul latin evocă relațiile de natură ecleziastică stabilite de seniorii anglo-saxoni și de întovărășitorii lor, în mediul cel mai apropiat, din punct de vedere confesional, de locul în care se vor fi aflat pe țărmurile Mării Negre, anume în Ungaria Arpadienilor: „Angli orientales, nolentes Grecorum patriarche subesse, miserunt clericos suos ad Hungariam in episcopos consecrandos, qui sunt

¹⁸ Toate aceste date la J. Shepard, *op. cit.*, p. 20—21.

¹⁹ K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 63.

²⁰ Din această cronică — sflrșită în 1111 și scrisă cu acordul împăratului Henric al V-lea (A. Fliche, *La réforme grégorienne. II. Grégoire VII*, Louvain-Paris, 1925, p. 60—61) — se inspiră compilatorul din secolul al XIII-lea și pentru unele pasaje privitoare la papa Grigore al VII-lea, la imperiul german, la turcii selgiucizi (K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 66). Pasajul referitor la Ungaria este aproape identic la Sigebert de Gembloux atunci cînd, pentru anul 1075 — cu precizarea că suveranul german este „Heinricus imperator Saxones”, așadar faimosul Henric al IV-lea —, el indică: „Ungari contra imperatorem rebellant, regemque suum Salomonem regno deturbatum sub diutina custodia excruciant” (Sigebertus Gemblacensis, *Chronica*, în *Patrologiae cursus completus. Series Latina Prior*, ed. J. P. Migne, 160, Paris, 1880, p. 218).

²¹ „Nicephorus prothosimbolus Alexi imperatoris, ab eo missus ad Anglos orientales ab eis tributa exigere, ab eis occiditur” (K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 39; comentariile la *ibidem*, p. 63—65).

²² *Ibidem*, p. 66.

sub iurisdicione Romani pontificis, que res multum displicuit imperatori et Grecis”²³. În consens, aşadar, cu atitudinea — să o numesc „politică” — de refuz a unor legături de dependenţă, exprimată într-o dare feudală, cu Bizanţul ce-i primise nu de mult dar îi trimisese la marginile stăpînirii sale incerte, anglo-saxonii pontici refuză, în mod la fel de firesc, să se supună autorităţii spirituale a patriarhului constantinopolitan, trimiţându-şi unii dintre clericii ce nu puteau lipsi, desigur, într-o asemenea expediţie numeroasă, către o zonă politico-confesională aflată, ca şi ei, sub jurisdicţia Romei, anume în Ungaria, spre a fi consacraţi episcopi, fapt ce a sporit nemulţumirea autorităţii imperiale bizantine.

Creionat astfel tabloul istoric este şi logic şi evocator, dar el trebuie, cred, mai bine precizat sub raportul coordonatelor generale şi de detaliu în care un asemenea episod, de loc neobişnuit, de aventură feudală se poate plasa mai coerent spre a fi înţeles mai uşor.

Evident, prezenţa unor locuitori ai insulelor britanice în Bizanţul veacului al XI-lea, ca şi al celor următoare dealtminteri — cu toate dificultăţile de a distinge între ei pe anglo-saxoni, normanzi şi anglo-normanzi²⁴ — este un fenomen relativ bine ştiut astăzi, prin cercetările mai vechi ale lui A. A. Vasiliev²⁵ sau prin cele mai recente ale lui Donald Nicol²⁶, spre a le menţiona doar pe cele mai cunoscute. De la cronicile engleze ce vorbesc despre o solie a lui Eduard Confesorul la Constantinopol²⁷, la unele texte bizantine ce amintesc pe englezii din cvasilegendara Thule²⁸, de la mărturiile din jurul lui 1090 ale călugărului Iosif de la Canterbury, care întâlneşte englezi pe ţărmurile Bosforului²⁹, la solia din secolul al XII-lea a lui Alexios I Comnenul către Henric I sau la relaţiile lui Manuel Comnenul cu Henric al II-lea Plantagenetul, circulaţia de oameni ai Extremului Occident către oraşul imperial — fie ei pelerini, mercenari sau ambasadori — pare a fi devenit un fapt curent, ceea ce şi explică de altfel prezenţele unor monede şi sigilii bizantine din secolul al XI-lea în chiar însemnatul centru de cultură al Angliei aceluşi timp care era Winchesterul³⁰. În oştile bizantine prima menţionare ştiută a unor englezi datează din 1080, într-un hrisov al lui Nicefor al III-lea Botaneiatas pentru mănăstirea Vatopedi³¹, cu cîţiva ani înainte fiind datate, cum se ştie, acele „Sfaturi şi povestiri” ale lui Kekaumenos unde se recomandă evitarea promovării la Bizanţ a unor străini veniţi din Anglia³²; oricum, pe la mijlocul penultimului deceniu al secolului al XI-lea anglo-saxonii par a fi înlocuit, ca rol predominant, pe scandinavi în garda imperială, veacul următor consem-

²³ *Ibidem*, p. 40.

²⁴ *Ibidem*, p. 35.

²⁵ *The Opening Stage of the Anglo-Saxon Immigration to Byzantium in the Eleventh Century*, în „Seminarium Kondakovianum” IX, 1937, p. 39—70. Fără a cunoaşte izvorul pe care îl comentez aici, şi care îl confirmă pe de-a întregul, marele bizantinist observa judicios: „The greatest wave of English immigrants arrived in Constantinople in the seventies of the eleventh century” (*ibidem*, p. 58).

²⁶ *Byzantium and England*, în „Balkan Studies”, 15/2, 1974, p. 179—203.

²⁷ *Ibidem*, p. 183.

²⁸ A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 43.

²⁹ K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 31 şi urm.

³⁰ *Ibidem*, p. 34.

³¹ *Ibidem*, p. 59; D. Nicol, *op. cit.*, p. 188.

³² K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 50, p. 67; D. Nicol, *loc. cit.*

nîndu-i pe acești „Englinovárangoi” (ἐγκλινοβάρανγοι) ce au propriile lor lăcașuri de închinăciune la Constantinopol și sînt fideli Romei ³³.

Este nu numai semnificativ, ci și o cheazăsie a veridicității informațiilor transmise în legătură cu acest eveniment, faptul că tocmai în această vreme — cîtiva ani după 1075 ³⁴ — are loc expediția pontică a anglo-saxonilor, expediție care, ca și aceea anterioară către Bizanț, presupunea firește informații preliminare despre Europa răsăriteană ajunse în insulele engleze ³⁵. În trecut fie spus, de asemenea semnificativă este și împejurarea că alături de cronica de la Laon, izvoare nordice medievale, comentate deja de specialiști, vorbesc despre același eveniment: este cazul, de pildă, al compilației islandeze din secolul al XIV-lea numită „Edwardsaga” — „Saga regelui Eduard Confesorul” ³⁶ — care folosește la rîndu-i un izvor din care derivă și „Chronicon Laudunense” de vreme ce, diferită în detalii de aceasta din urmă, istorisește în linii mari, telescopind evenimentele ³⁷, același exod anglo-saxon în Pontul Euxin, aceeași stabilire de raporturi cu Ungaria unde erau ceruți „episcopi și alți clerici” (în traducere modernă engleză: „They . . . sought bishops and other clergymen in Hungary”) ³⁸, adăugînd însă, între altele, numele unui „earl” conducător, Sigurd de Gloucester, personaj istoric real în Anglia în jur de 1070 ³⁹, și numele unor orașe întemeiate în „țara” („land”) nou ocupată la șase zile de „Micklegarth”-ul izvoarelor medievale care este Constantinopolul (stăpînit de împăratul „Kirjalax” care este, evident, Alexios Comnenul), nume ce au o rezonanță atît de engleză precum Londra și York ⁴⁰. În legătură cu această din urmă împejurare narată de izvorul septentrional voi aminti și faptul că apariția în Crimea și pe coasta de nord-est a Mării Negre a unor toponime precum „Londina” și „Susaco” — menționate în portulanele italiene și catalane — l-a îndemnat pe Jonathan Shepard ⁴¹ a le socoti puncte întărite datînd din secolele XI—XII, legate tocmai de o asemenea emigrație anglo-saxonă, ceea ce, sporînd complexitatea și dificultățile discuției, adaugă în șirul ipoteticelor localizări ale „Domăpiei” — chestiune asupra

³³ K. N. Ciggaar, *Une description*, p. 85—86.

³⁴ În legătură cu acest an indicat de cronica de la Laon J. Shepard, care plasează emigrația engleză spre nord de Constantinopol către 1090—1091, crede că amintitul izvor latin nu ar fi „wholly trustworthy” (*op. cit.*, p. 18, nota 4).

³⁵ A. A. Vasiliev, *op. cit.*, p. 54.

³⁶ K. N. Ciggaar, *L'émigration anglaise*, p. 68—71.

³⁷ J. Shepard, *op. cit.*, p. 26.

³⁸ Apud K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 71.

³⁹ J. Shepard, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁰ Apud K. N. Ciggaar, *loc. cit.*: „To the towns that were in the land and to those which they built they gave the names of the towns in England. They called them both London and York, and by the names of other great towns in England”.

⁴¹ *Op. cit.*, p. 26—29, p. 31. Alături de amintitele toponime mai apar aici „Varangolimen”, „Vagropoli”, „Varangido”. În secolul al XIII-lea călătorii franciscani vor aminti în aceste locuri pe unii „saxi”, deținînd asemenea puncte întărite pe coastă, deosebiți de „goții” ce știm că sălășluiau în evul mediu în Crimea (*ibidem*, p. 33, nota 106). Remarcînd existența, lângă Varangolimen, a unei „Grosida” („Glosea”, „Groxida”), J. Shepard (*ibidem*, p. 29, nota 72) îi găsește analogii cu „Glosea” („Grosea”) menționată undeva în Dobrogea (pentru identificarea acesteia vezi I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos. Din istoria Dobrogei. III*, București, 1971, p. 379), al cărui nume vine din γλώσσα, aici cu sens de „limbă de pămînt”; trebuie spus că, în mod sigur, acest din urmă toponim nu poate avea nimic comun cu o cit de vagă amintire a unui toponim englez de felul lui „Gloucester” (J. Shepard, *loc. cit.*).

căreia geografia istorică este chemată a-și spune cuvântul, dar care din punctul de vedere al interesului meu aici e departe de a constitui un aspect esențial — alături de Bulgaria de nord-est și de gurile Dunării ⁴², o a treia regiune pontică ce putea foarte bine să fie socotită și ea în ochii unui apusean medieval — ca și celelalte două — un „început de Sciițe”.

Evident, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, ar putea să determine un pas înainte în chestiunea localizării episodului discutat abea ivirea unor noi izvoare scrise — eventual chiar izvorul principal de unde au venit, în secolele XIII și XIV, informațiile din cronică franceză și din „Saga” islandeză —, ca și noi dar concludente descoperiri arheologice — am în vedere spade, scuturi lungi, topoare cu două tăișuri pe care știm că le aveau, alături de varegi, așa-numiții „britani purtători de secure” (πελεκυφόροι Βρεταννοί) ⁴³ — care să se adauge aceluia știute din spațiul est-românesc, din secolele XI—XII, avînd un caracter nord-european (Murfatlar ⁴⁴, Dinogetia-Garvăn ⁴⁵, Birlad ⁴⁶).

Revenind însă la subiectul ce ne ocupă, voi remarca că nici unul dintre specialiștii care au comentat apariția, fie și efemeră, a acestei „New England” pontice, nu s-a preocupat de informația privitoare la stabilirea unor relații eclesiastice între anglo-saxoni și lumea arpadiană ⁴⁷.

Chiar dacă cifrele date de izvorul latin sînt exagerate — și ele par a fi ca atare dacă judecăm măcar după un episod relatat de cronică și consumat pe drumul ce lega Anglia de Constantinopol ⁴⁸, ca și după faptul că, într-o vreme în care William ducele Normandiei se instăpinea în insulele britanice cu aproximativ cinci mii de cavaleri ⁴⁹, este excesiv a bănuși că la Constantinopol rămîneau aproape tot ațiția anglo-saxoni, iar spre Marea Neagră plecau cu mult mai mulți —, acești credincioși ai Romei ajunși din spațiul extrem-occidental în cel extrem-oriental al continentului vor fi fost suficient de numeroși spre a avea nevoie de o păstorire spirituală ierarhic constituită care să implice clerici și unul sau mai mulți episcopi, eventual cu rol misionar (necesitatea aceasta, în chip firesc resimțită, știm că o vor avea, un veac și ceva mai tîrziu, englezii aflați la Constantino-

⁴² Pentru această localizare argumentele — mai curînd de bun simț — sînt date de K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 61: „Parce que le texte latin ne parle que de la direction du nord, nous sommes tentée de placer cette région en Bulgarie ou de préférence dans la Roumanie actuelle, à cause de la distance plus grande à partir de Constantinople. A notre avis il s'agirait plutôt du delta du Danube ou des régions voisines. Les marécages que les Anglais y rencontrèrent leur ont certainement rappelé le paysage des Fenlands en Angleterre, d'où venaient, peut-être, plusieurs d'entre eux”.

⁴³ D. Nicol, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁴ Mă gîndesc mai ales la halebardele incizate în naosul biseriței B3, adăugate celorlalte elemente nord-europene de aici (I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 199).

⁴⁵ Garda de spadă normandă din a doua jumătate a secolului al XI-lea și unele podoabe cu caracter nordic (*ibidem*, p. 229, p. 295).

⁴⁶ V. Spinei, *Informații despre vlahi în izvoarele medievale nordice (II)*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, 2, 1973, p. 277.

⁴⁷ Cazul lui J. Shepard (*op. cit.*, p. 20) care, comentînd „Saga lui Eduard Confesorul”, întreprinde comentariul tocmai acolo unde se vorbește de stabilirea relațiilor cu Ungaria și — într-o oarecare măsură — cel al colegei K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁸ Este vorba de episodul de la „Septa” (Septem, Ceuta), lângă Tanger, unde anglo-saxonii ar fi ucis în luptă 32 000 de păgini! (K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 38, p. 42, p. 55—56).

⁴⁹ G. M. Trevelyán, *op. cit.*, p. 148, cifra armatei cuceritoare fiind aproximată la 12 000 de ostași.

pol și întilniți de cruciați, în 1204, cu preoții lor proprii, după cum ne informează Robert de Clari⁵⁰).

Indiferent de plasarea lor geografică între Bulgaria și Crimeea — nu fără a remarca că o așezare a lor în spațiul românesc era, geografic vorbind, cea mai logică dacă ne gândim la stabilirea unor asemenea relații exact în anii în care, sub regii Salomon, Geza I și Ladislau I statul feudal ungar se afla în prima etapă a expansiunii sale spre răsărit, pătrunzând în Transilvania și ciocnindu-se, între alții, de pecenegi („bisseni”)⁵¹ —, intrarea anglo-saxonilor în legături canonice cu biserica ungară, organizată pe atunci în două mari arhiepiscopate — Esztergom și Kalocsa — și mai multe episcopate (Veszprém, Pécs, Cenad ș.a.), ridică mai multe probleme de istorie culturală și politică ce-și pot găsi o lămurire într-un context ceva mai larg, beneficiind de informații și de conexiuni pe care cei ce s-au aplecat înainte asupra acestui mic capitol de istorie pontică a secolului al XI-lea nu le-au avut sau nu le-au făcut. Aceste probleme sînt, de fapt, după părerea mea, în număr de trei și toate trei ar putea da un răspuns mai limpede întrebării : ce a determinat, cîndva în anii de după 1075, stabilirea unor relații de natură bisericească între feudalii, oștenii, corăbierii și clericii anglo-saxoni ajunși undeva pe coastele Mării Negre, la miazănoapte de Constantinopol, și Ungaria nu demult devenită regat „apostolic” ?

Prima problemă ar putea fi socotită aceea a „preliminariilor” acestui contact anglo-maghiar din ultima pătrime a veacului al XI-lea. Dincolo de resortul confesional firesc al apropierii de aparținătorii la biserica romană cei mai apropiați de țărmurile pontice care erau tocmai supușii lui Geza I și Ladislau I, va fi jucat, fără doar și poate, un rol important în stabilirea de către anglo-saxoni a amintitelor contacte un fapt istoric ce pare a fi fost cu desăvîrșire uitat, dar pe care cercetarea erudită modernă de la finele epocii interbelice l-a pus în lumină. În anul 1938, S. Fest, sprijinit pe informații ale cronicilor engleze și germane din secolele XI—XII — în primul rînd pe cele date de călugărul Florent de Worcester — a căutat să clarifice împrejurările, de tot obscure, în care la începutul veacului al XI-lea, către 1017—1018, doi fii ai foarte efemerului rege anglo-saxon Edmund Ironside au ajuns, după rezistența antidaneză la Londra și după moartea tatălui lor în noiembrie 1016 — prin grija interesată a celebrului cuceritor Canut al Danemarcei, Norvegiei și Hebridelor, prin intermediul cîrmuitorului suedez Olaf și, probabil, de-a lungul ținuturilor rusești —, la curtea regală, recent constituită și creștinată, a Ungariei⁵². Aici, în

⁵⁰ „Engles, Danols estoient et gens d'autres nations” (Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, ed. Ph. Lauer, Paris, 1924, p. 79). În legătură cu acest episod D. Nicol își pune o întrebare mai curînd grătită căreia îi dădea însă un răspuns verosimil: „Wether the English clergy in Constantinople in 1204 were still from Hungary (sic!) or sent from England cannot be determined. But the chances are that they were English” (*op. cit.*, p. 190).

⁵¹ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 85—88. Este la fel de adevărat însă că nici o eventuală așezare a anglo-saxonilor în Crimeea nu ar fi fost o stavilă însemnată în calea stabilirii unor legături cu Ungaria, devreme ce se poate bănuî că, la finele veacului al XI-lea, ungurii nu demult creștinați vor fi avut încă legături cu zonele, acum ruso-bizantine, din care maghiarii veniseră cu două secole înainte, după ce controlaseră, între altele, Crimeea, puțin timp înainte stabilirii lor în Panonia: A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge, Massachusetts, 1936, p. 99—100, p. 110, p. 113.

⁵² *The Sons of Eadmund Ironside Anglo-Saxon King at the Court of Saint Stephen. Saint Margaret of Scotland*, București, 1972, p. 107.

timpul domniei lui Ștefan I — confundat de cronicarul englez cu regele Salomon⁵³ din pricina unei anumite notorietăți a acestui fiu al lui Andrei I în evenimentele central-europene dinaintea de 1060 —, destinul celor doi principii englezi a fost diferit, Edmund murind curînd, în timp ce Eduard⁵⁴ va zăbovi în preajma regilor arpadieni pînă în 1057 cînd revine în Anglia, în vremea domniei unchiului său omonim și regal, Eduard Confesorul; revenea, se pare, întovărășit chiar de unii feudali maghiari peste care, semnificativ, un Orderic Vital, într-a sa „*Historia ecclesiastica*” îl crezuse a fi fost cîndva stăpînitor⁵⁵, fiul său Edgar Atheling (Moștenitorul) fiind zadarnic proclamat rege după Hastings de către feudali anglo-saxoni după ce, citeva luni înainte, aceștia îi preferaseră, în demnitatea regală, pe vestitul Harold⁵⁶, fiul contelui Godwin.

Iată așadar că de-a lungul unei jumătăți de veac aproape și numai cu citeva decenii înaintea stabilirii contactului ecleziastic între anglo-saxonii pontici și biserica de la Esztergom — evident, deși o informație explicită nu ni se dă, și între primii și curtea regală a Ungariei —, înalte personaje ale feudalității anglo-saxone s-au aflat în strînse legături cu regii maghiari pe lîngă care au stat: de la Ștefan I — a cărui soție bavareză, soră a ultimului împărat din dinastia saxonă și a unui episcop de Augsburg, întreprînzina o bineștiută atmosferă progermană la curtea Ungariei, legăturile de tot felul, și îndeosebi culturale, între mediile germane și cele anglo-saxone fiind la rîndu-le foarte strînse în această vreme⁵⁷ —, pînă la Andrei I, de-a lungul unor ani de crize politice și religioase, de ciocniri ale noii credințe romane cu vechea mentalitate păgînă, sub venețianul Petru I și sub Samuel Aba.

Nu lipsit de interes îmi pare și faptul că hălăduirea acestor feudali din Apusul cel mai îndepărtat în Ungaria secolului al XI-lea s-a soldat, se pare, și cu o obișnuită concedare a unor teritorii, a unor domenii feudale⁵⁸, un ecou al acestei împrejurări fiind regăsit în referirea, la aproape două veacuri după aceste evenimente, într-un act de la începutul secolului al XIII-lea al regelui Andrei al II-lea, la o „*terra Britannorum*”⁵⁹ undeva în zona Baranya, între Dunăre și Drava, spre hotarele regatului arpadian cu Serbia⁶⁰, nu departe, așadar, de ținuturile bănățene⁶¹. Sublinierea vecinătății cu Banatul a acestui presupus loc de conviețuire anglo-maghiară din secolul al XI-lea, cu ecou în veacul al XIII-lea, nu va apare, poate, absolut gratuită dacă voi aminti — cu titlul de pură, dar tulburătoare, coincidență — apariția cu predilecție aici, în Banat, a monedelor

⁵³ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁴ Acesta se căsătorise cu Agatha care era, după opinia lui S. de Vajay (*Mathilde, reine de France inconnue. Contribution à l'histoire politique et sociale du royaume de France au XIe s.*, în *Journal des Savants*, 1971, p. 254), fiica lui Liudolf, marcgraf de Frizia, și a Gertrudei de Eguisheim, sora papei Leon al IX-lea, și nu o fiică a regelui maghiar Ștefan I (opinia lui S. Fest, *op. cit.*, p. 15 și urm.).

⁵⁵ Apud *ibidem*, p. 17.

⁵⁶ G. M. Trevelyan, *op. cit.*, p. 145, p. 151.

⁵⁷ Vezi, de exemplu, la P. Lasko, *Ars sacra. 800—1200*, Londra, 1972, p. 111—112.

⁵⁸ S. Fest, *op. cit.*, p. 22.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 32, nota 35, cu discutarea și bibliografia chestiunii.

⁶⁰ Vezi și *Historia critica regnum Hungariae stirpis arpadianae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata a Stephano Katona*, IV, Poson-Cassovia, 1781, p. 239.

⁶¹ Este vorba, probabil, de localitatea Püspöknádasd, în regiunea Pécs (S. Fest, *loc. cit.*).

engleze din secolele XI—XII și de la începutul secolului al XIII-lea descoperite pe teritoriul românesc, venite, după părerea numismaților, prin filiera negoțului cu Germania și a altor raporturi cu Europa centrală și apuseană în epoca cruciadelor ⁶², la Gaiul Mic ⁶³, la Cenad, la Teremia Mare, la Simbăteni-Arad ⁶⁴, sterlingii englezi, ca și dinarii de Friesach și Köln, fiind legați, desigur, de începuturile legăturilor economice ale acestor regiuni vest-românești cu Occidentul, dar poate și — de ce nu — de tradiția unei anume vremelnice prezențe, în aceste zone dinspre joncțiunea Dunării de Jos cu Dunărea mijlocie, a unor coloniști englezi din secolul al XI-lea.

A doua problemă ce se ridică înaintea cercetătorului episodului anglo-saxonilor pontici din veacul abia amintit este aceea a unor surprinzătoare coincidențe — neremarcate încă în acest sens — existente în acea vreme, pe terenul comun al regulilor, dogmelor și doctrinci romano-catolice dar și, uneori, în conflict cu unele dintre acestea, între biserica anglo-saxonă și biserica ungară, fapt care este merit să explice și mai bine apropierea survenită între anglo-saxonii din încă neidentificata „Domapia” și arhiepiscopii de la Esztergom și Kalocsa.

Pentru cel care cercetează comparat istoria ecleziastică a Angliei, imediat înainte și imediat după cucerirea normandă, și a Ungariei contemporane, un fapt rămâne evident : nici în spațiul britanic, nici în acela panonic, particularitățile spirituale locale împotriva cărora, în materie bisericască, se ridicase cu energia și înverșunarea știută călugărul toscan Hildebrando di Bonizio Aldobrandeschi, devenit papă în 1073 sub numele de Grigore al VII-lea, nu au dispărut odată cu decretul pontifical ce au reprezentat miezul așa-numitei „teocrații gregorieni” ⁶⁵ și au dus la așezarea bisericii occidentale pe noi temeuri. Simptomatic, din acest punct de vedere, este cazul decretului din 1074 condamnând „nicolaismul” și stipulând celibatul preoților. În Anglia, unde William Cuceritorul s-a bucurat din plin de sprijinul personal al papei Grigore al VII-lea ⁶⁶, dar unde suveranul normand nu se afla în vreo legătură feudală cu Roma, ajungând chiar la a refuza în 1079 jurământul de fidelitate față de Sf. Scaun ⁶⁷, și unde decretul papal „de principiu” în problema investiturii laice nu a fost niciodată promulgat ⁶⁸, tradițiile epocii anglo-saxone — acuzată de papalitate pentru „simonie”, „nicolaism”, ignoranță și „rele moravuri” ⁶⁹ — erau atât de puternice, încât clerul inferior englez a rămas

⁶² C. Știrbu, *Un tezaur din sec. al XIII-lea descoperit la Simbăteni, jud. Arad*, în „Cercetări numismatice”, II, 1979, p. 60.

⁶³ I. Sabău, *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice*, în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 276, p. 289; este vorba de o monedă de argint de la sfârșitul secolului al XI-lea, emisă de William al II-lea, găsită într-un tezaur mixt din secolele XII—XIII.

⁶⁴ C. Știrbu, *op. cit.*, p. 59—60.

⁶⁵ A. Fliche, *La réforme grégorienne. I. La formation des idées grégoriennes*, Louvain-Paris, 1924, p. 364.

⁶⁶ G. M. Trevelyan, *op. cit.*, p. 125, p. 147.

⁶⁷ A. Fliche, *La réforme grégorienne II...*, p. 347.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 186.

⁶⁹ *Idem*, *La réforme grégorienne et la Reconquête chrétienne (1057—1125)*, în *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours publiée sous la direction de Augustin Fliche et Victor Martin*, 8, Blond et Gay, 1950, p. 42; la moartea lui Eduard Confesorul, în 1066, căsătoriile preoților anglo-saxonii erau un fapt curent (G. M. Trevelyan, *op. cit.*, p. 162).

net ostil reformei din 1074 a lui Grigore al VII-lea⁷⁰, iar conciliul de la Winchester din 1076 — așadar strict contemporan cu emigrația anglo-saxonă spre Marea Neagră — a autorizat pe preoții Angliei să-și păstreze sofiile, încercările succesive de a impune aici decretul roman eșuând pînă la sfîrșitul evului mediu⁷¹.

Aproape surprinzător, dar cu atît mai interesant pentru subiectul nostru, Ungaria era în lumea catolică a celei de a doua jumătăți a secolului al XI-lea, alături de Anglia, celălalt regat feudal unde aceleași măsuri ale papalității gregoriene aveau să se lovească de similare rezistențe. În bună parte acestea vor fi venit și dintr-o particularitate ce distinge civilizația ungară a secolelor XI—XII în cadrul civilizației de expresie latină, catolică, anume din marea sa permeabilitate față de înriurirea Bizanțului, mai ales în sfera bisericească, ca urmare și a unei vecinătăți politico-geografice și a unor legături politico-dinastice ce făceau, de pildă, ca diadema regală a probizantinului Geza I să vină, în anii 1074—1077, de la Constantinopol, sau ca soția fiului lui Alexios I Comnenul să fie o nepoată a aceluiași Geza, fiică a lui Ladislau I⁷². Sînt de toată lumea binecunoscute prezențele monahale grecești, baziliene, din secolul al XI-lea de la Veszprém, Visegrád și Tihany în timpul unor Ștefan I și Andrei I⁷³ sau existența unor ierarhii ținînd de biserica bizantină în Ungaria meridională⁷⁴; mai rar sînt însă amintite — pentru o epocă în care deosebirile dintre patriarhatul de la Constantinopol și papalitatea de la Roma erau mai accentuate doar în sfera disputei asupra primatului și în cea a teologiei dogmatice — elementele orientale din biserica ungară cum ar fi celebrarea unor sărbători de sfinți după calendarul bizantin, marele cult al Sf. Gheorghe, respectarea postului după regulile bisericii răsăritene⁷⁵.

În acest context, în timpul cîrmuirii lui Grigore al VII-lea, cînd Roma va revendica suzeranitatea asupra Ungariei în numele unei legături feudale de la începutul veacului, dintre Ștefan I „cel Sfînt” și Silvestru al II-lea — în sensul căreia Ungaria devenea în ochii papei un „beneficiu”, un fief apostolic —, pontiful roman va protesta energic în 1074 împotriva omagiului regelui Salomon către împăratul german Henric al IV-lea, se va amesteca în luptele pentru tronul maghiar, pentru ca odată cu înscăunarea lui Ladislau I în 1077, relațiile Ungariei cu Roma, deși foarte bune, să piardă caracterul unei suzeranități a celei din urmă asupra celei dintîi⁷⁶, situație amintind îndeaproape de aceea stabilită între papali-

⁷⁰ A. Fliche, *La réforme grégorienne. II...*, p. 166. Opoziția clerului față de aceste măsuri ale lui Grigore al VII-lea a fost importantă, de asemenea, în Franța și în Germania (*ibidem*, p. 167).

⁷¹ K. Heussi, G. Miegge, *Sommario di storia dell cristianesimo*, ed. a III-a, Torino, 1969, p. 95.

⁷² G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapesta, 1970, p. 70. În epoca unor legături foarte strînse între Bizanțul împăraților Mihail al VII-lea și Nicefor al III-lea Botaniates, pe de o parte, și Ungaria regilor Geza și Ladislau I, pe de altă parte, este firesc a ne închipui că unele informații despre această din urmă țară — ascultătoare de Roma și, implicit, de rînduiele ei spirituale — au putut fi cunoscute la Constantinopol de către abia sosiții anglo-saxoni, fideli și ei scaunului roman.

⁷³ *Ibidem*, p. 63.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 116.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 117.

⁷⁶ A. Fliche, *op. cit.*, p. 330—331.

tate și suveranul de la celălalt capăt al lumii apusene, William Cuceritorul. Din această poziție, mai „liberă”, a regatului apostolic maghiar față de papalitate — această rezistență față de mișcarea reformatoare gregoriană avea să dăinuie aici pînă la domnia lui Coloman I⁷⁷ de la sfîrșitul extrem al secolului al XI-lea și de la începutul celui de al XII-lea —, ca și din amprenta bizantină, deloc neglijabilă, asupra bisericii ungare, vor purcede hotărîrile — și ele atît de asemănătoare, în fond, cu unele reguli ecleziastice din lumea anglo-saxonă și anglo-normandă — ale sinodului din 1092 de la Szabolcs și din 1104 de la Esztergom ce permiteau, de pildă, căsătoria preoților, aidoma ca în Bizanț⁷⁸.

Sînt, toate acestea, rațiuni care mă îndeamnă a socoti în ordinea firească a lucrurilor ca înstrăinații anglo-saxoni, ajunși către anii '80 ai scolului al XI-lea undeva pe coastele pontice, să-și fi îndreptat ochii, pentru nevoile lor spirituale, către cea mai apropiată biserică-soră, cea a Ungariei, care s-a întimplat a fi nu numai în proximitatea lor geografică, ci și — fapt și mai însemnat poate — într-o imediată vecinătate spirituală, fideli arhiepiscopilor de Canterbury și de York găsind în lumea păstorită de arhiepiscopii de Esztergom și de Kalocsa „libertăți” religioase cu care erau obișnuți din patria lor, la care se pare că țineau nespus și care erau încă atît de importante în acel veac de început al mileniului nostru. Evident însă, unele relative distanțe luate de bisericile anglo-saxonă sau anglo-normandă și de aceea maghiară față de rigorile unui Grigore al VII-lea nu au însemnat, cîtuși de puțin, o slăbire a fidelității lor funciare față de universalismul roman, și una și cealaltă împărtaşind din acest punct de vedere, într-o aceeași solidaritate cu Roma, o aceeași distanțare tot mai reală față de Constantinopol, în preajma primei cruciade.

Cu aceasta ajung la a treia și ultima chestiune pe care mi-a ridicat-o textul de cîteva rînduri din „Chronicon Laudunense” referitor la poziția ecleziastică a anglo-saxonilor din Marea Neagră la sfîrșitul secolului al XI-lea, aceea antibizantină. Cercetări recente asupra relațiilor Constantinopolului cu papalitatea în timpul pontificatului lui Grigore al VII-lea — îndeosebi cele ale împăratului bizantin Mihail al VII-lea Dukas⁷⁹, care s-a întimplat a fi unul și același cu cel care i-a primit pe fugarii anglo-saxoni în capitala sa — au evidențiat cu tărie următorul fapt semnificativ pentru subiectul nostru: după o tentativă grecească de apropiere de Occident în cursul grelelor lupte împotriva selgiucizilor, determinată de aristocrația civilă ce-l sprijinea pe Mihail al VII-lea⁸⁰, după apelul bazileului, în 1074, către Grigore al VII-lea — unii istorici cred chiar în realitatea unei ambassade bizantine ajunse pînă în Anglia și bine primită de William Cuceritorul⁸¹ —, după închegarea chiar a unui proiect de cruciadă ce urma a fi condusă de importanți seniori ai Apusului — Godefroy al III-lea, ducele Lorenei, Guillaume contele burgund, Raymond al IV-lea de Saint Gilles

⁷⁷ G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 117—118.

⁷⁹ A. Tullier, *Michel VII et le pape Grégoire VII: Byzance et la réforme grégorienne*, în *Actes du XVe Congrès International d'études byzantines. Athènes. Septembre 1976*, IV, Atena, 1980, p. 350—364.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 353—354.

⁸¹ Vezi la K. N. Ciggaar, *op. cit.*, p. 26.

și Amedeo al II-lea de Savoia ⁸² —, s-a ajuns în anul următor, 1075 — așadar chiar în cel al venirii anglo-saxonilor la Constantinopol —, la o ruptură gravă între papalitate și Bizanț, ruptură ce confirma schisma cu două decenii mai veche, din 1054 ⁸³, opoziția tranșantă față de biserica Bizanțului prinzînd trup în punctul al 26-lea al faimosului „Dictatus papae” („Quod catholicus non habeatur, qui non concordat Romane ecclesie”) ⁸⁴.

Este, din nou, în ordinea firească a lucrurilor a bănuși că în contextul unei atari încordări confesionale — soldată, de pildă, în Constantinopolul lui Alexios I Comnenul proaspăt întronat, cu închiderea tuturor bisericilor „latine” între 1081 și 1089 ⁸⁵ —, unul dintre motivele exodului anglo-saxon de la Bosfor spre miazănoapte trebuie aici căutat, chiar dacă textul latin al cronicii de la Laon nu o spune explicit, abia respingerea veleităților bizantine de anexare politică a acestei „Noi Anglii” pontice ducînd — în ochii compilerului anonim — la stabilirea unor contacte cu biserica Ungariei. Întregul episod trebuie descifrat, cred, în lumina a ceea ce a fost, în materie spirituală, depărtare, apropiere și din nou confruntare dramatică între Occidentul latin și Orientul bizantin în cea de a doua jumătate a secolului al XI-lea, în deceniile scurse între marea schismă și prima cruciadă. Într-o narație care îți pare, pe alocuri, că are un iz de legendă medievală, cu întemeieri de „orașe” și călătorii pe mare la distanțe uriașe, cu punți aruncate între colțuri atât de îndepărtate ale Europei — dincolo de creditul ce i-a fost dat unei asemenea relatări în cercetarea relațiilor Bizanțului cu Extremul Occident —, găsim atîtea fapte mărunte și sugestii revelatoare care concordă cu detaliile și cu ansamblul istoriei veacului al XI-lea pe spații largi ce merg de la Atlantic în stepa panonică, în Balcani, spre Dunăre și spre Marea Neagră, încît dorind să dovedești numai prin fragmentele, știute sau bănuite, ale unui asemenea eveniment verosimil, complexitatea istorică a veacului în care el s-a petrecut, și încă ești mai aproape decît crezi de adevăr.

⁸² A. Fliche, *op. cit.*, p. 169.

⁸³ A. Thuillier, *op. cit.*, p. 355—359.

⁸⁴ Apud *ibidem*, p. 362, nota 58.

⁸⁵ K. N. Ciggaar, *Une description*

CRONICA VIETII ȘTIINȚIFICE

PREMIILE ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA PE ANII 1979 ȘI 1980

În ziua de 16 iulie 1981 în aula Academiei, într-un cadru festiv au fost decernate premiile Academiei Republicii Socialiste România pe anii 1979 și 1980.

În domeniul științelor istorice cele patru premii — „Vasile Pârvan” pentru lucrări de istorie veche și arheologie, „Nicolae Bălcescu”, „Nicolae Iorga” și „Ștefan Gheorghiu” pentru lucrări de istorie medie, modernă și contemporană — au fost atribuite, pentru anul 1979, astfel:

Premiul „Vasile Pârvan” a fost decernat lucrărilor *Histria, V — ateliers céramiques*, autori Maria Coja și Pierre Dupont și *Tropaeum Traiani, I — cetatea*, opera unui colectiv de autori, coordonatorii lucrării fiind Alexandru și Ion Barnea. Prima lucrare realizată de Maria Coja cu colaborarea lui Pierre Dupont de la Laboratorul de ceramică din Lyon reprezintă deopotrivă rodul unei colaborări internaționale și al unor studii interdisciplinare. Volumul e consacrat *atelierelor ceramice* descoperite în săpăturile de la Histria și oferă specialiștilor rezultatul unei cercetări moderne, în care arheologia, ceramografia și istoria se îmbină cu studiul statistic și cu investigația analitică, chimico-fizică, întrunind calitățile unei contribuții de istorie social-economică a coloniei milesiene — de cercetarea căreia se leagă o bogată tradiție românească, inaugurată de Vasile Pârvan. Cea de-a doua lucrare, *Tropaeum Traiani — cetatea*, este o lucrare monografică care prezintă, analizează și încheie cu un capitol sintetic de concluzii, rezultatele primelor opt campanii de săpături (1968—1975), valorificând pe un plan superior, în conținut și formă, rezultatele cercetărilor arheologice. Este cea dintâi lucrare monografică despre o așezare urbană romană de la noi.

Premiul „Nicolae Bălcescu” a fost acordat unui volum de studii, apărut în limba maghiară, cu titlul *Erdélyi hétköznepok (1750—1850)*, studii ce îmbrățișează toate aspectele dezvoltării societății transilvănene, în perioada dată, cu o atenție mai accentuată asupra părților estice ale Transilvaniei, asupra societății secuiești — în perioada destrămării orânduirii feudale și apariția relațiilor de producție capitaliste, (autorul lucrării este conferențiarul Imreh István de la Universitatea „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca). Acest premiu a fost acordat și lucrării *Diplomații Unirii*, autor Dumitru Vitcu, lucrare ce abordează una din cele mai fascinante epoci din istoria patriei, epoca când au fost puse bazele diplomației românești moderne și ale statului național unitar. Cunoscând bine epoca și pe iluștrii ei reprezentanți, autorul, pe baza unor fapte concrete, prezintă dăruirea, curajul, demnitatea și modestia celor ce s-au străduit să facă o Românie modernă.

Premiul „Nicolae Iorga” a fost decernat lui Simion Retegan pentru lucrarea *Dieta românească a Transilvaniei*, monografie ce oferă o imagine asupra uneia din cele mai importante momente ale luptei politice a românilor transilvăneni: momentul recunoașterii oficiale ca națiune în cadrul Dietei din 1863—1864, prima și ultima dietă cu majoritate românească din întreaga istorie a Transilvaniei, întrunită în epoca formării și consolidării statului național român, în epoca celui mai mare avânt al mișcării naționale din Transilvania, de după revoluția din 1848.

Premiul „Ștefan Gheorghiu” a fost acordat pentru două lucrări: *Viața politică în România, 1922—1928*, autori Mihail Rusenescu și Ioan Saizu și *România în primul război mondial*, rodul muncii unui colectiv format din Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Paul Oprescu și coordonat de Ion M. Oprea. Autorii primei lucrări prin documentația bogată, prin modul de prezentare a vieții politice românești prin concluziile pe care le prezintă, ajută pe cititor să înțeleagă întreaga istorie a țării din primul deceniu interbelic, facilitând, în același timp, posibilitățile de cercetare a activității forțelor politice românești în perioada următoare. Cel de-al doilea volum este unica lucrare de vaste proporții tipărită în țara noastră de pe pozițiile istoriografiei noi, în care se abordează global ampla și complexa problematică dată. Analiza critică a informațiilor, confruntarea diferitelor mărturii sau puncte de vedere (lucrarea are la bază un extrem de amplu material — o bună parte inedit — precum și foarte numeroase studii) fac din acest volum o lucrare de referință în literatura noastră de specialitate.

Pentru anul 1980 au fost atribuite următoarele premii: Premiul „Vasile Pârvan” a fost acordat lucrărilor *Mediul geografic în pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, autor Marin Cărciumaru, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, autor Valentin Vasilev și *Inscripțiile din Scythia Minor, volumul V*, autor Emilia Doruțiu-Boilă. Primul volum e o lucrare monografică asupra mediului natural din timpul paleoliticului mijlociu și superior din România, prima de acest gen în țara noastră și printre puținele încă pe plan mondial. Specialiștilor care se ocupă de perioada paleolitică, cartea le oferă nu numai tabloul condițiilor mediului, al trăsăturilor climatei pentru fiecare strat arheologic sau etapă culturală, dar mai cu seamă cadrul geocronologic în care s-a desfășurat paleoliticul mijlociu și superior din România. În lucrarea *Sciții agatârși pe teritoriul României* autorul, analizând detaliat toate elementele care compun cultura materială a grupului seito-iranic intrusiv, reușește să surprindă aspectele care conferă o coloratură proprie acestui grup, în comparație cu întregul context al culturii căreia îi aparține, tocmai datorită influențelor exercitate de populația autohtonă traco-dacică, chiar din momentul pătrunderii grupului în aria intracarpatică a României. Valorificând descoperirile arheologice care dovedesc procesul asimilării, autorul reușește să demonstreze, pentru prima dată, cu materiale incontestabile, acest fenomen care era doar intuit în cercetările mai vechi. Cea de-a treia lucrare *Inscripțiile din Scythia Minor, vol. V* face parte din Culegerea națională de inscripții grecești și latine descoperite în țara noastră, la care, din însărcinarea Academiei de științe sociale și politice, lucrează de mai mulți ani două colective de epigrafiști de la Institutul de arheologie din București și de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

Premiul „Nicolae Bălcescu” a revenit lucrării *Kogălniceanu, vol. IV, Oratorie II 1864—1878*, autor Georgeta Penelea, lucrare ce reprezintă o contribuție din cele mai de seamă la cunoașterea activității oratorice a marelui bărbat de stat, precum și la reconstituirea atmosferei unei epoci istorice, ea fiind precedată de alte două volume apărute în 1977 și 1978.

Trei lucrări au primit premiul „Nicolae Iorga”: *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, autor Veniamin Ciobanu, *Documente privind Unirea Principatelor, vol. VI, Corespondență diplomatică franceză (1856—1859)*, autor Grigore Chiriță, Valentina Kostache, Emilia Poștăriță și *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu — Documente externe*, lucrare realizată de un colectiv de specialiști de la Direcția generală a arhivelor statului și de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

Premiul „Ștefan Gheorghiu” a fost dat lucrării *Vinčențiu Babeș*, autor George Cipăianu. Volumul prezintă pe omul și pe luptătorul Vinčențiu Babeș, purtând amprenta competenței și probității profesionale a autorului. Este o contribuție valoroasă și sigură la cunoașterea integrală a rolului jucat de liderul bănățean în lupta de emancipare politică a poporului român din monarhia habsburgică și totodată introduce în circuitul istoriografic păreri și aprecieri obiective referitoare la studierea corectă a activismului și pasivismului din cadrul mișcării naționale.

Constantin Damian

AL III-LEA COLOCVIU ROMÂNNO-ENGLEZ DE ISTORIE

Între 1—3 iulie 1981 s-au desfășurat la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași lucrările celui de-al III-lea colocviu româno-englez de istorie¹, sub auspiciile Secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice și a Comitetului național britanic al Asociației Internaționale de studii sud-est europene. În rândul participanților englezi s-au numărat: prof. Richard Clogg (de la King's College din Londra) conducătorul delegației, apoi prof. Harry Hanak, prof. Eric D. Tappe, prof. Dennis Deletant, dr. Maurice

¹ Vezi pentru precedentele colocvii de la Căciulați (1975) și Londra (1978) datele de seamă pe care le-am publicat în „Revue roumaine d'histoire”, XIV (1975), nr. 4, p. 741—743 și XVII (1978), nr. 4, p. 787—788.

Pearton și dr. Trevor J. Hope, toți de la diverse instituții superioare de învățămînt din Londra, precum și prof. David Turnock, de la Departamentul de Geografie al Universității din Leicester. Printre delegații români cităm pe acad. Ștefan Pascu, prof. Vasile Cristian, decanul Facultății de Istorie și Filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, prof. Gh. Platon (Iași), prof. Dinu Giurescu, dr. docent Cornelia Bodea, dr. Alexandru Dușu, dr. Gheorghe Dobre, dr. Paul Cernovodeanu (București), dr. Vasile Vesa (Cluj-Napoca), dr. Alexandru Zub, dr. Gheorghe Buzatu, dr. Valeriu Dobrinescu și dr. Ștefan Lemny (Iași). După un inspirat cuvînt de deschidere rostit cu deosebită căldură de prof. dr. docent Mircea Petrescu-Dimbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, a răspuns prof. R. Clogg care a făcut cunoscută satisfacția delegaților englezi de a participa la o manifestare științifică devenită tradițională în cadrul legăturilor de strînsă colaborare stabilite între istoricii britanici și români.

Tematica colocviului a fost axată pe „*Relațiile româno-engleze între 1821 și 1918 în context internațional*” fiind prezentate în total 10 referate și 8 intervenții, pe teme politice, economice și de ordin cultural.

În prima categorie evidențiem — în ordine cronologică — contribuțiile aduse de prof. Gh. Platon (*Raporturile diplomatice româno-engleze în perioada regulamentară*), dr. T. Hope (*O nouă Belgie sau o altă Grece? Puncte de vedere britanice privind Unirea Principatelor*), prof. V. Cristian (*Relații româno-engleze în timpul Congresului de la Berlin*), prof. R. Clogg (*Vlahii din Macedonia: puncte de vedere britanice pînă la 1912*), dr. docent C. Bodea (*Precursori și contemporani ai lui R. W. Seton-Watson privind problema națională a românilor din Transilvania*), acad. Șt. Pascu, (*Opinia publică engleză și lupta românilor din Transilvania pentru drepturi politice*), dr. M. Pearton (*Contribuții românești la teoria și practica neutralității 1914—1916*), dr. V. Vesa (*Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial: anii 1914—1916*), dr. V. Dobrinescu (*Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial: anii 1916—1918*) și prof. H. Hanak (*Revista „The New Europe” (1916—1920) și problema naționalităților din sud-estul Europei*).

În cadrul acestor comunicări au fost evidențiate, într-un prim lot, natura raporturilor între Principate și Marea Britanie de la 1829 și pînă la 1878, opțiunile opiniei publice și a cercurilor politice engleze care au oscilat între tendința de sprijinire a unirii Moldovei și a Țării Românești și teama de a contribui la slăbirea Imperiului otoman în fața expansiunii Rusiei țariste spre strîmtorii și Mediterana și în sfîrșit condițiile în care Marea Britanie a recunoscut independența țării noastre în urma Congresului de la Berlin. O altă grupă de comunicări a reliefat preocupările unor publiciști și politicieni englezi față de situația creată atît macedo-românilor în Balcani cît mai ales românilor din Transilvania supuși opresiunii maghiare în cadrul dublei monarhii. Scriitoarea Emily Gérard sau consulul britanic la Budapesta între 1888—1892, Arthur Nicholson, au analizat cu obiectivitate realitățile socio-economice și politice din Transilvania, au recunoscut aspirațiile la identitate națională a românilor și necesitatea emancipării lor pe toate planurile. De asemenea Societatea anglo-română creată în 1917 de R. W. Seton Watson la Londra și-a înscris ca scop statutar mărturisit intenția de a sprijini unitatea națională a românilor. Un ultim mănunchi de comunicări a tratat problema relațiilor româno-engleze în perioada primului război mondial și a încheierii păcii, evidențiindu-se — în pofida bunelor relații existente între cele două țări devenite aliate după 1916 — și unele contradicții, ivite mai ales în perioada neutralității și apoi în cadrul negocierilor de pace; lupta pentru eliberare națională a popoarelor din Austro-Ungaria a fost susținută cu mult zel în această epocă de revista „The New Europe” condusă de R. W. Seton-Watson, Wickham Steed, prof. Barth ș.a.

Comunicări cu substrat economic au prezentat dr. P. Cernovodeanu (*Relațiile economice româno-engleze între 1821—1856*), prof. D. Turnock (*Sir Charles Hartley și dezvoltarea navigației pe Dunărea de Jos*) și dr. Gh. Dobre (*Schimburii structural-calitative în relațiile comerciale româno-engleze în perioada modernă și contemporană. Analiză comparativă*). A fost evidențiată linia ascendentă a relațiilor de schimb între Principate, apoi România și Marea Britanie după tratatul de la Adrianopol (1829) și pînă la încheierea primului tratat de comerț și navigație în 1880, a fost scoasă în relief activitatea meritorie depusă de inginerul englez Hartley pentru curățirea brațului Sulina și amenajarea porturilor Galați, Tulcea, Sulina și Constanța între 1857—1893, în sfîrșit a fost relevată dinamica raporturilor economice româno-britanice în secolul al XX-lea, culminînd cu amploarea deosebită și diversificarea extremă ce au luat-o în zilele noastre.

În sfîrșit un ultim grupaj de comunicări a tratat probleme de ordin științific și cultural: dr. Al. Dușu (*Interferențe culturale româno-engleze în epoca modernă*), prof. E. D. Tappe (*Contacte literare anglo-române între 1848—1878*), dr. Al. Zub (*Impactul Bucklean asupra culturii române*), dr. Gh. Buzatu (*Nicolae Iorga — istoric al relațiilor româno-engleze*) și dr. Șt.

Lemny (*Modelul englez în memorialistica românească din sec. XIX*). În cadrul contribuțiilor aduse s-au relevat nu numai fructuoasele contacte de ordin literar și intelectual între România și Marea Britanie, circulația primelor creații de beletristică românească în traducere engleză și impactul exercitat de concepția lui Henry Thomas Buckle (1821—1862) asupra istoriografiei românești a epocii, dar și rolul deținut de covârșitoarea personalitate a lui N. Iorga nu numai ca cel dintâi istoric al relațiilor româno-engleze dar și ca promotor al prieteniei dintre cele două țări și popoare.

În cadrul discuțiilor, la care au mai participat — în afara celor ce au susținut referate și intervenții — și alți specialiști ca prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița, prof. Al. Andronic, prof. D. C. Giurescu, prof. D. Deletant, dr. Stela Mărieș ș.a. au fost scoase în relief valoarea comunicărilor, aportul materialului inedit și al punctelor de vedere originale puse în circulație, chiar dacă unele din ele, mai ales cele privind conceptul de neutralitate adoptat de România între anii 1914—1916, mai comportă încă nuanțări prin reexaminarea atentă și obiectivă a izvoarelor.

Concluziile au fost trase de prof. R. Clogg și acad. Șt. Pascu ce au relevat cu satisfacție aspectele pozitive ale colocviului intrat în rîndul manifestărilor cu caracter de continuitate, partea engleză propunînd ca viitoarea întîlnire a istoricilor români și britanici să aibă loc la Edinburgh. Cuvîntul de încheiere a fost rostit de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dimbovița.

În timpul desfășurării lucrărilor colocviului, delegații englezi și români au fost primiți la rectoratul Universității „Al. I. Cuza” din Iași și la Mitropolia Moldovei și au vizitat obiective turistice, monumente istorice și lăcașuri de cultură din oraș.

Pentru participanții la colocviu a fost de asemenea organizată în zilele de 4—5 iulie o excursie la Suceava și la vestitele mănăstiri din Bucovina (Putna, Voroneț, Dragonirna, Moldovița și Sucevița).

În sfîrșit membrii celor două delegații au avut o întîlnire la București cu reprezentanții ai „Asociației României” și au fost primiți de președintele Academiei de Științe Sociale și Politice prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu precum și de ambasadorul Marii Britanii în R. S. România, d. Paul Cecil Holmer și de atașatul cultural d. Bruce Nightingale.

Desfășurat în cele mai bune condiții, de caldă ospitalitate, oferite de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, cel de-al III-lea colocviu româno-englez de istorie se înscrie printre manifestările științifice de ținută ale anului 1981, oferind un rodnic schimb de idei și încă un prilej de afirmare a realizărilor istoriografiei românești contemporane pe plan internațional.

Paul Cernovodeanu

CEMEMORAREA CENTENARULUI ATATÛRK ÎN ROMÂNIA

În suita manifestărilor din țara noastră consacrate Centenarului nașterii lui Mustafa Kemal Atatürk (1881—1938), conducătorul luptei pentru independență a poporului turc (1918—1923), fondatorul Republicii Turcia și marele reformator al societății turce moderne, *Asociația de Studii Orientale din R. S. România* a organizat în ziua de 28 martie 1981 un simpozion dedicat evenimentului, înscris între marile aniversări UNESCO.

Cu acest prilej, conf. univ. Mihail Guboglu a evocat *Personalitatea lui Mustafa Kemal Atatürk*, într-o comunicare cu același nume, în contextul prezentării declinului și prăbușirii Imperiului otoman, a războiului de eliberare de sub ocupația imperialistă, a luptei pentru crearea statului național turc pe baze moderne.

Făcînd o adîncă incursiune în trecutul istoric al turcilor, creatori „a zeci de imperii și formațiuni”, vorbitorul s-a referit la expansiunea Imperiului otoman, „îndreptat ca o săgeată împotriva Imperiului bizantin” și care avea să întreprindă însemnate cuceriri în Europa, în ciuda rezistenței întîmpinate. În acest context, cruciada de la Varna din 1444 a reprezentat „ultima încercare de a arunca pe turci din Europa”. Contradicții social-economice, politico-militare și cultural-ecleziastice, a remarcat prof. Guboglu, au săpat însă la temelii statului otoman, care avea să intre în scurtă vreme pe panta declinului. Această decădere, pe care „a prezis-o încă Ibn Haldun la sfîrșitul secolului al XIV-lea”, a constituit o preocupare pentru diverși reformatori otomani, care au încercat, în special în epoca Tanzimatului, să pună stavilă acestui proces. Paralel însă a acționat și o altă tendință, aceea a unor puteri

interesate să distrugă statul otoman și să-i împartă moștenirea. Astfel, pacea de la San Stefano a venit „ca o desființare a Imperiului otoman”, împiedicată însă de Congresul de la Berlin, care a luat în discuție soarta acestui „om bolnav” al Europei.

În aceste condiții, „marea revoluție burgheză a junilor turci” (din 1908—1909) „în loc să rezolve problemele Turciei mai rău le-a încurcat”. Printr-un act secret cunoscut doar de trei persoane (marele vizir, Talat Pașa și Enver Pașa), Imperiul otoman „a fost forțat să intre în primul război mondial”, act care avea să-i fie fatal: armistițiul de la Mudros (turcește: Mondros, din 30 octombrie 1918, nu era altceva decât „actul de deces al Imperiului otoman”, în timp ce tratatul de la Sèvres, din 10 august 1920, era „actul de înmormintare a Imperiului otoman”, turcilor rămânându-le doar „câteva județe de mărimea Olteniei”.

Cum, observa prof. Guboglu, „în anumite momente turcii au avut o mare putere de organizare”, și în acest caz reacția lor violentă a fost ferm organizată și canalizată de Mustafa Kemal, care a reușit, după o luptă îndrăjită, eroică, să elibereze teritoriul țării de sub ocupația străină (engleză, franceză, greacă și italiană) și să afirme în fața întregii lumi dreptul la existență liberă și suverană al statului național turc.

Trecând în revistă viața lui Mustafa Kemal (născut acum 100 de ani la Salonik, „la 19 mai”, dată convențională, pe care Atatürk, în lipsa actului original, pierdut, a preferat-o, în amintirea datei de 19 mai 1919, când a descins cu un grup de ofițeri la Samsun, de unde a declanșat lupta armată „împotriva imperialismului apusean”), autorul a elogiat marile calități de comandant militar, de om de stat și de reformator ale „părintelui turcilor” (Atatürk). În context, au fost evocate aprecierile făcute la adresa personalității lui Atatürk de către Lenin, care l-a considerat pe omul de stat turc drept un mare organizator și un mare luptător, cu fața, împotriva imperialismului, și chiar de către adversari, ca Venizelos și Metaxas, care au recunoscut forța și măreția personalității istorice a lui Mustafa Kemal. La realizarea marilor reforme (desființarea sultanatului și a califatului, proclamarea Republicii, modernizarea societății turce) și-a adus contribuția și Hamdullah Suphi Tanrıöver, care a fost aproape 15 ani ambasadorul Turciei republicane la București, unde și-a adus un prețios aport la stringerea legăturilor de prietenie și colaborare dintre popoarele română și turc.

În comunicarea *Atatürk și cercetările istorice*, susținută de lectorul univ. dr. Mihai Maxim de la Facultatea de Istorie-filozofie din București, a fost evocată contribuția lui Atatürk la reorganizarea cercetărilor istorico-arheologice pe baze moderne și unitare, precum și la reformarea învățământului istoric, a muzeelor și arhivelor din Turcia. Judecând lucrurile pe termen lung și potrivit succesiunii marii triade hegeliene (teză-antiteză-sinteză), putem spune astăzi că, față de istoriografia anterioară, cosmopolită, de curte sau europocentristă, occidentală, care subestima sau neglija pur și simplu rolul turcilor în istorie și aportul lor la civilizația mondială, istoriografia kemalistă, atât de utilă și necesară, a constituit o antiteză, care venea să sfărâme aceste viziuni înșelătoare, chiar cu riscul unor exagerări, firești în acele condiții. Avea să revină istoriografia ulterioară, de sinteză, sarcina unor judecăți mai cumpănite și mai liniștite, dar — să nu uităm — în alt cadru istoric și cu alte mijloace.

Lectorul univ. dr. Yusuf Nevzat de la Catedra de limbi orientale a Facultății de limbi străine, a urmărit în comunicarea sa, *Imaginea despre Atatürk în literatură*, felul cum personalitatea lui Atatürk s-a reflectat în poezia turcă contemporană. Analizând producția a cca 40 de poezi, care au scris despre Atatürk după 1915, când, prin M. E. Yurdakul numele lui Mustafa Kemal a pătruns înția oară în literatură, autorul a putut distinge două perioade de prezentare a figurii atatürkiste: o primă etapă în care Kemal Pașa a fost cîntat în cadrul poeziei patriotice, în ansamblul literaturii dedicate războiului de independență, patriei renăscute, și o alta, în care lui Atatürk i s-au dedicat, în special după 1935, creații speciale, care-i elogiau meritele excepționale, personalitatea extraordinară. Acum Atatürk este supranumit „părintele nostru” (*atamız*), „conducătorul” (*Önder*), „primul drapel” (*ilk bayrak*) etc. și este asemuit lui Alexandru cel Mare (*İskender*), Attila, Genghis Han, Timur Lenk, Mehmed II (*Fatih*) și Napoleon, precum și cerului (*Gök*), soarelui (*Güneş*) sau Trăsnetului (*Yıldırım*). Creațiile artistice au evocat de asemenea locurile și numele legate de marile victorii militare și de activitatea politico-reformatoare ale lui Atatürk: İnönü, Sakarya, Dumlupınar, Çankaya, Anadolu, Kızıl İrmak și altele.

În încheierea lucrărilor simpozionului, prof. Mihail Guboglu a tras concluzii pe marginea comunicărilor prezentate și a făcut unele sublinieri. Ședința comemorativă a Asociației de Studii Orientale, desfășurată într-o atmosferă solemnă, a beneficiat de participarea unui numeros public: membri ai Asociației, cadre didactice universitare, cercetători și studenți.

Într-o atmosferă caldă, însuflețită, prietenească au decurs și festivitățile prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la crearea www.dacoromanica.ro (Tarih Kurumu), înfiin-

țată la 15 aprilie 1931 printr-un decret al lui Atatürk, în concepția căruia noul for științific, sprijinit de stat, urma să coordoneze și să impulsioneze cercetările istorico-arheologice în Turcia.

Cu acest prilej, în ziua de 8 aprilie 1981, la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din Capitală a avut loc o ceremonie, în cadrul căreia ambasadorul Turciei la București, Excelența Sa Nahit Özgür, a transmis din partea forului academic turc semicentenar diploma de membru corespondent al Societății turce de istorie (*Türk Tarih Kurumu muhabir üyesi*) „decanului” studiilor turcologice românești, prof. Mihail Guboglu de la Universitatea din București. Înminind brevetul de numire, semnat de actualul președinte al Societății, prof. Enver Ziya Karal, ambasadorul turc a evocat — în limba română — semnificația înființării acum 50 de ani a Societății turce de istorie, precum și caracterul rodnic, continuu ascendent al relațiilor de colaborare dintre Türk Tarih Kurumu și „instituția-soră de la București” — Institutul de istorie „N. Iorga”, ca o expresie a dezvoltării pe multiple planuri a raporturilor româno-turce.

În cuvântul său, profesorul Guboglu, aducând mulțumiri Societății turce de istorie pentru onoarea ce i-a fost făcută, prin alegerea sa în rândul membrilor ei, și-a exprimat totodată satisfacția pentru faptul că este „primul român, căruia i se atribuie diploma de membru al Societății turce de istorie, cu rang de Academie”. Omul de știință român a trecut în revistă excelențele relații româno-turce în epoca lui Atatürk și a subliniat interesul particular manifestat de marele om de stat pentru dezvoltarea bunelor raporturi cu România. „Cu cit România va fi mai puternică — declara Atatürk noului ambasador al României la Ankara, la 17 martie 1937 — cu atât și noi ne vom simți mai puternici”. Atatürk acorda o mare însemnătate dezvoltării sentimentelor de prietenie și sinceritate dintre popoarele noastre, considerând că acestea sînt mai puternice decît tratatele în stringerea legăturilor dintre națiuni. Făcînd un istoric al Societății turce de istorie, prof. M. Guboglu a evidențiat vechimea și bogăția tradiției istoriografice turco-otomane, care a înregistrat aproape 600 de istorici și activitatea valoroasă a grupului de 36 de istorici de la „*TOEM*” „*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*”. Revista Comisiei de istorie otomană și a secției de istorie din cadrul „Căminelor turcești” („*Türk Ocakları*”), din a căror fuziune avea să ia naștere *Türk Tarih Kurumu*. Sub conducerea noului for științific au fost publicate *Liniile de bază ale istoriei turcești* (*Türk Tarihinin Ana Halları*), cuprinzînd tezele fundamentale ale noii istoriografii turcești, kemaliste, care afirmau rolul turcilor în istoria politico-militară, dar și culturală a umanității. În cursul celor 50 de ani de existență, Türk Tarih Kurumu a publicat opere valoroase și a contribuit la crearea unei puternice școli de arheologie și istorie în Turcia, care „face astăzi cinste nu numai științei istorice turcești, ci și istoriografiei mondiale”.

În numele Institutului de istorie „N. Iorga”, prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” și decanul Facultății de Istorie-Filozofie a Universității din București, a adresat cordiale felicitări și cele mai bune urări Societății turce de istorie cu prilejul celei de-a 50-a aniversări de la înființare și a dat citire textului scrisorii adresate în acest sens Societății turce de istorie de către conducerea institutului. Totodată, prof. Șt. Ștefănescu și-a exprimat satisfacția pentru alegerea ca membru corespondent al Societății turce de istorie a profesorului Mihail Guboglu, „unul din cei mai distinși oameni de știință” în domeniul istoriei din țara noastră, pe care l-a felicitat călduros. În încheiere, directorul Institutului „N. Iorga”, aducînd un vibrant omagiu personalității lui Mustafa Kemal Atatürk, a evocat în același timp, cu plăcere, dezvoltarea relațiilor de colaborare dintre Institutul de istorie „N. Iorga” și Türk Tarih Kurumu, dintre istoricii români și turci, ca o contribuție la întărirea raporturilor de prietenie și conlucrare dintre popoarele român și turc, dintre Republica Socialistă România și Republica Turcia.

După această ceremonie, la care au fost de față numeroși cercetători, cadre didactice universitare și studenți, precum și reprezentanți ai Ministerului Afacerilor Externe și ai Radio-televiziunii Române, au fost vizitate o expoziție cu publicații recente ale Societății turce de istorie și o altă cuprinzînd lucrările noului membru al Societății turce de istorie, ambele organizate în incinta institutului.

Un alt simpozion consacrat Centenarului nașterii lui Atatürk a fost organizat de către Asociația de Drept Internațional și Relații Internaționale — A.D.I.R.I. și de către Comisia Națională a Republicii Socialiste România pentru UNESCO, în ziua de 19 mai 1981, adică exact la 62 de ani de la debarcarea lui Atatürk la Samsun.

În cuvîntul de deschidere, acad. prof. Emil Condurachi, secretar general al Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene, care a prezidat lucrările simpozionului, a subliniat însemnătatea istorică a marilor reforme întreprinse de Atatürk, într-un interval de numai 15 ani, perseverența și energia cu care acestea au fost urmărite înfăptuirea lor, care a

plasat Turcia pe traiectoria progresului modern. Faptul că Atatürk, într-un răstimp așa de scurt, a putut nu numai concepe, dar și urmări cu curaj aplicarea acestor reforme, în ciuda oricărei opoziții, stă mărturie măreției acestei personalități, care a provocat și a învins Istoria. Gestul UNESCO de a decreta anul 1981 drept „anul Atatürk” este un semn al prețurii deosebite pentru politica și gândirea acestui mare om politic, militar, reformator și gânditor. Opinia publică și factorii politici din țara noastră au urmărit cu sentimente prietenești și admirație lupta poporului turc pentru independență și crearea Turciei republicane, sub conducerea lui Atatürk, înfăptuirea marilor reforme kemaliste. Vorbitorul a evocat, în context, dovezi ale stimei și prețurii reciproce dintre popoarele română și turc, contribuția specială a lui Atatürk la dezvoltarea conlucrării româno-turce. De aceea, organizarea unor asemenea reuniuni științifice și a altora ce vor urma, consacrate marelui fiu al poporului turc prieten, constituie pentru noi o plăcută datorie, a conchis acad. Em. Condurachi.

În cadrul simpozionului, prof. Ismail Arar, fost ministru al culturii al Republicii Turcia, a prezentat expunerea, de largă respirație filozofică, *Concepția lui Kemal Atatürk despre istorie și felul cum este reflectată istoria Turciei în istoriografia universală* (comunicare în curs de apariție în „Revue des études sud-est européennes”).

În prima parte a comunicării sale, splendid concepute și amplu documentate, oaspetele turc a trecut în revistă concepțiile unor filozofi ai istoriei (Bossuet, Hegel, Gobineau, Marx, Lenin, Carlyle) privind cauzalitatea în istorie, remarcând, în context, „însemnătatea interpretării economico-materialiste a istoriei de către Marx”. Trecerea în revistă era necesară pentru a înțelege mai bine rolul lui Atatürk în istoria neamului său și a umanității, raportul dintre personalitatea de excepție a lui Kemal Atatürk și condițiile istorico-obiective concrete în care a fost nevoit să acționeze. În continuare, autorul a citat exemple din viața lui Atatürk (apărarea Dardanelor, bătălia de pe Sakarya, lupta împotriva elementelor de opoziție în calea marilor reforme) în care acesta s-a manifestat ca o personalitate novatoare, acționând în sensul progresului și împotriva unor concepții vechi, adică înrădăcinate în mintea contemporanilor. Prof. Arar a stăruit apoi asupra manierei în care era prezentată pînă la Atatürk istoria turcilor în istoriografia otomană și în cea universală. Pînă la Republică, istoricii otomani, „mai mult cronicari decît istorici”, își începeau istoriile lor cu Adam și Eva, treceau după aceea în revistă nașterea și expansiunea Islamului, pentru a povesti în continuare despre faptele Casei lui Osman. Acești istorici „nu vorbeau niciodată despre turci; mai rău: nici nu pronunțau cuvîntul «turc»”. Ei considerau că a vorbi de turci și nu de arabi, poporul ales al Islamului, constituia un păcat religios și o insultă pentru sultanat. Chiar tirziu în veacul al XIX-lea, „veacul naționalităților”, un poet luminat, un mare poet, ca Namk Kemal, influențat de islamism și otomanism, scria versuri, în care se declara cu mîndrie un descendent al tribului glorios al lui Osman, care a cucerit lumea. Totodată, a remarcat autorul, Islamul din ultimele veacuri ale Imperiului otoman a stimulat fanatismul și a constituit o barieră în calea introducerii unor inovații culturale și științifice europene, „ghiaur”. Tiparul cu caractere arabe, bunăoară, avea să aștepte aproape 300 de ani pînă la acceptarea sa oficială în Imperiul otoman (1729). Atatürk s-a ridicat cu hotărîre împotriva acestor prejudecăți. Abolirea sultanatului și a califatului, crearea Republicii pe baze naționale, populare, laice și etatiste creau condițiile necesare unei noi abordări a istoriei. El a sprijinit cercetările, care infirmau imaginea, devenită clișeu, că turcii sînt o rasă inferioară de soldați distrugători.

Deși în sensul restrîns al cuvîntului, Atatürk nu era un filozof, totuși, din opera sa, din cuvîntările și interviurile sale, rezultă limpede gustul său pentru reflecția filozofică, aplecarea către cunoașterea științifică profundă, concepția sa umanistă asupra vieții. Spre deosebire de fataliștii musulmani, care considerau inutilă orice acțiune proprie în fața hotărîrii divine, care ne fixează destinul, și care condamnau omul la pasivism și descurajare, Atatürk cerea ca omul, fiindă trecătoare pe această lume, să se mobilizeze și să lupte, dacă nu atît pentru el personal, care viețuiește puțin, atunci mai mult pentru cei care vor veni după el. Numai astfel se poate împlini în chip fericit destinul unei națiuni, prin munca conștiincioasă și metodică a fiecărui cetățean. Marele om de stat recomandă o deosebită atenție și delicatețe în munca cu omul: cine cultivă oameni, spunea el, trebuie s-o facă cu aceeași dragoste cu care se ocupă de creșterea florilor. Raționalist, pozitivist, aprecia în cel mai înalt grad știința, pe care o considera drept cel mai bun ghid în viață. A condamnat cu vehemență războiul, care „cînd nu e necesar și inevitabil pentru a salva existența unei națiuni, e o crimă”. De aici și faimosul său principiu: „Pace în țară, pace în lume!”. Extrem de grăitor pentru iubirea sa de pace este și faptul că acest soldat de meserie, ajuns pe cea mai înaltă treaptă a ierarhiei militare (mareșal), acest mare comandant militar, biruitor într-un război dramatic al neamului său, după victorie n-a mai îmbrăcat niciodată uniforma militară (cu

excepția sedințelor, cind poza unui pictor), spre deosebire de ceilalți mari comandanți militari din istorie.

În încheiere, prof. Ismail Arar a arătat însemnătatea acordată de Mustafa Kemal prieteniei și păcii între popoare și, în context, relațiilor româno-turce.

În comunicarea sa, *Atatürk — reformator al Turciei*, prof. dr. Grigore Geamănu, vicepreședinte al ADIRI, fost ambasador la Ankara, a scos în evidență meritele excepționale ale lui Atatürk, „reformator de geniu”, în modernizarea țării sale. Pentru Mustafa Kemal, lupta pe care o declanșase în fruntea poporului său nu se desfășura doar împotriva invadatorilor și nu lua sfârșit odată cu alungarea acestora, ci însemna totodată și o luptă împotriva vechilor instituții (și a „invaziei morale” europene — cum spunea prof. Arar), luptă care avea să înceapă chiar a doua zi după obținerea victoriei și avea să aibă loc mai ales pe plan social, obțesc decit pe plan militar. Prof. Geamănu a insistat, în a doua parte a comunicării sale, asupra reformelor legislative ale lui Atatürk: unificarea legislației pentru toți cetățenii turci, indiferent de religie, adoptarea noului Cod civil (1926), după modelul celui elvețian, cel mai nou și mai democratic la acea dată, despărțirea statului de religie, reorganizarea învățământului, acordarea de drepturi politice femeilor etc. În consecință, Atatürk a creat o republică laică, naționalistă, populistă, revoluționară și etatistă, „cea mai prețioasă moștenire a sa”.

Subsemnatul, în comunicarea *Atatürk și începuturile istoriografiei turcești moderne*, am pus în lumină contribuția remarcabilă a lui Atatürk la crearea condițiilor materiale, a cadrului organizatoric și a climatului politic favorabile unei reorientări radicale a cercetării istorico-arheologice și a învățămîntului de specialitate în Turcia, ceea ce a determinat nașterea unei școli istoriografice noi, moderne, mai ales prin cadrele formate, sub influența ideologiei naționale a lui Ziya Gökalp și a școlii de la „Annales”, de către Mehmet Fuat Köprülü, „fondatorul turcologiei moderne în Turcia” (Halil İnalçik, *Impact of the Annales School on Ottoman Studies and New Findings*, în „Review”, I, 3/4, 1978, p. 70). Drept urmare, treptat Turcia va deveni centrul cercetărilor de turcologie din întreaga lume.

Conceptiile social-politice ale lui Atatürk au fost emoționant evocate de către cunoscutul turcolog Mustafa Ali Mehmed de la Institutul de studii sud-est europene din Capitală, în comunicarea *Atatürk — gânditor și umanist*. Autorul a analizat aspecte din gândirea lui Atatürk, scoțînd în evidență caracterul umanist al acesteia. Astfel, Mustafa Kemal a susținut cu tărie dreptul la independență și suveranitate al tuturor popoarelor și pe toate planurile: politic, economic, financiar, cultural, ideologic, arătînd că acestea sînt indivizibile. În acest cadru, el aprecia că în lupta pentru salvagardarea acestor idealuri, un popor trebuie să fie în stare a se bizui, înainte de toate, pe efortul propriu, în caz contrar independența sa reală va fi compromisă. Totodată, a arătat M. A. Mehmet, Atatürk s-a ridicat la înțelegerea filozofică, dialectică a raportului dintre național și internațional, dintre politica internă și cea externă, dintre individ și societate. Așa cum durerea din virful degetelor, spunea Atatürk, se resimte în tot corpul, tot astfel lezarea intereselor unei părți din umanitate, într-o anumită parte a globului, se resimte dureros asupra întregii omeniri și de aceea trebuie să preocupe întreaga comunitate internațională. Marele om de stat înfiera atitudinea de indiferență a unora dintre noi față de problemele semenilor noștri din alte regiuni ale lumii și mentalitatea egoistă a unor state, indeosebi a marilor puteri, față de întrajutorarea internațională, față de lichidarea sărăciei și foametei din diverse părți ale globului. (Cuvinte atît de actuale în condițiile interdependențelor crescînde din lumea contemporană, ale accentuării decalajelor dintre bogați și săraci!). În legătură cu revoluția pe care o înfăptuia poporul său, Mustafa Kemal o considera un proces continuu, permanent, „care va continua chiar și după ce eu voi fi devenit țărînă”.

Larga comemorare pe plan internațional a Centenarului Atatürk constituie înainte de toate o dovadă a prețurii ideilor atatürkiste, a ecoului adînc trezit de testamentul politic umanist al marelui om de stat ture în conștiința lumii contemporane, dramatic confruntată cu probleme extrem de complexe, a subliniat, în concluzie, M. A. Mehmet.

Relațiile româno-turce în epoca lui Atatürk au fost trecute în revistă, cu competență și autoritate, de către dr. Cristian Popișteanu, redactor-șef al revistei „Magazin Istoric”, în comunicarea cu același titlu. Autorul a făcut o interesantă paralelă între Atatürk și Titulescu, factori politici cu un destin asemănător nu numai ca promotori ai unor idealuri comune, dar chiar și în particular, ca oameni. Vorbitorul a subliniat caracterul excelent al relațiilor româno-turce în perioada mandatului lui Atatürk, relații bazate pe comunitatea de interese dintre statele noastre în anii interbelici: apărarea independenței și suveranității naționale, păstrarea integrității teritoriale a statelor naționale unitare, salvagardarea păcii și securității în zona noastră geografică și în întreaga lume. Se poate spune, a afirmat dr. C. Popișteanu, că deviza „Balcanii balcanicilor!” a fost inventată în acei ani la Ankara și București. Aceste eforturi comune, urmărite cu viu interes și cu caldă simpatie de opinia publică din țara noastră, s-au

concretizat în încheierea Tratatului de prietenie, de neagresiune, arbitraj și conciliere între România și Turcia (oct. 1933), care-și păstrează și astăzi valabilitatea, în colaborarea fructuoasă din cadrul Antantei Balcanice (1934—1938), „un model de relații între națiuni într-o perioadă extrem de agitată” și cu numeroase alte prilejuri. Semnificativă pentru această conlucrare pe plan internațional și pentru interesele comune ale celor două țări este Conferința de la Montreux (1936), în cadrul căreia Titulescu a apărat ferm interesele legitime ale Turciei în problema Strîmtorilor și a scos în evidență importanța vitală a Bosforului și Dardanelor și pentru țara noastră, prin fainoasele cuvinte: Strîmtorile „sînt însăși inima Turciei, dar ele sînt, în același timp, și plămîni României”.

La simpozion, desfășurat într-o atmosferă de respect și prețuire pentru personalitatea marelui om de stat turc, de prietenie și simpatie pentru poporul turc, au fost de față ambasadorul Turciei la București și membri ai ambasadei.

Tot în suta manifestărilor dedicate comemorării Centenarului Atatürk a fost organizat la Constanța, de către Societatea de Științe Istorice din R. S. România și Filiala Constanța a Societății de Științe Istorice, simpozionul *Kemal Atatürk, creatorul Turciei moderne, în conștiința contemporaneității. 109 de ani de la nașterea sa*, ale cărui lucrări s-au desfășurat, în ziua de 6 iunie 1981, la Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța.

După *Cuvîntul introductiv*, rostit de lect. univ. Ion Șendrulescu, secretarul Societății de Științe Istorice, dr. Adrian Rădulescu, directorul Muzeului din Constanța a prezentat comunicarea *Personalitatea multilaterală a lui Atatürk în epoca contemporană*, urmată de aceea a conf. univ. Mihaile Guboglu, membru corespondent al Societății turce de istorie, pe tema: *Locul lui Kemal Atatürk în istoria lumii după cercetări străine și turcești*, subliniindu-se în ambele expuneri interesul mereu sporit pentru cunoașterea operei ataturkiste, ecoul mesajului său umanist în lumea contemporană. Reflectarea personalității lui Mustafa Kemal în documente românești de epocă a fost urmărită de conf. dr. Nicolae Ciachir, de la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității din București (*Atatürk în arhivele românești*), în timp ce imaginea lui Atatürk, văzută din Dobrogea, a fost prezentată de prof. Murat Actuan, de la Muzeul constănțean (*Atatürk văzut de dobrogeanul Ibrahim Temo*), și de prof. Ekrem Memlibay, de la aceeași instituție (*Presa dobrogeană despre Kemal Atatürk*). Oglindirea în literatura turcă a personalității lui Kemal Atatürk și a epocii sale a constituit obiectul comunicărilor susținute de cercetătorii Mamut Nedret, de la Institutul de istorie literară „G. Călinescu” (*Mustafa Kemal Atatürk în lirica turcă*) și Valeriu Veliman, de la Arhivele Statului București (*Războiul de eliberare națională 1918—1923 în romanul turc contemporan*). Meritele deosebite ale lui Atatürk în domeniul militar sau în acel al emancipării femeii, căreia i-a acordat drepturi politice, civile și sociale largi, înaintea altor state sud-est europene și chiar occidentale, au fost puse în lumină de comunicările cercetătorilor Sergiu Iosipescu și cpt. Mihail Ionescu, de la Centrul de istorie și teorie militară din București (*Probleme ale istoriei militare turco-kemaliste*) și Anca Ghiață de la Institutul de studii sud-est europene (*Concepția kemalistă despre emanciparea femeii în Sud-estul Europei*). De asemenea, *Principiile și metodele politicii externe promovate de Atatürk* au fost evocate, în comunicarea cu același titlu, de către Mehmet Ali Ekrem, redactor la Radioteleviziunea Română, autorul unei cunoscute monografii consacrate făuritorului Turciei moderne, iar în contextul acestei politici au putut fi urmărite *Relațiile româno-turce în memoriile lui Abdullah Suphi Tanrıöver*, susținută de dr. Tahsin Gemil, de la Arhivele Statului București.

La simpozionul constănțean, cu o tematică atât de variată, au fost de față ambasadorul Turciei la București, precum și consulul general al acestei țări la Constanța.

Aducînd, și prin aceste manifestări științifice, un vibrant omagiu marelui fiu al poporului turc prieten, poporul român se bucură sincer de roadele pe termen lung ale operei kemaliste, care infirmă astfel categoric temerile celor ce considerau că Turcia modernă se va prăbuși la scurtă vreme după dispariția fondatorului său. Or, trebuie spus că Atatürk însuși a ținut totdeauna să precizeze că el nu este o „minune”, o apariție ieșită din comun, un „lup cenușiu” salvator al neamului său (ca într-o străveche legendă turcică), ci un conducător legat prin mii de fibre de poporul său, de la care-și trage toată puterea și fără de care n-ar fi fost posibile nici victoriile, nici reformele sale. Iată de ce imaginea „lupului cenușiu”, lansată de Armstrong, era considerată de marele om de stat jignitoare la adresa poporului turc,

căci exprima neîncrederea în forțele sale, îi subestima capacitatea de a supraviețui pe calea progresului și modernizării (pregătită în fond de mai multe generații de reformatori), chiar și după dispariția conducătorului de excepție.

Mihai Maxim

CRONICA

În ziua de 9 iulie 1981, la facultatea de istorie-filozofie de la Universitatea din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Activitatea organizațiilor revoluționare și progresiste de femei din România în perioada interbelică*, elaborată de *Elisabeta Ioniță*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole:

Cap. I, „Cercul femeilor socialiste”; Cap. II, „Cercul feminin comunist”; Cap. III, „Cercul femeilor de pe lângă sindicatele unitare”; Cap. IV, „Uniunea femeilor muncitoare din România (U.F.M.R.)”; Cap. V, „Frontul feminin”; Cap. VI, „Asociația pentru emanciparea civilă și politică a femeilor române (AECPPFR)”; Cap. VII, „Uniunea femeilor române (UFR)”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președinte; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, conducător științific; conf. univ. dr. Iulian Cârțână, dr. Elena Georgescu, dr. Marin C. Stănescu, membri.

În unanimitate, comisia a acordat *Elisabetei Ioniță* titlul științific de *doctor în istorie*.

În ziua de 10 iulie 1981, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Politica externă și coordonatele apărării naționale 1934—1939* elaborată de *Ioan Talpeș*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole: Cap. I, „România la sfârșitul crizei economice mondiale. Considerații politico-strategice”; Cap. II, „Factorii diplomatici și militari românești în contextul acțiunilor de edificare a securității colective”; Cap. III, „De la eșuarea politicii de securitate colectivă la încălcarea statu-quo-ului teritorial în Europa”; Cap. IV, „În fața expansiunii Germaniei naziste și a atacurilor revizioniste”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere” și „Bibliografie selectivă”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decanul Facultății de istorie-filozofie a Universității din București, președinte; prof. univ. dr. Nicolae Petreanu, conducător științific; general maior dr. Ilie Ceaușescu, prof. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, conf. univ. dr. Iulian Cârțână, membri.

În unanimitate, comisia a acordat lui *Ioan Talpeș* titlul științific de *doctor în istorie*.

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

S. CUTIȘTEANU, GH. I. IONIȚĂ, *Electoratul din România în anii interbelici*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, 314 p.

Se știe prea bine că, în ultimii ani, importante aspecte ale vieții politice au intrat în vizorul atenției cercetătorului științific cu buna intenție ca, pe lângă laturile sociale și economice, analizate cu precădere în creația istoriografică, să se realizeze un tablou complet al procesului uman contemporan. Faptul, pe cit de complex, pe atit de util, a îngăduit, după îndelungi și stăruitoare prestații, elaborarea unor lucrări care, cu siguranță, vor fi preferate nu numai pentru o posibilă și dorită sinteză a vieții politice a României moderne și contemporane, cit și pentru tratatele de istorie națională.

În asemenea lăudabile eforturi s-au manifestat de multă vreme, cu rezultate dintre cele mai remarcabile, și S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, ambii făcând dovada reală, pentru o temă sau alta, unor însușiri de excepție. Tocmai persistența asupra problemelor de atare gen le-a permis nu numai să se cupleze în vederea tratării în comun a subiectului, dar să și abordeze cu ușurință o temă dificilă în esența ei.

Căci, dacă ecuația vieții politice cere, spre a fi rezolvată, o muncă tenace, care să faciliteze cunoașterea exactă a structurii, a mijloacelor și a raporturilor dintre partide, ca și a comportării lor față de aspirațiile maselor populare, fapt pregnant prin programe, statute, organe de presă, manifestări teoretice și acțiuni practice etc., nu mai puțin complexă este strădania pentru studierea electoratului — ca factor politic — pe care partidele, de orice culoare, căutau să-l cîștige.

Pînă la apariția acestei cărți, istoriografia zilelor noastre nu a consemnat o lucrare de sinteză pe un atare profil, deși cercetările analitice și studiile întreprinse în temeiul unei bogate și variate documentări, mai cu seamă pentru primul deceniu interbelic, sînt relativ numeroase.

Cu siguranță, rezultatele de pînă acum oferă posibilitatea realizării unei sinteze a electoratului din toate punctele de vedere. S. Cutișteanu și Gh. I. Ioniță, însă, din interesul de a prezenta cu limpezime doar un aspect esențial, s-au oprit la *prezența mișcării muncitorești și democratice în viața electorală*.

În acest fel, problema, ca ansamblu, rămîne deschisă, bucurîndu-se de soluționarea care s-a dat aspectului investigat de autori.

Lipsa unui studiu introductiv și a unui capitol consacrat în exclusivitate regimului electoral, *ca act juridic*, face ca, pe de o parte, cititorul să nu intuiască cu precizie stadiul la care s-a ajuns cu analiza problemei din pricină că multe din contribuții nu au fost luate în seamă¹, iar pe de alta, autorii, intrînd direct în subiect, să se autopriveze de un privilegiu.

Abstracție făcînd de lipsa celor două elemente, lucrarea îndeplinește o structură op-

¹ Menționăm, între altele, Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, IX, 1972; Gh. Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, 1, 1973; idem, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, în circumscripțiile Transilvaniei*, în „Studia Universitatis...”, 1, 1974; Mircea T. Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie”, 1, 1974; I. Bitoleanu, *Venirea liberalilor la putere și alegerile parlamentare din 1929*, în „Studii și articole de istorie”, XV, 1970; L. Eșanu ș.a., *Momente din istoria regimului electoral din România (1922—1928)*, în „Anale de istorie”, 3, 1970; Venera Teodorescu, *Alegerea candidaților Blocului Muncitoresc-Țărănesc în Parlament (iunie 1931)*, în „Revista de istorie”, 4, 1974; Gh. I. Florescu ș.a., *Alegerile parlamentare din România (1919—1922)*, în „Cercetări istorice”, Iași, IV, 1973; idem, *Alegerile parlamentare din România (1926—1928)*, în „Cercetări istorice”, Iași, IX—X, 1978—1979; A. Loghin ș.a., *Regimul electoral în România contemporană*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Istorie, XXI, 1975; I. Scurtu, *Political parties in Romania after parliamentary elections (1919—1937)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol» din Iași”, XVII, 1980.

timă pentru tema prezența mișcării muncitorești și democratice în viața electorală, pe care, în fapt, o și au în vedere, după cum anunță și subtitlul. Aceasta nu înseamnă cituși de puțin că problema este tratată independent de contextul general, așa încît cititorul găsește destule elemente care să-i întregască răspunsul și la alte întrebări privind electoratul.

Pe parcursul a nouă capitole, cel dintîi autor prezintă cititorului relația dintre organizațiile politice de stînga și alegători de la 1919 pînă la confruntările electorale parlamentare și comunale din anii 1932—1934. În primul, S. Cutișteanu expune tradițiile muncitorești pe acest tărîm, locul și rolul clasei muncitoare în lupta pentru cucerirea votului universal și participarea la campaniile electorale din noiembrie 1919 și mai 1920, relevînd că efortul maselor populare pentru participarea lor la conducerea treburilor societății a cunoscut un proces îndelung și complex, cu geneza în epoca modernă.

Occupîndu-se, apoi, de alegerile parlamentare din martie 1922, autorul remarcă prima participare a P.C.R. în viața electorală a țării prezentîndu-se în confruntarea respectivă cu un program realist de cerințe imediate, ce au avut un larg ecou în rîndurile electoratului. Prin mijlocirea presei, a întrunirilor și a propăgandei orale, el a putut să afirme deschis tezele despre lume și societate, ca și modul de aplicare a lor la realitatea românească.

Un alt moment asupra căruia se oprește S. Cutișteanu îl reprezintă alegerile comunale din februarie 1926, participarea comuniștilor și a socialiștilor la campania electorală în cadrul blocului socialist unitar și al opoziției unite. Stabilînd că alegerile respective au marcat o etapă importantă în viața politică a țării și, îndeosebi, a mișcării muncitorești, autorul distinge cîteva semnificații, pe care le enumerăm și noi: liberalii au trebuit să se retragă „onorabil”, *nu prin demisie*, cum susține autorul, *ci la expirarea mandatului*; experiența acumulată a demonstrat posibilitatea conlucrării între comuniști, socialiști și social-democrați, ca și a realizării unității organizatorice; în fine, alegerile au permis verificarea practică a orientării partidelor muncitorești de a încheia alianțe cu alte forțe politice interesate.

Capitolul al patrulea se referă la participarea Blocului Muncitoresc-Țărănesc și a Federației Partidelor Socialiste din România la alegerile parlamentare din mai 1926. Învățămintele trase cu acel prilej au indicat necesitatea perfecționării activității B.M.Ț. mai cu seamă pentru diversificarea componenței sale, în sensul atragerii în rîndurile lui a unui mare număr de muncitori și țărani. Participarea organizațiilor politice respective

a semnat pentru mișcarea muncitorească o nouă ocazie legală de a fi prezentă în viața politică a țării.

Campania electorală pentru alegerile parlamentare din iulie 1927, cu prezența B.M.Ț. și a P.S.D. în timpul disputei, formează tema celui de-al cincilea capitol. Scrutinul în discuție a însemnat o nouă experiență și un nou test electoral pentru partidele muncitorești, îdemnînd la analize și la meditații, la lărgirea influenței lor în rîndurile maselor populare.

În decembrie 1928, electoratul a fost din nou „consultat” pentru alegerile parlamentare. Momentului acela, autorul i-a consacrat pagini dense de istorie și de istoriografie, expunînd pe larg programul și participarea B.M.Ț., ca și clauzele cartelului electoral dintre P.S.D. și P.N.Ț. Concluzia principală extrasă după trecerea scrutinului a fost că, pentru a cuceri masele de alegători, erau necesare cunoașterea îndeaproape a nevoilor, a aspirațiilor și a gîndurilor lor.

Alegerile județene, municipale și comunale din 1930, ca și cele legislative din 1931, tratate în capitolele șapte și opt, au constituit un teren de verificare a unor teze juste, ce s-au materializat în prestigioasele succese obținute față de rezultatele anterioare. Ele au demonstrat că un important număr de alegători și-au pierdut încrederea în partidele burgheze și că se îndreptau spre forțele politice ale clasei muncitoare. Este neîndoelnic că o conlucrare între partidele muncitorești în fața urnelor și eliminarea unor aprecieri eronate ar fi permis o fructificare și mai pronunțată a potențialului electoratului.

Cu capitolul al noulea, dedicat analizării activității partidelor muncitorești în confruntările electorale parlamentare și comunale din anii 1932—1934, se încheie contribuția lui S. Cutișteanu la această carte. Documentele de partid au subliniat cu tenacitate că comuniștii au folosit prilejul pentru a pătrunde în mase, creînd noi organizații, inclusiv de U.T.C. Odată cu aceasta, s-a făcut realist observația că în planul forțelor politice, raportul dintre ele s-a schimbat în sensul reuștigării de către liberali a influenței asupra electoratului, a păstrării de către P.N.Ț. a unor puternice rădăcini în masele țărănești și a intensificării activității organizațiilor profasciste în diferite pături sociale.

Următoarele trei capitole ale lucrării sînt semnate de Gh. I. Ioniță, care are în vedere tot atitea momente electorale însemnate. Mai întîi, strălucitele succese obținute de forțele democratice unite în alegerile parlamentare parțiale din județele Mehedinți și Hunedoara la 18 februarie 1936. Înfăptuirea frontului democratic în cele două județe a demonstrat posibilitatea unirii forțelor antifasciste în întreaga țară. Însuflețite de rezultatul ace-

lor alegeri, masele populare s-au alăturat cu mai multă convingere liniei politice a P.C.R.

Apoi, remarcabilele biruinți obținute de aceleași forțe în alegerile comunale și județene din anii 1936—1937. Analiza acestora i-a dat posibilitatea lui Gh. I. Ioniță să aprecieze realist raportul de forțe din viața politică a României din preajma alegerilor parlamentare din decembrie 1937. Împotriva arsenalului de abuzuri și ilegalități, de presiuni și demagogii, care însoțeau, de obicei, campaniile electorale, masele largi s-au afirmat pretutindeni în alegeri ca adversare hotărâte ale oricărei tendințe dictatoriale și fasciste, ca partizane fidele ale luptei democratice. În izbuzile consemnate se reflectă contribuția P.C.R. la concentrarea forțelor democratice în jurul unui candidat comun, care, indiferent de apartenența sa la partid, trebuia să reprezinte, ca ales, interesele și voința colectivă a electoratului popular.

În fine, Gh. I. Ioniță tratează activitatea P.C.R. și a celorlalte forțe democratice pentru realizarea frontului popular antifascist și victoria la urne în alegerile parlamentare din decembrie 1937, ajungând la concluzia că confruntarea electorală și alegerile parlamentare din acel moment au constituit prilejul P.C.R. și celelalte forțe democratice prilejul unor temeinice reflecții, ocazia unor analize atente și adinci, a desprinderii învățăturilor de care întreaga mișcare revoluționară, democratică și antifascistă a avut nevoie în anii următori. În sistemul vieții politice românești interbelice, alegerile din decembrie 1937 au reprezentat ultimele împrejurări în care a fost convocat la urne corpul electoral.

În *Incheierea lucrării*, autorii se ocupă și de inițiativa guvernului național-creștin în vederea scrutinului de la 2 martie 1938. În timpul campaniei electorale s-a produs o delimitare vizibilă a forțelor nefasciste de cele fasciste și aceasta pentru că guvernul s-a decis să recurgă la măsuri, la mijloace și la metode „noi”, care transformau alegerile într-o parodie, iar normele democrației parlamentare într-o ficțiune. În acele împrejurări, P.C.R. a desfășurat o intensă activitate pentru a demonstra că primejdia fascistă crescuse, că se pregăteau noi lovituri împotriva drepturilor și libertăților democratice. În vederea alegerilor, Uniunea democratică a depus liste proprii, iar comuniștii au primit indicații să îndrume în așa fel masele încât, acolo unde Uniunea democratică nu putea, din diferite motive, să-și prezinte listele, să fie votați candidații altor grupări democratice și nefasciste, în speță a acelor care aveau cele mai multe șanse să dobândească majoritatea voturilor și astfel se să înfrângă listele organizațiilor de dreapta.

Asigurat, în timpul disputei electorale, că se bucură de asentimentul virfurilor ma-

relui capital din țară și că principalele partide burgheze — P.N.L. și P.N.Ț. — nu i se vor împotrivi, regele Carol s-a decis să instituie fără întârziere regimul dictatorial sale personale, fapt petrecut, după cum se știe, la 10 februarie 1938. În noile condiții, rostul campaniei electorale și al alegerilor preconizate nu se mai justificau; regimul carlist a blocat dintr-odată așezămintele democratice tradiționale, sistemul parlamentar obișnuit.

Privite în ansamblu, campaniile electorale — demonstrează autorii — au constituit pentru partidele și organizațiile clasei muncitoare revoluționare, ca și pentru forțele democratice în general, un important mijloc de participare la viața politică a țării. Întilnirea cu electoratul a permis, cu toate restricțiile, să se propage la scară națională ideile socialismului, programele forțelor politice muncitorești. Pentru P.C.R., fiecare campanie electorală, a reprezentat un prilej, inegalabil ca amploare în alte perioade, de a veni în contact cu mari mase de muncitori, de țărani și de alte categorii de oameni ai muncii. Fiecare rundă a determinat pași de seamă în elucidarea unor probleme programatice, în realizarea unei colaborări fructuoase între partidele clasei muncitoare, ca și între acestea și alte forțe politice interesate în dezvoltarea democratică a României interbelice.

Participarea la alegeri a îngăduit verificarea în teren a prevederilor social-economice și politice și, la nevoie, corectarea și îmbunătățirea lor; era ocazia dobândirii unor învățăminte, care au fost folosite, ulterior, în anii regimului carlist și ai dictaturii antonesciene.

Este în afara oricărei îndoieli că lucrarea datorată lui S. Cuișteanu și Gh. I. Ioniță reprezintă un mare câștig pentru istoriografia contemporană. Abordând problema și practica electorală prin prisma mișcării muncitorești și democratice, autorii realizează, în fapt, un veritabil capitol de viață politică interbelică, precizând, în temeiul unei bogate și variate documentări, cea inedită provenind cu precădere din arhivele centrale, locul și rolul organizațiilor politice ale clasei muncitoare, a forțelor democratice și antifasciste în raporturile cu electoratul. Se detașează prin excelență nu numai maturizarea programatică și ideologică a partidelor de stnga în confruntarea cu partidele burgheze și grupările profasciste, dar și o sensibilă orientare a maselor de alegători spre factorii revoluționari, democrații și antifasciști.

Prin atributele sale științifice, interpretative și bibliografice, lucrarea la care ne-am referit consolidează poziția autorilor în rindul istoricilor de valoare, poziție câștigată prin trndă, devotament și pasiune.

Ioan Saizu

DUMITRU TURCUȘ, TRAIAN CARACIUC, CONSTANTIN FLOREA,
Solidaritate militantă cu toate forțele revoluționare și progresiste (tradiții și contemporaneitate), Edit. politică, București, 1981, 298 p.

Anul 1981, an de rodnică și prolifică activitate editorială în domeniul studiilor de istorie contemporană, favorizată în bună măsură și de aniversarea a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, a fost marcat de câteva apariții de sinteză și de excepție între care se numără și lucrarea *Solidaritate militantă cu toate forțele revoluționare și progresiste*. Ea se adaugă, în mod fericit, monografiilor de până acum privind solidaritatea poporului român cu o anumită țară sau eveniment remarcabil din istoria omenirii, având menirea de a înfățișa, în prima parte, tradițiile românești și în acest domeniu, iar în partea a doua, concepția Partidului Comunist Român, a secretarului său general tovarășul Nicolae Ceaușescu asupra conținutului și dimensiunilor solidarității internaționale în epoca actuală, cerințele și principiile acesteia. Cu o viziune clară asupra istoriei, autorii reușesc să sintetizeze principalele momente politice din perioada modernă și contemporană a țării noastre și a altor țări, pentru a scoate în evidență glorioasele acțiuni de solidaritate internaționalistă desfășurate de mișcarea muncitorească, revoluționară și democrată din România, de conducătorul încercat Partidul Comunist Român, „continuitatea istorică” a problemei, gradul sporit de energie și vitalitate revoluționară al poporului român în marile bătălii de clasă, în luptele de eliberare națională, precum și în puternicile confruntări ideologice manifestate în mișcarea muncitorească internațională. Contribuția Partidului Comunist Român, în deosebi după Congresul al IX-lea, la dezvoltarea relațiilor de prietenie și colaborare cu toate țările socialiste, la întărirea unității mișcării comuniste și muncitorești, la bunele raporturi cu toate forțele democratice și progresiste contemporane este tratată în mod exemplar, argumentată de mulțimea faptelor și datelor citate, a documentelor ce oglindesc concepția revoluționară, înnoitoare a partidului nostru, dorința întregului popor român de a-și îndeplini cu cinste îndatoririle sale naționale și internaționaliste. Fiecare capitol conține date și idei definitorii pentru problematica abordată, expuse clar și concis, redând esența poziției partidului și țării noastre față de evenimentele și fenomenele noi ale lumii contemporane. În „introducere” autorii definesc ideile de care au fost animați și scopul lucrării, concluzionând: „Conduc de partidul său comunist, poporul român — deseori încercat în istorie, astăzi constructor liber al socialismului — este mândru că, alături de

celelalte popoare care edifică noua orinduire socială, de forțele revoluționare și democratice din întreaga lume, participă cu întregul său potențial la marea bătălie a popoarelor pentru transformarea înnoitoare a societății, pentru pace, democrație și independență națională, pentru socialism, își îndeplinește sta-tornic și cu cinste îndatoririle sale naționale și internaționale, afirmându-se ca un factor activ al progresului contemporan” (p. 12).

Capitolul I, intitulat *Tradiții de solidaritate internațională ale Partidului Comunist Român, ale mișcării muncitorești, revoluționare și democratice din România* cu subtitlurile „A-dinci rădăcini istorice”, „Largi legături cu mișcarea muncitorească și socialistă internațională”, „Sprijin activ luptei revoluționare a proletariatului, a popoarelor împotriva exploatării sociale și asupririi coloniale”, „Solidari cu lupta împotriva fascismului și războiului, pentru democrație și independență națională”, sugestive pentru tematica tratată, constituie un strălucit exemplu de sintetizare a faptelor cunoscute din lucrările de până acum pe această temă a solidarității, meritul autorilor constind în selecția și expunerea într-o formă nouă, ținind cont de cele mai recente documente și interpretări, uneori adăugind propria lor formulare la mai buna clarificare a unui eveniment sau altul. În acest capitol sînt inserate legăturile românilor cu gînditorii socialismului utopic, rezonanța socialismului științific, ca ideologie a proletariatului, în mișcarea muncitorească și democratică din România, solidaritatea cu cauza Comunei din Paris, ajutorul poporului român acordat marinarilor ruși de pe vasul „Potemkin” în timpul revoluției din 1905, simpatia față de revoluția burghezo-democrată din China (1911—1912) condusă de Sun-Iat-sen, participarea directă a mii de români la lupta cu arma în mînă, alături de Armata Roșie, pentru instaurarea și consolidarea puterii sovietice. Sînt prezentate de asemenea acțiunile de solidaritate cu insurecția populară antifascistă bulgară din 1923, cu mișcările de protest împotriva terorii dezlănțuite în Italia după instaurarea dictaturii fasciste, cu campania internațională de solidaritate cu Gh. Dimitrov și alți comuniști implicați în procesul de la Leipzig din anul 1933, participarea activă la diferite reuniuni internaționale de luptă împotriva fascismului și a războiului, apoi la luptele din Spania, alături de republicanii spanioli, sprijinul față de lupta de emancipare națională și socială din Asia, Africa și America Latină, și multe

altele. Foarte bine sînt redată acțiunile premergătoare și din timpul celui de-al doilea război mondial, începînd cu condamnarea cotozirii Cehoslovaciei, în martie 1939, a atacului nazist asupra Poloniei, a agresiunilor fasciste împotriva Albaniei, Greciei și Jugoslaviei, și altor atacuri ale fascismului împotriva popoarelor. Este subliniată participarea a numeroși patrioți români în mișcarea de rezistență antifascistă din Uniunea Sovietică, Franța, Belgia, Cehoslovacia, Iugoslavia. În acest context se arată că: „Evoluția din ce în ce mai complexă a evenimentelor, accentuarea diversității de condiții în care activau partidele revoluționare, precum și creșterea maturității politice au adus noi argumente pentru încetarea activității Internaționalei a III-a, Comuniste, ca centru de conducere a mișcării comuniste” (p. 37). În continuare este reliefată participarea ostașilor români la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei, angajarea întregului popor român în marea bătălie pentru înfringerea fascismului, contribuția sa la încheierea celui de-al doilea război mondial.

Capitolul al doilea poartă titlul *Concepția Partidului Comunist Român, a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, despre conținutul și cerințele solidarității internaționale în condițiile epocii contemporane*, și este cel mai cuprinzător din punct de vedere al conținutului poziției țării noastre față de solidaritatea militantă cu toate forțele revoluționare și progresiste din întreaga lume. Prin formulări clare, prezentări de date statistice concludente, sînt subliniate amploarea și dinamismul relațiilor de solidaritate ale Partidului Comunist Român, participarea sa activă la dezbaterile problemelor lumii contemporane, neobosita activitate a secretarului general al partidului, președintele Republicii, tovarășul Nicolae Ceaușescu pentru îndeplinirea cu responsabilitate a îndatoririlor naționale și internaționale. Astfel, se arată că: „Secretarului general al partidului nostru îi revine, incontestabil, marea merit de a fi înlăturat cu curaj o serie de teze vechi, dogmatice, abordările înguste, limitative și echivoce ale noțiunii de solidaritate internațională — și, în acest cadru, ale noțiunii de unitate a mișcării comuniste — și de a fi formulat și fundamentat, în mod științific, pornind de la analiza materialist-dialectică și istorică a noilor realități mondiale, de la studierea experienței mișcării revoluționare, muncitorești internaționale — un ansamblu de teze și concluzii de însemnătate primordială pentru afirmarea, pe baze noi, trainice, a unității și colaborării militante dintre partidele comuniste, dintre toate forțele înaintate ale omenirii” (p. 42—43). În continuare, sînt expuse componentele fundamentale ale concepțiilor și contribuțiilor românești, în contextul analizei ce-

lor mai de seamă probleme ridicate de dezvoltarea relațiilor dintre țări și popoare în lumea de astăzi. Fiecare subcapitol conține substanțiale aporturi ale autorilor la definirea cu claritate a unor noțiuni și teze în lumina documentelor elaborate de țara noastră. În acest sens cităm chiar modul de formulare a titlurilor purtate de fiecare subcapitol: „Caracterul epocii contemporane și noile dimensiuni ale procesului revoluționar mondial”, „Raportul dialectic între național și internațional în lupta pentru unitatea și colaborarea forțelor revoluționare și progresiste”, „Unitatea de tip nou a mișcării comuniste — componentă esențială a solidarității internaționale”, „Solidaritatea internațională și relațiile dintre statele socialiste în etapa actuală”, „Colaborarea tuturor forțelor revoluționare, progresiste și antiimperialiste — imperativ primordial al epocii noastre”, toate teme definitorii pentru problemele tratate și analizate.

Cel de al treilea capitol se referă la *Dezvoltarea colaborării și solidarității Partidului Comunist Român cu partidele comuniste și muncitorești. Contribuția partidului nostru la făurirea unor noi relații în mișcarea comunistă internațională*, în care sînt analizate și explicate teme ca: procesul de creștere și maturizare politico-ideologică a partidelor comuniste, relațiile de solidaritate internațională ale Partidului Comunist Român cu partidele comuniste și muncitorești în prima perioadă a construcției socialiste, pe baza unor documente de însemnătate națională și internațională. Subcapitolul „Congresul al IX-lea — începutul unei noi etape calitativ superioare în activitatea Partidului Comunist Român de întărire a unității și solidarității cu toate partidele comuniste și muncitorești” este deosebit de util pentru înțelegerea contribuției partidului nostru la „lărgirea” sferei solidarității internaționale. Subcapitolul următor se ocupă de „Amplificarea și diversificarea relațiilor Partidului Comunist Român cu partidele comuniste. Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român despre necesitatea refacerii și întăririi unității mișcării comuniste internaționale”, din nou o formulare a temei, edificatoare pentru conținutul de idei ce-l abordează.

Date și fapte comentate și analizate pe baza celor mai recente documente interne și externe, sînt cuprinse și în capitolul al patrulea care se referă la *Raporturile de colaborare ale Partidului Comunist Român cu partidele socialiste și social-democrate în lupta pentru democrație, pace și progres social*. După o scurtă prezentare a stării de spirit existentă în sinul mișcării muncitorești după primul război mondial cînd s-au adîncit „deosebirile ideologice, programatice și organizatorice între partidele comuniste și cele socia-

liste sau social-democrate" (p. 129), autorii se opresc mai pe larg asupra tendințelor și orientărilor actuale existente în partidele socialiste și social-democrate, subliniind atât evoluțiile pozitive, cât și limitele și inconsecvențele existente în rîndul acestora, pentru a fundamenta necesitatea unității de acțiune a clasei muncitoare ca, condiție hotărîtoare a luptei victorioase pentru pace, democrație, independență națională și socialism. În încheierea acestui capitol este prezentată dezvoltarea conlucrării Partidului Comunist Român cu partidele socialiste și social-democrate arătîndu-se că: „Experiența partidului nostru demonstrează posibilitatea reală de a dezvolta relațiile cu partidele socialiste și social-democrate, de a găsi împreună cu ele — dincolo de deosebirile de păreri într-o problemă sau alta, de divergențele de principiu — numeroase puncte de contact, de apropiere și acțiune comună” (p. 156).

Capitolul V, *Întărirea relațiilor de colaborare și solidaritate ale Partidului Comunist Român cu mișcările de eliberare națională, cu partidele progresiste din țările în curs de dezvoltare, cu partide și organizații democratice, cu forțele antiimperialiste de pretutindeni*, pune în evidență datele legate de prăbușirea sistemului colonial al imperialismului și implicațiile asupra raportului de forțe pe plan mondial, problema solidarității active cu mișcările de eliberare, cu lupta popoarelor pentru cucerirea și consolidarea independenței naționale, pentru progres social iar în finalul capitolului este prezentată extinderea colaborării Partidului Comunist Român cu partidele și organizațiile democratice, cu toate forțele progresiste și antiimperialiste.

Ultimul capitol, al șaselea, *România socialistă participantă activă la lupta popoarelor lumii pentru o politică nouă de independență națională, de pace, înțelegere și colaborare internațională*, poate ține loc și de concluzii asupra întregii problematice a cărții, prin modul coerent în care este expusă politica externă a țării noastre, prestigiul de care se bucură pe plan mondial. Cu toate că marea majoritate a datelor sînt cunoscute, faptul că autorii s-au străduit și au reușit în mod fericit să le sintetizeze în trei subcapitole bine încheiate și sugestiv formulate sînt lecturate cu interes.

În „încheiere” se subliniază că: „Privită retrospectiv, activitatea internațională a Partidului Comunist Român și a Republicii Socialiste România evidențiază un ansamblu unitar de preocupări statornic îndreptate spre soluționarea marilor probleme ale lumii contemporane, o multitudine de acțiuni, ferm

orientate spre întărirea solidarității și unității cu toate și între toate forțele revoluționare, progresiste și democratice” (p. 210). Este de fapt concluzia logică la care te conduce bogatul și variatul material expus de autori cu siguranță și pricepere, într-o formă plăcută, tonică, exprimînd optimismul robust al întregului nostru popor în triumful păcii și rațiunii, al înțelegerii și bunei conviețuiri între toate popoarele lumii.

La elucidarea tuturor temelor dezbătute în cele șase capitole, mai ales a celor de ordin teoretic, de o însemnătate cu totul deosebită este prezentarea unor citate adecvate, bine alese, din cele mai reprezentative documente, punînd cititorul în legătură directă cu textul, precum și siguranța de care au dat dovadă autorii în interpretarea și expunerea faptelor, în cunoașterea întregului complex de probleme ideologice și social-politice existente în lumea contemporană.

De un real folos este și partea documentară a lucrării, unde, în ordinea cifrică a anilor, sînt inserate toate datele perioadei 1965—martie 1981, referitoare la: „Întîlnirile tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, cu președinți, secretari generali și alți conducători ai partidelor comuniste și muncitorești, partidelor socialiste și social-democrate, partidelor democratice și progresiste, mișcărilor de eliberare națională și altor formațiuni politice” (Intocmit de Ilie Olteanu); „Participarea tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, a delegațiilor și reprezentanților Partidului Comunist Român la congresele partidelor comuniste, socialiste și social-democrate, democratice și progresiste”; „Mesaje ale Partidului Comunist Român (fără participare) adresate congreselor partidelor comuniste, socialiste și social-democrate, democratice și progresiste”; „Delegații și reprezentanții ai partidelor comuniste și muncitorești, ai altor partide participante la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român”; „... la Congresul al X-lea; ...”; „... la Congresul al XI-lea...”; „... la Congresul al XII-lea...” (p. 215—280).

Sumarele în limbi străine (franceză, engleză, germană, rusă și spaniolă) facilitează înțelegerea tematicii lucrării și de către străini.

Prin tipărirea acestei cărți, Editura politică oferă publicului larg posibilitatea de a avea la îndemînă o lucrare de excepție, de mare actualitate, necesară atât unei bune informări cât și înțelegerii în profunzime a politicii externe a țării noastre, a solidarității militante a poporului român cu cauza dreaptă a tuturor popoarelor lumii.

Gelu Maksutovici

ION MICLEA, *România. Pământuri eterne. Valea Jiului. Țara Hațegului, Orăștia, Țara Zarandului, Hunedoara, Valea Mureșului, Deva*, text de Radu Florescu, Transilvania, Sibiu, 1980, cca. 50p. + 355 foto.

Arta fotografiei ca act de cultură istorică și cetățenească și-a făcut loc încet dar cu insistență și dăruire în viața științifică, în istorie și arheologie. De la vechile clișee pe sticlă realizate de comisia monumentelor istorice sub conducerea lui Nicolae Iorga și pînă la albumele actuale distanța în timp a fost mare. Noile contribuții sînt datorate talentului deosebit al citorva artiști fotografi care, de obicei asociați cu istorici au pus în valoare prin imagine și comentariu numeroase zone de tradiție culturală străveche, monumente prețioase, adesea supuse degradării timpului, piese muzeografice rare sau greu accesibile. Fotografia rămîne la ora actuală martorul cel mai important al stării de conservare a monumentului istoric, al modificărilor pe care le-a suferit, înlesnind prin aceasta intervențiile contemporane restauratoare și, nu odată, devenind mărturie-document a unor distrugerii ireversibile.

În același timp, albumele-ghiduri turistice și istorice au căpătat un important rol formativ, educativ și de îndrumare pentru un public larg de cititori, autorii lor avînd obligații morale deosebite în a informa corect, cu probitate științifică și potrivit celor mai noi cîștiguri ale cercetării istorice.

România. Pământuri eterne, carte de istorie ilustrată și, totodată, distinsă realizare de artă fotografică se înscrie pe linia unei mai vechi colaborări între artist — Ion Miclea — și istoric — Radu Florescu. Este suficient a aminti întreprinderile anterioare dedicate ținuturilor bucovinene sau dobrogene, ca și volumele masive, de dată recentă, care ilustrează preistoria și antichitatea românească.

Albumul își justifică interesul pentru istoric și, implicit, însemnările de față, în primul rînd grație bogatului comentariu de specialitate ce însoțește ilustrația (cca. 50 pagini de text alăturate celor 355 de clișee foto alb-negru și color)¹. Textul amintit se structurează în opt capitole care preced, fiecare, un set bogat de ilustrații, înmănușiate în general după un criteriu geografic, desigur discutabil pentru istoric. Împărțirea pare a fi vizibil influențată de delimitările unui mai vechi ghid turistic al ținutului Hunedoarei apărut, într-o primă ediție, în 1957².

¹ Comentariul, neavînd numerotație infra-paginală, observațiile se vor referi la fiecare capitol în parte.

² Octavian Floca, *Regiunea Hunedoara. Ghid turistic*, Deva, 1957.

Fără îndoială, faptul nu impietează asupra calității lucrării, observația de mai sus impunîndu-se numai istoricului, medieval în special, pentru care structurile spațiale diferă de opțiunile autorului. În acest sens zona Călanului, cu monumentele de la Strei și Strei-singeorgiu (și nu Strei Singeorgiu!), sau cursul superior al Streiului, cu turnul de la Crivadia și cetatea medievală de la Peștera Bolii (Bănița) au aparținut organic de Țara Hațegului, în accepțiunea istorică, ce s-a impus de mult, a unei „țări” românești. După un criteriu similar, monumentele de pe cursul superior al Crișului Alb au aparținut mai curînd unei vechi țări românești cuprinse într-un mare voievodat ce includea și cnezatele de la Ribița și Crișcior. De altfel, satele din această zonă făceau parte în veacurile XIV—XV din domeniul cetății Șiria din comitatul Aradului³. Zarandul ar cuprinde, în această lumină, partea nordică a culoarului Mureșului. Dar evident alte criterii au guvernat structurarea materialului ilustrativ al albumului.

Acesta este deschis de o largă *introducere* menită a trece în revistă istoria ținuturilor hațegane și crișene, subliniind continuitatea culturală de-a lungul mileniiilor, relațiile multiple, permanente, cu zonele înconjurătoare, lupta românilor în evul mediu pentru menținerea statutului autonom în cadrul structurilor social-politice proprii, iar mai trziu pentru recunoașterea drepturilor lor naționale. Tabloul istoric este completat, ajutat de ilustrație, cu realizările actuale, deosebit de bogate, recomandînd ținuturile hunedorene printre cele mai reprezentative ale țării.

Desigur, mici corecturi pot fi aduse substanțialei introduceri dar ele se referă la sublinierea unor realități de epocă medievală: moartea voievodului Litovoi în acțiunea sa pentru apărarea autonomiei voievodatului din Hațeg și Olterea nordică, sau reacția dură angevină, la mijlocul veacului al XIV-lea, care condiționa nobilimii românești deținerea pămînturilor de trecerea la catolicism etc.

Prima secțiune a albumului ilustrează, sub titlul *Valea Jiului*, zona de la izvoarele Jiurilor, cunoscutul bazin carbonifer al Petroșanilor și zona învecinată, istoric aparținînd Țării Hațegului. Din această ultimă delimitare fac parte turnul de la Crivadia, cetățile de la Peștera Bolii, cunoscute impropriu sub

³ David Prodan, *Domeniul Șiriei la 1525*, Cluj, 1962 (extras din „Anuarul Inst. Ist.-Arh. Cluj”, t. III, 1960).

numele de Bănița, podul în ruină de la Clopeea.

Documentația istorică prezentată este bogată, la ea putându-se adăuga datele cercetărilor mai recente. Turnul de la Crivadia, spre exemplu, aflat în vecinătatea satului, posesiune a cnezilor de Sălaș în secolul al XV-lea, a fost construit în perioada anilor 1528—1529 de către voievodul Transilvaniei, cu o dublă menire, aceea de a constitui o fortificație antiotomană la intrarea în țara Hațegului pe drumul ce traversa Dealul Babii, continuând pe cel ce venea din Țara Românească peste pasul Vulcan și, totodată, un punct de vamă care controla un intens trafic comercial între românii transilvăneni și cei gorjeni⁴.

Informații suplimentare merita și fortificațiile de la Peștera Bolii, alături de construcțiile dacice, distingându-se pe teren importante urme ale fortificației medievale, cu ziduri cu mortar⁵, cetate semnalată de altfel în literatura de specialitate mai veche.

O a doua secțiune ilustrează cu imagini deosebit de frumoase străvechea *Țară a Hațegului*. Comentariul istoric preia, în general, datele cunoscute din literatura de specialitate, dar ar fi meritat o reactualizare a lor pe baza cercetărilor arheologice de dată recentă, informațiile noi fiind comunicate în cadrul sesiunilor științifice, iar parte a concluziilor deja publicate.

Structurile cneziale hațegane și monumentele — curți nobiliare, cetăți, biserici de curte sau sat — sînt suficient de cunoscute pentru a fi putut căpăta un relief mai precis în comentariul albumului. Astfel, cnezilor de la Densuș le-a aparținut Răchitova și fortificația din apropiere, un turn donjon apărut de un val de pămînt, cetățuia datată de cercetările arheologice spre sfîrșitul veacului al XIII-lea. Familia Cîndea de la Riu de Mori a deținut satul Nucșoara — care nu mai putea constitui astfel o structură aparte — și tot ea a construit, între altele, monumentele aflate azi în raza satului Suseni, imprecis numite în text, cînd de la Colț, cînd biserică a Colțeștilor etc. Pe teritoriul satului Riu de Mori se află o frumoasă biserică din veacul al XVI-lea, învecinată curții nobiliare a familiei, devenită într-un proces istoric complex, Kendeffy. În posesiunea aceleiași vechi familii de cnezi români s-au aflat, în cursul veacului al XV-lea, monumentele de la Sintamaria Orlea și Subcetate. Ultimul, recent

cercetat arheologic, nu este de dimensiuni atît de mici cum se afirmă, fortificația din veacul al XIII-lea, dezvoltîndu-se ca o cetate cu un impresionant val de pămînt și șanț de apărare, turn de plan hexagonal (după cum a stabilit de curînd arheologul Adrian Andrei Rusu) și diverse construcții de piatră aferente.

Informații mai noi se puteau aduce și despre construcțiile cnezilor din Sălașu de Sus, anume curtea nobiliară din satul omonim, construită abia în veacul al XVI-lea (nu al XIII-lea)⁶. Capela de curte redată în imagine nu este un monument romanic, ci o construcție trîzie, pe structura unei clădiri din veacul al XVI-lea dezvoltîndu-se în veacul următor structurile unui monument religios calvin. Ar fi meritat, de asemenea, ilustrată biserica ortodoxă din sat, aflată în apropiere, cu o frumoasă pisanie din secolul al XVI-lea.

Acelorași cnezi le-au aparținut monumentele de la Mălăiești, o mică biserică de sat în ruină, evidențiată de cercetările arheologice ca și cetatea. Aceasta din urmă a fost construită la sfîrșitul secolului al XIV-lea, primei faze aparținîndu-i turnul donjon de plan pătrat. Ulterior cetatea s-a dezvoltat adăugîndu-i-se treptat o incintă sprijinită de contraforți (spre mijlocul veacului al XV-lea) și patru turnuri poligonale adosate incintei în jurul anului 1588⁷. Acestor observații li se pot adăuga alte corecturi de amănunt care însă nu își găsesc locul aici.

Mai important de semnalat ni se pare lipsa inexplicabilă din ilustrație a unor monumente deosebit de interesante pentru peisajul hațegan, cum sînt cetățuia Răchitova și Subcetate, biserica de la Simpetru, impozantul castel Nopcea din Săcel, la care am adăuga, pentru o altă secțiune a albumului, mînăstirea Prislop și frescele dela Cinciș, parte a acestora din urmă aflate în stare avansată de degradare într-unul din depozitele castelului de la Hunedoara.

Sînt de semnalat și micile inadvertențe, adesea datări contradictorii, între textul introductiv și textele explicative alăturate fiecărui clișeu (vezi, spre exemplu, cazul cetății Mălăiești, în text atribuită primei jumătăți a veacului al XIV-lea, lîngă fotografie cu explicația sfîrșitul secolului al XIII-lea!).

⁶ Victor Eskenasy, *Cercetările arheologice de la Mălăiești și Sălașu de Sus, jud. Hunedoara. Campania 1978*, în „Materiale și cercetări arheologice”, Oradea, 1979, p. 345—348.

⁷ V. Eskenasy, Adrian A. Rusu, *Cercetări arheologice de la cetatea cnezială de la Mălăiești, jud. Hunedoara. Cîteva rezultate și perspective ale campaniei din 1978*, în „Sargeția”, XIV, 1979, p. 667—673.

⁴ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973, p. 204 și 236.

⁵ Radu Popa, *Observații privind zidurile de mortar din cetățuia dacice hunedorene*, în „Sargeția”, XIII, 1977, p. 277—282.

Cea de a treia secțiune a albumului este dedicată zonei geografice-istorice al cărui centru îl constituie *Orăștie*. Greutatea textului și a ilustrației este dată, în acest caz, de complexul de cetăți dacice din Munții Șureanului. Ilustrațiile lor sînt deja document al unui stadiu de cercetare și consolidare, la ora actuală imaginea locurilor fiind schimbată de intervențiile recente care au dus la descoperirea unor noi vestigii. O a doua ediție a albumului va trebui să țină seamă de modificările intervenite, de descoperirile unor noi elemente la sanctuare (tamburi, stilpi etc.), care au uzat deja moral comentariul albumului. Este de semnalat, în același context, confuzia strecurată în harta introductivă, pe care ceteata de la Piatra Roșie, aflată în realitate la Izvoarele văii Luncanilor, a fost notată pe locul cetății de la Peștera Bolii (Bănița). Ar fi trebuit eliminate din această secțiune și stațiunile arheologice de la Ohaba Ponor, Federi și Băiești al căror loc era la descrierea văii Streiului, respectiv a Țării Hațegului.

Comentariul aceleiași grup de ilustrații conține și o amplă trecere în revistă a secolelor de debut ale feudalismului pe teritoriul transilvănean — repetind în linii mari *introducerea* — și în zona orașului *Orăștie*. Desigur o mică neatenție a făcut să se strecoare în text, la pagini alăturate, date diferite ale invaziei mongolo-tătare — la 1240—41, apoi 1241—42 — ca și afirmația că *Orăștie* ar fi fost distrus în timpul acestui eveniment. Aceleiași cauze i se datorează și atribuirea mănăstirilor de la Igrîș și Clrța benedictinilor, în locul precizării mai utile a rolului cistercienilor, autorii construcțiilor.

La fel este de interpretat și afirmația repetată despre *Palia de la Orăștie* ca fiind tipărită de diaconul Coresl în 1582, în realitate fiind cunoscută apariția ei datorită lui *Șerban*, fiul diaconului și lui *Mărian* diacon, în anii 1581—1582⁹ (o eroare regretabilă de tipar o datează și în 1552).

În sfîrșit ar fi fost poate necesar să se insiste asupra vechii așezări romane de la Geoagiu, amintită vag sub *Rapoltu Mare* și, printr-un clișeu rătăcit, *Hercule de la Germisara*, la băile romane de la *Aquae-Călan*.

Meritau a fi nuanțate, în general, datele unor monumente încă necercetate arheologic sau cu rezultate neconcludente, pentru a se evita preluări de date și interpretări hazardate de către publicul cititor (vezi în acest sens datarea, sigur prezentată, a rotondelor de la *Geoagiu* și, ceva mai departe, *Gurasada*).

Pentru capitolul intitulat *Țara Zarandului* am exprimat deja opțiunile diferite față de

prezentare. Tot așa cum în alte părți erau necesare rezerve în preluarea unor date încă neconfirmate de cercetarea arheologică, în cazul acestui capitol apare o situație inversă. Spre exemplu, despre monumentul de la *Crișcior* se poate afirma *cu siguranță* că a suferit importante modificări ale planului inițial, fapt vădit între altele și de neconcordanța perfectă între descrierea din comentariu și desenul alăturat. La fel, nu există nici o îndoială asupra existenței unui mare voievodat al *Crișului Alb*, documentele de epocă numindu-l chiar și pe conducătorul lui, un anume *Moga*⁹.

Nici unele generalizări istorice în afirmarea unor realități locale nu exprimă la modul cel mai fericit intențiile autorului. În acest sens, nu este cazul de a condiționa apariția unor structuri feudale românești de factori cu totul generali, proprii de altfel modului de producție denumit asiatic, cum sînt coordonarea unor lucrări comune legate „îndeosebi” de folosirea apei; și asta pentru o regiune muntoasă cum este cea a masivului *Metaliferilor*?!! De altfel, fie permis să spunem că întreaga zonă în discuție este încadrată mai puțin de munții *Zarandului*, fiind împrejmuțată de masivul *Metaliferilor*, de ultimele culmi ale munților *Bihorului* și de masivul *Trascăului*. În sfîrșit la *Birtin*, se prezintă scena „Răstignirii” drept „Coborirea de pe cruce”.

Printre cele mai importante capitole prin interesul istoric al monumentelor ce le include, *Hunedoara*, înglobează o zonă geografică mai largă, care cuprinde, alături de ținutul *pădurenilor*, și partea hațegiană a cursului inferior al *Streiului*. Aici se află monumentele de excepție de la *Strei* și *Streisngeorgiu strîns* înrudite prin destinul istoric al țărilor, cît și prin frumusețea realizărilor de artă medievală. Cercetări arheologice ample au pus în valoare, în ultimul deceniu, ambele monumente, studiul lor prilejuind și o reîmprospătare a documentației de arhivă asupra istoriei cnezilor hațegani.

Comentariul albumului preia, în general, rezultatele acestor cercetări, fără a le asimila însă în întregime. De aici s-a născut posibilitatea erorilor, a descrierilor inexacte, într-o nefericită împletire între informația mai veche și aceea foarte recentă.

Un cștig al studiilor hațegane îl constituie, spre exemplu, relevarea unor importante relații de ordin cultural între această regiune, celelalte state românești și ținuturile sud-du-

⁹ N. Cartoian, *Isfria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 109.

⁹ V. Eskenasy, *Hălmaġiu, un sat medieval din țara Crișului Alb (sec. XIV—XVI). Considerații istorice*, în „Ziridava”, V, 1975, p. 21—37.

nărene, în special dalmatine. De aici și pînă la afirmația autorului comentariului asupra unui „amplu circuit economic, tehnic, cultural” căruia i s-ar datora, între altele, terminologia de ordin social-politic hațegănană — *ohabă, jupan, cneaz* — este o distanță foarte mare. Natura acestor legături la mijlocul veacului al XIV-lea o cunoaștem foarte bine, ea rezidînd în rațiuni de ordin politic și militar care au purtat oastea transilvăneană, implicit a cnezilor hațegani, în campaniile angevine spre Adriatică și Italia. Pe de altă parte, terminologia invocată și răspîdită pe întreg spațiul românesc, își are origini mult mai vechi și mai complexe. Discuția asupra *ohabei* hațegane, care există nu numai în două variante, ci în vreo șapte denumiri de sate, cu sensul de *sat liber*, rămîne o problemă încă în cercetare, în mod cert însă, fiind expresia unor legături mai vechi cu ținuturile sud-carpătice, cu dreptul feudal al țărilor române.

Un spațiu larg, mai bine de o pagină și jumătate, a fost acordat monumentelor de la Strei și Streisngeorgiu. Pe marginea informațiilor prezentate se impun cîteva observații și îndreptări. În primul rînd planurile celor două biserici de curte au fost, dintr-o neatenție, inversate, Streisngeorgiu fiind prezentat drept Strei și invers. Prima mențiune a acestuia din urmă trebuie considerată, potrivit noilor cercetări, 1377 (și nu 1392). De altfel rectificarea se subînțelege, pe pagina următoare aparînd Petru, fiul lui Zeicu, din districtul Strei.

Puțin mai încurcate sînt lucrurile în prezentarea Streisngeorgiului. Biserica de curte nu a fost construită pe locul mai vechii *villa rustica*, deoarece aceasta se afla în apropiere, dar pe o terasă mai joasă, la confluența văii Luncanilor cu Streiul. Despre înfățișarea așezării romane nu se știu date precise, deoarece pe teritoriul acestea nu au fost făcute săpături arheologice în anii 1975—1976 (autorul continuă confuzia cu Streiul!). În schimb, pe terasa imediat superioară, cu prilejul dezvelirii parțiale a curții cneziale, au apărut vestigii ale necropolei romane și materiale din veacul al VIII-lea¹⁰. Despre toate acestea comentariul nu amintește nimic!

Descrierea bisericii cneziale suferă și ea din cauza nepreluării atente a datelor recent publicate. Monumentul din piatră a fost ridicat pe temeliiile celui de lemn în preajma anilor 1130—1140 (și nu la sfîrșitul veacului al XI-lea). Planul naosului este aproape pătrat,

iar cel al altarului trapezoidal, așa cum o arată studiul preliminar de arhitectură, realizat în vederea restaurării monumentului. Pronaosul a fost construit inițial din lemn, cîndva în secolul al XVII-lea, cel de piatră fiind înălțat la 1850¹¹. În sfîrșit, pisanile din 1313—1314 și din 1408 au fost și ele studiate și publicate în același volum dedicat Streisngeorgiului și, desigur, cititorul ar fi fost cîștigat dacă i se ofereau noile transcripții, corectate și întregite, în locul acelor mai vechi.¹²

Ultimile două secțiuni prezintă zona *culorului Mureșului* și *Deva*. Și aici, mici rețușuri unor scăpări — Roșcani și Ilia absente de pe hartă, lipsa castelului de la Mintia, existența unui strat de pictură ceva mai vechi la Leșnic — sau evitarea unor repetări inutile, ar fi dat mai multă consistență textului.

O bibliografie selectivă încheie albumul, din parcurgerea ei desprinzîndu-se două mari absențe în enumerarea celor care au contribuit decisiv la mai buna cunoaștere a zonei prezentate: acad. David Prodan și prof. Iosif Pataki.

Dincolo de toate aceste remarci la adresa fiecărui capitol se impun cîteva observații cu caracter mai general. Prima vizează preluarea diferită în secțiunile volumului a onomasticilor medievale. Astfel Matias Corvin apare cînd sub forma Mateiaș, cînd Matei iar pentru Gabriel Bethlen se folosește adesea forma arhaică Gavril. Discutabile sînt și formele Georg de Brandenburg și Ioan Zapolyai. O reeditare a volumului ar fi de dorit să revadă și să transcrie după un criteriu unic numele personalităților medievale.

Răsfoind albumul se impune și o altă remarcă, deja semnalată. Numeroase fotografii din album nu mai corespund, chiar din momentul apariției volumului cu realitatea din teren. În multe cazuri este vorba de modificări recente datorate cercetărilor arheologice, consolidărilor și restaurărilor întreprinse în ultimii ani. Așa este cazul cetății Mălăești, complexului de monumente de la Grădiștea Muncelului, complexului roman de la Sarmisegetuza etc. În alte cazuri fotografiile nu redau forma originală a monumentului, deteriorat de cîrînd, în mod întîmplător, așa cum s-a întîmplat cu castelul Kendeffy din Sîn-

¹¹ Arh. Ș. Popescu-Dolj, *Rezultatele cercetărilor de arhitectură la biserică din Streisngeorgiu — județul Hunedoara*, în *ibidem*, p. 43—46.

¹² G. Mihăilă, *Cele mai vechi inscripții cunoscute ale românilor din Transilvania (1313—1314 și 1408, Streisngeorgiu — orașul Călan, județul Hunedoara)*, în *ibidem*, p. 34 și 38.

¹⁰ Idem, *Cercetări și sondaje arheologice pe teritoriul așezării medievale de la Streisngeorgiu*, în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, XLVII, 1978, 1, p. 57—62.

tamaria Orlea. Pentru a se evita formarea unei imagini greșite asupra monumentelor, ar fi fost util ca fotografiile să fie *dalate*, să înregistreze cu foarte mare folos și pentru istoricul viitor momentul la care au fost făcute clișeele. Propunerea este valabilă și pentru alte întreprinderi editoriale de acest gen care înfățișează monumente istorice și de artă.

Nu este nevoie a mai insista, la sfârșitul acestei prezentări, asupra necesității de a privi cu maximă seriozitate orice angajament al istoricului în comentarea unui asemenea album-ghid. Subestimarea rolului său cultural informativ este, adesea, de natură să producă aberațiile de interpretare istorică ale amatorilor mai mult sau mai puțin bine intenționați, cu care viața științifică a ultimilor ani

este mereu și inutil confruntată. Într-o epocă în care interesul pentru cartea istorică este deosebit de mare și pretențiile pentru abordarea cu maximă responsabilitate a oricărui subiect de acest gen sint justificate.

Un cuvânt bun se cuvine, în încheiere, calității deosebite artistice a clișeeilor, tehnicii adecvate de apropiere sau încadrare a imaginilor, fapt care nu este, cel mai adesea, vizibil publicului cititor. Cu totul remarcabilă este și realizarea editorială și tipografică a albumului apărut la Sibiu, poate cea mai reușită din cîte ne-a fost dat să vedem în ultimii ani în redarea coloritului frescelor atit de frumoase ale monumentelor hațegane.

Victor Eskenasy

GUY LACHENAUD, *Mythologie, religion et philosophie de l'histoire chez Hérodote* (Thèse Université de Paris IV, Henri Champion, 1978, XIV + 761 p.

Concepută și realizată la nivelul actual al marilor teze doctorale universitare franceze în ceea ce privește informarea exhaustivă, adncimea și minuțiozitatea analizei și, pe cît posibil, noutatea punctelor de vedere, teza profesorului Guy Lachenaud izbuteste să reînnoască perspectivele critice privind opera „Părintelui Istoriei”.

Astfel cum și-a aflat obrșia în opera lui Herodot, concepția istorică europeană a fost, de la început, „investită cu menirea de a conferi un sens, și o semnificație, aventurii umane”¹, consideră autorul. Această formulă complexă răspunde condițiilor însăși de timp, de spațiu și de conjunctură culturală și istorică în care a izvorit opera lui Herodot, rezultat al frământărilor fizice și intelectuale ale autorului ei. Într-adevăr, născut în timpul celui de-al doilea război medic, în chiar anul biruinței de la Salamina (480), Herodot va muri în cel dintîi ani ai războiului peloponesiac. El va fi astfel martor și participant la înflorirea supremă a culturii și civilizației eline sub egida Atenei, biruitoare, într-o luptă pe viață și pe moarte, a Asiei reprezentată de regele perșilor. Pe de altă parte însă, Herodot va fi unul din cei de pe urmă reprezentanți ai strălucitoarei culturi ioniene asiatice, care, de alttea veacuri, fusese purtătoare și inovatoare constantă a marilor idealuri culturale și politice ale poporului grec. Ca atare, Herodot va infiltra în opera sa ceva

din spiritul epopeilor homerice, ceca ce va da atita farmec stilistic și folcloric narațiunilor sale. Curiozitate în veșnică investigație a faptelor omenești și a cauzelor și motivațiilor lor, inteligența lui Herodot izvorește totuși dintr-o cultură robită încă fideismului religios specific civilizațiilor ioniene, premergătoare civilizației și culturii atice. De aici tendința, specifică lui Herodot, de a explica faptele omenești, nu atit prin cauze imanente și psihologice, sociale sau instituționale — cum vor face cu predilecție urmașii lui Herodot, Tucidide și Polibios — cît, precumpnit, prin cauze primare mai ales fideiste: voința unei divinități, care totuși depășește cu mult sfera mediocră a panteonului elin.

Concepția istorică a lui Herodot este totuși suficient de puternică, de laică și de suplă pentru a-i îngădui autorului să organizeze stilistic, în condiții optime, masa complexă a faptelor sociale și istorice privind întreaga antichitate mediteraniană — și adiacentă Mediteranei — contemporană lui Herodot. Dacă acesta a putut fi denumit, pe drept cuvînt, „Părintele istoriei”, aceasta se explică, într-o măsură considerabilă, prin faptul că Herodot a mers în mare parte — în toate sensurile — pe urmele predecesorului său în proza narativă, vestitul Hecateu din Milet, care a fost numit, și el, pe drept cuvînt, „Părintele geografiei”, pentru opera lui, în cea mai mare parte pierdută, intitulată *Descrierea pămîntului și alcătuită*, cît se poate de semnificativ, din două cărți intitulate, respectiv, *Europa și Asia*. Intenția dihotomică — și anti-nomică — a lui Hecateu, a fost reluată și

¹ „L'histoire se charge de donner un sens à l'aventure humaine”, p. IX.

aprofundată de Herodot, al cărui obiectiv în *Ancheta* sa în 9 cărți — care poartă, fiecare, numele unei muze, — a fost să explice cauzele și să nareze episoadele celui dintii război pe viață și pe moarte dintre războaiele care vor opune, de-alungul veacurilor, Europa Asiei: războaiele medice.

Secolul în care și-a format ideile Herodot, secolul al V-lea, rămâne secolul de aur al culturii eline, secolul marilor tragedii și comedii, secolul marilor sculpturi și marilor complexe arhitectonice, ca și secolul marilor biruințe militare și politice ale rasei eline, pindite totuși de *hubrisul* care, prin fratricidul război peloponesiac, va pune capăt civilizației *polisului* elin. Era deci firesc ca autorul să analizeze în permanență, comparativ, mentalul ideatic și cultural al lui Herodot, confruntându-l cu concepțiile altor reprezentanți de frunte ai geniului elin, predecesorii sau contemporanii ai lui Herodot. Mai ales cu concepțiile marilor gânditori ai școlii filosofice ioniene, născute din clipa în care subtila inteligență elină s-a străduit să găsească o explicație rațională și sistematică a complexității fenomenelor fizice și sociale: Thales, Pitagora, Empedocle, Heraclit, Anaxagora, Xenofan, Parmenide și Zenon din Elea. Dar, precumpănit, cu concepțiile filosofice, etice și sociale ale celor trei mari dramaturgi atenieni, Eshile, Sofocle și Euripide.

★

Încă din *Introducere*, autorul stabilește o tricotomie a acestor concepții ale marilor dramaturgi elini și o confruntă cu ideile corespunzătoare aflate în opera lui Herodot. La Eshile, de pildă, concepția dramatică — și acțiunea celor șapte tragedii care ne-au rămas de la „Părintele tragediei” — se axează pe noțiunea *păcatului* săvârșit față de divinitate, mai cu seamă prin orgoliul lipsit de măsură, acel *hubris* (*hybris*) care-l mână pe Xerxes spre pieire (*Perșii*, versul 747) pentru restabilirea echilibrului moral pe lume. Este concepția argumentată de Temistocle după bătaia de la Salamina² în cuvinte aproape similare. Dar o idee asemănătoare este pusă de Herodot în gura înțeleptului pers Otanes,

² Cartea VIII-a (Urania), CIX: „Noi am scăpat printr-o minune neașteptată, și noi și Elada, când am risipit un nor atât de gros de oameni... Căci nu noi am fost făptașii acestor isprăvi, ci zeii și eroii, care n-au răbdat ca un singur bărbat, un *nelegiuit* și un *bolnav de închipuire, să domnească singur și peste Asia, și peste Europa*” (folosim traducerea românească a *Istorilor* a Feliciei Vanț-Ștef și a Adelinei Piatkowskî, 2 vol. în Editura științifică, 1961 și 1964).

ca o judecată finală a despotismului neînfrînat al lui Cambyses³. Același *hubris situațional* este foarte limpede învederat — și stigmatizat implicit — prin nararea celebrului episod al biciuirii Helespontului, nevolnic să se supună poruncii lui Xerxes (Cartea VII — Polymnia — XXXV). Remediu aflat de înțelepciunea elină se exprimă în celebra formulă *pathemata — mathemata*: înțelepciunea prin suferință, admirabil cîntată de Eshile într-o antistrofă a corului bătrînilor din Argos⁴ și pe care o folosește și Herodot în vestitul dialog dintre Cyros și Cresus, regele Lidiei⁵. Toate tragediile lui Eshile se caracterizează, de altfel, prin sensul lor strict hieratic, care vrea ca osinda să depășească mult păcatul săvârșit. Herodot nu e prea departe de această idee.

În dramaturgia lui Sofocle, păcatul este în același timp de natură religioasă și morală, iar osinda poate fi linitată, ca urmare a revenirii eroilor, prin suferință, la înțelepciune; deci, prin reconversiuinea lor morală. Aceasta este morala marilor tragedii ale lui Sofocle: *Filocet* și *Atias*, mai cu seamă. Deși învederează, și el, consecințele negative ale puterii politice neînfrîinate (mai ales în *Oedip Rege*),

³ Cartea III-a (Thalia) LXXX: „Știți foarte bine pînă unde a mers trufia lui Cambyses și cu toții ați încercat pe pielea voastră trufia magului. Cum poate oare monarhia să fie o ordnare nimerită, cînd în monarhie este îngăduire unuia să facă tot ce vrea, fără să fie tras la răspundere? Fle și cel mai desăvîrșit dintre oameni, pus în acest loc tot s-ar abate de la firea obișnuită. Trufia i se zămislește în suflet de pe urma bunurilor pe care le are la îndemînă, iar pizza este dintru început înnăscută în om. Cel ce-ar lua puterea în mînă cu aceste două neajunsuri în suflet ajunge cu desăvîrșire rău; plin de înfumurare și invidie, săvîrșește nelegiuri fără număr”. Este vorba am putea spune, de o *culpă situațională*, sau *instituțională*.

⁴ „Cîntînd biruința lui Zeus și binele cel mai înalt / Căci el spre-înțelepciune pe oameni îi mînă și lege ne-a dat / Să suferi și preț suferinței / să afli deci înțelepciunea!” (*Agamemnon*, v. 177—80). Această concepție se degajă din marile tragedii shakespeareiene, ai căror eroi ajung prin suferință la ceea ce criticul american Robert B. Heilman a numit foarte just *anagnorisis*.

⁵ Cartea I (Chio), cap. 207: „Nenorocirile prin care am trecut, așa amare cum au fost, mi-au slujit totuși de învățătură/.../. Cugetă că ești doar un om care domnești tot peste oameni muritori; și că roata norocului din viața omenească, tot învîrtindu-se, nu îngăduie ca tot mereu unii și același să se bucure de fericire”.

Sofocle, spre deosebire de Eshile, concepe posibilitatea îmblinzirii legii nelndurate a ta-lionului prin pocăință, deși prescrie, și el, obligația strictă a răzbumării celor uciși pe nedrept. Și în dramaturgia lui Sofocle, *hubrisul*, care ia de obicei forma unei încrederi excesive în propria inteligență și fericire a personajelor (*Oedip Rege*, de pildă), așa cum apare foarte limpede, la Herodot, la regele Cresus, stirnește un fel de ironie tragică. În sfârșit, Sofocle ajunge, mai cu seamă în *Trahinienele*, să raționeze asupra intențiilor personajelor, ceea ce Herodot nu ajunge de obicei să facă.

Cel de-al treilea mare dramaturg atenian, Euripide, conferă păcatelor săvârșite de eroii săi mai cu seamă o semnificație socială și mai puțin religioasă sau chiar morală. Ceva mai mult, el cutează să-și sumetească eroii să-și înalte glasul împotriva nedreptății zeilor și a soartei, crend în tragediile sale un cadru social și moral în care libertatea oamenilor este pîndită din umbră de numeroase puteri potrivnice. Evident, Herodot, a cărui minte era robită încă străvechilor fideisme, nu putea merge atât de departe. Este semnificativ totuși că unii eroi ai săi, cum ar fi Cresos (I, 89–91) și, mai ales, Aristodicos (II, 159) și faraonul Mykerinos (II, 133) nu se sfiesc să înfrunte și ei, ca eroii lui Euripide, ostinda zeilor și rostirea oracolelor.

Problema *Timfului istoric* este cea dintîi problemă pe care și-o pune profesorul Guy Lachenaud atunci cînd trece la analiza detaliată a *Weltanschauung*-ului lui Herodot, confruntîndu-l, pas cu pas, cu acel al predecesorilor și contemporanilor lui Herodot în cultura elină.

Străvechea concepție a civilizațiilor mediteraneene asupra timpului — așa cum pare a fost sintetizată, după Varro, mai cu seamă de Censorinus în *De die natali*, XXI, 1–5, — distîngea trei perioade: aceea care s-a scurs de la apariția oamenilor pe pămînt, pînă la primele cataclisme (glaciațiuni, potop); aceea care începe cu aceste cataclisme, cărora oamenii izbutesc, prin iscusința lor, să le supraviețuiască; și pînă la prima olimpiadă, constituind ceea ce vechii filosofi denuceau ca fiind perioada *mythicon*; în sfârșit, de la fixarea reperului cronologic al primei olimpiade (776 î.e.n.) începe timpul *historicon*, acela care îl preocupă cu predilecție pe Herodot, spre deosebire de predecesorul său imediat, Hecateu din Milet, atât de interesat de epoca mitică. Încă din primele capitole ale lucrării sale, Herodot are grijă astfel să îndepărteze vechile explicații mitologice ale conflictului dintre Asia și Europă, pentru a-și fixa un

reper istoric incontestabil, și anume expediția regelui Cresos împotriva ionienilor⁶.

Ceea ce rezultă cît se poate de limpede din vasta „anchetă” întreprinsă de Herodot în toate ghiugurile împărăției persilor, pentru a iscodi pricinile războiului dintre Asia și Europa, și, cu acest prilej, pentru a-și informa cititorii asupra moravurilor și săvîrșirilor a nenumărate popoare, este necesitatea recursului la amintirea, la memoria popoarelor, pentru reconstituirea obîrșiei și istoriei lor. Rezultatul a fost o expunere în același timp „demonstrativă, pedagogică și încîntătoare”, cum o consideră autorul, folosind o formulă întrebuintată recent de R. Weil pentru opera lui Platon. Dar, în mod just, autorul opune acestei atitudini a lui Herodot intransigența disprețuitoare față de mituri și legende afișată de Tucidide (I, 21), părintele criticii istorice și criticii corecte a izvoarelor istorice.

Timful însă nu este, pentru Herodot, nici un vehicol automat de progres, nici un îndreptător de nedreptăți. Concepția istorică a lui Herodot este mai degrabă pesimistă. Istoria lumii apare pentru el sub chipul unui uriaș joc de cumpănă între neant și slavă, între fericire și nenorocire, pentru oameni și pentru popoare. Este ceea ce sesizase Plutarc (cf. studiul său, *De Malignitate Herodoti*) și, mult înaintea lui Plutarc, Platon, care se temea de *imaginația convingătoare* a lui Herodot.

Fără a-și pune nădejdea în scurgerea timpului pentru cumpănirea răului cu binele, Herodot n-a pregetat totuși să exprime în opera lui cele mai înalte idei ale panhelenismului, care-și vor găsi interpretul suprem în Isocrate. Mai ales ideea luptei statornice a civilizației împotriva barbariei, și concepția după care orice lege este emanațiunea sufletului unui popor⁷. Expus vicisitudinilor soartei⁸, omul, pentru Herodot, trebuie să-și pună mintea la contribuție pentru a-și explica temeinic pricinile succeselor și ale

⁶ *Ibid.* cap. V unde se contestă obîrșia lui în asediul Troiei.

⁷ Aceste elemente prezente în opera lui Herodot au fost folosite de istoricul german M. Pohlenz pentru a vedea în el „*der erste Geschichtssreiber des Abendlandes*”, titlul unui studiu publicat în 1937, ca preludiv al lucrării aceluiași autor intitulată *Freedom in Greek Life and Thought* (Dordrecht, 1966).

⁸ Temă tratată de Herodot în celebrul său dialog dintre Cresos și Solon (I, 32) cu concluzia că „tot omul e la voia întîmplării... Nu-i niciodată înțelept să te grăbești a numi pe cineva fericit, cît mai este în viață, ci poți doar să spui să arc noroc” trasă de Solon.

eșecurilor sale în viață⁹. Este ceea ce exprimă, frecvent, într-un stil paratactice, cele două cărți ale *Anchetei* atît de vaste întreprinse de „Părintele istoriei”.

Atitudinea contrarie a omului, atît de frecventă, este înfățișată de Herodot prin conceptul destul de ambiguoasă de *aitiê*, care poate însemna în același timp: învinuire, doleanță, pricină și cauză, și care duce frecvent la atitudinea specifică de *hubris*. Herodot nu se străduiește să deslușască enigmatul istoriei, de pildă, aceea a recurenței atît de frecvente a trecutului, și necesitatea mutației. El nu a ajuns la concepția de creștere, de sporire a culturii și civilizației prin scurgerea timpului, deci prin istoricitate, concept la care se va înălța ulterior Tucicide. Fără a contesta necesitatea mutațiilor, Herodot constată totuși că trecutul apasă asupra prezentului¹⁰, ca o fatalitate care poartă, în mentalitatea lui Herodot, ceva din pecetea mentalului orientat¹¹. Fatalitate pe care filosofii greci o vor analiza în vestitul concept de *Anankê* (ananghie)¹², reductibilă sau nu la ideea destinului. E semnificativ că în opera lui Herodot întîlnim de 37 de ori acest concept: *Moira*¹³.

Într-a doua parte a lucrării, autorul analizează concepțiile lui Herodot despre evenimentul istoric și cauzele și motivațiile lui,

⁹ De pildă, necesitatea testării experimentale a afirmațiilor este expusă de Artabanos în fața lui Xerxes (VII, 10) cu încheierea semnificativă: „Divinitatea nu îngăduie ca altul în afara ei să aibă năzuință spre mărire”. și mai departe la cap. 46—51.

¹⁰ De pildă, sensul viziunii lui Hipparchos (V, 56) și, mai ales, acela al episodului lui Polycrates (Cartea XIII-a — Thalia — cap. 121—126).

¹¹ Foarte clar exprimată în cartea IX (Calliope), cap. 16: „...omului îi este cu neputință să împiedice ce hotărăște divinitatea că trebuie să se întîmple; căci nimeni nu vrea să dea crezare celor care spun lucruri vrednice de crezare... Aceasta este, de altfel, cea mai cumplită dintre durerile oamenilor: să ai multă minte, dar nici o putere!”.

¹² Parmenide, I, fragm. 10, Heraclit, fragm. 5 și 8, Eshile, *Prometeu*, 105, și *Agamemnon*, 211. Herodot, III, 65 (sfîrșitul lui Cambyzes), I, 89 (sfîrșitul lui Cresos) și II, 90 (unde e vorba mai cu seamă de o *necesitate morală*). Cf. și Tucicide, III, 82 (fîrea oamenilor rămîne aceeași).

¹³ Începînd cu vestitul oracol dezvăluit lydienilor de Pythia de la Delfi: „De ceea ce i-a hărăzit soarta nu-i este dat să scape nimănui, nici măcar unui zeu” (I, 91). Cresos, în speță, ispășea fărădelegea celui de-al cincilea strămoș al său!

și complexitatea în care *timpul* și *soarta* (mai presus de zei sau sub voința zeilor) participă la desfășurarea evenimentelor și la geneza lor.

Concepția lui Herodot în această privință își află obîrșia în gîndirea individualistă a filosofiei ionice, care pune accentul pe destinele individuale. Dar Herodot pare a fi fost pe deplin conștient de antinomia, în această privință, dintre sistenul religios și filosofic al ionienilor și cele, mult mai vechi, ale popoarelor asiatice. Curiozitatea și erudiția lui Herodot îl fac astfel să zăbovească pe larg asupra religiilor persilor (Cartea I-a), babilonienilor (*ibid.*), egiptenilor (Cartea II-a) și chiar a sciților (Cartea IV-a). El indică foarte limpede procedura folosită pentru a obține această informație (Cartea II-a, 3, 35) și-și manifestă predilecția pentru Egipt, în care vede un fel de loc privilegiat pentru istoricul religiilor antice (II, 35). Autorul analizează capitolele în care se vedereză părerile lui Herodot privind locul pe care-l ocupă zeii în devenirea oamenilor; dar observă că prin conceptul folosit de Herodot, *Theos*, se poate înțelege mai puțin voința unei anumite zetități cit o voință mai presus de voința oamenilor, *voința cerului*, pentru a folosi un termen mai puțin teologic. S-ar părea că Herodot intuise tensiunea monoteistă ancestrală a culturii eline, tensiune vizibilă în poemele homerice și în opera lui Hesiod. Pentru Herodot, divinitatea caută să pună anumite opreliști acțiunilor oamenilor, care cutează totuși să le înfrîngă (VI — Erato — cap. 91, cazul regelui spartiat Cleomenes; VII — Polymnia — cap. 56 și mai ales 203, campania lui Xerxes împotriva Greciei, cu toată postirea potrivnică a unei divinități destul de confuze).

Aceste situații duc în mod firesc la investigația posibilității revelației poruncilor divine, deci a comunicării dintre lumea cauzelor supreme și lumea oamenilor. Antichitatea soluționase această chestiune delicată prin credința în *mantia*, în capacitatea oracolelor de a opera asemenea comunicări de sus în jos. Foarte superstițios, ca imensa majoritate a contemporanilor lui, Herodot acordă o excesivă importanță oracolelor și ne dă chiar un inventar amănunțit al lor, o adevărată cataloghie a sediilor oracolelor¹⁴, fără a eluda totuși ambiguitatea frecventă și specifică a acestor oracole¹⁵.

¹⁴ Herodot narează astfel sistemul de oracole al persilor (I, 107, VII, 12, 19, 57); al lidienilor (I, 93—94); al egiptenilor (II, 79); al sciților (IV, 67—69). Menționează, fără a da multe detalii, oracolul de la Delfi, vizitat de el (I, 20, VIII, 39).

¹⁵ D. ex. I, 47—53 (episodul ispitirii oracolului de la Delfi de către Cresos, cu răspunsul ambiguu al oracolului).

Accasta îngăduie autorului să stăruiască asupra importanței esențiale pe care a jucat-o, în istoria și cultura Eladei, colectivul de preoți grupat în jurul oracolului de la Delphi. Mai cu seamă după reorganizarea amficioniei de la Delfi (după anul 582 î.e.n.), *hyeromnemonii* și *pythagorii* care constituiau amficionia delhică au urmat o politică perseverentă — și multă vreme încununată de succes — tinzând la exercitarea unei magistraturi intelectuale, morale și religioase asupra întregii Elade, mai cu seamă a celei continentale. Ei au elaborat și difuzat astfel o concepție teologică sistematică și o viziune globală unitară asupra lumii, pusă sub semnul venerat al lui Apollo, zeul soarelui și al inteligenței și artelor. Influența stăruitoare exercitată de Templul de la Delphi a contribuit în mare măsură la unitatea intelectuală a poporului elin și la moralizarea și intelectualizarea, umanizarea chiar, a religiei eline¹⁶.

În același context, autorul analizează funcția mitului în concepția lui Herodot, ca schemă motrice eficientă și fecundă, după definiția dată mitului de către Levy-Strauss. Mitul prezintă astfel, pe bază de precedente pozitive, o garanție pentru viitor, cu condiția să se respecte precedentele. Dar, prin acest schematism comod, mitul are tendințe net conservatoare și frânează orice mutații de gândire sau acțiune, orice progres. Numai prin depășirea și înfrinarea miturilor și-a putut asigura cultura și civilizația elină posibilitatea avântului novator și creator¹⁷.

¹⁶ Autorul menționează faptul istoric după care colectivul sacerdotal de la Delfi a rămas constant favorabil dorienilor și mai ales Sparței, ceea ce explică în mare măsură atitudinea echivocă a acestui colectiv în timpul războaielor medice, care vizau mai ales pe ionieni, nu pe dorienii, deși Sparta s-a solidarizat cu ionienii.

¹⁷ Herodot dă o serie de exemple, de pildă în VI, 87. Cel care exprimă mai temeinic această idee este însă Tucidide, redând celebrul discurs funebru rostit de Pericles pe mormintele ateniilor căzuți în primul an al războiului peloponesiac (Tucidide, II, 41, 4, și I, 73). În acest context autorul menționează importanțul studiu al lui M. J. Finley: *Myth, Memory and History* publicat în revista *History and Theory*, IV, nr. 3 (1965), p. 281—302 (V. recenzia subsemnatului în *Revista de Referate și Recenzii* a CDS al Acad. RSR, 7, 1966, p. 549—553). Finley consideră că funcțiunea primordială a mitului este aceea de a face inteligibil trecutul prin selecție. În vreme ce istoria este concepută ca *durală* plină de evenimente.

★

Războaiele medice n-au opus numai Asia Europei. Ele au opus, de asemenea, o putere precumpănitor continentală, Persia — cu tot ajutorul naval dat de cetățile feniciene la lupta comună a Asiei împotriva Europei — unei puteri precumpănitor maritime, Atena, care a izbutit să-și asigure concursul hotărâtor al celei mai puternice cetăți continentale a Eladei, Sparta. Și au mai opus mentalul continental și fideist asiatic mentalului novator și creator al Eladei. Herodot pare a fi fost conștient de substanța și sensul final al acestor antinomii¹⁸; dar, mai presus de toate, el distinge foarte limpede antinomia structurală dintre mentalul servil al perșilor, propriu despotismului monarhic, și mentalul elin doritor și creator de libertate. Prin expunerea limpede a consecințelor acestei antinomii, Herodot devine cu adevărat istoric și ne poate transmite o viziune a unei istorii în care evenimentele rezultă din structuri mentale și social-politice imanente, fără a mai fi nevoie de suplimentul soartei sau al divinității, care nu fac altceva decât să pecetluiescă o situație rezultând din tensiuni pur umane și sociale¹⁹.

În privința misonelismului și a filoneismului, Herodot a înțeles foarte corect că cea dintâi tensiune era specifică, nu numai spiritului asiatic al perșilor, dar și spiritului eminent conservator al lacedemonienilor, în vreme ce cel de-al doilea a început să domine mentalul atenian mai cu seamă după opțiunea finală între mare și uscat făcută de politica ateniană în anul 483²⁰. Biruința navală de la Salamina a fost consecința acestei opțiuni providențiale iar nu simplu accident istoric în milenarul duel dintre Europa și Asia²¹.

¹⁸ De ex. în Cartea IX, cap. 27.

¹⁹ Herodot arată, de pildă, că Xerxes a plecat urechca la sfaturile interesate ale lui Mardonios (VII, 6), și dezvăluie întregul sistem de dezinformare folosit de sfticicii interesați ai lui Xerxes pentru a-l determina să organizeze al doilea război medic. În Cartea a IX-a, cap. 42, Herodot insistă asupra imposibilității libertății de cuvânt în societatea persă. La consiliul de război convocat de Mardonios „cei chemați de față tăceau milc, unii pentru că nu cunoșteau oracolele, alții, fiindcă, deși le cunoșteau, socoteau că n-ar putea să vorbească deschis fără primejdie”. Mardonios, care tranșează cu autoritatea dezbaterii și se substituie destinului, cade curînd victimă a *hubrisului* (IX, 59).

²⁰ IX, 46 (mental lacedemonian); VII, 142 (mental atenian). Cf. și Plutarc, *Themistocle*, 7 și 10.

²¹ Cf. discursul lui Alexandros din Macedonia, Herodot, IX, 44.

★

Concepțiile antropologice ale lui Herodot sunt analizate de autor în cea de-a treia parte a voluminoasei sale lucrări. Aceste concepții rezultă destul de limpede din atitudinea luată de Herodot față de evenimente și de acțiuni, după cum istoricul le explică prin imperativul divinității, al soartei sau al voinței actorilor umani.

Problema relațiilor dintre societăți, indivizi și cauzalitate la multiple aspecte, pornind de la elementul pur material al cauzalității cosmice, materiale, climatologice, geografice, până la elemente psihologice, culturale, politice și sociale. Astfel, în capitolul final al *Anchelei* (Cartea IX-a, 122), Cyrus schițează cea dintâi formulare a ceea ce va fi expusă de nenumărați istorici și sociologi, până la Montesquieu și după el, sub formula *teoriei climatelor*. Autorul crede că se pot desluși în opera lui Herodot originile spiritului individualist european, prin *observarea, analiza și expunerea reacțiilor omenești specifice la stimuli externi*. Civilizația elină va ajunge să considere că la baza evenimentelor și chiar a destinului trebuie situat caracterul oamenilor și structura mentală a societății pe care ei o alcătuiesc. De aceste elemente atîrnă fericirea și prosperitatea, sau nefericirea și prăbușirea împărățiilor. Acest proces dialectic pare a fi fost intuit de Herodot. În vestitul dialog dintre Cresos și Solon (I, 30), acesta din urmă face elogiul atenianului Tellos înfățișat drept cel mai fericit dintre oameni, spre marea surprindere a monarhului oriental care se aștepta, probabil, să se vadă citat el însuși, sau, cel puțin, un altul dintre despoții lumii. Un alt exemplu îl găim în Cartea II-a (Euterpe) privind nefericirile faraonului Psammis. Semnificativ este și cazul faraonului Apries (II, 169—70). Încă mai semnificativă este admirația invederată de Herodot strămoșilor noștri geți „cari se cred nemuritori” (IV — Melpomene — 93—96). De asemenea, celebrul episod al capturării lui Mardonios de către Pausanias este folosit de Herodot pentru a scoate în relief spiritul de dreptate și de măsură al grecilor, în antinomie cu spiritul prădălnic și despotice, îndemnat congenital spre *hubris*, al potrivnicilor lor. Mardonios a fost ucis în bătălia de la Platea de armata confederată a grecilor sub comanda supremă a regelui Spartei, Pausanias. Eginetul Lampon se duce la Pausanias și-l îndeamnă să tragă în țepă hoitul lui Mardonios, ca să răzbune moartea unchiului său, regele Leonidas, ucis de perși în bătălia de la Thermopile și al cărui cadavru, din porunca lui Xerxes și a lui Mardonios, fusese decapitat și atîrnat într-un par. Răspunsul lui Pausanias, astfel cum ni-l transmite Herodot (IX, 79) se înalță la o culme a moralei războinice europene.

Generator de deprinderi despotice, Orientul Pers se mai lasă frecvent — în viziunea lui

Herodot — ispitit de acumularea nemăsurată de bunuri materiale, în vreme ce, în Elada, așa cum îi spune Demaratos lui Xerxes, „nutrițioarea oamenilor a fost întotdeauna sărăcia” (VII, 102). Se opune deci *hubrisului* bogăției materiale specifice Orientului sărăciei materială compensată prin bogăția sufletească a Eladei.

Antinomia nu se putea soluționa decît prin luptă și această luptă a luat forma războaielor medice, confruntare supremă a două mentalități și a două civilizații antinomice. În această încleștare supremă, grecii și-au dovedit superioritatea de coeziune socială și politică, de vitejie pe mare și pe uscat, dar și inteligența superioară, ispitită să recurgă, frecvent, la scheme tactice axate pe spiritul de disimulare.

Acest spirit a fost îndeobște considerat de străini ca un atribut specific al danailor „de care, după vestita formulă a lui Vergilius, trebuia să te temi chiar primind daruri de la ei”. Nimic mai semnificativ, de altfel, decît să-i comparăm pe cei trei eroi eponimi ai celor trei mari epopei lăsate nouă moștenire de antichitatea greco-romană: Ahile, Ulise și Aeneas: cel dintîi este vitejia necalculată, al doilea încușința vicleană, al treilea evlavie statornică: *Pius Aeneas*. Herodot, recunoscînd că la perși „cel mai rușinos lucru este minciuna” (I, 138), nu se sfiște să menționeze „vicieniile” politice ale unor Aristagoras, tiranul Miletului (V — Terpsihora — 30), Gelon, tiranul Siracuzei (VII, 155) și chiar cele ale lui Themistocles (VIII, 124). Herodot cunoștea bine, în calitate sa de ionian născut în ținutul asiatic al Halicarnasului, mentalul potențailor asiatici, ionieni și, prin călătoriile făcute la sfîrșitul vieții, sicilieni. Acest mental se zbate nelncetat, în viziunea lui Herodot, între înțelepciune și nebulnie, *hubris*, sub înfrurirea succeselor provizorii și, mai ales, a permanentei dezinformări din partea steticilor linguișitori și intereseați. Sofocle intuise admirabil această poziție tragică, atunci cînd opune veleitățile de cîrmuire înțeleaptă ale lui Creon, noul rege al Tebei, faptelor săvîrșite tiranice, cu bună știință, împotriva Antigonei²².

²² Încă din prima scenă, Creon exprimă concepția firească imaginii populare a regalității la greci, în aceste versuri subtile: „Nici firea unui om n-o poți cunoaște / Nici gîndul să-i pătrunzi, mai înainte / Să-l vezi cum știe-a cîrmui cetatea / Și cum păzește legile cetății. / Mișel îl socotesc pe-acel cîrmaci / Ce în porunci nu pune-înțelepciune” (*Antigona*, 173—179). În scena finală însă asistăm la un dialog gigantic, antinomic, între spiritul despotice, pozitivist, și cel moral, dialog definitoriu pentru tensiunile autentice ale

Cea mai amănunțită analiză a spiritului tiranic cîrmuit de *hubris* o găsim în zugrăvirea de către Herodot a aventurilor magului Cambyses, fiul lui Cyros. Cuceritor al Egiptului, Cambyses nu se sfiște să dea, ajuns în sanctuarul de la Sais, „porunci care în-călcau, deopotrivă, obiceiurile ambelor neamuri” (III, 16), Urmează o nesfîrșită suită de grozăvii, de sacrilegii și mirșavii, prefigurînd faptele demențiale ale viitorilor împărați romani (Caligula, Neron, Commodus, Ellagabal, etc.) și explicabile prin aceeași împrejurare a exercițiului unilateral al puterii supreme. Imaginea veridică a tiranului o găsim în portretul făcut de înțeleptul Otanes lui Cambyses (III, 80). Conștient că un asemenea tiran dormea în Xerxes (cf. VII, 5 seq), Herodot pare atît de fericit de biruința finală a grecilor împotriva Asiei încît proslăvește oracolul lui Bakis prevestind biruința finală, care „lu Ellada ziua sfîntă-a libertății-o va aduce” (VIII, 77) și conchide astfel: „Dacă Bakis a prorocit aceste întîmplări, și încă așa de deslușit, nu cutez nici eu însuși să mi cirtesc împotriva oracolelor, și nici nu sufăr să aud cîrtelele altora” (Ibid.)

★

Problema cîrmuirii politice înțelepte ridică în mod firesc la Herodot concepția libertății. Theognis din Megara cîntase farmecul libertății și deschisese astfel o cale solemnă pentru gîndirea elină. Herodot scoate în relief valoarea libertății în vestitul său dialog anti-ionic dintre Xerxes și spartanul Demaratos, fiul lui Ariston, care-l însoțea pe regele pers în expediția sa în Grecia. După ce începe prin a-l întreba pe rege, prudent „Rege, pe ce cale să umblu? Pe cea a adevărului sau pe cea a lingușirii?” și primește învoirea de a alege prima cale. Demaratos scoate în relief valoarea supremă a libertății înțelept concepute, sub scutul disciplinei, a societăților și oștirilor de oameni liberi pe care Xerxes se pregătea să le înfrunte în Europa în expediția lui (VII, 101—104), ceea ce are drept unic rezultat că strănește risul despotului asiatic (VII, 105). Esența discursului lui Demaratos era însă cit se poate de limpede și marca un moment suprem al civilizației umane realizate la acea dată în Elada. Anume, momentul în care ancestrala deprindere a oamenilor de a se supune orbește voinței despotice a unui stăpîn a fost înlocuită cu supunerea de bună voie a cetățenilor *polisului* liber unor legi (*Nomi*) elaborate în vremi străvechi

mentalului elin. Cf. B. Snell: *The Discovery of the Mind. Greek Origins of European Thought*, tr. engl., Oxford University Press, 1953; și J. de Romilly: *La loi dans la pensée grecque*, Paris, 1956.

de un mare legislator, sau edictate prin concursul liber al cetățenilor cetății. În această privință, antinomia ireductibilă dintre mentalul pers și cel elin este învederată în lungul episod urmînd moartea lui Cambyses și pregătind suirea pe tron a lui Darios (III, 74—84), mai cu seamă în vorbirea lui Otanes și în portretul făcut de acesta tiranului, „care îi invidiază pe toți cei de neam bun cîți au mai rămas în viață, nu se simte bine decît alături de cei mai netrebnci dintre cetățeni, își pleacă, plin de neșaiu, urechea la defăimări, și e omul cel mai nestatornic cu putință, clatină rînduilele strămoșești, își bate joc de femei și ucide fără judecată pe oameni” (III, 80). În mod firesc, dar foarte probabil anahronic, înțeleptul persan opune stăpînirii tiranice „puterea poporului care poartă cel mai frumos nume de pe lume: *isonomia* / egalitatea tuturor cetățenilor înaintea legilor” și conchide propunînd „să înlăturăm monarhia și să ridicăm poporul; mulțimea face puterea” (Ibid.). S-ar părea, consideră autorul, că Otanes ar fi un purtător de cuvînt al lui Herodot, care, de altfel, nu se sfiște să scoată în relief, în cuprinsul cărții a IV-a (Melpomene) concepțiile libertare ale sciților; în Cartea VI-a (Erato) cap. 5, cele ale milesienilor, după alungarea tiranului Aristogoras și, în cartea IX-a, cap. 98, să-l facă pe amiralul spartan Leutychides să-și indeme tovarășii de luptă să-i înfrunte pe persi, la Mycale „aducîndu-și aminte de libertate înainte de toate”.

★

Dialectica libertății și a destinului sau a determinismului poate lua, consideră autorul, trei căi. Fie recunoașterea supremației destinului și, ca urmare, supunerea, cu renunțarea la libertate; fie tăgăduirea destinului și încheștarea la luptă cu forțele potrivnice; fie, în sfîrșit, ispita unei tranzații cu destinul. Herodot, fusese martorul unei biruințe hotărîtoare a poporului din care făcea parte împotriva destinului înfățișat prin forța despotică și cotropitoare a persilor.

Dar Herodot va trăi destul pentru a asista la incapacitatea cetăților eline biruitoare de a culege toate roadele biruinței lor și de a realiza o confederație destoinică să împiedice războaiele fratricide, care se vor precipita sub forma pustiitorului război peloponesiac, în care monarhii persi vor interveni prin numeroase mijloace materiale menite să asigure cumpăna dintre Sparta și Atena și să contribuie astfel la sleirea ambilor beligeranți făcuți inofensivi pentru Persia.

Fără a opta formal între Sparta, misonoistă, și Atena, filonoistă și purtătoare a civilizației eline creatoare în toate domeniile, Herodot pare a-și fi făurit un ideal politic opus

în același timp despotismului monarhic și anarhiei individuale și sociale. El va fi detectat anumite exagerări novatoare ale spiritului atenian, pindit de hybrisul libertății. „Nu există om liber, Zeus singur este liber”, rostise, sfidătoare, personificarea forței și a violenței, în *Prometeul* lui Eshile (versul 50). Dar aceiași Eshile făcuse corul bătrânilor perși, foști tovarăși de lupte ai lui Darios să tragă, în versuri sublime, concluzia înfringerii lui Xerxes la Salamina: „Pe țărâmul asiatic supunerea s-a dus / Și nu s-or mai aduce stăpînilor tributuri / Cu fruntea în țărînă! Apusă-i măreția / monarhilor acumal Opreliști n-or mai fi / Pe vorbele rostite. S-o slobozi poporul! / Sfirmat e jugul silei! Va spune ce gîndește / Poporul smuls din lanțuri! / Pe insula lui Aias / S-a sfîrîmat, aievea, a perșilor putere!” (*Perșii*, 402—410).

În aceste versuri, atît de semnificative, ale lui Eshile, surprindem cît se poate de limpede elementele constitutive ale libertății, în viziunea elină a secolului al V-lea î.e.n. Aceste elemente sînt mai cu seamă libertatea de gîndire (*isagoria*) și libertatea de a fi cîrmuit de legi înțelepte (*evnomia*). Ele sînt bine cunoscute lui Herodot, care pare a fi fost preocupat și de anumite consecințe ale regimului deviat de libertate. În speță, de fundamentala problemă a erorii de judecată și a vinovăției. Termenul, destul de ambiguu, care întrunește aceste două devieri, *Hamartia*, este folosit de nouă ori în *Ancheta*, cum a arătat J. M. Brewer în studiul său intitulat *The Tragic Error* (Amsterdam, 1969). Această eroare tragică poate lua, la Herodot, diferite aspecte. Astfel, în cazul lui Cresos, care n-a stat să cumpănească sensul deplin al oracolului aparent ambiguu rostit de Pythia de la Delfi, anume că „Dacă va porni război împotriva perșilor, el va nimici o mare împărăție” — fiind vorba, în speță, de propria

lui țară — e vorba de o eroare de judecată I, (91); și același gen de eroare o săvîrșește Cambyses în campania împotriva etiopienilor (III, 25). În cazul lui Gyges este vorba însă de o crimă, calificată tot drept *hamartia* (V, 121). În discursul rostit de înțeleptul sfetnic Artabanos, fiul lui Hystaspes și unchiul lui Xerxes (VII, 10), se profilează un păcat săvîrșit împotriva valorilor tradiționale, concluzia discursului fiind, brutală, aceea că „pare groaznic pînă și să auzi pomenindu-se că soarta împărăției marelui rege (Darios) a ajuns să atirne de un singur om”, ceea ce stîrnește stihile, intrucit „divinității îi place să îngrădească tot ce se înalță peste fire”. *Hamartia* de data aceasta are toate atributele și stigmatele *hubrisului*.

Cele de mai sus îl autorizează pe autor să aprecieze că viziunea pe care Herodot a sădit-o la baza operei sale istorice, deschizătoare de atîtea drumuri, ar fi, precumpănitor, o viziune juridică și morală iar nu o viziune teologică sau mistică. Herodot pare a fi simțit nevoia — simțită tot mai pregnant în societatea intelectuală elină, în vremea lui — a unei redefiniri a atributelor și influențelor divinității și destinului.

Depășind astfel sfera strict cîrmuită de soartă sau de voința zeilor, într-o concepție axată pe existența unei cauzalități unice, omogene și omnipotente, gîndirea elină, în epoca lui Herodot, a ajuns să îmbine o serie de cauze multiple care acționează, poliivalent și neomogen, asupra societății și asupra omului. Cauze care nu sînt toate exterioare omului și societății, multe din ele fiind psihologice, pe plan individual și social, ceea ce prilejuiește exercitarea libertății. *Ancheta* istorică a lui Herodot se încheie astfel cu elaborarea unui logos universal.

Dan A. Lăzărescu

S. D. SKAZKIN, *Iz istorii soțialno-politiceskoi i duhovnoi jizni zapadnoi Evropi v srednie veka*, Izd. „Nauka”, Moskva, 1981, 296 p.

În anii din urmă istoricii sovietici fac eforturi serioase pentru a valorifica moștenirea științifică a unor savanți. Sînt publicate opere rămase inedite, se cercetează corespondența științifică și apar dări de seamă despre arhivele personale. Un grup de istorici de la Facultatea de istorie a Universității din Moscova și de la Institutul de istorie universală în frunte cu profesoara E. V. Gutnova a început încă din 1973, imediat după ce academicianul S. D. Skazkin decedase, să valorifice moștenirea științifică a cunoscutului medievist. Încă în 1973 apăruse un volum cuprinzînd operele alese ale lui S. D. Skaz-

kin, apoi cu un an mai tîrziu s-a publicat monografia savantului despre sfîrșitul alianței austro-ruso-germane, în sfîrșit, redacția publicației „Srednie Veka” a inclus în volumul 38 pe anul 1975 studiul inedit al lui S. D. Skazkin scris împreună cu V. V. Samarkin despre Dolchino și Biblia. În volumul de opere alese ale medievistului moscovit a apărut o bibliografie completă a lucrărilor sale publicate pînă în anul 1973. În sfîrșit, au fost publicate numeroase studii închinete activității științifice și didactice a lui S. D. Skazkin.

În preocupările de valorificare a moștenirii științifice a medievistului S. D. Skazkin se încadrează și volumul recent editat sub îngrijirea unui colegiu redacțional format din E. V. Gutnova (redactor responsabil), I. N. Osipovski, N. A. Hacıaturian și O. I. Varjas. Volumul cuprinde pe lângă o amplă dare de seamă despre arhiva personală a savantului, întocmită de E. V. Gutnova, studii, referate științifice, conferințe, cursuri și capitole inedite dintr-o monografie neterminată. O serie de studii se referă la aspecte de metodologie, altele la istoria Europei apusene în epoca feudală și la problemele de istoria culturii. Colegiul de redacție a inclus în volum și câteva extrase din însemnările zilnice ale savantului, precum și notele sau prelegerile lui redactate la unele cursuri de specialitate. Într-un grupaj de încheiere la volum sunt reproduse câteva studii publicate, dar care azi au devenit o raritate bibliografică.

Materialele pînă acum inedite au fost depistate în arhiva personală a lui S. D. Skazkin, arhivă care a fost prelucrată de un colectiv numeros de medieviști și împărțită în 33 de mape voluminoase pe următoarele mari capitole: Istoria culturii medievale, istoria Franței și Italiei, istoria agrară a Europei medievale în ansamblu, materiale privind problemele teoretice și metodologice ale istoriei și de istoriografie a istoriei evului mediu, studii și concepte din domeniul istoriei literare, lucrări consacrate relațiilor ruso-germane la sfîrșitul secolului al XIX-lea, traduceri și în sfîrșit însemnările zilnice, corespondență și concepte diferite.

Primele două studii, de fapt texte redactate și finisate de autor ca referate științifice, se referă la conceptul de istorie universală elaborat de K. Marx și la critica unor concepții idealiste în acest domeniu. Primul dintre ele a fost redactat și prezentat de S. D. Skazkin, la 7 mai 1958, cu ocazia aniversării a 140 de ani de la nașterea lui K. Marx, iar cel de al doilea a fost redactat la începutul deceniului al șaselea.

Pentru cei ce studiază mișcările țărănești din Europa medievală un interes deosebit prezintă două studii fundamentale despre răscoala condusă de Dolchino la începutul secolului al XIV-lea. Pe această temă S. D. Skazkin a publicat și alte studii, dar din materialele găsite în arhiva personală rezultă că el intenționa să elaboreze o monografie. S-a găsit un plan redactat de S. D. Skazkin, plan al unei asemenea monografii. Tot acolo au fost descoperite două studii finisate și dactilografiate, care pînă acum nu văzuseră lumina tiparului. Primul dintre ele constituie de fapt o introducere la monografia planificată și abordează probleme de istoriografie, izvoare și de contextul european, cu

sintetică despre răscoalele țărănești din Europa apuseană a secolului al XIV-lea. Al doilea studiu intitulat: *Segarelli — dascăl al lui Dolchino* constituie de fapt un capitol amplu din monografie și analizează viața și activitatea lui Gerardo Segarelli, întemeietorul mișcării eretice cunoscută sub numele de frații apostoli, care la 18 iunie 1300 a fost ars pe rug. Expunerea este întemeiată pe cronica, mai precis pe memoriile scrise de Salimbene di Adam, călugăr franciscan, care manifestă o atitudine dușmănoasă față de Segarelli, dar oferă o serie de date interesante despre activitatea acestui cunoscut eretic. Din memoriile amintite știm că Segarelli, originar din satul Alzano de lângă Parma, în jurul anului 1248 s-a prezentat la mănăstirea franciscană de la Parma cerind să fie primit în rîndurile călugărilor. Minorii franciscani au refuzat să-l primească, spunînd că este un om necioplit și fără carte. Segarelli nu a renunțat la intențiile sale și îmbrăcîndu-se după portul inițiatorului mișcării franciscane a început să stringă în jurul său aderenți, întemeind ordinul eretic frații-apostoli, din rîndurile oamenilor simpli. El și-a vindut casa moștenită de la țară, împărțind banii printre săracii din Parma. Segarelli a propovăduit ideea reîntoarcerii la biserica creștină primitivă, cerînd aderenților să renunțe la bunurile lumesti și să accepte comunitatea averii. Ideile răspindite de el despre egalitatea inițială au devenit atît de populare, încît ele reprezentau un pericol pentru rînduiele feudale. Segarelli a fost arestat, iar frații-apostoli au fost izgoniți din Parma în 1286.

La începutul secolului al XIV-lea un autor necunoscut a redactat o scrisoare în formă de cronică sub titlul *Additaementum ad historiam fratris Dolchini haeresiarchoe*, în care Segarelli este înfățișat ca întemcietor al ordinului eretic frații-apostoli, ideile căruia au pregătit răscoala țărănilor din nordul Italiei între anii 1304—1307, condusă de Dolchino. În aceste completări Dolchino este înfățișat drept continuator și ucenic al lui Segarelli și redat conținutul celor trei misive date de Dolchino. În final lucrarea anonimă de la începutul secolului al XIV-lea a sintetizat în douăzeci de puncte tezele fraților-apostoli și ale mișcării lui Dolchino. S. D. Skazkin analizează conținutul social și ideologic al acestor teze, oferind cercetătorilor un material bogat pentru studii comparatiste cu privire la ideologia războaielor țărănești din Europa medievală.

Din arhiva personală a savantului sovietic rezultă că S. D. Skazkin încă la începutul deceniului al cincilea s-a gîndit la elaborarea unei monografii închinată gîndirii medievale. Cu toate că și ulterior el s-a mai reîntors la această temă, monografia proiectată cu titlul

dar cursul special din anii 1968—1971, ținut în fața studenților de la Facultatea de istorie, abordă aceeași tematică. S-a păstrat în schimb în arhiva personală a savantului un studiu amplu intitulat *Introducerea la cartea „Bazele gândirii medievale”*, redactat și finisat la sfârșitul deceniului al cincilea și care apare în volumul recent editat pentru prima dată. Tot de tematica privind concepția medievală despre lume și societate este legat și un alt studiu al lui S. D. Skazkin, rămas neterminat și care abordează problema rolului social și a conținutului ideatic al creștinismului. Și acest fragment apare pentru prima dată în cartea prezentată de noi. Probleme de evoluția gândirii sint abordate și în studiul consacrat renașterii, umanismului și reformei religioase.

O interesantă sinteză reprezintă și studiul cu privire la raporturile internaționale din Europa la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, în care S. D. Skazkin încearcă să deslușească liniile directoare ale politicii externe a unor state feudale mari ca Franța, Anglia, Spania, Imperiul otoman și cel german. Într-un alt studiu autorul prezintă așa-zisele războaie italiene ale Franței, studiu-prelegere din cursul special închinat istoriei Franței în secolele XV—XVI. În sfârșit, un alt studiu mai voluminos se referă la războiul țărănesc german din 1525 așa cum a fost el înfățișat în lucrarea lui F. Engels și în tragedia lui Hauptmann scrisă în 1895 și pusă în scenă în 1896. Este un studiu comparativ în care Skazkin demonstrează că atît Engels cît și Hauptmann au folosit ca bază documentară lucrarea lui Zimmermann apărută în două volume în anii 1841—1843.

Ca anexe la lucrarea lui S. D. Skazkin sînt reeditate o serie de studii, care au mai văzut lumina tiparului, dar care din motive diferite au devenit rarități bibliografice. Astfel, studiul cu privire la antecedentele războaielor conduse de Dolcino a fost susținut de autor la cel de al X-lea Congres internațional de științe istorice, care a avut loc la Roma în 1955. Cu această ocazie textul referatului susținut de S. D. Skazkin pe tema amintită a fost publicat pentru prima dată, dar într-un tiraj foarte mic. Celelalte două studii constituie de fapt comentarii la edițiile rusești ale unor romane franceze referitoare la epoca absolutismului din Franța. Tot în cadrul anexelor se publică și o amplă prezentare a cursului special consacrat istoriei culturii medievale, curs susținut de S. D. Skazkin între anii 1968 și 1971. Parțial cursul a fost redactat și în arhiva savantului s-au păstrat mai mult de 100 de pagini dactilografiate. N. A. Hacıaturian pe baza acestor texte și-a întocmit darea de seamă inclusă în volum.

Nu putem încheia scurta noastră prezentare a cărții cuprinzînd o parte din moștenirea științifică a lui S. D. Skazkin fără să amintim și cele cîteva pagini din însemnările zilnice ale savantului, însemnări de interes științific, care au fost reproduse în cadrul volumului.

Fără îndoială că materialele incluse în volum vor atrage atenția specialiștilor, care se ocupă de istoria feudalismului din Europa apuseană.

I. Demény

GARRY WILLS, *Inventing America. A Jefferson Declaration of Independence*, Vintage Books, A Division of Random House, New York, 1979, 410 p.

Declarația de Independență americană adoptată de Congresul continental al celor 13 colonii la 4 iulie 1776 la Philadelphia se numără printre documentele fundamentale ale gândirii politice a revoluției americane din secolul al XVIII-lea și, într-un sens mai larg, ale întregii ideologii caracteristică epocii luminiilor. Pentru prima oară în istorie se formulau drepturile inalienabile ale omului, se proclama într-un act de stat principiul suveranității poporului ca bază a organizării statale¹.

¹ Alexandru Vianu, *Nașterea S.U.A. Plămădirea unei națiuni moderne, 1607—1787*, Edit. științifică, București, 1969, p. 326.

Am reamintit aceste lucruri pentru a reamintea mai bine interesul care-l prezintă apariția, în literatura americană de specialitate, a unei noi monografii pe această temă, care se adaugă la marele volum de lucrări consacrate episodului de la 4 iulie 1776.

Ceea ce poate fi notată ca linie definitorie a operei publicistului și filozofului G. Wills este demersul permanent al acestuia pentru reconstituirea mecanismului gândirii jeffersoniene, pentru încercarea găsirii rădăcinilor istorice și ideologice ale acestui faimos document programatic al Revoluției americane.

Din acest punct de vedere semnificativă este prima parte intitulată „Un caracter re-

voluționar” (p. 3—91). Se evidențiază aici faptul că în redactarea ei cunoscutul filozof și om politic american a fost puternic influențat de ideile iluminiștilor francezi din secolul al XVIII-lea, de tezele ideologilor revoluției burgheze engleze din secolul al XVIII-lea (în special ale lui John Locke).

Autorul reliefează totodată și acest lucru merită de asemenea semnalat — faptul că textul definitiv al *Declarației* este rezultatul unui compromis între cele două grupări din Congres — cea conservatoare și cea radicală, revoluționară în frunte cu Jefferson și Adams.

Astfel formularea potrivit căreia „toți oamenii au fost creați egali... că sînt înzestrați cu anumite drepturi inalienabile printre acestea viața, libertatea și căutarea fericirii” a provocat destule discuții și frământări. Așa cum se întreba un cunoscut istoric american conservator „cît de stabilă putea fi ordinea socială construită cu asemenea materiale? Ce fel de structură politică și socială putea fi concepută și menținută cînd autoritatea era pusă în discuție încă înainte de a i se acorda ascultare?”². Asemenea întrebări și le puneau fără îndoială și deputații reprezentînd statele din sud, cărora afirmarea publică a acestor teze le provoca destulă îngrijorare. Pentru a obține asentimentul acestora la varianta propusă de el, Jefferson și adepții săi au fost nevoiți să elimine pasajul referitor la sclavie și comerțul de sclavi — care în text figura ca un cap de acuzare împotriva regelui George al III-lea și miniștrilor săi, dar care putea aduce serioase prejudicii marilor proprietari din sud, care utilizau sclavii negri ca forță de muncă pe plantațiile lor.

Referitor la caracterul avansat, revoluționar, al Actului de la 4 iulie, în monografie se subliniază că acesta derivă printre altele din faptul că Declarația proclama dreptul la revoluție ca o consecință a drepturilor naturale ale omului, iar originalitatea sa a constat în a fi unit într-o teorie politică dreptul natural al individului cu libertatea și independența națiunii.

² Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, 1967, p. 23.

Așa cum a relevat la timpul său alt mare om politic american, Abraham Lincoln într-o scrisoare adresată unui prieten în 1859 „Jefferson a reușit, în condițiile prestunii concrete a războiului cu Anglia, să aibă calmul, singele rece și capacitatea de a introduce în acest document revoluționar un adevăr abstract și de a face din el o stavilă de granit împotriva tuturor celor ispitii să instaurze tirania și opresiunea”.

Următoarele patru părți sînt consacrate caracterului științific (p. 93—165), caracterului moral (167—257), celui sentimental (p. 259—321), precum și simbolului național (p. 323—360). La acest din urmă episod se cuvin a fi relevate două aspecte esențiale pentru modul de a vedea lucrurile al autorului. Mai întîi se susține — și ai i el reia o teză mai veche, cu numeroși susținători — de la G. Bancroft la H. Aptheker — conform căreia Declarația ca atare, ca și victoria revoluției — au marcat triumful spiritului *american* și totodată făurirea unei noi națiuni.

În același timp, nu este lipsit de interes faptul că în concepția multor delegați (a celor din Carolina de Nord de pildă) și a celor ce i-au trimis, supraviețuirea noii națiuni era strîns legată, condiționată aproape, de încheierea unor alianțe externe. De aici a urmat, în chip firesc încheierea alianței cu Franța, cu al cărei sprijin militar coloniile au reușit să încheie victorioase războiul cu Anglia.

Volumul este însoțit de o listă a lucrărilor din care s-au utilizat citatele scurte, din textul Declarației propriu-zise (în 2 variante), precum și de un Index de nume proprii, ceea ce completează fondul teoretic bogat al volumului cu o prețioasă anexă documentară.

Pentru informarea cititorului adăugăm că datorită înaltului nivel interpretativ la care a realizat lucrarea, ca și deosebitului spirit critic de care a dat dovadă, Garry Wills a primit în 1978 Premiul Național al Criticilor de carte din S.U.A. iar în 1979 a fost distins cu Mențiunea Organizației Istoricilor Americani.

Toate aceste considerații ne determină să apreciem monografia menționată drept o contribuție științifică notabilă, extrem de utilă tuturor celor preocupați să studieze problemele revoluției americane.

M. Stroia

„REVISTA DE ISTORIE, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de Informare științifică, sumarul este completat cu rubricile, Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, Revista revistelor de istorie, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sint rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rinduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71261.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU MUZICĂ–CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SÉRIE BEAUX-ARTS
 - SÉRIE THÉÂTRE–MUSIQUE–CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- DAN BERINDEI, *Epoca Unirii*, 1979, 272 p., 16 lei.
DUMITRU VITCU, *Diplomații Unirii*, 1979, 186 p., 24 lei.
ILIE CORFŪS, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, 1979, 448 p., 29 lei.
* * * *Independența României. Bibliografie*, 1979, 307 p., 31 lei.
VICTOR AXENCIUC, IOAN TIBERIAN, *Premise economice ale formării statului național unitar român*, 1979, 322 p., 27 lei.
MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *Depozitele de bronzuri din România*, 1979, 390 p., 51 lei.
ION BARNEA și colab., *Tropaeum Traiani. I, Cetatea*, 1979, 258 p., 38 lei.
LIȚIA BĂRZU, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, 1979, 138 p., 10 lei.
RADU POPA, MONICA MĂRGINEANU-CÎRȘTOIU, *Mărturii de civilizație medievală românească*, 1979, 162 p., 28 lei.
* * * *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române, C, Transilvania*, vol. II, 1979, LXI + 475 p., 35 lei.
ION I. RUSSU, *Daco-geji în Imperiul Roman*, 1980, 115 p., 8,75 lei.
MIRCEA MŪȘAT, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, 1980, 158 p., 11 lei.
MUSTAFA A. MEHMET, *Cronici turcești privind Țările Române. Extrase III, Sfârșitul sec. XVI—Începutul sec. XIX*, 1980, 444 p., 37 lei.
ȘERBAN BOBANCU, SAMOILĂ CORNEL, EMIL POENARU, *Calendarul de la Sarmisegetusa Regia*, 1980, 191 p., 14 lei.
VIRGIL MIHĂILESCU BÎRLIBA, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, 1980, 312 p., 19,50 lei.
* * * *Nouvelles études d'histoire, VI/1 + VI/2*, 1980, 326 + 340 p., 26 + 28 lei.
* * * *Revoluția din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. Documente externe*, 1980, 496 p., 32 lei.
* * * *Inscripțiile Daciei Romane, III/2*, 1980, 481 p., 31 lei.
* * * *Inscripțiile din Scythia Minor, vol. V*, 1980, 351 p. + 317 fig., 35 lei.
CONSTANTIN PREDĂ, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, 224 p., 36 lei.
VALENTIN AL. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980, 296 p., 22,50 lei.
VENIAMIN CIOBANU, *Relațiile politice româno-polone între 1699 și 1848*, 1980, 239 p., 11,50 lei.
MARIA HOLBAN, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, 1981, 310 p., 21,50 lei.
OLGA CIGANCI, *Companiile grecești din Transilvania și comerțul european în anii 1636—1746*, 1981, 208 p., 12 lei.
MIRCEA MŪȘAT, ION ARDELEANU, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România 1821—1948*, 1981, 342 p., 12 lei.

RM ISSN CO — 3870

www.dacoromanica.ro

I. P. Informația ed. 1546

Lei 10